МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ

«НАУКА И ОБРАЗОВАНИЕ: НОВОЕ ВРЕМЯ»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL

«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH (NAcSIR)

OJS OPEN JOURNAL SYSTEMS

International Electronic Scientific and Practical Journal

ISSN(Print) 3005-4729
e-ISSN(Online) 3005-4737

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH(NACSIR)

SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME

International Electronic Scientific and Practical Journal

№7 (2024)
Журнал основан в 2023 г.
Ежемесячное научное издание

Адрес редакции:
Республика Казахстан, 010000, г. Астана, проспект Мангилик Ел, С4.6
E-mail: nacsir.nauka@gmail.com
Адрес страницы в сети Интернет: nacsir.kz

Google Scholar OPEN ACCESS INDEX COPERNICUS INTERNATIONAL

© Авторы статей, 2024
© Редакция National Academy of
Scientific and Innovative Research(NAcSIR)

Главный редактор:
Абенов Айдос Максатович, *PhD (Казахстан)*

Редакционная коллегия

Сериков Айдос Максатович,
PhD (Казахстан)
С. Айтбаева,
магистр гуманитарных наук (Казахстан)
Аубакиров Максат Отешович,
кандидат педагогических наук (Казахстан)
Бурханов Ермек Нурмакович,
профессор (Казахстан)
Искандаров М.И.,
д.б.н., профессора (Кыргызстан)
Ниязова Т.Д.,
к.т.н., доцент (Узбекистан)
Хужамбердиев А.А.,
PhD (Узбекистан)
Ходжиева А.Б.,
кандидат медицинских наук (Таджикистан)
Борисов Антон Васильевич,
кандидат политологических наук, доцент (Россия)
Ахмедова С.Р.,
кандидат психологических наук, (Азербайджан)
Досина Елена Владимировна,
кандидат филологических наук (Белоруссия)
Курманов Айбол Болатович,
кандидат экономических наук (Кыргызстан)
Чемерисов Сергей Андреевич,
профессор, доктор юридических наук (Казахстан)
Жамбылов Канат Оралович,
профессор, доктор медицинских наук (Казахстан)

Editorial team

Aydos Maksatovich Serikov,
PhD (Kazakhstan)
S. Aitbaeva,
Master of Humanities (Kazakhstan)
Aubakirov Maksat Oteshovich,
Candidate of Pedagogical Sciences (Kazakhstan)
Burhanov Ermek Nurmakovich,
professor (Kazakhstan)
Iskandarov M.I.,
PhD, professor (Kyrgyzstan)
Niyazova T.D.,
Ph.D., associate professor (Uzbekistan)
Khuzhamberdiev A.A., PhD (Uzbekistan)
Khodzhieva A.B., candidate of medical sciences (Tajikistan)
Borisov Anton Vasilyevich,
candidate of political sciences, associate professor (Russia)
Akhmedova S.R.,
candidate of psychological sciences, (Azerbaijan)
Dosina Elena Vladimirovna,
candidate of philological sciences (Belarus)
Aybol Bolatovich Kurmanov,
Candidate of Economic Sciences (Kyrgyzstan)
Chemerisov Sergey Andreevich,
professor, doctor of legal sciences (Kazakhstan)
Zhambylov Kanat Oralovich,
professor, doctor of medical sciences (Kazakhstan)

Издатель: National Academy of Scientific and Innovative Research(NAcSIR)
Тематическая направленность: *по различным отраслям технических, естественных, медицинских, общественных и гуманитарных наук.*
Периодичность: Ежемесячно
Международный научный журнал зарегистрирован в комитете информации, Министерства культуры и информации Республики Казахстан.

МАЗМҰНЫ/ CONTENT/ СОДЕРЖАНИЕ

ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ

AMANGELDI D. (ALMATY, KAZAKHSTAN) WOMEN'S EMANCIPATION IN THE CONTEXT OF CULTURAL REVOLUTION: ANALYSIS OF THE WORK “ROSE GATE” BY TIE NING……..……**6**
КУВАНДЫКОВА АЙНУРА АСАНТУРОВНА, МУСАЕВА АЙГҮЛ АРДАКБЕКОВНА (КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫ, КАРАКОЛ ШААРЫ.) ЭПОС ТИЛИНДЕГИ АЛЛИТЕРАЦИЯ (С.ОРОЗБАКОВДУН «МАНАС» ЭПОСУ БОЮНЧА)……..……**13**
БАЛПАНОВА ШАҒАЛА ЖҰМАҒАЛИҚЫЗЫ (ҚАРАҒАНДЫ, ҚАЗАҚСТАН) НОҒАЙ-ҚАЗАҚ «КІРМЕ ТОБЫНЫҢ» ҚАЛЫПТАСУЫ ЖӘНЕ ДАМУЫ.....**20**
МЫРЗАБАЕВА БАКЫТГУЛ МЫРЗАХМЕТОВНА (ОРАЛ, ҚАЗАҚСТАН) ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ КОНСУЛДЫҚ ҚЫЗМЕТІ: ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН ДАМУЫ.....**26**
НАУАНОВА КАРМАНАЙ МАДЕЕВНА, ЕСЕЕВА ГУЛЬНАРА НАБИЕВНА (Г. УРАЛЬСК. РЕСПУБЛИКА КАЗАХСТАНА) ФАКТОР «МЯГКОЙ СИЛЫ» В СОВРЕМЕННЫХ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЯХ……..…**31**
ЧУЕМБАЕВА Э.Ш., ДЖАМЕКЕЕВА Э.Б., УАХИТОВА А.Ф., БОРАНБАЕВА Б.Қ. (КАЗАХСТАН, АСТАНА) “ИССЛЕДОВАНИЕ В ДЕЙСТВИЙ: КАК «РАСКРЫТЬ» УЧАЩИХСЯ, ИСПОЛЬЗУЯ РАЗЛИЧНЫЕ ФОРМЫ И МЕТОДЫ ИНДИВИДУАЛЬНОЙ РАБОТЫ”……..…**41**
ТОИЕВА МЕРУЕРТ ЕСЕНГЕЛЬДИЕВНА, КУКЕЕВА МИРА КУЛЬЧИМБАЕВНА (Г.ШЫМКЕНТ, КАЗАХСТАН) КІТАПХАНА КЕҢІСТІГІНДЕГІ АҚПАРАТТЫҚ МӘДЕНИЕТ: ЦИФРЛАНДЫРУДЫҢ МІНДЕТТЕРІ……..……**45**
ПАРМЕНКУЛОВА ГУЛЬНАЗ АБИЛКАИМОВНА, АНАРТАЕВА ГУЛЬНАРА УЛАСБЕКОВНА (ШЫМКЕНТ, ҚАЗАҚСТАН) КӨЛІК ТЕРМИНДЕРІН АУДАРУДАҒЫ ҚИЫНДЫҚТАР ТУРАЛЫ…..**52**
AINURA MAMATOVNA ZHOROEVA (KYRGYZSTAN, JALAL-ABAD) QUALITY EDUCATION IS AN INTEGRAL ELEMENT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN DEVELOPED COUNTRIES……..……**57**
САГИДУЛЛА НАЗИГАТ, МУСАБЕКОВА Г.Т. (КАЗАХСТАН) ТРЕБОВАНИЯ К ТЕКСТАМ ПРИ ОБУЧЕНИИ ЧТЕНИЮ……..**62**
СЫЗДЫКОВА АРУЖАН, МУСАБЕКОВА Г.Т. (КАЗАХСТАН) РОЛЬ ДИДАКТИЧЕСКОЙ ИГРЫ В ФОРМИРОВАНИИ ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ УЧАЩИХСЯ.....**67**
А.М.МУКАШЕВА, А.А.МОЛДАБАЕВА (ТАРАЗ Қ., ҚАЗАҚСТАН) ТӘУЕЛСІЗ ҚАЗАҚ ПОЭЗИЯСЫНДАҒЫ ҚАҺАРМАН КЕЛБЕТІ.....**73**
ДЮСЕБАЕВА ГУЛЬНАР КАРАТАЕВНА (АЛМАТЫ, КАЗАХСТАН) КООПЕРИРОВАНИЕ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА В КАЗАХСТАНЕ: ПРЕДПОСЫЛКИ, ХОД, ПОСЛЕДСТВИЯ……..……**80**
ЖАСУЛАНОВА НУРАЙЫМ ЖАСУЛАНОВНА, АЛИЕВ ҚАЙРАТ ЗЕРАВШАНҰЛЫ (ҚЫЗЫЛОРДА) ҚАЗАҚ СПОРТ ЖУРНАЛИСТЕРІНІҢ ШЫҒАРМАЛАРЫ АРҚЫЛЫ ЖАСТАРДЫ ОТАНСҮЙГІШТІККЕ ТӘРБИЕЛЕУ (С.БЕРДІҚҰЛОВ, Н.ЖҮНІСБАЙҰЛЫ, Қ.РЫСБЕКҰЛЫ - ЖУРНАЛИСТЕР).....**89**
ТКАЧЕНКО ЮЛИЯ СЕРГЕЕВНА, ТАЖИГУЛОВА БАТИМА МАЖИТОВНА, САГИЕВ ТАЛГАТ АБАЕВИЧ, СЫДЫКОВ ДАУЛЕТ ТАСТАНОВИЧ (Г. АСТАНА, КАЗАХСТАН) ОПТИМИЗАЦИЯ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ СПОРТСМЕНОВ-ПАРАЛИМПИЙЦЕВ……**95**
АБДИЕВА ЧЫНАРА ИЛЬИЯСОВНА (ОШ Ш., КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫ) ПОДКАСТ ЖУРНАЛИСТИКАСЫНЫН САНАРИПТИК МАРКЕТИНГ СТРАТЕГИЯСЫНДАГЫ МААНИЛҮҮ РОЛУ.....**102**
УМАРОРОВА АЙЖАН АКБАРАЛИЕВНА (ОШ, КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫ) САНАРИПТИК МЕДИАДАГЫ ВИЗУАЛДЫК КОНТЕНТТИН ТААСИРИ THE EFFECT OF VISUAL CONTENT IN DIGITAL MEDIA **108**
МАМЫРОВА МАХАБАТ КАРИМОВНА (ОШ, КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫ) «ОШ ЖАҢЫРЫГЫ» ГАЗЕТАСЫ КӨТӨРГӨН КӨЙГӨЙЛӨР АНЫН ЧЕЧИЛИШИ, ЭЛЕКТРОНДУК ФОРМАТКА ӨТҮШҮ.....**113**
СУЮХАНОВА ҚАРЛЫҒАШ БАХТИЯРОВНА (АСТАНА Қ., ҚАЗАҚСТАН) ӘБУБӘКІР ДИВАЕВТЫҢ АҒАРТУШЫЛЫҚ ҚЫЗМЕТІ.....**123**
БОРАНБАЕВА АКБИКЕ БЕРДИБЕКОВНА (АСТАНА, ҚАЗАҚСТАН) ПЕДАГОГИКАЛЫҚ БІЛІМ БЕРУДЕ ИКЕМДІ ДАҒДЫЛАРДЫ ДАМЫТУДЫҢ МАҢЫЗЫ МЕН ТӘЖІРИБЕСІ.....**131**
ЖАНГЕЛДІ АРСЕНҰЛЫ ШАУКЕНОВ, ЗАЙДА ЖАРАСБЕККЫЗЫ ШАУКЕНОВА (ҚОСТАНАЙ, ҚАЗАҚСТАН) ҚАБДЕШ ЖҰМАДІЛОВТІҢ ЖАЗУШЫЛЫҚ ҚЫЗМЕТІ МЕН ЕҢБЕКТЕРІ.....**135**
MOLDAZHANOV DIDAR (ASTANA) FOCUS ON MULTILINGUALISM APPROACH IN THE CONTEXT OF TRILINGUAL EDUCATION……**141**
МЫРЗАБЕККЫЗЫ ҚҰНДЫЗ, ДОСАНОВ БАҚДӘУЛЕТ БАТЫРҰЛЫ (ТҮРКІСТАН, ҚАЗАҚСТАН) КӘСІПОРЫННЫҢ ҚАРЖЫЛЫҚ ТҰРАҚТЫЛЫҒЫН БАҒАЛАУ ЖӘНЕ ТАЛДАУ.....**146**

ПОПАНДОПУЛО А.С., МИШЕЛЕВА С.С. (Г. ПАВЛОДАР) ИССЛЕДОВАНИЕ ВЛИЯНИЯ МЕХАНИЗМА ИНТЕРНЕТ-ПРОСТРАНСТВА НА САМООЦЕНКУ СОВРЕМЕННЫХ СТУДЕНТОВ……..…**159**
ЖОЛДУБАЙ КЫЗЫ НАЗГУЛЬ, АЙДАШОВ НУРБЕК САМАНЧИЕВИЧ (БИШКЕК ШААРЫ, КЫРГЫЗСТАН) ИСЛАМ РАДИКАЛИЗМИНИН КОРКУНУЧТАРЫН ЖЕҢҮҮ МҮМКҮНЧҮЛҮКТӨРҮ……..……**164**
АЛШЫНБАЕВА МОЛДИР АЙДОСОВНА, АДАМОВ НУРТАС МУХИТБЕКОВИЧ, ТӨЛЕУҒАЛИ МАДИНА ӘБІЛСЕЙІТҚЫЗЫ (ҚАРАҒАНДЫ, ҚАЗАҚСТАН) «ОН ЕКІ» САНЫНЫҢ ҚАЗАҚ ЖӘНЕ АҒЫЛШЫН ТІЛДЕРІНДЕГІ РЕПРЕЗЕНТАЦИЯСЫ.....**168**
ТАСМАНОВА АЛТЫНАЙ КЕЛИСБЕКОВНА (ТҮРКІСТАН, ҚАЗАҚСТАН) ФАРАБИТАНУ ЖӘНЕ РАХМАНҚҰЛ БЕРДІБАЕВ.....**172**

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(VOLUME 5 ISSUE 7, 2024)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(VOLUME 5 ISSUE 7, 2024)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

UDC 304.2

WOMEN'S EMANCIPATION IN THE CONTEXT OF CULTURAL REVOLUTION: ANALYSIS OF THE WORK “ROSE GATE” BY TIE NING

Amangeldi D.
Student of the 4th year, Faculty of Oriental Studies
Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages.
Almaty, Kazakhstan

https://doi.org/10.5281/zenodo.12123095

Abstract: This article analyzes the impact of socio-cultural changes on gender roles in China through the prism of the novel "Rose Gate " by Tie Ning, focusing on the era of the Cultural Revolution. It explores the evolution of female emancipation, changes in perceptions of gender, and women's roles, considering historical contexts. The main objective is to determine the impact of the "Rose Gate " on gender relations in the 20th century PRC, considering the impact of the Cultural Revolution and subsequent reforms on gender and family concepts.

Keywords: women's emancipation, gender roles, Cultural Revolution

Introduction

This article holds contemporary study value within the realm of contemporary gender discourse, specifically pertaining to the emancipation of women [1]. Additionally, it contributes to the expansion of knowledge on the impact of literary depictions on public awareness.

The paper applies historical-cultural and psychological methodologies, as well as adopting a feminist perspective, to analyze the literature. This synthesis enables us to examine the work within the wider framework of its production, fully engaging with the historical and cultural conditions of the author's time period. Simultaneously, we do an analysis of the psychological characteristics of the characters, uncovering their goals and mental condition amidst significant disruptions. Furthermore, employing a feminist perspective, we focus on the dynamics of gender relationships and the roles of women in the workplace. This comprehensive examination enables us to get a more profound understanding of the work, uncovering its intricate layers of significance and influence on the reader.

In China throughout the 19th century, the early modern era was characterized by notable cultural and social transformations that had an impact on the way gender was portrayed in Chinese literature. Authors during that era highlighted the significance of family values, societal obligations, and conventional standards of conduct. Female characters were predominantly depicted as exemplifying these values, personifying the concept of an exemplary spouse and parent. The trajectory of their lives was set by the father's volition, and at marriage, they assumed a subordinate role akin to being "servants" to their husbands and the husbands' parents. This practice was explicitly conveyed through old Chinese proverbs, which underscored the need of unconditionally obeying one's spouse in all aspects of their endeavors.

Nevertheless, an examination of historical records suggests that sociocultural conventions in Chinese culture did not consistently align with contemporary notions. Research on Chinese surnames reveals evidence of a matriarchal system, where the word "女" (" nǚ "), which means

[1] **Women's emancipation** is the desire for equal rights of both sexes, stemming from the idea that initially all human individuals were equal and that inequality of the sexes owes its origin to the forced subjugation of women by men.

"woman", was integrated into the character "姓", which is translated as "surname". In antiquity, surnames were passed down through the maternal lineage, whereas clan groupings utilized a system of surnames determined by the various branches of the paternal lineage. The Shi Jing (Canon of Poems) demonstrates the presence of matriarchy through several elements. Notably, over half of the 305 poems in the collection either discuss women-related themes or were authored by women [1. pp. 83–86]. This phenomenon can be elucidated by Confucius's aspiration to cultivate the spiritual and ethical attributes of his students.

Main part

During the 19th century, several societal changes occurred that greatly influenced the status of women in society. During the Taiping Rebellion (1850–1864), efforts were undertaken to construct alternative social and political frameworks in defiance of conventional organizations. Grounded in the principles of egalitarianism and fairness, this project garnered attention towards the issues pertaining to women's rights, serving as a catalyst for deliberation on their standing and role within society.

After that period, efforts were made to enhance women's rights and opportunities, which encompassed education. The implementation of the new imperial education system in 1901 and the 1911 Revolution had a profound influence on the status of women in Chinese society. The "Policy of Reform and Opening up," initiated in China in 1978 under the guidance of Deng Xiaoping, had a profound impact on several aspects of society, including the conditions for enhancing the well-being of Chinese women. China officially approved the UN Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women in 1980, and in 1990, it enacted the Agreement on Equal Wages for Equal Work for both men and women [2. P. 2]. Subsequently, the cultural revolution prompted profound transformations in the political and societal domains, which also encompassed women.

The Cultural Revolution (1966–1976) represented a period of radical political and sociocultural transformation in China. During the Cultural Revolution, many stereotypes and traditional roles were criticized and partially destroyed. Women were encouraged to participate in revolutionary movements and public life, rather than being limited to domestic duties.

Literature of Scars

The time that followed the conclusion of the Cultural Revolution is frequently described in the realm of literature as the "literature of scars" (《伤痕文学》). This literary movement, which originated in the late 1970s and early 1980s, signifies a significant milestone in the advancement of contemporary literature. During this time, novel plot ideas are uncovered, a diverse range of characters emerges, and a more profound examination of their psychology takes place. The party leadership is gradually becoming less ideologically strict, as seen by their acceptance of different creative techniques and the portrayal of diverse people [3. pp. 110–113]. The phrase "scar literature" emerged as a designation for works produced during this period that depicted the sad events of the time. By the conclusion of 1981, the significance of "scar literature" steadily diminished, however, its influence had a substantial effect on the subsequent advancement of Chinese literature. This movement in literature highlighted the significance of freedom of expression and the capacity of literature to articulate and examine intricate societal phenomena.

"The Literature of Scars" can be regarded as the initial tragic apex in the chronicles of contemporary Chinese writing. She made a significant ideological contribution by completely rejecting the "cultural revolution". Additionally, she introduced a sense of tragedy into the modern literary world, marking a significant artistic achievement. This distinctive comprehension might be referred to as one of the "original blossoms" of the literature of the new

era, from which the "melancholic mood" of the entire literary period sprang. The significance of "scar literature" in the history of modern Chinese literature is as follows.

“The literature of scars” is defined by the intense suffering endured by the protagonists as they grapple with the tragic consequences of the cultural revolution [4. P. 4]. throughout this period, literary works employed either melancholic and uplifting storylines or scenes filled with brutality to depict the emotional and psychological suffering endured by the Chinese population throughout a decade of turmoil. This is the main ideological connotation 《伤痕文学》. Zhang Jie (张洁), Tie Ning (铁凝), Wang Anyi (王安忆) wrote in this genre [ibid].

Tie Ning and her work "Rose Gate"

In the 1980s, the Opening Up Reform (《改革开放》) and the influence of Western feminist ideas led to an increased awareness and growth of metaphysical consciousness among women writers. These writers understood the prevailing male-dominated culture, questioned the oppression of male hegemony, and exposed the profound contradiction between the suffering experienced by women and the societal gender hierarchy. Therefore, after being nurtured in this environment, the book "The Rose Gate" by author Tie Ning was released [5]. The author fearlessly explores the subjects of women's liberation in her writing, revealing the intricate facets of the lives and hardships endured by Chinese women at that era.

Writer Tie Ning focuses on the diverse facets of the world's perception, with the goal of comprehending it from various viewpoints. The essence of her work lies in examining urban existence from the perspective of rural individuals, and conversely, exploring rural life through the viewpoint of urban individuals. The author employs a variety of perspectives to depict the experiences of both males and females, resulting in the creation of genuine characters that captivate the reader's interest. This approach enables a compassionate exploration of their life narratives.

Tie Ning was born in the city of Beijing in the year 1957. Amidst the Cultural Revolution, Tie Ning participated in the educated youth movement by relocating to rural areas. She began publishing her work in 1975, encompassing short tales, novels, poems, and film scripts. Tie Ning became a member of the Hebei Writers Association in 1984. She holds the position of President of the Chinese Writers Association and is also a member of the 18th Central Committee of the Communist Party of China. Tie Ning's early works focused on portraying the lives of common individuals, delving into their personal encounters with their guiding principles, goals, sufferings, and challenges. In 1986, she transitioned from the sphere of poetry to concentrate on addressing the challenges faced by women in society. The novella "Ah, Xiangxue" received a national medal in 1982 for being acknowledged as one of the finest works in its genre. "Red No Button Shirt" and "June's Big Theme" were both recipients of national honors in 1984. Starting from 1980, Tie Ning has consistently released her literary works, which encompass compilations of short stories and individual short stories grouped under the overarching title "The Path in the Night" [6].

The book "Rose Door" centers around the life of a girl named Xi Yiwen. The novel explores the conflicts between the contemporary role of women, historical context, and social hierarchy via the fate and acts of the main protagonist and two other female characters from the Zhuang family, particularly Xi Yiwen. Xi Yiwen's life is intricately intertwined with various pivotal historical periods in China. During her younger years, Xi Yiwen placed her aspirations in the revolution and envisioned a profound and enchanting love. Xi Yiwen quickly develops romantic feelings for the revolutionary Hua Zhiyuan. However, due to the societal differences between them, Xi Yiwen's father does not approve of their marriage. Instead, he arranges a wedding with a family of similar social status to Xi Yiwen. The girl is compelled to comply with her father's wishes and abandon her sweetheart. Nevertheless, during the recent encounters, she

altruistically dedicates herself to Hua Zhiyuan, and subsequently, as intended, she enters a marriage with a guy who has received her father's approval. During their wedding night, Zhuang Shaojian, upon discovering his wife's immoral behavior, mistreats Xi Yiwen by subjecting her to various forms of ridicule and mistreatment. Subsequently, the marriage deteriorates as a result of Zhuang's unfaithful behavior. Shaojian transmits a venereal disease to her. Due to the relentless harassment, Xi Yiwen's aspirations of becoming an exemplary wife and daughter-in-law were completely shattered.

Zhuang Shaojian, although not the patriarch, actively sought to distance himself from the family and their deteriorating financial circumstances worsened with each passing year. Due to her husband's consistent lack of responsibility, Xi Yiwen assumes traditionally male duties and demonstrates astute financial management. Xi Yiwen, who consistently aided the Zhuang family in resolving their difficulties, was not accorded any reverence, and her tolerance reached its limit. She resolved to retaliate against the Zhuang family by fostering a sense of reliance and dependence on her among its members. Xi Yiwen's fractured mental state led to the emergence of perverse inclinations, including voyeuristic tendencies towards her son and daughter-in-law. She sought revenge by engaging in incestuous acts with her father-in-law. Subjected to relentless familial oppression, Xi Yiwen becomes embittered. When she gains power, she seeks self-revenge and unleashes a torrent of emotions by assaulting her daughter-in-law Zhuxi and granddaughter Su Mei. Every action she takes is ultimately a way to assert and validate herself. However, in the end, she is confronted with a recurring situation, where she suffers a horrific death at the hands of Zhuxi and Su Mei.

By examining the narratives of three generations of women within the same family in the novel, one may discern multiple methods of opposition that, in different ways, are subjected to the dominance of patriarchy.

Furthermore, it is crucial to acknowledge that throughout the Cultural Revolution, women persisted in being portrayed in favorable depictions of male dominance. Despite the transformation of the conventional family structure, women continued to be submissive to patriarchal authority. Within the historical backdrop of that time period, the protagonist encounters the tangible representation of this paradigm. Within this framework, the author conducts a thorough analysis of the characteristics of the era during which this imbalance originated. Consequently, the existing hierarchical structure of women is being challenged. Tie Ning's book "Rose Gate" critiques the slogan of "gender equality" that was promoted during the Cultural Revolution. The author aims to make the reader aware that despite formal changes in the sociocultural paradigm, the fundamental imbalances between men and women persist. This component is highlighted by focusing on the characters, particularly by exploring the main character's experiences that ultimately result in her terrible destiny. Although women actively engage in financial management and assume responsibilities often attributed to men, they continue to face a lack of equitable acknowledgment compared to their male counterparts. Whether engaging in combat or fleeing, the outcome remains unchanged - the inevitability of Chinese women of that era being unable to escape their destiny.

How precisely does she debunk the notion of gender equality? Tie Ning deviates from the assumption that a woman, as a representation of an oppressed minority, possesses the ability to empathize with people who have undergone similar experiences to her own. There is a noticeable reversal in this story, as Xi Yiwen rejects the aspect of being a "woman" that has been subjected to humiliation, and instead assumes the position of the "husband" by adopting stereotypical male behavior inside the household. Therefore, it perpetuates the existing patriarchal framework without altering its structure, which has been firmly established for countless years.

The influence of this work

The novel "Rose Gate" was initially published in the renowned literary periodical 文学四季 in 1988, and subsequently released by Writers' Publishing House in 1989. This work generated a significant impact inside the literary community. In February 1989, a symposium was convened in Beijing by literary media, publishing firms, and the Hebei Provincial Literature Federation to deliberate on the topic of the Rose Gate [7]. Over 40 writers and critics in attendance at the event observed that the book is abundant in substance, faithfully portrays the psychology of women, and is a groundbreaking and accessible piece of literature that deserves recognition in the contemporary literary sphere. Renowned author Wang Zengqi expressed the view that the 350,000-word novel aims to capture the distinctiveness of life by establishing an environment of irrationality and unconventionality. Comprehension of this can only be achieved by reading the complete work. An article published in the newspaper "文论报" on March 15, 1989, reports that the novel "Rose Gate" generated significant fervor among the literary spheres. Wang Zengqi was specifically noted for stating, "This novel explores the nature of individuals, particularly women, and the essence of life itself!" The comment "I couldn't write something like that!" showcases the genuineness and wit of the speaker [8].

The novel's most artistically captivating and startling aspect is in its authentic and composed depiction of the psychology of individuals during the Cultural Revolution. This image possesses a remarkable capacity to expose the paradoxes inherent in Xi's life.

Conclusion

"Rose Gate" is a profound exploration of the suppressed female psyche, a scathing indictment of the cruelty inherent in male-dominated societies, and an introspective examination of women's own experiences. The awakening of women's bodies marks the beginning of their comprehension of their authentic essence, which serves as a powerful symbol that challenges the dominance of male power. In the story "The Rose Gate" by Tie Ning, it becomes evident that women are fallible beings who are not invincible and cannot always withstand the societal pressures placed upon them. However, each woman possesses her own unique narrative of suffering, tears, and aspirations for a more promising existence. Irrespective of their success or failure, fortune or misfortune, solitude or mediocrity, women can be subjected to various forms of identity. This serves as a counterweight to society's inclination to only embrace women who conform to the idealized roles of a nurturing wife and loving mother.

Tie Ning's "Rose Gate" exerted a notable influence on the perception of feminine identity in contemporary Chinese society. The author courageously addressed significant matters regarding the oppression of women's consciousness. Upon careful examination of her work, it becomes evident that women are not perfect and encounter their own obstacles. However, each woman possesses her individual narrative of striving for a more favorable existence.

This work was a significant milestone in challenging and transforming conventional notions on the societal role of women. Within the framework of the Cultural Revolution, it served as a significant revelation, enabling us to accentuate the contrasts and challenges faced by women during that era.

The study determined that the Rose Gate has a substantial influence on gender dynamics and perceptions of women in contemporary China. It facilitated a more profound comprehension of the intricacies and actualities of women's experiences in society, irrespective of conventional assumptions. In the framework of the Cultural Revolution, it played a part in reshaping gender norms and values, hence fostering a range of perspectives on women in contemporary Chinese society.

BIBLIOGRAPHY

1. Wang Cunfeng. Analysis of female characters in the classical literature of Ancient China // Shanxi Education (Teaching Edition). – Taiyuan, 2018. – No. 2. – pp. 83–86

2. Absattarov G. and Nesterenya D. 2021. China's gender policy and measures to combat gender inequality. NEWSLETTER “Sociological and political sciences”. 70, 2 (Jun 2021), 29–34.
3. Nikitina A. A. Evolution of the personosphere of Chinese prose of the second half of the XX CENTURY. - St. Petersburg, 2017 (diss. on can.philol. sciences), p.182
4. Nazirova, Sh. M. (2021). DEVELOPMENT OF WOMEN'S LITERATURE IN CHINA IN THE SECOND HALF OF THE XX CENTURY. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 1(Special Issue 1), 404-410.
5. Chen Yu. A Rose with Thorns-Analysis of Tie Ning's Resistance to Male Culture in The Rose Gate[J]. Modern Language (Literature Research Edition). 2009, No. eleven
6. « Tie Ning." china.org.cn. China Internet Information Center. Retrieved November 29, 2016. [Electronic resource]. – Access mode: http://www.china.org.cn/english/NM-e/144301.htm
7. 郭进拴。重读铁凝《永远有多远》有感//会员中心- 2023. [Electronic resource]. - Access mode: http://mob.quanxi.cc/NewsDetails?id=1105664&type=undefined&url=undefined
8. 【书人茶话】汪曾祺评说《玫瑰门》 [Electronic resource]. – Access mode: https://www.whb.cn/zhuzhan/dushu/20161031/74121.html

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(VOLUME 5 ISSUE 7, 2024)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

УДК 801.81+81

ЭПОС ТИЛИНДЕГИ АЛЛИТЕРАЦИЯ
(С.Орозбаковдун «Манас» эпосу боюнча)

АЛЛИТЕРАЦИЯ В ЭПИЧЕСКОМ ЯЗЫКЕ
(по мотивам эпоса «Манас» С. Орозбакова)

ALLITERATION IN EPIC LANGUAGE
(based on the epic "Manas" by S. Orozbakov)

Кувандыкова Айнура Асантуровна
К.Тыныстанов атындагы Ысык-Көл мамлекеттик университетинин колледжинин окутуучусу. Кыргыз Республикасы, Каракол шаары.
Мусаева Айгүл Ардакбековна
К.Тыныстанов атындагы Ысык-Көл мамлекеттик университетинин колледжинин окутуучусу. Кыргыз Республикасы, Каракол шаары.

Кувандыкова Айнура Асантуровна
Преподаватель колледжа Иссык-Кульского государственного университета имени К. Тыныстанова. Кыргызская Республика, город Каракол.
Мусаева Айгуль Ардакбековна
Преподаватель колледжа Иссык-Кульского государственного университета имени К. Тыныстанова. Кыргызская Республика, город Каракол.

Kuvandykova Ainura Asanturovna
Teacher of the college of Issyk-Kul State University named after K. Tynystanov. Kyrgyz Republic, Karakol city.
Musaeva Aigul Ardakbekovna
Teacher of the college of Issyk-Kul State University named after K. Tynystanov. Kyrgyz Republic, Karakol city

https://doi.org/10.5281/zenodo.12123095

Аннотация: Негизи үндүү жана үнсүз тыбыштардын жалпы эле поэзияда кайталанып келиши чыгарманын көркөмдүүлүгүн жогорулатуу, дабыш кооздугун арттыруу, жагымдуу угулушту шарттоо, ырга мүнөздүү ыргакты жаратуу максатында колдонулган стилистикалык ыкмалар болуп саналат. Кыргыз тилиндеги үнсүз тыбыштар үндүүлөрдөй эле кеп интонациясына өз таасирин тийгизет. Кеп агымындагы үнсүз тыбыштардын комбинатордук шартына жараша бири-бирине таасир этип өзгөрүшү эки тыбыштын чегинен чыкпаган тар чөйрөнү камтыса дагы, интонациянын негизги тонунун өзгөрүшүнө тийгизген таасири чоң. Ал эми көркөм поэзиянын фонунда үнсүз тыбыштардын стилистикалык мүнөзү-табияты алда-канча кеңири болот. Аллитерация үнсүздөрдүн дал ушундай мүнөз-өзгөчөлүктөрүн шарттап турат. Үнсүздөрдүн кайталанып келүү шартында ыргактык шайкештик жаралат. Ал эми эпос тилинде аллитерациянын кандайча колдонулганы жана добуштуу айтымды кандайча жаратканы тууралуу сөз ушул макалада болот.

Ачкыч сөздөр: Аллитерация, ассонанс, лексикалык, синтаксистик, фоностилистикалык, поэтикалык, ыргак, интеграциялоо.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(VOLUME 5 ISSUE 7, 2024)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Аннотация: По сути, повтор звонких и глухих звуков в поэзии вообще представляет собой стилистический прием, используемый для повышения художественного качества произведения, увеличения красоты звучания, создания приятного звучания, создания ритмики, характерной для песни. Согласные в кыргызском языке, как и гласные, оказывают влияние на интонацию речи. Даже если смена согласных звуков в речевом потоке вследствие комбинаторного состояния друг друга затрагивает узкий диапазон, не выходящий за пределы двух звуков, влияние на изменение основного тона интонации велико А на фоне художественной поэзии стилистическая природа согласных звуков более обширна. Аллитерация порождает одинаковые характеристики согласных. Повторение согласных создает ритмическую гармонию. В этой статье пойдет речь о том, как аллитерация используется в эпическом языке и как она создает звонкую речь.

Ключевые слова: Аллитерация, ассонанс, лексическая, синтаксическая, фоностилистическая, поэтическая, ритм, сон, интеграция.

Abstract: Basically, the repetition of voiced and voiceless sounds in poetry in general is a stylistic method used to increase the artistic quality of the work, to increase the beauty of the sound, to create a pleasant sound, and to create a rhythm characteristic of the song. Consonants in the Kyrgyz language, like vowels, have an effect on speech intonation. Even if the change of consonant sounds in the speech flow due to the combinatorial condition of each other affects a narrow range that does not exceed the limits of two sounds, the effect on the change of the main tone of intonation is great. And in the background of artistic poetry, the stylistic nature of consonant sounds is more extensive. Alliteration gives rise to the same characteristics of consonants. Repetition of consonants creates rhythmic harmony. This article will talk about how alliteration is used in the epic language and how it creates voiced speech.

Key words: Alliteration, assonance, lexical, syntactic, phonostylistic, poetic, rhyme, integration.

Эпос тилинде үндүү тыбыштар сыяктуу эле үнсүз тыбыштардын кайталанып колдонулушу мүнөздүү көрүнүштөрдөн. Алардын бири – аллитерация. Аллитерация көркөм чыгармаларда окшош үнсүз тыбыштардын кайталанып келиши түшүнүгүн билдирет. Ал үнсүз тыбыштардын образдуулукту, таасирдүүлүктү күчөтүү максатында кайталанып колдонулушу болгондуктан, аны көркөм тексте талап катары кароо керек. Мындай талаптын ишке ашырылышы автордун талант жөндөмүнө жараша болот. С.Орозбаковдун «Манас» эпосунда үнсүз тыбыштардын кайталанып колдонулушу абдан кеңири учурайт:

1. **К**олунан келсе кысталак,
коёрбу кытай жаныңды?
Келе калса колунан,
кетирмекчи саныңды,
кемпир менен чалыңды.
Кемшеңдетип ыйлатып,
кейитпейби жаныңды. (С.О. 1980. II к.16.)

2. Аны айтып Акун шаа,
топ башысын чакырды.
Тоосу менен оюна,
токсон дорго чаптырды.
Торгой менен Улаңгы,
токтолбо деп буларды… (С. О. 1980. II к. 99.)

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(VOLUME 5 ISSUE 7, 2024)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

3. **Б**абасы жердеп жүрсө да,
баякы Ала-Көл эмес.
Бастырып жүргөн бул тоосу,
башта көргөн төр эмес.
Баркын билип иш кылчу,
Манжурия толо эмес. (С. О. 1980. II к. 177.)

Келтирилген мисалдын 1-си 8 саптан турат да, ар бир сап башындагы **колунан, коёрбу, келе, кетирмекчи, кемпир, кемшеңдетип, кейитпейби** сөздөрү **к** тыбышынан, 2-си 6 саптан уюшулуп, анын бешөөсүндөгү: **топ, тоосу, токсон, торгой, токтолбо** сөздөрү **т** тыбышынан, 3-сү да 6 саптан түзүлүп, андагы беш сөзү: **бабасы, баякы, бастырып, башта, баркын б** тыбышынан башталды. Үч мисал тең бир тыбыштык кайталоолордон башталып, өздөрүнө тиешелүү бирдей айтым мүнөзүнө ээ болушту. Адатта, поэтикалык чыгармалардын спецификалык түзүлүш бөтөнчөлүктөрүнө ылайык, андагы ар бир сап аякталгандан кийин, белгилүү бир тыным болот, ал тынымдан соң, ар бир сап окшош үнсүздөрдүн кайталанышы менен (бул үндүү тыбыштарга да мүнөздүү) коштолуп турса, аларда кандайдыр бир айтымдык өзгөчөлүк байкалат, поэзияга тиешелүү көркөмдүк, жагымдуу угумдуулук жаралат. Натыйжада окшош тыбыштык кайталоолордон турган: **колунан, коёрбу, келе, кетирмекчи, кемпир, кемшеңдетип, кейитпейби; топ, тоосу, токсон, торгой, токтолбо; бабасы, баякы, бастырып, башта, баркын** сөздөрүнүн бардыгы текст фонунда стилистикалык мааниге ээ болот. Ошондой эле кайталанган **к, т, б** үнсүз тыбыштары ыр бөлүктөрүн туташтырып, бир бүтүндүккө сыйдырып, биримдүүлүктү түзүп, интеграциялоо милдетин аткарды.

Аллитерация кубулушу поэтикалык чыгармаларда саптар аралык көркөмдүүлүктү жана интеграциялык биримдүүлүктү түзүү менен чектелбестен, ал сап ичинде, аталыштык маанидеги сөздөрдүн ортосунда, же болбосо бир саптан турган макалдарда, учкул сөздөрдө да ж.б. колдонулат. Маселен, **Жетим жүрүп жетилет**, **Санаасы жок сары сууга семирет**, **Түсү ийгиден түңүлбө**, **Карынын кебин капка сал, Тандаган тазга жолугат**, **Сууну сиңген жерге сеп**, **Жаман айтпай жакшы жок**, **Жаштын жаштайы жакшы**, **Жатып ичер жан бакты**, **Жакшы жаныңа жолдош**, **Бөрү баласы ит болбойт** ж.б. өндүү макалдардын бардыгында аллитерация бар. Ошон үчүн алар – көркөм да, салмактуу да, таасирдүү да, уккулуктуу да.

Заманыбыздын залкар жазуучусу Ч.Айтматовдун «Кылым карытар бир күн» чыгармасы бар. Чыгарманын аталышы аллитерациялык ыкма менен уюшулган. Мында төрт сөз бар: **кылым, карытар, бир, күн.** Үч сөзүнүн башы **к** тыбышынын кайталанышынан туруп, **Кылым карытар бир күн** аталышын шарттады. Үшул аталышында өз ичине терең мазмунду, бүтүндөй бир поэтикалык ойду камтып турат. **Кылым карытар бир күн** – бир саптан турган ыр. Ырдын жаны – ыргак дегендей, аталыштын тулку-бою тыбыштардын ыргакташуусунан турат. Ч.Айтматовдун улуулугу ушунда экен, көркөмдүүлүктө айтылган 4 сөздүн мазмунунан бүткүл адамзатты ойлондурган ойлорду чубап чыкты.

Анын сыңары, «Манас» эпосунда да аллитерациялык-стилистикалык ыкмада уюшулган: **Бөлүнбө кыргыз, бөлүнбө** деген улуу кыйкырык-чакырык бар. Бул бир саптагы үч сөздүн экөөсүндөгү (**бөлүнбө, бөлүнбө**) **б** тыбышын горизонталдык абалда кайталанып уюшулган аллитерация деп атайлык десек, ал сөздөрдөгү бардык тыбыштар кайталанып, жыйынтыгында **бөлүнбө** сөзүнүн эки жолку кайталанышы болуп калды. Буга улай колдонулган кийинки саптар тексттеги тыбыштык, лексикалык, синтаксистик кайталоолордун апогейине жеткен эң жогорку формасын, үлгүсүн көрсөтүп турат:

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(VOLUME 5 ISSUE 7, 2024)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Бөлүнбө кыргыз бөлүнбө,
бөлүнсөң бөрү жеп кетет.
Бөлүндү кыргыз эли деп,
бөтөн элге кеп кетет.

Б жана **ө** тыбыштарынын кайталанышына жана анын негизинде үндөштүккө чулганган бул бир куплет ырда терең мазмун катылып жатат. Тээ байыртадан эле кыргыз элинин кан-жанына сиңген «бөлүнүп-жарылуу» жаман адатынан бардыгын, анын кесепети тиерин, андан арылуу зарылдыгы туюндурулган бул ыр өңчөй тилдик кайталоолордан уюшулган классикалык ыр саптары болуп саналат. Бул тууралуу өз мезгилинде кененирээк сөз болот. С.Орозбаковдун «Манас» эпосунда тилдик кайталоолордон уюшулган жогорку көркөмдүктөгү мындай ыр саптар абдан кеңири учурайт:

1. **А**йтканымды туюнчу,
арстаным Жакып **сүйүнчү**!
Карыганда **байбиче**,
Кабылан **тапты сүйүнчү**!
Эриккенде **байбиче**,
эрмек **тапты сүйүнчү**!
Кайгырганда **байбиче**,
каралды **тапты сүйүнчү**! [С.О. 1995. I к. 143.]

2. Желеги алтын **туу чыкты**,
жер жарылган **чуу чыкты**.
Ак асаба, кызыл **туу**,
айгайлаган улуу **чуу**.
Көк асаба, кызыл **туу**,
көк жаңырган ызы-**чуу** [С.О. 1980. II к. 130.]

3. **Мөндү-мөндү-мөндү деп**,
Мөндү деген кандай кеп?
Мөндү десе мейли деп.
Жабуу-жабуу-жабуу деп,
Жабуу деген кандай кеп?
Жабуу десе мейли деп.
Кылчайбады ушундан,
кырып алды мусулман [С.О. 1995. IV к. 43.]

Мисалдардагы белгиленген тилдик каражаттардын бардыгы кайталоолордон турат. Мында тыбыштык (**к**, **ж**, **а**, **уу**) кайталоолордон тартып, лексикалык (**сүйүнчү**, **байбиче**, **тапты**; **туу**, **чуу**, **көк**, **асаба**, **кызыл**; **мөндү**, **деп**, **кеп**, **жабуу**, **кандай**, **мейли**), синтаксистик (**тапты, сүйүнчү**; **мөндү-мөндү-мөндү деп**, **кандай кеп**, **мейли деп**) кайталоолорго чейин бар. Алардын текст тутумунда ыктуу жана ыңгайлуу колдонулушу жана эпостук стилге байланыштуу кайталоолордун зарылдыгы көркөмдүүлүктү, угумдуулукту жаратып турат. Белгилей кетчү нерсе, лексикалык, синтаксистик кайталоолордун негизи тыбыштык кайталоолордон, б.а., аллитерация, ассонанс кубулуштарынан өнүп чыккан.

Кыргыз тилинин үнсүздөрүнүн табияты өзүнчө дабыш кооздугунун шайкештигин жаратууга ыңгайлашкан. Төл сөздөрүбүздүн башында жана ортосунда эки башка үнсүздүн

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(VOLUME 5 ISSUE 7, 2024)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

бир муундун чегинде жанаша келбегендиги да кыргыз тилиндеги үнсүз тыбыштардын үн кооздугун жаратуудагы өзгөчө талап катары каралышы керек [Аширбаев Т. 2000.2-к.34]. Т.Аширбаев аллитерация поэтикалык чыгармаларда айрыкча көркөм эффект берерин белгилеп, аны ички аллитерация жана сырткы аллитерация деп бөлүштүрүү менен териштирүүгө алат. Бирок бардык эле учурларда үнсүз тыбыштар аллитерациялык (үндүүлөрдүн ассонанстык кубулушуна да тиешелүү) кубулушка ээ боло беришпейт, б.а., стилистикалык милдет аткара алышпайт.

С.Орозбаковдун вариантында ассонанска байланыштуу **а** тыбышынан башталган сөздөр башка үндүү тыбыштарга салыштырмалуу алганда, арбын колдонулса, үнсүздөрдүн ичинен **к** тыбышынан башталган сөздөр өтө кеңири колдонулгандыгын көрөбүз. Мында **к** тыбышы менен башталган сөздөрдүн көптүгүнө эмес, **к** тыбышынын сап башында удаама-удаа катарынан кайталанып колдонулушун белгилөө максатка ылайык келет. Жогоруда катарынан келген 16 сапта **а** тыбышы ассонанстык кубулушта колдонулгандыгын мисал кылсак, төмөндө **к** тыбышы андан да көп саптарда аллитерациялык ыкмада келгендигин көрсөтөбүз:

1. Качып чыгып канчасы,
кара жанын калкалап.
Камап кирген алаштар,
капкаларын талкалап.
Аскер кирген таң менен,
асманды баскан чаң менен.
Кечке аламан коюшуп,
камбылдардын баарысы,
карк дүйнөгө тоюшуп
калбага калмак калыптыр,
калганга катылбагын деп,
кан Бакай айгай салыптыр.
Карсылдатып токмоктоп,
калкан жайып алыптыр.
Кытайга кыйноо салыптыр,
кысталактар тийбе деп,
Кыргыл чал тыйып алыптыр.
Каапырга **к**алба салыптыр,
калганына тийбе деп,
кан Айдаркан бакырып,
карсылдатып жапырып,
казагын тыйып алыптыр.
Топ башысы токтолуп,
көзү жоктун баарысын,
көп ичинде жоктотуп…[С.О.1997. IV к. 320-330.]

Бул үзүндү тексттеги **а** тыбышы менен башталган эки сапты **т** тыбышы менен башталган бир сапты эске албаганда, калган 22 сап өңчөй **к** тыбышынан башталып түзүлгөн. Мындай ыр жолдорун окуганыбызда бирдей темптеги ыргак ачык сезилип, ырдын көркөмдүүлүгүнүн бир өңүрүн ачып турат. Манасчы өз чыгармачылыгында окшош тыбыштар менен башталган сөздөрдү чеберчиликте пайдаланышы анын ой жүгүртүүсүнүн терндигинен, сөз байлыгынын молдугунан, ар бир сөздүн маанисин толук түшүнгөндүгүнөн кабар берет. Болгондо да, профессионал акындардай атайын ойлонуп жазып даярданбастан, айтайын деген оюна ылайык сөздөрдү дароо, ошол замат таба

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(VOLUME 5 ISSUE 7, 2024)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

билип, жипке тизгендей кынап, биринен-бири өнүп, бирине-бири өрүлүп чыккандай куюлуштура колдонулушуна суктанбай коё албайсың:

Качып чыгып канчасы,
кара жанын калкалап.
Камап кирген алаштар,
капкаларын талкалап.

Мындагы вертикалдык аллитерацияда: **к-к-к-к**, ушул үнсүздөргө улай: **а-а-а-а** үндүүлөрү келип, **ка-ка-ка-ка** муундук окшоштугу, андан соң, саптар ичиндеги: **а-а**, **ы-а**, **а-ы** тыбыштарынын үндөштүгү, 1-2-саптардагы горизонталдык ыкмада кайрадан: **к-к-к-к** аллитерациялык кубулушу, алардын негизинде келген: **ка-ка-кап-кал** муундук окшоштуктары, **калкалап-талкалап**: **кара жанын-капкаларын** уйкаштыктары - бардыгы уюлгушуп уюшулгандыгы көрүнүп турат. С.Орозбаковдун бул чеберчилиги табият ыроологон талантка негизделген.

Эпос тилинин көркөмдүүлүгүн сап башындагы үнсүз тыбыштардын катарынан кайталанышы менен эле чектеп коюуга болбойт. Айрым шарттарда улам бир үнсүз тыбыштын жупташып, же алмашып колдонулушу да көркөмдүүлүктү жаратуучу фоностилистикалык ыкмалардан болуп саналат. Мындай учурлар да эпосто кеңири кездешет:

1. **К**олу жетип кулакка,
колун боорго алганы.
Бирөө турса жыгылып,
баары тура калганы.
Тизелерин таянып,
тиктеп жерге карашат.
Башын жерге эки уруп,
баары көөп тик туруп…[С.О.1995. I к. 324.]
2. **К**оюм сексен миң экен,
конушум кара шаарда.
Жакшы бир той кылайын,
жаздын алды баарда.
Кулан-Жайлак, Куу-Тезде,
кур атым жетет бу кезде. [С.О.1995. I к. 151.]

Ошентип, үнсүз тыбыштардын ар түрдүү ыкмада колдонулушу фоностилистикалык каражат катары кызмат аткарарын көрдүк. Эпос тилинде тыбыштарды кайталап колдонуу мүнөздүү көрүнүштөрдөн. Мындай шартта, көркөм тексттик мазмундун түшүнүктүүлүгү, жеткиликтүүлүгү, таасирдүүлүгү, айтканга жеңилдиги, эске сактап калууга ыңгайлуулугу артат. Аллитерация, ассонанс кубулуштарынын жалпы эле фоностилистикалык каражаттардын биримдүүлүк процессинин жүрүшү табигый көрүнүштүн картинасын тартуулайт. Эпос тилиндеги тыбыштардын кайталанышын поэтикалык салт катары баалайбыз.

Мындан сырткары, эпос тилинде ыр жолдору муун түзүлүшү жагынан бири-биринен ашып, же кем болбошу үчүн, тыбыштардын кошулуп, же түшүрүлүп, же болбосо, өзгөртүлүп колдонулган учурлары да орун алат:

1. Он жетиңде бөлүндүң,
Ойлонсо, жашым **төгүлдүм** [С.О. 1995. I к. 286.].

2. Балалыктан эригип,

Бара жатат **желигип** [С.О.1 995. I к. 247.].

3. Амири үчүн **Алданын**,
Биз да сага жар деди [С.О. 1995. I к. 315.].

4. Каңгай, маңгул чогулуп,
койгон экен **атыны**. [С.О. 1995. I к. 319.].

Мисалдардагы: **төгүлдүм, желигип, алданын, атыны** сөздөрү адабий тилдин нормасына (сүйлөмдүн туура түзүлүшүнө) ылайык, **төгүлдү, жээлигип, Алланын, атын** болуп айтылышы керек эле. Бирок төгүлдү сөзүнө I жактын –м мүчөсүнүн уланышы, **желигиптеги** созулма **ээ** тыбышынын ордуна кыска **е** тыбышынын колдонулушу, **атыны** сөзүндөгү –ы тыбышынын кошулуп айтылышы уйкаштыкка байланыштуу өзгөртүлгөндүгү тексттен ачык байкалып турат. Ал эми **Алла** сөзүн С.Орозбаков **Алда** формасында пайдалангандыгы анын жеке тилдик өзгөчөлүгү болуу керек. Эпос тилиндеги айрым сөздөрдүн мындай тыбыштык өзгөрүүлөргө учурап айтылышын адабий тилдин бузулушу катары мүнөздөөгө болбойт. Бул тек гана, жалпы эпос тилинин стилдик өзгөчөлүгү болуп саналат. М.Мураталиев элдик оозеки чыгармалардагы тыбыштык өзгөрүүлөргө учураган көрүнүштөрдү метатеза, редукция, эпентеза, элизия кубулуштары катары карап, кыргыз элинин кенже эпосторунун мисалында кеңири мүнөздөөгө алган [Мураталиев М. 1976.82-112]. Кандай болгон шартта да, «Манас» эпосундагы тыбыштык мындай өзгөрүүлөр фоностилистикалык каражаттар катары милдет аткарат. Анткени, тыбыштык өзгөрүүлөргө учураган сөздөр ыр саптарынын көркөмдүүлүгүн жогорулатууда, муун өлчөмдөрүнүн бирдейлигин сактоодо, ыргакты жана уйкаштыкты уюштурууда чоң салымдары бар.

Колдонулган адабияттар:

1. С. Орозбаков «Манас». 1980. II к.
2. С. Орозбаков «Манас» 1995. I к
3. С. Орозбаков «Манас». 1995. IV к.
4. Аширбаев Т. Кыргыз тилинин стилистикасы. 2-к. Бишкек, 2000. 34-б.
5. Мураталиев М. Баатырдык кенже эпостордун тилиндеги бөтөнчөлүктөр. Фрунзе, 1976. 82-112-бб.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(VOLUME 5 ISSUE 7, 2024)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

УДК 39

НОҒАЙ-ҚАЗАҚ «КІРМЕ ТОБЫНЫҢ» ҚАЛЫПТАСУЫ ЖӘНЕ ДАМУЫ

Балпанова Шағала Жұмағалиқызы
Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, философия және мәдениет теориясы кафедрасының оқытушысы
Қарағанды, Қазақстан

https://doi.org/10.5281/zenodo.12123095

Аннотация: Мақалада ноғай-қазақ «кірме тобының» (субэтнос) қазақ халқының этникалық бірегейлігін қалыптастыруға әсері қарастырылған. Алтын Орда дәуірінен бастап және ноғай тайпаларының қазақ жерлеріне одан әрі қоныс аударуынан бастап субэтносты қалыптастырудың негізгі кезеңдері талданады. Ноғай және қазақ дәстүрлерінің синтезіне ықпал еткен мәдени, әлеуметтік және экономикалық өзара іс-қимылдарға ерекше назар аударылды. Сонымен қатар, ноғай-қазақтардың қазақ халқының саяси және әскери тарихындағы рөлі, олардың қазақ хандығын нығайтуға және сыртқы қауіп-қатерлерге қарсы күреске қосқан үлесі қарастырылады.

Кілт сөздер: кірме топтар, ноғай, бірегейлік, субэтнос

Ноғай-қазақтар Кіші жүз қазақтарының құрамында, оның шежірелік құрамына кірмей, деректерде ноғай-қазақ руы ретінде кездеседі. Ноғай-қазақтардың құрамында қазақ шежіресінде ру дәрежесін алып, шығу тегі бойынша бірқатар руларды біріктіретін рулардан шыққан патронимдер болған. Ал ноғай-қазақтар арасында олардың саны аз болғандықтан тармақ ретінде қабылданады. Ноғай-қазақтар XIX ғасырдың бірінші жартысында Кіші жүздің қазақ ортасында тайпа ретінде өмір сүрді, олар Кіші жүз хандық билігі берген жер және әлеуметтік жеңілдіктердің арқасында оларға қосылған астрахандық ноғайлар топтарынан көбейіп отырды.

Ноғай атауына байланысты Х.Құрбанғали өз еңбегінде дерек келтіреді: «Ноғай-казақ екеуі де Шыңғыстың қауымы татар-моңғол болғанымен тегі бір, тек екі ханзада себебімен Қазанға барғаны «ноғай», Сарай маңындағы көшпенді татар-монғолдар «қазақ» атын алған. Түрлері кейде ақ, кейде сары болуы көрші орыстармен [...] араласуының әсері.» [1;]

Тағы бір деректерде: «Нур-әль-ғайын сөзінен ноғай сөзі шыққан деседі. Бұған дәлел, Мұхаммед пайғамбар заманында екі-үш сахаба рұқсатпен бұлғар еліне келіп тәуіпшілікпен айналысып, көп адамға шипалық жасаған. Ресей патшасының да қызы ауырып оған ем қонбай жүрген екен, бұлардың атағын естіген патша емшілерді шақыртады. Келген соң емшілер патшаға шарт қойған, егер қыз шипа тапса исламды қабыл етесіз депті. Патша келісім береді. Қызды моншаға кіргізіп қайың жапырағымен сабалаттырып керсеңіз жазылады деген екен." Күн қыс мезгілі. Қайыңның көк жапырағы жоқ, табылатын емес. Сонда сахабаның бірінің қолындағы асасы қайың екен «бисмиләһи» деп жерге шаншығанда қайық өсіп, соның жапырағымен емделген қыз ауыруынан айығады- Қураған ағаш беймезгіл уақытта жапырақ жарып шығуын, емдеуден қызының айыққанын көрген патша бұл тегін тәуіп емес деп, түгел елімен исламды қабылдаған. Кейін, бұлар Мәдинеге қайтқанда пайғамбар бұл хабарды есітіп, риза болғаннан Нуру Ғайни деген атақ берген. Бұл «көзімнің нұры» деген сөз. Бұл сөз кейіннен «Ноғай» атауына өзгерген». [1;76]

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(VOLUME 5 ISSUE 7, 2024)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Ноғай-қазақ топтарының қалыптасуының бастаулары кейінгі Орта ғасырлар кезеңіне жатады және Қазақ хандығының ұлыстары мен іргелес мемлекеттер арасындағы тығыз экономикалық және мәдени байланыстарға байланысты болды, бұл бірінші кезекте хандықтың батысында Ноғай Ордасы және қазақтардың оңтүстігінде Бұхара хандығы болды. XV–XVI ғасырлар бойы Қазақ хандығының күшеюі кезеңінде халық саны қазақ хандарының билікті қабылдаған көрші халықтардың бөліктері есебінен бірнеше рет толықтырылды - этникалық жағынан қазақтардан аз ерекшеленетін ноғайлар, қарақалпақтар, башқұрттар, қырғыздар, Мавераннахр және Шығыс Түркістаннан түріктері. Ал мемлекеттің дағдарыс жылдарында Қазақ хандығынан халықтың кетуі туыстас халықтардың құрамындағы этникалық қазақтардың топтарын да көбейтті. Сонымен қатар, қазақтар мен ойрат топтарының, сондай-ақ олардың құрамындағы этникалық топтардың әскери қақтығыстары мен саяси себептерге байланысты өзара енуі жиі болды.

Шежірелерде, қазақтар мен аталған халықтар материалдарында басқа ортадан қазақтардың құрамына этникалық ығысулар мен қосылу фактілері көптеп көрсетілген. Мысалы, қырғыздардың санжырасында оларға қазақтардан келген осы халықтың кейбір ата-бабалары аталған. Қарақалпақтардың, башқұрттардың, өзбектердің, түрікмендердің, ойраттардың халықтық шежіре материалдарында осыған ұқсас мысалдар көп. Шығу тегі, географиялық ортасы, басқа мемлекетте ұзақ тұруы және этносаралық байланыстардағы этнографиялық айырмашылықтар жалпы этникалық мәдениеттің ортақ белгілерінің басым болуына қарамастан ұзақ уақыт бойы сақталды және ішінара бүгінгі күнге дейін сақталған. Материалдық мәдениетте, халықтық әдет-ғұрыптарда, музыкалық және поэтикалық мәдениетте бұл ерекшеліктер мәдениеттің алуан түрлілігін тудырады. Ұзақ уақыт бойы Дешті-Қыпшақтың дала халқы этникалық жағынан біртекті болды, экономикалық және әлеуметтік тіршілік формаларының ұқсастығы оларды жақындастырды, ал көшпенділердің қоныстарының бір-бірінен алшақ болуы этнографиялық, ең алдымен тілдегі диалектілік айырмашылықтарды қалыптастырды.

Әсіресе бір-біріне жақын, біртұтас этнос белгілерінің басым болуымен Қазақ хандығы мен XV-XVI ғасырлардағы Ноғай Ордасының халқы сипатталады. Ешқандай этникалық сілкіністіз сол немесе басқа мемлекеттердің билігіндегі өзара ауысуларды қамтамасыз еткен фактор осы болды. Көптеген қазақтардың орта ғасырлық ноғай ата тегі бар, бұл қазақтардың Кіші жүз тарихында ерекше байқалады. Нәтижесінде, Қазақ хандығы жекелеген онжылдықтардағы дағдарыстарға қарамастан, өз халқының санын бір деңгейде сақтап, көбейте алды, ал ноғай Ордасының ең үлкен бөлігі – Үлкен Ноғай Ордасы демографиялық тұрғыдан әлсіреді, бұл оның халықаралық жағдайының қолайсыз жағдайларынан туындады. Демографиялық тұрғыдан ғана емес, саяси және әскери жағынан әлсіреп қалды. XVI ғасырда қазақ ортасына ноғайлардың қосылуы халық бірлігін нығайтуға бағытталған Қазақ хандығындағы генеалогиялық реформаларға әсер етті. Хақназар хан тұсында жүргізілген шежірелік реформалар үш жүздің ортақ ата-бабалары туралы түсініктерді берік бекітіп, олардың қоныстануын ретке келтірді. Бұл реформалар Тәуекел хан мен Есім хан тұсында да жалғасын тауып, одан кем нәтиже бермеді. XVI-XVII ғасырлардағы қосылулар қазақ шежірелік құрылымдарында біртұтас қазақ халқының шығу тегінің идеологиялық принциптері бойынша жасалды.

Кіші жүзге XVII ғасырдың ортасында ығыраған Ноғай Ордасының жекелеген топтары (қалмақ-ойраттармен соғыстар кезінде) қосылды. Ал басқа ноғайлар мұнда Ресейдің қарамағындағылар ретінде, көшпелі далада және олардың шекараларында патша үкіметінің саясатын жүзеге асыру үшін келді. XVIII ғасырдың бірінші жартысында орыс ықпалына түскен ноғайларды «Жайық даласына, төл атамекеніне» көшіру жобасы ұсынылды. Бұл Қырымның күшін жоғалтқан хандары мен Кубань сераскирлерінің

қызметінен кеткендерге немесе қалмақ ұлыстарына тәуелділіктен босатылғандарға қатысты болды. Бұл қоныс аудару қозғалысы ішінара XVIII ғасырдың 40-шы жылдарының басында сәтті болды. Бірақ 1783 жылы Қырым мен Кубань қосылғаннан кейін толығымен бұзылды, тіпті бүлікшіл ноғай көшпелілерінің арасында жаппай қантөгіске әкелді.

XVII ғасырдағы оқиғалар Ормамбет-бидің өлімінен кейінгі Үлкен Ноғай Ордасының ыдырау кезеңінен бастап қазақтардың этникалық құрамындағы ноғай тайпалық топтарының көбеюіне және олардың қазақ ортасында, әсіресе Кіші жүзде таралуына алып келді. Жағалбайлы және Телеу руларының құрамында ноғайлы рулары, Шеркеш және Қаракесек руларының құрамында - маңғыт және ноғай патронимдері тіркелген. "Ноғай" патронимі Орта жүздің Қоңырат руының бөлімшесі ретінде де белгілі. XVIII ғасырларда уақыт өте келе қазақ болып саналған XVII ғасырдың басындағы ноғай билеушілерінен қазақтардың шығу тегі туралы шежірелік аңыздар да әзірленіп, таратылды. Қазақтың үш жүзінің ата-бабалары үш Келмембет деп аталатын қазақ шежіресі сақталған: Ақ Келмембет, Қара Келмембет, Ақсақ Келмембет. Мұндай шежіре ноғайдың Қара Келмембет пен Ақсақ Келмембет мырзалары ұлыстарынан шыққан қазақтардың арасында ғана туындауы мүмкін еді. Тарихи тұрғыда Қара Келмембет Ормамбет-бидің баласы болса, Ақсақ Келмембет Ормамбеттің інісі Тінмамет-мырзаның баласы. Бұл ноғай мырзаларының ұлыстарының жойылуы мен ыдырауы XVII ғасырдың 20-жылдарына жатады, ал бұл тарихи тұлғалардың генеалогиялық түсінігі әлдеқайда кешірек.

Кейінгі ноғай кірмелеріне XVII ғасырдың 30-жылдарынан бастап қалмақтар алып жатқан үлкен географиялық кеңістікпен өзара бөлінген қазақтар мен ноғайлардың жекелеген халықтар ретінде (бұрынғы "ноғайлар" емес) өмір сүру кезеңіне жататындар жатқызылады. Ноғайлар бұл уақытта Еділдің оң жағалауында болған, ал Еділ мен Жайықтың төменгі сағасында XVIII ғасырдың 70-жылдарына дейін Қалмақ хандығы болған.

XVII ғасырдың екінші үштен бірінен бастап қазақ ортасына ноғай қосындылары ауқымы жағынан салыстырмалы түрде аз болды: олар халық санасында қалыптасқан шежірелік құрылымдарға шамалы ғана әсері болды. Қазақ шежіресінде XVII ғасырдың ортасы мен аяғындағы патронимдердің ноғай шығу тегі тиісті этникалық белгіні пайдалана отырып берілген. Олар енді XVII ғасырдың аяғында Тәуке хан билігі жылдарында бекітілген қазақтардың генеалогиялық құрылымына ене алмады.

XVIII ғасырдағы қазақ этникалық ортасындағы ноғай қосындылары, біртұтас халықтың шығу тегінің тарихи жадына, этникалық жақындығына, өткен ғасырлардағы мәдени бірлікке байланысты болды. Бұл халықтар арасында XVIII ғасырда туындаған саяси-географиялық кедергілер қазақтар мен ноғайлардың эпостық шығармаларында, олардың музыкалық мәдениетінде жырланған өткен ғасырлардағы естеліктерді жоя алмады. XVIII ғасырдың бірінші жартысындағы ноғайлар мен қазақтар арасындағы ұлтаралық қатынастың басым тенденциясы Қалмақ хандығы алып жатқан Еділ-Жайық кеңістігінің территориясы арқылы екі жақтағы шағын тайпалық топтардың байланысы болып табылады. XVII ғасырдың 30-жылдарынан бастап Қалмақ хандығының құрамында ноғай отбасыларының шағын топтары қалды. Олардың кейбіреулері бұрын Солтүстік Кавказға және Қобанға кеткен туыстарымен байланысу мүмкіндігіне ие болды. Қазақтар, әсіресе, қалмақ-қазақ саяси байланыстарының тілдік делдалдары қызметін атқарған бауырлас халықтың кейбір өкілдерімен де қарым-қатынас жасау мүмкіндігін тапты. Соның нәтижесінде екі халықтың тұрмыс-тіршілігі туралы ақпараттар таратылды.

Қырым хандығының әлсіреуіне және Ресей империясының өз жерлерін жаулап алу қаупіне байланысты Қобандық ноғайлар қазақтың қолдауына мүдделі болды. Қалмақтардың қарсылығына және күшейіп келе жатқан Ресей империясының шекара

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(VOLUME 5 ISSUE 7, 2024)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

маңындағы қысым саясатына қарамастан, қазақтар Еділ-Жайық кеңістігін иемдену ниетінен бас тартқан жоқ. XVIII ғасырдың бірінші жартысындағы Жоңғар басқыншылығына байланысты қазақтар да ноғайлармен бірлікке мүдделі болды. Қазақтар арасында қазақ-ноғай бірлігі туралы берік түсінік болды.

Бір ғасырдан астам уақыт ішінде, XVII ғасырдың 30-жылдарынан XVIII ғасырдың 40-50-жылдарына дейін, қазақтар мен оларға келген ноғайлардың топтары бөлек өмір сүргенімен, уақыт олардың тілде, экономикада және материалдық мәдениетте, эпикалық мұрада және тарихи жадыда айқын көрінетін этникалық және мәдени бірліктің ортақ тамырларын өшіре алмады. Еділ-Жайық сағасында аз ғана тарихи уақыттың ішінде бірнеше ондаған ноғай-қазақ отбасылары өсіп-өніп, жүздеген шаңырақка жетті. Ал этнограф А.Харузин өз заманындағы ноғай-қазақтардың санын дұрыс талдап көрсеткендей, ноғай-қазақтардың шағын тобының жеке руға айналуы олардың отбасыларының табиғи өсуіне байланысты болған жоқ. "Демек, бастапқыда Орал үшін Бөкеймен Жайықтан өткен ноғайлықтардың шағын тобы үнемі жаңа күштердің ағынымен толықтырылып отырды және қырғыздар келгенге дейін де қазіргі Ішкі далада өмір сүрген ноғайлар болуы мүмкін мүмкін " деп жазады А.Харузин. [2;24]

XVIII ғасырдың ортасынан бастап ноғай топтарының қазақ ортасына келуі олардың Кіші жүздің қалыптасқан шежірелік құрылымына енуін мүмкін етпеді. Олардың көптеген ауылдары Байұлы рулық бірлестігіне қатысты болды. Көбіне Алтын-Жаппас бірлестігін бір ру ретінде қоса есептегенде, Байұлы рулық бірлестігінде 13 ру болып саналғанымен, олар 12 рудың («он екі ата байұлы») құрамынан тыс қалды. Қазақтың халық шежіресін құрастырушылар ноғай-қазақ руын Кіші жүзге, оның ішінде Байұлы рулық бірлестігіне жатқызғанымен, оның шежіре құрамына кірмейтіндігін ескертті. Жаңа замандағы ноғайлар мен ортағасырлық ноғайлардың халық бірлігіне ықпал ете алатындай нақты шежірелік құрылымы қалыптаспағаны белгілі. Бұл олардың Едіге ұрпақтарының өзара қақтығыстарына белсене араласуының, мемлекеттерінің әлсіреп, күйреуінің бір себебі болды. Нұралы хан қазақтарына қосылған ноғайлар бірқатар рулардан шыққанымен, төрт патроним сан жағынан басым болды. Олардың ішінде тек бір патроним ежелгі рулық атауды сақтап қалды. XIX ғасырдың бірінші ширегіндегі Кіші жүздің ноғай-қазақтарының құрамында қояс, қазанқұлақ, үйсін, қостанбалы патронимдері анықталды. Қазіргі ноғай-қазақтардың генеалогиялық зерттеулерінде ноғай тектес тармақтар тізімінен құрық бесінші тармағын кездеспейді. [3;66]

Ноғай-қазақтардың ең ірі тармағы – Қоястар. Бұл субгенустың аңызға айналған шежіресі XIII ғасырда өмір сүрген ата-бабалардан бастау алады. Қоястықтар ортағасырлық ноғай-қазақтың ұлы жырауы Шалкизді өздерінің ата-бабаларының бірі санаған. Қояс патронимінен оның ең ықпалды және саны жағынан көп Оразақай шыққан. XIX ғасырдың соңындағы қазақ шежіре жазбаларында Оразақай патронимі ноғай-қазақ тектес бөлімше атауларынан кояс бірлестігін ығыстырып шығарады. Бірақ егжей-тегжейлі зерттелген шежірелік жазбалар Қояс патронимінен Оразақай патронимінің шығу тегін көрсетеді. Қазіргі уақытта осы патронимнің шежіресінің бірнеше нұсқалары бар. Екі ұрпақтан кейін, Кіші жүзде XVIII ғасырдың 40-жылдары келген ноғайлардың үшінші ұрпағында толық «қазақылануы» орын алып, олардың руы халықтың санасында қазақтың ноғай-қазақ руы ретінде орнығады.

Қазіргі уақытта ноғай-қазақтар негізінен Батыс Қазақстан облысының Жәнібек, Орда және Казталов аудандарында тұрады. Қазақ және ноғай этностарының арасында, ноғай ғалым-этнологы Р.Х. Керейтов атап өткендей, тығыз генетикалық байланыс бар, бұған мәдениеттің, тілдің және дәстүрдің ортақтығы айқын факт. Екі халық бір географиялық ортада және бір уақытта дерлік қалыптасты. Зерттеушілер әдетте этникалық топтың атауын Алтын Орда билеушісі Ноғайдың есімімен байланыстырады. Моңғол

шапқыншылығынан кейінгі кезеңде Батыс Қазақстан Алтын Ордадан бөлініп шыққан басқа мемлекеттік бірлестіктер сияқты халқының рулық құрамы дерлік бірдей болатын Ноғай Ордасының құрамында болды. Р.Х. Керейтовтың пікірінше, XVI ғасырдың 50-жылдарында Ноғай ордасынан шыққан түркі рулары ноғай этносының өкілдері ретінде қазақ хандығына жаппай көшті. Ноғай Ордасының шығыс бөлігінің халқы біртіндеп қазақ халқына тарады. [4;118]

А. М. Харузин кейбір ноғайлықтардың арасында олардың автохтонды шығу тегі туралы пікір қатты сақталғанын, Жайықтың арғы жағынан қазақтар келгенге дейін де олар осы өзен аралығының аумағында өмір сүргенін жазды. [2; 26] Мұндай пікір қазіргі ноғай-қазақтар арасында кең тараған. Жергілікті тұрғындар арасында Батыс Қазақстан аумағындағы ноғайлардың «кірме» емес екендігі айтылады. Экспедиция барысында автор кездескен барлық ноғай-қазақтар өздерінің ежелден қазақ отбасы болғанын, мәдениетінде де, санасында да айырмашылықтары жоқ екенін айтып, субэтникалық топ деп атауға қарсылық білдірді. Олардың нұсқасы бойынша, бұл аумақ Қазақ хандығының құрамына енгеннен кейін ноғайлар оның халқының құрамына қосылып, жеке қазақ руына айналып, өз шежіресін күні бүгінге дейін жалғастырып келеді.

Ноғай-қазақтардың хандарға жақындығы анықталған факт: сұлтан тұқымының көптеген өкілдері ноғай руын дәйекті түрде басқарды, оның ішінде Жәңгір ханның өзі де болды. Шамасы, бұл көтеріліс кезінде қауіпсіздік мәселелерімен байланысты болды. Геке ноғай руының ауылы әрқашан ханның қасында орналасқанын, ал ханның қасындағы күзетшілердің ауысып тұрғанын атап өтті.

Бұл жөнінде орыс зерттеушісі Р.Ишмұхамедовтың айтуынша, «Кундров татарларының» ұрпақтары Ресейде сол кезде төленгіттер сияқты Бөкей хандарының жанында қызметтік міндеттер атқарған. Алайда, төленгіттермен салыстырғанда ноғай-қазақтар Жәңгір ханның үлкен қамқорлығы мен сеніміне ие болды. Сұлтандармен бірге олар хандықтың барлық жерлерінің үштен біріне иелік етті. Исатай Таймануұлы көтерілісі кезінде олар ханды Орынбор казактарымен бірге көтерілісшілердің әрекетінен қорғап, жалғыз тірек болды. Р.Ишмұхамедов билеушілердің ең адал қызметшілері- бағынышты халықпен ешқандай байланысы жоқ жат елдіктер деген пікірді білдіреді. Қазақ ортасында салыстырмалы түрде жақында пайда болған ноғайларды Бөкей хандары өз қол астындағыларды бағындыру үшін әскери күш ретінде пайдаланды. Төленгіттер уақыт өте келе қазақ қоғамына интеграцияланды, сондықтан қалған халықпен сіңісіп,, өздерін хан билігінің мүдделерін қорғауға арналған әлеуметтік топ ретінде көрсете алмады. [5; 136]

Кеңес өкіметінің алғашқы онжылдықтарында азамат соғысы, ұжымдастыру, ашаршылық пен қуғын-сүргіннің әсерінен ноғай-қазақтардың едәуір бөлігі Қазақстаннан тысқары жерлерге – Ресей Федерациясының территориясына қоныстанды. "Ноғай-қазақ шежіресі" авторының пікірінше, Кіші жүздің құрамы Байұлының он екі ұрпағынан, Әлімұлының алты ұрпағынан және жеті Жетіруден ғана емес, сонымен қатар Батыс Қазақстан аумағында тұратын және өздерін Кіші жүздің ұрпағы деп санайтын ноғай-қазақтардан, төре, қожа, төленгіттерден және басқалардан тұруы тиіс. А. Уәлиевтің пайымдауынша, Кіші жүз құрамында 33 рулық бөлімше болуы керек. [3; 14]

Ноғай этникалық элементі қазақ халқының этникалық тарихында елеулі орын алады. Бұл әсіресе рухани өмірде, білім мен ғылымның, сауданың дамуында көрініс тапты. Этникалық жағынан туыстас ортада қалу ноғай-қазақтардың қазақ этносына тез ассимиляциялануына ықпал етті және олардың Батыс Қазақстан аумағында кең таралуына қарамастан, революцияға дейінгі орыс және одан кейінгі деректерде қазақтардың құрамындағы ноғай-қазақтардың ерекше тілдік, этнографиялық ерекшеліктері жазылмаған.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Пайдаланылған әдебиеттер

1 Халид Қ. Тауарих хамса (Бес тарих). – Алматы, 1992. – 280б.
2 Хазин А.Н. Киргизы Букеевской Орды (Антрополого-этнологический очерк) / А. Н. Харузин. – М.: Типография А. А. Левенсон, 1889. – Вып. 1. – С.26
3 Уәлиев А. Ноғай-қазақ шежіресі. – Орал, 2003. – 66б.
4 Керейитов Р.Х. Ногайцы: особенности этнической истории и бытовой культуры. – Ставрополь: Сервисшкола, 2009. – 468с.
5 Ишмухамбетов Р.В. К предыстории межкипчакскойсубэтнической группы «ногай-казах» в составе западных казахов // Ногайцы: XXI век. История. Язык. Культура. От истоков – к грядущему: Материалы Первой Международной научно-практической конференции г. Черкесск, 14–16 мая 2014 г. – С.136

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(VOLUME 5 ISSUE 7, 2024)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ КОНСУЛДЫҚ ҚЫЗМЕТІ: ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН ДАМУЫ

Мырзабаева Бакытгул Мырзахметовна
М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті
аға оқытушы, магистр
Орал, Қазақстан

https://doi.org/10.5281/zenodo.12123095

Аннотация: мақалада Қазақстан Республикасының тәуелсіздікке қол жеткізу сәтінен бастап сыртқы саясатын жүзеге асыруда жетекші орын алатын консулдық қызметінің қалыптасуы мен дамуы қарастырылған. Тәуелсіздік жылдарындағы консулдық қызметтің қалыптасу кезеңдері, Консулдық қызмет Департаментінің негізгі функциялары, құрылымдық бөлімдері, консулдық қызметті жүзеге асыруда қолданылатын негізгі нормативтік-құқықтық актілер туралы сөз болады.

Ключевые слова: консулдық қызмет, консул, Сыртқы істер министрлігі, Консулдық қызмет Департаменті, Вена конвенциясы, Қазақстан Республикасының Консулдық Жарғысы, виза.

Abstract: The article deals with the formation and development of the consular service, which has taken a leading role in the implementation of the foreign policy of the Republic of Kazakhstan since gaining independence. The stages of formation of the consular service during the years of independence, the main functions, structural divisions of the Consular Service Department, and the main legal acts used in the implementation of the consular service will be considered.

Key words: consular service, consul, Ministry of Foreign Affairs, Consular Service Department, Vienna Convention, Charter of the Consular Service of the Republic of Kazakhstan, visa.

Қазақстанның мемлекеттік тәуелсіздігін жариялауы біздің еліміздің көпғасырлық тарихындағы бетбұрысты кезең болды. 1990 жылғы 25-қазандағы Қазақ КСР-інің мемлекеттік егемендігі туралы Декларациясы Қазақстанның халықаралық қатынастардың дербес субъектісі болып табылатындығын, өз мүдделеріне сай сыртқы саясатын айқындайтындығын, дипломатиялық және консулдық өкілдіктерімен алмасатындығын, халықаралық ұйымдар қызметіне қатысатындығын бекітті. [1].

Қазақстан Республикасы Президенті Қасым-Жомарт Кемелұлы Тоқаевтың сөзі бойынша: «бәрін басынан бастау қажет болды. Егер кеңестік кезеңде экономика, ғылым және білім қызмет етсе, ал дипломатия, белгілі себептерге байланысты, Қазақстанда іс жүзінде болған жоқ. Сыртқы істер министрлігі, негізінен, хаттамалық функциялардың атқарылуын қамтамасыз ете отырып, көп жағдайда одақтық республика мәртебесінің декорациясын атқарды» [2, 26-27 бб.].

1992 жылдың 2-наурызында БҰҰ-ға қосылуымен республика халықаралық құқықтың жаңа тәуелсіз субъектісі ретінде әлемдік аренаға шығуға үлкен мүмкіндік алды. Еліміздің қолайлы геосаяси жағдайы, бай табиғи-ресурстық потенциалы және ішкі саяси тұрақтылығы шетелдік мемлекеттердің іскерлік және қаржы топтары тарапынан Қазақстан Республикасымен саяси және экономикалық қатынастарын орнатуға қызығушылығының объективті себептерінің бірі болды.

Еліміз бұрынғы Кеңес Одағының әміршіл-әкімшіл жүйесінің қалдықтарынан, орталықтың еркіне бағынудан түбегейлі бас тартып, халықаралық қатынастардың дербес субъектісі ретінде сыртқы әлеммен қарым-қатынас арналарын, сонымен қатар дипломатиялық және консулдық саланың шарттық-құқықтық негізін құруға кіріседі. Консулдық саланың қазақстандық нормативтік-құқықтық базасын қалыптастыру кезінде қолданыстағы халықаралық шарттарға қосылумен қатар, екіжақты консулдық шарттарды жасасу секілді бағыттарды дамыту маңызды орын алды. Айталық, 1992 жылдың 22 ақпанының өзінде Нью-Дели қаласында Қазақстан Республикасы Үкіметі мен Үндістан Республикасы Үкіметі арасында консулдық қатынастардың орнатылуы туралы Хаттамаға қол қойылды [3, 95 б.]. Сол кезде екі ел арасында дипломатиялық қатынастар орнатылды. Президент Н.Ә.Назарбаевтың Үндістанға ресми сапары орын алып, Қазақстан мен Үндістан арасындағы өзара қарым-қатынастар принципі туралы Декларацияға қол қойылды. Бұл нәтижесінде халықаралық маңызы бар алғашқы құжаттар дүниеге келген тәуелсіз Қазақстанның алғашқы халықаралық акциясы болды. Дипломатиялық және консулдық қызметтің өзіндік халықаралық-құқықтық базасын құрудағы қарқынды жұмыстың күрделі бастамасына негіз салынды.

1994 жылы наурыз айында Қазақстан Республикасы мен Ресей Федерациясы арасында консулдық конвенцияға қол қойылса, 1996 жылы Белларусь Республикасымен, 2006 жылы 31 мамырда Польша мемлекетімен, сонымен қатар басқа да бірқатар шет елдермен қатынас орнады. Аталған шет елдер қатарында АҚШ, Италия, Грекия, Англия, ҚХР, Түркия, Германия және т.б. елдерді жатқызуымызға болады. XXI ғасырдың басында шетелдегі консулдық мекемелердің саны 38 ғана болса, бүгінгі күні олардың саны 75-тен асады.

Қазақстан Республикасының консулдық қызметінің одан әрі дамуы, екіжақты келісімдерге қол қою консулдық саладағы шетелдік экономикалық, сауда, қаржы топтарын жандандырды, технологиялық алмасуға, Қазақстан Республикасының территориясында біріккен және шетелдік кәсіпорындарды қоса алғанда инвестициялық саладағы ынтымақтастыққа қолайлы жағдай қалыптастырды. Қазақстандық кәсіпкерлердің, экономика, ғылым, мәдениеттің түрлі сала мамандарының, студенттердің, туристердің басқа мемлекеттерге шығуына нақты мүмкіндік пайда болды. Қазақстан әлемнің көптеген елдеріне әуе қатынастарын ашты. Азаматтар мен заңды тұлғаларға Қазақстан Республикасының шет елдердегі консулдық мекемелері тарапынан құқықтық қолдауға кепілдік берілді.

Аталған міндеттерді жүзеге асыру бойынша күнделікті жұмыспен Қазақстан Репсубликасының Сыртқы істер Министрлігінің Консулдық қызмет Департаменті және Қазақстанның шетелдердегі консулдық мекемелері бейнесіндегі консулдық қызмет айналысады.

Тәуелсіздікке қол жеткізген сәттен бастап Қазақстан өзінің сыртқы саяси органдары жүйесін қайта құра бастады және өзінің дипломатиялық қызметінің құқықтық негіздерін дайындады. Алайда тәуелсіздіктің алғашқы жылдары елімізге өзінің ішкі және сыртқы саясатын орнату оңай болмады. 1992 жылға дейін Қазақстан Республикасының Сыртқы істер министрлігінде консулдық мәселелермен айналысатын кішкене ғана бөлімше болса, уақыт өте келе осы бөлімше негізінде Консулдық Басқарма құрылды. Консулдық міндеттер мен қызметтердің көлемінің артуына байланысты 1994 жылы консулдық басқарма Бас басқармаға айналған болатын. 1997 жылы Қазақстан Республикасының Сыртқы істер министрлігіндегі құрылымдық өзгерістерге байланысты Консулдық қызмет Департаменті құрылды. Тәуелсіз еліміздің консулдық қызметінің алғашқы басшысы болып осы кезге дейін ҚазКСР СІМ-де консул бөлім жетекшісі қызметін атқарған Б.Ш.Тұрарбеков тағайындалған болатын.

Қазақстан Республикасының Консулдық қызмет Департаменті (ҚР ККД) Сыртқы істер министрлігінің консулдық қызметін жүзеге асыратын функционалдық құрылымдық бөлімшесі болып саналады. Департамент Қазақстанның консулдық мекемелерінің жұмысын үйлестіреді және тәжірибелік басшылық жасайды, олардың қызметінің құқықтық негіздерін әзірлейді және оларға консулдық функцияларын орындау барысында көиек көрсетеді, шет мемлекеттермен консулдық қатынастардың шарттық-құқықтық базасын жасауға белсене қатысады. ККД құрылымдық жағынан аумақтық және функционалдық бөлімдерге бөлінеді. Қазақстан Республикасының территориясында департаменттің жергілікті жерлерде консулдық мәселелерін шешуге көмек көрсететін Ақтау, Атырау, Орал және Өскемен қалаларында 4 консулдық пункті бар. Одан басқа, Астана мен Алматының халықаралық әуежайларында консулдық пункттері демалыссыз жұмыс жасайды [4].

Барлық елдердің консулдық қызметі 1963 жылғы Консулдық қатынастар туралы Вена конвенциясы негізінде жұмыс атқарады. Қазақстан консулдық қызметінің құқықтық негізі де осы Конвенцияға қосылу туралы 1993 жылғы 31 наурыздағы ҚР Жоғары Кеңесімен қабылданған қаулысы болды. Тәуелсіздік алғаннан бері ТМД мемлекеттері өз территорияларына шетел азаматтарының кіру және шығу туралы ережелерін, мемлекеттік шекара бақылауын күшейту жөнінде шарттар қабылдады [5, 233 б.].

Еліміздің консулдық мекемелері өз қызметі аясында Қазақстан Республикасының Конституциясына, «Дипломатиялық қызмет туралы Заңына», өзге де нормативтік-құқықтық актлерге, халықаралық шарттарға, халықаралық әдет-ғұрыптарға, сонымен қатар ел Президентінің 2016 жылғы 25 сәуірдегі №240 Жарлығымен бекітілген «Қазақстан Республикасының Консулдық Жарғысына» негізделіп жұмыс жасайды.

Қазақстан Республикасы Президентінің 2016 жылғы 25 сәуірдегі №240 Жарлығымен «Қазақстан Республикасының Консулдық Жарғысы» – елдегі консулдық мекемелердің жұмысын реттеудегі негізгі құжат. Аталмыш жарғының алғашқы нұсқасы 1999 жылы 27 қыркүйекте ҚР Президентінің №217 Жарлығымен бекітілген болатын. Бұл Жарғы қабылданғанға дейін консулдық мекеме қызметкерлері 1992 жылы 5 наурызда тәуелсіз Қазақстанның тұңғыш Сыртқы істер министрі Т.И.Сүлейменов бекіткен «Қазақстан Республикасының Сыртқы істер министрлігінің Консулдық басқармасы туралы ережені» басшылыққа алған болатын.

Қазақстан Республикасының 2002 жылғы 7 наурыздағы «Қазақстан Республикасының дипломатиялық қызмет туралы» Заңының 1-тарауына сәйкес: «Қазақстан Республикасының консулдық қызметі – дипломатиялық қызметтің бір бөлігі және ол Республиканың азаматтары мен заңды тұлғаларының құқықтары мен мүдделерін қорғауды қамтамасыз етуге бағытталған. Консулдық қызмет басқа мемлекеттермен достық қарым-қатынастарды дамытуға, экономикалық, сауда-саттық, ғылыми-техникалық, гуманитарлық байланыстарды кеңейтуге жәрдемдеседі» - деп атап көрсетілген.

Консулдық қызмет – Қазақстан дипломатиялық қызметінің ажырамас бөлігі. Өзінің функциясы мен қызметінің аясында мемлекеттің мүддесі мен құқығын, шетел мемлекеттерімен қарым-қатынастарда заңды және жеке тұлғалардың мүддесін қорғайды. Консулдық қызмет институты халықаралық, мемлекетаралық, сыртқы экономикалық байланыстарды дамытуда үлкен роль атқарады. Консулдық құқық дипломатиялық құқықпен тығыз байланысты, сол себепті халықаралық жария құқығы мен жеке құқық саласында маңызды орын алады.

Консулдық қызмет көп қырлы, көп салалы. Ашып айтар болсақ, консул сыртқы істер, әділет, нотариус, білім және ғылым, көлік министрліктерінің кейбір бөлімшелерінің, тіпті атқарушы билік органдарының функцияларын атқарады. Осыған байланысты

Консулдық жарғы консулдық мекемелердің міндеттері мен ұйымдастырылуын, сонымен қатар консулдың барлық функцияларын жан-жақты бейнелейді.

Консулдық қызметтің басым міндетерінің бірі – уақытша немесе тұрақты шетелде жүрген қазақстандық жеке және заңды тұлғалардың құқықтары мен мүдделерін қамтамасыз ету. Шет мемлекеттерде тұрақты тұратын отандастарымыз ҚР дипломатиялық өкілдігінде консулдық тіркеуге тұруға – тұрғылықты жері, жұмыс, оқу орны туралы хабарлауға міндетті. Бұл мемлекеттің де, азаматтың да мүддесі үшін жасалатын әрекет, өйткені форс-мажорлық жағдайлар туындаған жағдайда, консул өз отандастарына баға жетпес қолдау көрсете алады, сондай-ақ төтенше жағдайлар – табиғи апаттар, техногендік апаттар кезінде немес «қауіпті нүктелердегі» ұрыс қимылдары кезінде көмек көрсете алады.

Консулдық қызметте азаматтық мәселесі ерекше орын алады. Өз округінде тұратын адамдардан Қазақстанның азаматтығы мәселелері жөнінде өтініштерді қабылдайды, тыс жерде тұратын адамдардың ҚР азаматтығын жоғалатқандығын тіркейді.

Консулдық қызмет функцияларында ерекше орын алатын мәселе – құжаттарды консулдық заңдастыру. Ол құжаттардың болмыш елдің қолданыстағы заңдарына сәйкестігін тексеру және мұндай құжаттарды басқа мемлекетте пайдалану мақсатымен оларға лауазым иесінің қойған қолы мен мөрінің түпнұсқалығын анықтау және куәландыру болып табылады, яғни халықаралық қатынастардағы құжаттар мен актілердің құқытық күшін растайды.

Өз округінде жүрген еліміздің азаматтарына арнап мәдени-ағарту шараларын өткізуге жәрдемдеседі, сондай-ақ қылмыстық қудалау мен Қазақстан соттарының міндеттерін жүзеге асыратын мемлекеттік органдар мен лауазымды адамдардың Республика азаматтары жөніндегі тапсырмаларын орындайды.

Шет елде тұратын қазақ азаматы қайтыс болған жағдайда, оның артында қалған мүлікін консул қорғауға алады. Консулдық қызметкерлер мұраға қалған мүлікті Отанындағы мұрагеріне тапсыру құқығына ие және Қазақстан азаматтарына тиесілі қаражат, бағалы заттар, құнды қағаздар мен құжаттарды қабылдап алады.

Консул шет елде қамауға алынған не болмаса қылмыс жасады деген күдікпен ұсталған, ҚР азаматының бостандығын шектейтін басқа да жайттарға ұшыраған жағдайларға байланысты, жергілікті заңдар мен халықаралық шарттардың сақталуын қадағалайды.

Консул еліміздің заңдарына сәйкес Қазақстанға келу, елден кету және ҚР аумағы арқылы транзиттік өту визаларын беру, ұзарту, жою сияқты әрекеттер орындайды. Консулдық қызмет үшін стратегиялық маңызды міндеттердің бірі визасыз кеңістікті кеңейту, төлқұжаттың барлық түрлеріне ие ҚР азаматтарының шетелге сапарлары үшін жеңілдетілген визалық режимге қол жеткізу болып табылады. Қазіргі уақытта қол қойылған және қолданыстағы келісімдер мен шарттардың негізінде қазақстандық төлқұжат иелері визасыз негізде 79 елге, қызметтік және жалпыазаматтық төлқұжат иелері сәйкесінше 59 және 26 елге бара алады. Консул сонымен қатар Қазақстан Республикасының заңдарына сәйкес, нотариалдық қызмет көрсетеді. Қазақстан Республикасының заңдары, халықаралық шарттарға сай нотариалдық іс-әрекет жасалған кезде, сол мемлекеттің құқықтық нормаларын басшылыққа алады. Із-түссіз кеткен туыстары мен жақын адамдарын іздестіруге, сонымен қатар бала асырап алу мәселелерінде көмек көрсету де консул қызметінің тағы бір маңызды бөлігі болып саналады. Шетелдіктер асырап алған балалардың тұрмыстық жағдайы мен әл-ауқатына консулдарымыз үнемі мониторинг жүргізіп отырады [6, 57 б.].

Консулдық қызмет қазақ диаспорасы мәселелерімен де айналысады. Мемлекеттік көші-қон саясатындағы басым бағыттардың бірі этникалық қазақтарды өздерінің тарихи

Отанына қайтару болып табылады. Сыртқы істер министрлігі мен олардың шетелдегі мекемелері қазақ диаспорасымен қарым-қатынасты қолдау және дамытуда біршама іс-шаралар атқарады. Бұл шаралардың басты мақсаты – шетелдегі диаспора өкілдерінің санын анықтау және олардың тарихи Отанына оралуына қолдау көрсету [5, 236 б.]. Қазақ диаспорасын елге қайтару және біріктіру саясатын жүзеге асыру ҚР СІМ-нің консулдық қызметінің жұмысымен тікелей байланысты болып келеді. Қандастарымызды кетуге даярлау, оларға виза рәсімдеу және көші-қонның басқа да ұйымдастырушылық мәселелерін шешу консулдық іс-әрекеттермен тығыз байланысты. Оралмандардың негізгі легі көршілес Өзбекстан, Моңғолия, Қытай, Ресей, Иран, Түркия, Ауғанстан, Пәкістан және т.б. елдерден келіп отыр. Тәуелсіздікке қол жеткізген 1991 жылдан бастап күні бүгінге дейін 300 мыңнан астам отбасы немесе миллионнан астам этникалық қазақ тарихи отанына оралып, қандас мәртебесін алды.

Сонымен, қорытындылай айтар болсақ, тәуелсіздік жылдары ішінде еліміздің Сыртқы істер Министрлігінің толыққанды консулдық қызметі қалыптасып, одан әрі дамуға мүмкіндік алды. Ата-бабаларымыз ғасырлар бойы аңсап өткен тәуелсіздікке қол жеткізген Қазақстан алғашқы күндерінен-ақ консулдық саланың іргетасын берік қалап, өз қызметін қалыптастыра бастаған болатын. Еліміз аз ғана уақыттың ішінде 1961 жылы 18 сәуірде қабылданған «Дипломатиялық қатынастар туралы Вена конвенциясына», 1964 жылы 24 сәуірде қабылданған «Консулдық қатынастар туралы Вена консвенциясына» қосылып, кейіннен өзінің Консулдық Жарғысын қабылдады. Қазіргі кезде еліміздің консулдық қызметі өз қызметін жүзеге асыруда жоғарыда аталып өткен жарғыны, құқықтық мәселені реттейтін заңнамаларды, консулдық саладағы халықаралық келісімшарттар мен конвенцияларды басшылыққа алады [6, 72 б.].

Бүгінгі күні консулдық қызметті жүзеге асырушы басты орган Консулдық қызмет Департаменті ҚР СІМ-нің ірі функционалдық бөлімшелерінің бірі болып табылады, ол басқа да құрылымдармен бірге сыртқы саяси мәселелерді шешуге тікелей қатысады және консулдық жұмыстың үлкен бөлігін атқарып келеді. Департамент мемлекеттік қызмет көрсете отырып, мемлекеттік орган мен шетелдегі қандастар және отандастар арасындағы өзара іс-қимылдың алдыңғы қатарында екендігін атап өтуіміз қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Декларация о государственном суверенитете Казахской ССР от 25 октября 1990 года. - Алма-Ата, 1992.
2. Токаев К.К. Под стягом независимости. - А., «Білім», 1998. – 733 с.
3. Протокол об установлении консульских отношений между Правительством Республики Казахстан и Правительством Республики Индия. Нью-Дели. 22 февраля 1992г. // Сборник документов по международному праву. Под общей редакцией К.К.Токаева. - Т. 2. - Алматы, 1998.
4. Шарипов М. Консульский фактор казахстанской дипломатии // Казахстанская правда. – 31.12.2009.
5. Батырша-ұлы С. Дипломатиялық қызмет және халықаралық қатынастар: оқулық. – Астана: Фолиант, 2011. – 512 п.
6. Қазақстан Республикасы консулдық қызметінің хроникасы. – Астана: ҚР СІМ Консулдық қызмет Департаменті, 2022. – 144 п.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(VOLUME 5 ISSUE 7, 2024)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

УДК 339.9

ФАКТОР «МЯГКОЙ СИЛЫ» В СОВРЕМЕННЫХ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЯХ

Науанова Карманай Мадеевна
Западно-Казахстанский университет имени М.Утемисова.
Старший преподаватель ОП «Социальные науки», кандидат философских наук,
г. Уральск. Республика Казахстан
Есеева Гульнара Набиевна
Западно-Казахстанский университет имени М.Утемисова.
Старший преподаватель ОП «Социальные науки»,
г. Уральск. Республика Казахстана

https://doi.org/10.5281/zenodo.12123095

Аннотация
Статья рассматривает концепцию "мягкой силы" в контексте современных международных отношений. Авторы анализируют роль и значение "мягкой силы" в качестве инструмента политики в современном мире, исследуют концепцию "мягкой силы" как альтернативного подхода к достижению геополитических целей. Особое внимание уделяется роли "мягкой силы" в формировании позитивного образа страны, дипломатической стратегии и распространения своего влияния. В статье раскрывается значимость различных инструментов "мягкой силы" для достижения своих целей в мировой арене. Авторы рассматривают вызовы и перспективы использования "мягкой силы" в условиях изменяющейся мировой политической архитектуры, анализируют использование "мягкой силы" различными государствами в своих внешнеполитических стратегиях и тактиках. На примере конкретных стран рассматриваются теоретические аспекты "мягкой силы", такие как культурное влияние, дипломатия образа, гуманитарная помощь, международное сотрудничество т.д. Анализируя стратегии и тактики отдельных стран, авторы обсуждают эффективность использования "мягкой силы" в достижении геополитических целей и улучшении международного влияния.
Ключевые слова: мягкая сила, дипломатия, внешнеполитическая стратегия, международные отношения, международное сотрудничество

Abstract
The article examines the concept of “soft power” in the context of modern international relations. The authors analyze the role and importance of “soft power” as a policy tool in the modern world, explore the concept of “soft power” as an alternative approach to achieving geopolitical goals. Special attention is paid to the role of “soft power” in forming a positive image of a country, diplomatic strategy and spreading its influence. The article reveals the significance of various tools of “soft power” to achieve their goals in the world arena. The authors consider the challenges and prospects of using “soft power” in the changing global political architecture, analyze the use of “soft power” by different states in their foreign policy strategies and tactics. Theoretical aspects of “soft power”, such as cultural influence, image diplomacy, humanitarian aid, international cooperation, etc., are examined on the example of specific countries. Analyzing the strategies and tactics of individual countries, the authors discuss the effectiveness of soft power in achieving geopolitical goals and improving international influence.
Keywords: soft power, diplomacy, foreign policy strategy, international relations, international cooperation

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(VOLUME 5 ISSUE 7, 2024)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Концепция применения силы претерпевала различные метаморфозы в течениие длительного времени. До определенного периода понятие “сила” означало применение силового фактора в достижении внешнеполитических целей. Начиная с XX-XXI веков международные отношения внесли в данное понятие свои коррективы. Изменена была оценка понятия силы с военной трактовки на мирное восприятие. Само понятие “силы” в настоящее разделено на две категории. Идея о “жесткой силе” подразумевает собой принуждение и военную мощь, тогда как идея “мягкой силы” предполагает принципы построения позитивного имиджа страны и консенсуса между участниками международных отношений.

В эпоху глобализации государства находятся во взаимозависимом состоянии, что требует от акторов обретение международного авторитета не путем принуждения или экспансии, а построением благоприятного имиджа страны с перспективной моделью развития. И чтобы добиться такого результата современные государства зачастую используют “мягкую силу” для достижения своих целей. Реалии нашего времени требуют поиска эффективных методов продвижения интересов государства и управления ресурсами в мировом сообществе.

«Мягкая сила» страны опирается в основном на три основных ресурса: политические ценности (когда она соответствует им внутри страны и за рубежом); культуру (в местах, где она привлекательна для других); внешнюю политику и дипломатию (когда она воспринимается как законная и имеющая моральный авторитет);

Эксперты выделяют следующие инструменты «мягкой силы»: средства массовой информации; глобальный маркетинг; политический PR, ориентированный на иностранную аудиторию; позиция страны в международной иерархии; язык и его популярность в мире; публичная дипломатия; туризм и культурный обмен; спорт; образовательный обмен; способность к информационной войне; национальная диаспора; миграционная политика; культурный диалог.

Концепция «мягкой силы» прочно вошла во внешнеполитическую практику многих стран мира. Победа в конкуренции ценностей и моделей государственного и социально-экономического развития стала главным способом достижения доверия у других игроков, действующих на международной арене, и установления тесных связей с зарубежной аудиторией.

Термин “мягкая сила” (англ. “soft power”) был введен в научный оборот Джозефом Наем – американским политологом, профессором Гарвардского университета. Свою теоретическую концепцию Дж. Най опубликовал в статье “Soft power” в журнале “Foreign Policy”, где автор размышляет о значении, которое приобрели в международных отношениях негосударственные акторы, и в первую очередь – транснациональные корпорации. Он считает, что в данных условиях возрастает роль информационных технологий и коммуникации, и успех государства зависит не только от военной или экономической мощи, но и от способности быть привлекательным, добиваясь того, чтобы “другие хотели того же, чего хочешь ты” [1].

Понятие «мягкая сила», в современной международной системе зачастую символизирует национальные образы той или другой страны. Принято говорить о «доминирующей мощи США», «мудрой силе Китая», «привлекательной силе Европы», «мистической силе Востока» и др. Так, американская модель «мягкой силы» базируется на привлекательности американской культуры и образа жизни и политической идеологии. Пути наращивания потенциала «мягкой силы» происходит не только за счет публичной дипломатии.

Во внешнеполитической практике Китая концепция “мягкой силы” имеет свои особенности. Теоретическое обоснование “мягкой силы” как внешнеполитического инструмента представлено в работе советника президента Цзян Цзэминя Ван Хунина «Культура как национальная сила». В ней он утверждает, что культура является главным источником “мягкой силы” государства. В настоящее время сформировалась так называемая “культурная школа”, представители которой считают ядром “мягкой силы” государства именно культуру [2].

Если Джозеф Най говорит о второстепенной роли государства в области культуры, то китайские политологи утверждают, что именно государственные ведомства и организации необходимы для транслирования “мягкой силы” Китая [3].

К понятию «мягкой силы» активно обращается и Россия, что обусловлено идеей восстановления российского влияния на мировой арене. Так, понятие «мягкая сила» включено в государственную Концепцию внешней политики Российской Федерации 2016 года. «Мягкая сила» понимается не как концепция или набор идей, транслируемых Россией во взаимоотношениях с другими государствами, а как система инструментов и механизмов достижения внешнеполитических целей [4].

Значительным опытом применения «мягкой силы» обладает Южная Корея, которая успешно использует возможности экономической и политической модернизации в разных регионах Восточной Азии («Корейские волны»). Результатами южнокорейской стратегии «мягкой силы» стали расширение рынка торговли южнокорейскими товарами, увеличение туристических потоков в страну, консультационная помощь бизнесменам и политическим элитам других государств по вопросам демократизации институтов [5].

Среди азиатских стран лидером в области разработки позитивного национального образа «мягкой силы» является Китай. С 2007 года данное направление является частью государственной программы страны. Продукт китайской культуры, а также образовательное заведение – так можно охарактеризовать Институт Конфуция как типичный символ традиционной культуры КНР. В 2019 г. насчитывалось 550 институтов и 1 172 школы, а также классы Конфуция в 162 странах и регионах мира. Если в 2016 году институты Конфуция были открыты в 134 странах, то в 2019 году уже в 162 государствах, что свидетельствует об их постоянном росте в мире[6].

Вопросами продвижения национальной модели «мягкой силы» активно занимается политическая элита Японии. В 2002 году была утверждена стратегия развития японской «мягкой силы» - «Cool Japan». Основными инструментами «мягкой силы» в данном государстве стала поп-культура, манга (художественные комиксы), дипломатия анимации. Для выдающихся аниматоров мира была учреждена Японская премия Манга (Japan Mango Aword). Заметим, что доля Японии в производстве мировой анимационной продукции составляет на сегодняшний день свыше 65% [5].

Культурная идентичность Европы всегда была одним из факторов ее уникальности в мировой истории. «Мягкая сила» ЕС основана на идеях единой идентичности, ответственности и мультикультуризма. Одним из самых эффективных в контексте применения «мягкой силы» преимуществ европейского объединения является свобода передвижения для всех его граждан, причём как для туристов, так и для студентов и рабочих рук. К основным направлениям применения «мягкой силы» в странах ЕС относятся: образование и наука, культура и искусство, политическое устройство, некоммерческие организации, средства массовой информации. Для реализации потенциала «мягкой силы» ЕС использует такие инструменты, как информационная платформа (телевизионный канал Europar lTV, европейская радиосеть EURANET), организационно-программная платформа (фонды, институты, культурный обмен).

Ведущие европейские страны и Европейский союз в целом располагают впечатляющими возможностями и широким спектром инструментов в области «мягкой силы», которые оказывают комплексное воздействие на третьи страны, включая Россию, очевидно влияя, в том числе на внутриполитические процессы. В дополнение к культурным аспектам «мягкой силы», образовательный процесс используется в качестве эффективного компонента этой концепции. В рейтинге европейских университетов Информационного агентства World University Web Ranking английские университеты Кембридж и Оксфорд занимают первые строчки. Поэтому образцом европейского образования является Великобритания, которую ни одна другая европейская страна до сих пор не смогла обогнать в образовательном сегменте «мягкой силы». Ключевым институтом “мягкой силы” Великобритании является основанный в 1934 г. Британский Комитет по отношениям с другими странами, сегодня известный как Британский совет. Наиболее важными направлениями реализации такой политики является английский язык, который Британский совет называет «самым большим достоянием «мягкой силы» страны [7].

В публикации Британского совета о роли культуры для ‘мягкой силы” страны под названием «Влияние и привлекательность» многократно повторяются рекомендации правительству опираться на бизнес и НПО. Инициативы, исходящие от правительства, по словам авторов публикации, «воспринимаются с настороженностью и враждебностью». Характерной чертой для западных государств является включение негосударственных акторов в проведение политики «мягкой силы» [8].

Другим аспектом «мягкой силой» ЕС является финансирование учреждениями ЕС культурных центров для распространения европейской культуры в мире, продвижения европейского культурного разнообразия. К примеру, британское образование выступает одним из наиболее существенных ресурсов национальной “мягкой силы”. Так, Оксфордский и Кембриджский университеты, основанные еще в XIII в. сегодня входят в десятку лучших университетов мира. Наибольший интерес представляет акцент политики Великобритании в области образования на поддержку иностранных студентов, которые рассматриваются британскими политическими институтами как «перспективные» кадры. Здесь наиболее видна связь между «мягкой силой» и факторами производства – предпринимательством, капиталом, информацией. На этом фоне возник общеевропейский образовательный элемент, который стал частью «мягкой силы» ЕС. Сегодня несколько программ взяли на себя эту функцию, например, Erasmus и Erasmus+. Они направлены на обмен студентами и преподавателями [9]. Кроме того, в публикации Британского совета о роли культуры для «мягкой силы» страны под названием «Влияние и привлекательность» многократно повторяются рекомендации правительству опираться на бизнес и НПО. Инициативы, исходящие от правительства, по словам авторов публикации, «воспринимаются с настороженностью» [8].

Привлекательность российской модели «мягкой силы» с точки зрения исследователя А.П. Ворочкова, основывается на триаде: привлекательность политики; культура; ценности [10. С. 258]. При этом, субъектами «мягкой силы» России выступают государственные (министерства, агентства), негосударственные (фонды, НКО, СМИ, научные организации) структуры. Можно сказать, что часть данных организаций являются институтами публичной дипломатии.

В результате их деятельности реализуются программы публичной дипломатии разной направленности: аналитические - сбор информации о мнении зарубежных граждан об ином государстве; информационные - информационная поддержка внешней политики; образовательные - научно-образовательные обмены студентов; культурные программы-

культурные обмены, выставки, деятельность религиозных организаций, издательская деятельность и др.

Реализация данных программ позволяет распространять «мягкую силу» России и решать следующие задачи: обдумано проводить политику в отношении объектов воздействия; воспроизводить лояльность элиты от граждан, которые получили образование на территории российского государства; формировать общественное мнение целевой аудитории; воздействовать через культурное и языковое пространство.

Ключевыми институтами «мягкой силы» США является Агентство США по международному развитию, образованное в 1961 г. Реализация политики «мягкой силы» США направлена на продвижение культуры и языка в рамках программы Американского совета по международному образованию, Совета США по международному развитию, а также через некоторые неправительственные организации. Так, сотрудничество в области образования, научно-техническое и инновационное сотрудничество осуществляется в рамках ACIE, USAID, «Фонда экономической поддержки», «Фонда поддержки Европы, Евразии и Центральной Азии», Центра международного частного предпринимательства и т.д. [11, с.140].

Важнейшей особенностью политики “мягкой силы” США является поддержка и развитие своих политических ценностей, при этом продвижение последних сопровождается использованием США «умной силы» как сочетания «мягкой силы» и «твердой силы».

Рассмотренные выше тенденции, которые инициировали введение в научный оборот категории “soft power”, предопределили специфику используемых методик “мягкой силы”, что можно выделить в отдельную группу квалифицирующих признаков:

- инструменты “мягкой силы” определяются спецификой социально-экономического развития общества на данном этапе, что проявляется во взаимозависимости механизмов “soft power” и заинтересованности стран в рациональной эксплуатации факторов производства – предпринимательства, капитала, информации;
- инструменты “мягкой силы” по характеру своего действия лишены силовых, военных и иных принудительных элементов.

• инструменты “мягкой силы”оперируют категориями “предложение”, “обольщение”, “соблазн”. Данные составляющие логически интегрируются в понятие “международный имидж” соответствующего государства [12].

Как было указано выше, Китай и Россия широко используют свои инструменты «мягкой силы» во внешнеполитической доктрине. Попробуем сравнить формы применения инструментов «мягкой силы» данных стран сквозь призму воздействия на образовательную систему стран Центральной Азии. Образование является одним из ключевых факторов, влияющих на мировоззрение человека. В этой связи, создание социальной группы, имеющей схожую систему ценностей, является одной из приоритетных задач государственной политики в области продвижения своих интересов в регионе через согласие, а не принуждение.

Рост экономического веса КНР определяет необходимость расширения доступа к энергоресурсам Центральной Азии. Регион Центральной Азии рассматривается в Пекине не только как источник сырья, но и как рынок сбыта китайской продукции и транзитный маршрут доставки китайских грузов в Европу. Расширение экономического присутствия Китая в Центральной Азии способно вызвать рост китаефобии, что создает сложности на пути реализации китайских интересов в регионе. Стремясь избежать подобного сценария, китайское руководство стремится расширить культурно-гуманитарные связи в Центральной Азии с целью создать благоприятный имидж своей страны в этом постсоветском регионе.

Продвижение китайских культурных проектов в Центральной Азии, с целью формирования положительного образа страны в глазах местного населения, предполагается посредством создания сети центров, в том числе и благодаря распространению на страны Центральной Азии опыта работы филиалов «Институтов Конфуция», действующего по всему миру.

В рамках инициативы "Пояс и путь" Китай и страны Центральной Азии активно продвигают гуманитарные обмены в таких областях, как образование, культура, молодежные обмены, туризм и др., что способствует непрерывному сближению народов.

В январе 2022 года на онлайн-саммите "государства Центральной Азии - Китай", состоявшемся по случаю 30-летия установления дипломатических отношений, Китай сообщил, что течение последующих 5 лет Китай будет выделять студентам из государств ЦА 1200 квот на правительственную стипендию. Также были запланированы такие содержательные мероприятия, как молодежный фестиваль искусств, лагерь юных лидеров "Мост в будущее" [13].

Кроме того, Китай активно осуществляет проекты по реставрации исторических памятников и археологии совместно со странами Центральной Азии, в том числе проект реставрации архитектурных шедевров в городе Хива Узбекистана и проект археологических раскопок на территории города Рахат Казахстана. В феврале 2021 года Китай и Кыргызстан подписали меморандум о взаимном переводе и издании классических произведений. Согласно этому документу, стороны договорились совместно перевести и издать не менее 50 классических произведений двух стран в течение следующих пяти лет. В Казахстане, Кыргызстане, Таджикистане и Узбекистане действуют 10 Институтов Конфуция и открыты 12 классов Конфуция. В них обучаются около 23 тысяч студентов [14].

Открывающиеся китайские центры в долгосрочном плане призваны обеспечить беспрепятственное проникновение китайской экономической мощи в Центральную Азию вследствие чего регион будет «привязан» к Пекину сетью экономических и культурных нитей. Все это создаст принципиально иную платформу для продвижения китайских интересов в этом регионе. Нацеленность Пекина на улучшение имиджа Китая в Центральной Азии свидетельствует о росте потребностей поднебесной к доступу на рынки стран этого региона. Вместе с тем, несопоставимый дисбаланс экономических и демографических ресурсов Поднебесной со странами Центральной Азии может привести к кардинальным трансформациям региона. Миссия Институтов Конфуция заключается в способствовании росту понимания китайского менталитета и культуры в мире, развитии дружеских взаимоотношений Китая с другими странами.

Роль Института Конфуция, как действительно эффективного инструмента проецирования мягкой силы, демонстрирует тот факт, что в Казахстане, например, в ИК обучаются 14 тыс. студентов, а в старейшем в регионе Институте Конфуция при Ташкентском государственном институте востоковедения каждый год проходит обучения около 1500 учащихся. [15].

В последние годы в Центральной Азии вырос интерес к изучению китайского языка, который уже является вторым по популярности среди иностранных языков. К тому же с недавних пор повысился и углубился уровень сотрудничества между странами Центральной Азии и Китайской Народной Республикой. Подписание различных соглашений о сотрудничестве в сфере образования и культуры между двумя сторонами создало прочный фундамент для развития двусторонних связей КНР и центральноазиатских стран. На сегодняшний день большое количество студентов из стран региона проходит обучение в ВУЗах Китая, получая образовательные стипендии от китайского правительства, Института Конфуция или стипендий от городов и провинций.

Находясь на языковой стажировке в Китае или получая высшее образование в китайских ВУЗах, студенты обучаются китайскому языку, культуре, истории, а самые выдающиеся выпускники получают возможность продолжить обучение. Студенты в процессе занятий через полученные знания становятся более лояльными к Китаю и начинают испытывать симпатию к государству.

Растущее вовлечение Китая в жизнь региона также сказывается на жизни молодых людей. Число студентов из Центральной Азии, поступивших в китайские университеты в период 2000-2017 годов, превысило 144 000 человек. Это показывает, насколько эффективно Китай использует «мягкую силу» в сфере образования в Центральной Азии. Несмотря на длительную изоляцию Китая в связи с распространением коронавирусной инфекции, когда иностранные студенты в течение трех лет не могли въехать в страну, чтобы начать или продолжить учебу, страна смогла в значительной степени восстановить приток студентов из Центральной Азии, который был до начала пандемии Ковид-19. По данным CGTN, в 2023 году число узбекских студентов в Китае превысило 8 000 человек, в 2023 году в китайские университеты поступили 4 000 таджикских студентов, а также около 15 000 казахских студентов[16].

Пройденный 30-летний путь развития взаимоотношений Китая со странами Центральной Азии демонстрирует способность Китая с помощью « мягкой силы» оказывать влияние на страны региона.

Для России Центральная Азия это не только рынок дешевой рабочей силы, но и «мягкое подбрюшье». Россия заинтересована в сохранении влияния русской культуры и притягательного образа своей страны в Центральной Азии. Страны Центральной Азии долгий исторический период входили в состав Российской империи, а затем СССР. За это время Россия воспринималась населением региона, в том числе, и как модернизирующая Центральную Азию сила. «Через русский язык и русскую культуру центральноазиатские народы приобщились к европейской цивилизации. [17].

Население крупных городов Казахстана, Кыргызстана по большей части до сих пор русскоязычно. В меньшей степени русский язык распространен в городской среде Узбекистана, Таджикистана и, особенно, Туркменистана. Распространенность русского языка позволяет российским СМИ находить в регионе существенную аудиторию, через которую транслируется российское восприятие политических процессов, как в России, так и за ее пределами.

Потоки трудовых мигрантов в Россию так же стимулируют интерес населения к русскому языку, что создает запрос на сохранение и формирование русского образовательного сегмента в странах некоторых Центральной Азии. Несмотря на кратное сокращение доли русских в странах Центральной Азии после распада СССР, в настоящее время популярность русских школ в регионе возрастает [18]. Российские общественные организации, такие как «фонд Русский мир» стремятся поддержать русскую культуру в регионе посредством проведения исследований и создания центров [19].

Есть в Центральной Азии филиалы российских ВУЗов и совместные университеты. В Казахстане существует 6 филиалов российских ВУЗов, в Кыргызстане — 8, в Таджикистане — 2 и Узбекистане — 14 В. Кыргызстане действует учебное заведение под названием «Кыргызо-славянский университет им. первого Президента России Б.Н. Ельцина». В 2023 году в Ашхабаде начали возводить фундамент совместного университета России и Туркмении. Такая договоренность была достигнута с председателем верхней палаты туркменского парламента Гурбангулы Бердымухамедовым. Идея открытия университета обсуждалась в июне 2023 года на встрече Президента России Владимира Путина с лидером Туркмении Сердаром Бердымухамедовым. Путин поддержал инициативу, сообщив, что Москва оказывает

Ашхабаду помощь в обучении специалистов высокого уровня в различных областях. Российские образовательные стандарты очень востребованы в странах ЦА. Открытие филиалов российских вузов укладывается в общую стратегию взаимодействия со странами ЦА по гуманитарным проектам. Кроме того, в России, по данным Министерства образования и науки РФ, ежегодно обучаются в вузах 160 тысяч граждан Центральной Азии, что было бы невозможным без знания русского языка. Причем Россия оплачивает из бюджета обучение 59 тысяч студентов Центральной Азии (это около 100 миллионов долларов США в год). Что касается влияния других стран на «образовательную повестку» стран ЦА, то оно не носит массовый характер [20].

Одним из инструментов «мягкой силы» Российской Федерации является программа Россотрудничества. Россотрудничество – ведущее российское агентство, главная миссия которого – усиление гуманитарного влияния России в мире. Организация представлена в 62 странах мира 73 загранпредставительствами. С 2021 года они получили неформальное название «Русский дом». Указом Президента Российской Федерации в 2008 году создано Федеральное агентство по делам Содружества Независимых Государств, соотечественников, проживающих за рубежом, и по международному гуманитарному сотрудничеству (Россотрудничество). Приоритетом в деятельности Агентства являются страны СНГ. Агентство активно сотрудничает с международными организациями, участвует в программах помощи странам Содружества и разрабатывает федеральные целевые программы. Россотрудничество активно продвигает российское образование и достижения российской науки, сотрудничает с образовательными учреждениями стран-партнеров. Ежегодно Русские дома участвуют в отборе иностранных студентов в российские вузы и работают с выпускниками, которых во всем мире более полумиллиона. Россотрудничеством на ежегодной основе проводится конкурсный отбор на право предоставления из федерального бюджета грантов в форме субсидий юридическим лицам на реализацию мероприятий, направленных на полноценное функционирование и развитие русского языка, в рамках реализации комплекса процессных мероприятий «Научно-методическое, методическое и кадровое обеспечение обучения русскому языку и языкам народов Российской Федерации» государственной программы Российской Федерации «Развитие образования»[21]. Указанные ресурсы позволяют России успешно использовать механизмы «мягкой силы» на пространстве СНГ и других регионах, как по линии учебных заведений, так и российских СМИ.

Таким образом, каждая страна использует различные виды инструментов «мягкой силы». Например, Южная Корея имеет успех в своем проявлении «мягкой силы», в основном благодаря таким ресурсам как опыт экономической и политической модернизации. Страна эффективно использует поп культуру и драматические сериалы. Данный ресурс активно используют Соединенные Штаты Америки, чья «Американская мечта» стала для мира соблазнительной, помимо политической, экономической и военной мощи. Разные мероприятия и культурные обмены усиливают влияние стран, участвующих в геополитических гонках.

Феномен "мягкой силы", открытый в прошлом веке Дж. Наем, является сравнительно новым на мировой арене, но уже имеет огромный вес в политических кругах. Хотя политика "мягкой силы" и реализуется различными странами, они все же движутся по своему аутентичному пути развития, опираясь на исторические корни и долгосрочные перспективы. Роль «мягкой силы» во внешней политике современных государств будет неуклонно возрастать, гармонично дополняя методы и приемы традиционной дипломатии в интересах обеспечения их геополитических позиций в мире.

Список литературы:

1.Nye J. "Soft Power." Foreign Policy. - №8 (1990). - p. 153 – 171.// https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/media/documents/page/joseph_nye_soft_power_journal.pdf
2.Konishi W. "Same Bed, Different Dreams: China and Japan as Soft-Power Rivals." Asia Policy. - № 15 (2013). - p. 14.
3.Nye J. S., Jr. Soft Power: The Means to Success in World Politics / Joseph S. Nye, Jr. – New York: Public Affairs Group. . – 191 p.!!!
4.Об утверждении Концепции внешней политики Российской Федерации //Указ Президента Российской Федерации от 30.11.2016 г. № 64//0http://kremlin.ru/acts/bank/41451/page/1
5.Русакова О.Ф. Soft power как стратегический ресурс и инструмент формирования государственного бренда: опыт стран Азии // Известия Уральского федерального университета. Серия 3. Общественные науки. 2013. № 3 (118), с. 51-56
6.В мире работает 550 институтов Конфуция. URL: https://ria.ru/20191210/1562217842.html
7.Culture means business. – London: British Council, 2013. – P. 15. //https://www.britishcouncil.org/sites/default/files/culture-means-business-report-v2.pdf.
8.Influence and Attraction: Culture and the race for soft power in the 21st century. / British Council. – London: British Council. - 2013. – P. 4.//www.britishcouncil.org/sites/britishcouncil.uk2/files/influence-andattraction-report.pdf.
9.World University Rankings 2015-2016 //https://www.timeshighereducation.com/world-university-rankings/2016/world-ranking#!/page/0/length/25
10.Ворочков А.П. «Мягкая сила» современной России: институциональный аспект // Теории и проблемы политических исследований. 2016. Том 5. № 5А. С. 258—275.
11.Кубышкин А.И., Цветков Н.А. Публичная дипломатия США: учеб. пособие. М.: Аспект- пресс, 2013. 272 с.
12.Меньшиков П.В. Актуальные аспекты информационного обеспечения российской внешней политики. Медиа пространство многополярного мира: сборник научных статей. / под ред. Е..В. Мартыненко. М.: РУДН, 2017, с.346-359.
13.Обзор: Китай и страны Центральной Азии прилагают совместные усилия к высококачественному строительству "Пояса и пути"// https://russian.news.cn/2022-03/11/c_1310509324.htm
14. Плотников Д.С. «Мягкая сила» Китая и России в Центральной Азии в сфере образования //http://ashpi.asu.ru/ic/?p=4469
15.Селезнева Н.В. Институты Конфуция как инструмент «мягкой силы» Китая: проблемы и перспективы развития в новую эпоху:///C:/Users/HP-619310/Downloads/instituty-konfutsiya-kak-instrument-myagkoy-sily-kitaya-problemy-i-perspektivy-razvitiya-v-novuyu-epohu.pdf
16.Что происходит с молодежью Центральной Азии, следующей по «образовательному пути» Китая //https://anhor.uz/vzglyad-iznutri/central-asian-youth/
17.Габриелян Г.Р. Влияние политики «мягкой силы» на укрепление роли КНР в государствах Центральной Азии// Постсоветские исследования №1, 2021// https://cyberleninka.ru/article/n/vliyanie-politiki-myagkoy-sily-na-ukreplenie-roli-knr-v-gosudarstvah-tsentralnoy-azii
18.Список филиалов российских ВУЗов в странах СНГ. //http://www.russia.edu.ru/obruch/sng/1115
19.Старчак М.В. Российское образование на русском языке как фактор влияния России в Центральной Азии: что происходит и что делать// http://www.russkiymir.ru/publications/190915

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

20.Петров Н. Филиалов российских вузов в странах Центральной Азии становится больше//https://asia24.media/main/filialov-rossiyskikh-vuzov-v-stranakh-tsentralnoy-azii-stanovitsya-bolshe/
21. О Россотрудничестве //https://rs.gov.ru/about-foiv/

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(VOLUME 5 ISSUE 7, 2024)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

“Исследование в действий: Как «раскрыть» учащихся, используя различные формы и методы индивидуальной работы”

Чуембаева Э.Ш., Джамекеева Э.Б., Уахитова А.Ф., Боранбаева Б.Қ.
ГКП на ПХВ школа-лицей №72 города Астана
Казахстан, Астана

https://doi.org/10.5281/zenodo.12123095

Аннотация: В данной статье раскрываются приемы и методы работы по индивидуализации обучения учащихся.

Ключевые слова: “раскрыть”, вовлеченность, стратегия, индивидуализация, рефлексия.

Abstract: This article reveals the techniques and methods of work on the individualization of students’ learning.

Key words: “reveal", engagement, strategy, individualization, reflection.

«В любом проекте
важнейшим фактором
является вера в успех.
Без веры успех не
возможен»
Уильям Джемс

Участие в исследованиях действий является толчком к позитивным изменениям, которые проявляются в совершенствовании учителей, самоанализе и общем обучении, улучшающим практику работы в классе. Исследование велось по двум вопросам:

1) Как осмысленное чтение учащихся повышает мотивацию к обучению;
2) Как «раскрыть» учащихся, используя различные формы и методы индивидуальной работы.

В классах всегда есть дети, которым очень трудно социализироваться, поэтому необходимо так организовать учебный процесс, чтобы каждый ученик был активным участником урока. Так как в школе обучаются ученики с разными способностями: одни быстро схватывают, другим требуется больше времени на осмысление материала, третьим для разъяснения нужны дополнительные примеры, учителя задались целью - правильно направить таких детей на активизацию мыслительной и познавательной деятельностей.

У каждого учителя есть свои мечты. Каждый учитель старается воспитать «успешного» ученика. Наша цель: раскрыть сущность индивидуальной работы с детьми с учетом их особенностей.

Задачи исследования: при обучении акцент сделать на индивидуализацию, создать условия для учащихся, выбрать методы, приемы, технологии, способствующие «раскрытию» учащихся, применяя дифференцированный подход.

Ожидаемый результат: изменения в учащихся.

Методы сбора данных: интервью, анкетирование, наблюдение, фото и видеосъемка.

Фокус: поведение, интерес и речь учащихся.

Исследования вели по цепочке:

1) Проблема

2) Пути решения
3) Результаты

Рефлексируя на каждом этапе, отвечая на вопросы: Что? Как? Зачем? Почему? (по Сенека), мы начали подниматься по лестнице: Учусь! Творю! Расту! Желаю! Могу!, опираясь на слова Джо Жирар «Лифт к успеху не работает. Придется подниматься по лестнице. Шаг за шагом».

В данном исследовании используется четырехэтапный метод исследования действий, предложенный Мертлером и Чарльзом (2005г.): планирование, действие, развитие и рефлексия. Мертлер (2006г.) утверждает, что исследование действия – это процесс, который улучшает образование путем внесения изменений и он включает в себя совместную работу педагогов по улучшению их собственной практики преподавания.

Исследователи – это классный руководитель и учителя-предметники. После «круглого стола», отвечая на предложенные вопросы, определили проблемный вопрос, распределили роли участников в исследовании.

С чего начали?

1. Выбрали перечень литературы и определили формат ее изучения.
   Стивен Кови «Круг влияния»: “Круг влияния – это место, где концентрируют свои усилия проактивные люди. Они сосредотачиваются на вопросах, на которые могут повлиять. Их положительная энергия расширяется и увеличивается, что приводит к расширению круга их влияния.” Создаем исскуственно для ребенка через различные приемы индивидуальных работ.
   Е.Н.Куксо «Десять эффективных способов улучшения качества преподавания»: изучая литературу это очень эффективно влияет сотрудничество коллег, потому что сообща выбираются активные методы и формы работы.
   Джексон Бест «20 стратегий вовлечения учащихся в увлекательное занятие в классе».

Провели анкетирование с детьми.
Интерпретация результатов анкетирования.
Вопросы в анкете-опроснике выстроены таким образом, чтобы определить:

1. отношение респондента к школе;
2. к ученикам-одноклассникам;;;;
3. к учителям;
4. самочувствие респондента в стенах школы;
5. доверие к окружающим его людям; как взрослым, так и к сверстникам;
6. толерантность, непохожесть отдельного ученика на других.

По результатам анкетирования можно утверждать, что большая часть респондентов по настоящему чувствуют себя частью школы, они чувствуют к себе не безразличное отношение как учителей, так и сверстников. Имеют уверенность в том, что к их мнению прислушаются, учителя, могут помочь, если вдруг возникнут проблемы с обучением. Даже в случае, если их мнение не будет совпадать с большинством других членов ученического коллектива, они могут быть уверены, что их поймут и примут во внимание их точку зрения и их мнение.

Из ответов респондентов, чувствуется очень теплое отношение к школе, к ее атмосфере и есть уверенность в том, что, когда они пишут, что гордятся быть частью школы, так оно и есть на самом деле.

2. Начали изучать коллектив класса:

а) анкетирование «Я - позиция»;
б) опросник Реана «Мотивация успеха и боязнь неудачи» показал у кого ярко выражена мотивация, у кого менее:

Ученик 1, которого определили в категорию “скромных” показал высокую мотивацию к обучению;
Ученик 2 - “медленный” со среденей мотивацией;
Ученик 3 - “неуверенный” с очень низкой мотивацией;
в) опросник УСК (уровень субъективного контроля) выявил детей с внутренним локусом контроля: наши трое учеников показали, что они могут работать над саморегуляцией, самоконтролем;
г) методика изучения вербально-логического мышления: применение приемов (ключевое слово, слоган, мнемоника) для закрепления знаний в долгосрочную память;
д) Тест Томаса (поведение в конфликтных ситуациях):
на компромисс идут – 50%
приспособление – 20%
сотрудничество – 30%.
По результату теста Томаса при выборе активных методов обучения легко делить на группу случайного состава, при чем испытуемые определялись в разные группы, потому что учитывались их личностные качества;
е) по ходу исследования изучали типы темпераментов, типы мышления:
Ученик 1 показал темперамент “Сангвиник”, тип мышления - репродуктивный;
Ученик 2 - темперамент “Меланхолик”, тип мышления - продуктивный;
Ученик 3 - темперамент “Холерик”, тип мышления - аналитический.

И, наконец, после сбора данных мы определили исследуемые категории учащихся: ученик 1 - «скромный, тихий», ученик 2 - «медленный» и ученик 3 - «неуверенный».

После выявления категорий учащихся были собраны учителя для обсуждения единых требований:

1. Лучше на минуту прийти раньше, чем опоздать;
2. Единые требования к оформлению тетради;
3. Выполнение домашнего задания каждый уро;
4. Наличие школьных принадлежностей;

С учителями-предметниками было проведено интервью по следующим вопросам:

1. Каким образом вы вовлекаете учеников в обучение?
2. Как вы понимаете, что они действительно вовлечены в процесс обучения?
3. Как вы контролируете вовлеченность учащихся на уроке?

Учителя-предметники ответили следующим образом: вовлечение путем дачи дифференцированных, парных, групповых заданий, вовлекать учащихся через отработанную структуру урока, активные методы и приемы для интереса, через дифференцированные задания, ролевые игры, активные методы, по активности, отвечает на вопросы, принимает участие в диалоге, по рефлексии каждого этапа, по формативному оцениванию, понимание урока, зрительно, активность, задать наводящиеся вопросы, наблюдение учителя за процессом, направлять учащихся, контролировать процесс (менять формы урока), анализ.

При исследовании урока применялись активные методы обучения, такие как Джигсо, Карусель, Посол, Галерея, Мундир успешности, МПИ. При исследовании эффективными стали следующие технологии “Педагогика Сотрудничества”, “Личностно-ориентированное обучение”, “Технология укрупнения дидактических единиц”. Индивидуальная работа использовалась интегрировано с фронтальной. Работа проводилась в стабильных группах. Пользуясь результатами обработки данных, учитывая психологичекие особенности учащися и уровень их умственного развития, применялись на уроках индивидуальные формы и методы работы. Индивидуализация - это предельный вариант дифференциации. Задача учителя - не усложнять, а облегчать. Индивидуализация

приобретает все большее значение в процессе обучения учащихся. Исследование показало, что учет индивидуальных возможностей развивает интерес и повышает мотивацию.

Все учителя отмечали необходимость ежедневной рефлексии с предлогом “не”, то есть после каждого метода, приема находить минусы и искать пути их улучшения. Отрадно было слушать мнение исследователей: “Дети, действительно, учатся более эффективно через активное обучение. Учащиеся получают интеллектуальную, социальную и эмоциональную пользу от взаимодействия друг с другом и со мной”. “Создание положительных эмоций у детей - это мощный инструмент обучения и воспитания”. В рамках исследования рефлексия, как оказалось, изменила учащихся к лучшему.

Результаты данного исследования позволяют сделать два общих вывода о процессе исследования действия: исследование действия - это эффективный профессиональный процесс, который влияет на повседневную педагогическую деятельность и процесс исследования действия вызывает изменения.

Учителя постоянно отмечали, что процесс исследования действий помог им лучше понять свою педагогичесую практику и лучше осознать потребности своих учеников. Процесс исследования помог им лучше понять новые стратегии и уверенно п опробовать их. А учащиеся отметили, что они стали намного увереннее и успешнее. Еще раз убедились успешный учитель - успешный ученик!

Анализируя и транскрибируя уроки, все участники исследования констатируют изменения в учащихся. Дети стали более активными, «открытыми», инициативными. Наше исследование продолжается.

Список литературы:

1. Акимова, М. К. Индивидуальность учащегося и индивидуальный подход / М. К. Акимова В. Т. Козлова. – М. : Знание, 1992.
2.Дьяченко, В. К. Сотрудничество в обучении / В. К. Дьяченко. – М. : Просвещение, 1991
3.Качественные и количественные методы психологических и педагогических исследований: учебник для студ. учреждений высш. образования / под ред. В.И. Загвязинского. -- 2-е изд., испр. - М. : Издательский центр «(Академия», 2015.-240с.
4.Бордовская Н.В.Педагогика:Учебное по- g собие / Н.В. Бордовская, А.А. Реан. - СПб.: = Питер, 2008. - 304с.
5.Е.Н.Куксо Десять эффективных способов улучшения качества преподавания в школе - М. Национальный книжный центр, ИФ “Сентябрь” 2016 - 192с.
6.Dr Elaine Wilson Faculty of Education University of Cambridge

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(VOLUME 5 ISSUE 7, 2024)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

УДК 02 (063).2

КІТАПХАНА КЕҢІСТІГІНДЕГІ АҚПАРАТТЫҚ МӘДЕНИЕТ: ЦИФРЛАНДЫРУДЫҢ МІНДЕТТЕРІ

Тоиева Меруерт Есенгельдиевна
ЮКУ им. М. Ауэзова, старший преподаватель
Кукеева Мира Кульчимбаевна
ЮКУ им. М. Ауэзова, к.п.н, доцент
г.Шымкент, Казахстан

https://doi.org/10.5281/zenodo.12123095

Аннотация: Жұмыста динамикалық көп функциялы құбылыс ретінде ақпараттық мәдениеттің мәні талданып, қазіргі цифрлық дәуірдің даму контекстінде маңызды белгілер ашылған. Кітапхана кеңістігіндегі заманауи ақпараттық мәдениет адамзат жасаған, оның танымдық әлеуеті ретінде туындайтын және жүзеге асырылатын материалдық және рухани құндылықтардың жиынтығын цифрландыру, сақтау, танымал ету және пайдаланушыларға жеткізу жөніндегі стандартталған шаралар жүйесі ретінде ұсынылуы мүмкін. цифрлық кітапхана құзыреттілік деңгейін арттыру арқылы. жұмысшылар. Цифрлық уақыттың ақпараттық мәдениеті – өзін-өзі жүзеге асырудың тең мүмкіндіктерін қамтамасыз етуде адамның қадір-қасиеті мен құқықтарын сақтауға – технологиялық, білім беру, логикалық-интеллектуалдық – цифрлық құзыреттілік деңгейін үнемі жетілдіруге және арттыруға бағытталған динамикалық құбылыс.

Түйін сөздер: ақпараттық мәдениет, цифрлық мәдениет, медиа мәдениет, кітапханалық ақпарат

Abstract: The work analyzes the meaning of information culture as a dynamic multifunctional phenomenon and reveals important features in the context of the development of the modern digital age. Modern information culture in the library space can be presented as a system of standardized measures to digitize, preserve, popularize and deliver to users a set of material and spiritual values created by humanity, arising and realized as its cognitive potential. by increasing the level of digital library competence. workers. The information culture of the digital age is a dynamic phenomenon aimed at constantly improving and increasing the level of technological, educational, logical-intellectual - digital competence to preserve human dignity and rights while providing equal opportunities for self-realization.

Keywords: information culture, digital culture, media culture, library information space, digital literacy.

Зерттеу тақырыбының өзектілігі. Кітапхана кеңістігіндегі ақпараттық мәдениет ақпаратты пайдалану мен таратуға, сондай-ақ қарым-қатынас пен білім беруге байланысты әртүрлі аспектілерді қамтиды. Ол келесі негізгі элементтерді қамтиды:

1. Ақпаратқа қол жеткізу: Ақпаратқа қолжетімділікті қамтамасыз етуде кітапханалар маңызды рөл атқарады. Олар пайдаланушыға каталогтар, мәліметтер базасы, электрондық ресурстар және басқа ақпарат көздері арқылы қажетті білім мен мәліметтерді алу мүмкіндігін береді.

2. Ақпаратты бағалау және таңдау: Ақпараттық мәдениет ақпаратты сыни тұрғыдан бағалау және таңдау мүмкіндігін қамтиды. Кітапханалар пайдаланушыларға ақпаратты

талдау және бағалау дағдыларын дамытуға көмектеседі, осылайша олар сенімді және сенімді көздерді сенімсіздерден ажырата алады.

3. Оқыту және білім беру: Кітапханалар пайдаланушыларға ақпараттық сауаттылық дағдыларын үйретуде маңызды рөл атқарады. Олар ақпаратты табу, бағалау және пайдалану дағдыларыңызды жақсартуға көмектесетін әртүрлі бағдарламаларды, курстарды және оқу материалдарын ұсынады.

4. ЫІнтымақтастық және ақпарат алмасу: Кітапхана кеңістігі пайдаланушылар арасында ынтымақтастық пен ақпарат алмасуды ынталандырады. Ол адамдарға білім мен тәжірибе алмасуға мүмкіндік беретін қарым-қатынас, пікірталас және өзара әрекеттесу үшін жағдай жасайды.

5. Ақпаратты сақтау және сақтау: Кітапханалар болашақ ұрпақ үшін ақпаратты сақтау және сақтаумен айналысады. Олар кітаптарды, журналдарды, аудио және бейне жазбаларды қоса алғанда, әртүрлі материалдарды мұрағаттау, сақтау және консервациялау қызметтерін ұсынады. Жалпы, кітапханалық ортадағы ақпараттық мәдениет ақпаратты іздеу, бағалау және пайдалану дағдыларын дамытуға, сондай-ақ білім беруді, ынтымақтастық пен білім алмасуды ынталандыруға бағытталған.

Ол қоғамды дамытуда, сауаттылықты арттыруда және жеке тұлғаны дамытуда маңызды рөл атқарады Ақпараттық мәдениет қазіргі ақпараттық қоғамда ақпаратты тиімді пайдалану үшін қажетті білім, дағдылар мен құндылықтар жиынтығы болып табылады. Ол ақпаратты іздеуді, бағалауды, таңдауды, ұйымдастыруды және беруді қоса алғанда, ақпараттық қызметтің барлық аспектілерін қамтиды. Ақпараттық мәдениеттің мәні – адамдарда сыни тұрғыдан ойлау және ақпаратты талдау, сенімді және сенімсіз дереккөздерді ажырата білу, сонымен қатар тиімді қарым-қатынас пен ақпарат алмасу қабілетін дамыту. Ол адамдарға негізделген шешімдер қабылдауға, олардың дағдылары мен құзыреттерін дамытуға және үнемі өзгеріп отыратын ақпараттық ортаға бейімделуге көмектеседі. Ақпараттық мәдениет жеке ақпаратты қорғау, ақпаратты пайдалану кезінде авторлық құқықтар мен этикалық нормаларды сақтау сияқты этикалық аспектілерді де қамтиды. Ақпаратқа және оны пайдалануға жауапкершілікпен қарауды қалыптастыруға ықпал етеді. Ақпараттық мәдениеттің мәні ақпараттық технологиялар мен цифрлық дағдыларды дамытумен байланысты. Қазіргі әлемде ақпаратқа қол жеткізу әлдеқайда жеңілдеді, бірақ сонымен бірге үлкен көлемдегі ақпаратты сүзгілеу және өңдеу мүмкіндігінің қажеттілігі туындады. Ақпараттық мәдениет адамдарға ақпарат ағынын шарлауға және ең өзекті және пайдалы ақпаратты таңдауға көмектеседі. Жалпы алғанда, ақпараттық мәдениеттің мәні қазіргі ақпараттық қоғамда ақпаратты тиімді пайдалануға қажетті дағдылар мен дағдыларды адамдарда қалыптастыруда жатыр. Ол адамдарға ақпараттық сауатты, сыни тұрғыдан ойлайтын және ақпаратты жауапты пайдаланушы болуға көмектеседі. Заманауи цифрлық әлемде байлықты құрудың жаңа жүйесі дамып келеді және ол толығымен байланыс және мәліметтерді, идеяларды және нышандарды тарату жүйесіне тәуелді. Ақпараттық қоғам өзінің білім қоғамына айналуында қоршаған шындықтың динамикалық жағдайларына тез бейімделу үшін қазіргі адамнан өмір бойы білім алуды талап етеді. Бұл жағдайда ақпараттық мәдениет ерекше маңызға ие, ол қазіргі заманғы цифрлық трансформациялар жағдайында цифрлық құзыреттерді үнемі жетілдіруді, кітапханаларды цифрлық байланыстың бірегей хабтарына айналдыруды көздейді.

Цифрлық қоғамның белсенді дамуымен ақпараттық мәдениеттің тек технологиялық ғана емес, сонымен қатар құқықтық және моральдық-этикалық өлшемге ие екендігі белгілі болды, өйткені азаматтардың ақпараттық құқықтарының да, олардың ақпараттық міндеттерінің де проблемасы туындайды, ол сонымен бірге ақпараттық-коммуникациялық қатынастардың басқа қатысушыларының құпия ақпараттық кеңістігін қорғау қажеттілігі.

«Ақпараттық мәдениет», «медиамәдениет» және «цифрлық мәдениет» ұғымдарын ажырата отырып, біз келесі мазмұндық белгілерді атап өтеміз: ақпараттың мәніне атрибутивтік көзқарас тұрғысынан ақпараттық мәдениет тұтастай алғанда мәдениетпен синоним болып табылады. рухани потенциал ретінде пайда болған адамзат жасаған материалдық және рухани құндылықтардың жиынтығы. Ақпараттық мәдениет – бұл ақпаратты сақтау мен берудің тарихи қалыптасқан тәсілдері мен құралдары, ол мәдениеттің басқа түрлерімен де сарапануды білдіреді. Цифрлық технологиялардың мәдениетке әсері дәстүрлі мәдениетті цифрландыруда және цифрлық қоғамның құндылықтарын таратуда, тиімділікке, функционалдылыққа және ұтқырлыққа негізделген цифрлық трансформация идеологиясынан көрінеді. Жаһандық цифрландыру заманауи қоғамда мәдениеттің жаңа түрін – цифрлық мәдениетті қалыптастыруда, ол тиісті кәсіби маңызды қасиеттердің көмегімен технологиялық инновацияларды тиімді пайдалануға дайындыққа қарай білім беруді жаңғыртуды талап етеді. Цифрландыру қазіргі білім беру ортасының сипаты мен ерекшеліктерін түбегейлі өзгертеді, ал цифрлық мәдениет қазіргі ақпараттық дәуірде қоғамдық нұсқауларды анықтайтын құндылықтар жүйесі ретіндегі мәдениеттің жалпы идеясына сәйкес келеді. Интернет-технологияларды этикалық пайдалану «цифрлық азаматтық» тұжырымдамасында да көрініс табады, ол цифрлық технологиялар мен деректер базасына (жасау, жариялау, өңдеу, бөлісу, іздеу, ойнау, қарым-қатынас және оқу; белсенді және жауапты қатысу) сауатты және оң қатысуды көрсетеді. (құндылықтар, дағдылар, көзқарастар, білім және сыни түсіну) қауымдастықтардағы (жергілікті, ұлттық, жаһандық) барлық деңгейлерде (саяси, экономикалық, әлеуметтік, мәдени және мәдениетаралық) өмір бойы білім алуға қатысу (ресми, бейресми, бейресми жағдайларда)) және адамның қадір-қасиеті мен құқықтарын үнемі қорғау.

Жалпы мағынада цифрлық мәдениетті ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалану кезінде ұстанатын адам мінез-құлық ережелерінің жүйесі ретінде түсінуге болады. Цифрлық мәдениетті зерттеу тек технологиялық құбылыстарды талдау ғана емес, оның пайда болуы соңғы ақпараттық технологиялар – интернет коммуникациялары, виртуалды ойындар, компьютерлік графика және т.б.; Бұл сандық технологиялардың таралуына, жаңа цифрлық құзыреттіліктерге негізделген ойлау стилінің өзгеруіне байланысты мәдениеттің пәндік саласының трансформациясын зерттеу. Сондықтан жалпы қоғамның және жеке тұлғаның цифрлық мәдениетін қалыптастыру ұлттық деңгейде цифрлық құзыреттіліктерді дамыту стратегиясын білмейінше мүмкін емес.

Жалпы алғанда, ақпараттық сауаттылық ұғымы цифрлық құзіреттіліктерді неғұрлым тар контексте – ақпараттық-коммуникациялық технологияларды тиімді пайдалану ретінде, тапсырмаларды орындау және проблемаларды шешу үшін әртүрлі техникалық, когнитивтік және әлеуметтанулық дағдыларды пайдалануды көздейді. сандық орта. Цифрлық құзыреттіліктерге цифрлық мазмұнды пайдалану, қол жеткізу, сүзу, бағалау, жасау, бағдарламалау және ортақ пайдалану дағдылары жатады – басқаша айтқанда, бұл компьютерде ақпаратты табу және өңдеу үшін қажетті арнайы дағдылар мен құзыреттердің жиынтығы. пішін.

Цифрлық құзыреттер тек ақпараттық-коммуникациялық құралдар мен технологияға қатысты дағдыларды ғана емес, сонымен қатар Интернеттегі ақпараттық-коммуникациялық ортаға қатысты мінез-құлықты, атап айтқанда ақпаратты жауапты, этикалық және қауіпсіз пайдалану мен таратуды, шығармашылық және инновациялық қызметті дамытуды қамтиды. оқу, жұмыс істеу және күнделікті өмірге қатысу үшін цифрлық медианы пайдалану тәсілдері.

Кітапханалар тарихи түрде мәдени және ақпараттық капиталды алудың негізгі орындарының біріне айналды және қазіргі ақпараттық сын-қатерлер жағдайында, мүмкін, мемлекеттің ақпараттық теңсіздікті жеңе алатын ең қуатты құралдарының біріне айналды. Кітапхана ресурстарын цифрландыру мәтіндік массивтермен жұмыс істеу тәжірибесін өзгертеді және пайдаланушылардан қажетті ресурстарды таңдауда икемді болуды және зерттеу міндеттеріне сәйкес келетін ақпаратты іздеу дағдыларын меңгеруді талап етеді.

Ақпараттық технологиялардың белсенді дамуы жағдайында дәл кітапханалар білім қоймасы ретінде пайда болады және бұл мағынада кітапханашыларды білім менеджерлері деп атауға болады, өйткені олар кітапханада бар ақпаратты жүйелі түрде басқарады, сондықтан қажетті ақпарат қолжетімді болады. пайдаланушылардың сұрауы бойынша. Білім қоғамының үздіксіз өсуінің және білім ресурстарына деген сұраныстың артуы арқасында ақпараттық сауаттылық әлеуметтік-экономикалық дамуда үстемдік етеді. Осыған байланысты қоғамдық кітапханалар білім ұйымдарының тамаша үлгісі болып табылады.

Ақпараттық мәдениет қарым-қатынас мәдениетін де қамтиды, өйткені кітапхана – пайдаланушылар өмір бойы білім алатын, қазіргі өзгермелі әлемде білімді де, қажетті дағдыларды да игеретін, сенімді ақпараттың әртүрлі көздеріне қол жеткізе алатын кеңістік.

Зерттеушілер кітапханашылардың цифрлық теңсіздікті еңсерудегі қазіргі тәжірибесіне, сондай-ақ тиісті консультациялық қызметке қажеттілікті өзекті ететін цифрлық технологияларды дамыту тенденцияларына сүйене отырып, цифрлық курацияны кітапхананың әлеуметтік-ағартушылық қызметінің түрі ретінде анықтайды. ақпаратқа еркін қол жеткізуді қамтамасыз етуге, цифрлық теңсіздікті жоюға және іс-шараларды (соның ішінде қашықтан) ұйымдастыру және өткізу арқылы азаматтардың цифрлық сауаттылығын қалыптастыруға бағытталған, пайдаланушыларға цифрлық технологияларды қолдану бойынша кеңес беру

Өзін-өзі тәрбиелеу – мақсатты бағытталған танымдық әрекеттің түрі және саналы түрде өз бетінше игеруге, түсінуге және жаңа теориялық біліммен толықтыруға, кәсіби өзін-өзі дамыту үшін тиісті дағдылар мен дағдыларды меңгеруге және өзін-өзі жетілдіруге бағытталған. Өзін-өзі тәрбиелеу – бұл ерікті және саналы танымдық процесс жеке қалауы бойынша жүзеге асырылатын және жеке мотивтермен анықталатын әрекеттер. Кітапхана мамандарының өзін-өзі тәрбиелеуінің негізгі принциптерін мыналарды анықтауға болады:

– жүзеге асыру арқылы жүйелі және дәйекті өзін-өзі тәрбиелеу өзін-өзі жетілдірудің жеке, ұжымдық және мақсатты әдістері мамандар және олардың кәсіби өсуін бақылау;

– кітапхананың цифрлық түрленуіне және технологияның дамуына сәйкес кітапханашының практикалық іс-әрекетіне өзін-өзі тәрбиелеуге бағытталуы;

– заманауи кітапхана қызметінің ақпараттық, білім беру, білім беру және демалыс аспектілерін ескере отырып, өзін-өзі тәрбиелеудің күрделілігі.

Индикативті әлеуметтік зерттеу «Қажеттіліктерді зерттеу кітапхана қызметкерлерінің кәсіби дүниетанымын кеңейту» тақырыбында Шымкент қалалық әмбебап ғылыми кітапханасы 2019-2021 жж. Оның мақсаты біліктілікті арттыруға қажеттілікті зерделеу және біліктілікті арттыру шараларын жоспарлау кезінде индикативті бағыттарды анықтау болды. Зерттеу барысында келесідей міндеттер қойылды: қандай деңгейде екенін анықтау кәсіби даярлығы кітапхана қызметкерлерінің лауазымына сәйкес келеді; жақсарту үшін басқа кітапханалардың ең танымал ресурстарын анықтау кәсіби деңгейі; қосымша ақпарат көздері мен нысандарын анықтау. Зерттеуге 90 респондент (қызметкерлер Шымкент кітапханалары.

Жасы бойынша ең көп сан 41-ден 60-қа дейінгі респонденттердің 75,6% құрайды жылдар. 7 респонденттің 34,4%-ының жоғары білімі бар, респонденттердің 30%-ының орта арнаулы білімі бар. Респонденттердің ең көп саны, яғни 33,3%-ы кітапханашы, 25,6%-ы кітапхана меңгерушілері болып табылады. Жұмыс тәжірибесі бойынша респонденттердің ең көп саны (25,6%) 30 жастан жоғары болды. Респонденттер біліктілікті арттырудың келесі өзекті тақырыптарын қарастырады: 16,7% – ӘОЖ енгізу; 13,3% – кітапханалардың жобалық қызметі, жобаларды жазу; 11,1% – пайдаланушылармен жұмыс істеудің жаңа, заманауи нысандары мен әдістері, пайдаланушыларға жоғары сапалы және ыңғайлы қызмет көрсету, пайдаланушыларға қызмет көрсетудің инновациялық технологиялары, атап айтқанда ауылдық кітапханалар. «Кітапхана қызметкерлерінің кәсіби дүниетанымын кеңейту қажеттілігін зерттеу» сауалнамасының нәтижелерін талдау бойынша кітапханаларға:

– кітапхана мамандарының біліктілігін арттыру жоспарын әзірлеу аймақтар;

– түрінде кәсіби дүниетанымын кеңейту бойынша іс-шараларды жүзеге асыру семинарлар, мамандармен байланыс, тәжірибе алмасу, кітапхана аралық кездесулер, вебинарлар, семинарлар, тренингтер, дөңгелек үстелдер, пайдалану жаңа интерактивті жұмыс формалары;

– Әл Фараби атындағы Шымкент қалалық ғылыми әмбебап кітапханасы сайтының «Кітапханашыға» бөлімін толтыруды жалғастырыңыз. Беттерді енгізіңіз: «Біліктілікті арттыру», «Кәсіби мерзімдік басылымдар», «Аймақтық шолу байқаулары», «Әдістемелік жұмыс», «Респонденттер сұранысына сәйкес әдістемелік ұсыныстар». Әл Фараби атындағы қалалық ғылыми кітапхананың әдістемелік орталықтары, Пушкин атындағы, Абай атындағы, орталық кітапхана және қалалық жасөспірімдер кітапханасы өздерінің веб-сайттары мен блогтарындағы ресми парақшаларында осы бағытта жұмыс жүргізсін. Айта кету керек, цифрлық дағдыларды меңгерумен қашықтықтан оқытуды қоса алғанда, айтарлықтай саны бар. пайдаланушыларға қызмет көрсету, ақпараттық технологияларды пайдалану, кітапхана қызметінде жобаларды басқару, пайдаланушылардың ақпараттық және цифрлық сауаттылығы мәселелері, ғылыми қызметті қолдау және ашық білім беру ресурстарымен жұмыс. Бағдарлама кітапхана қызметкерлерінің жаңа кәсіби құзіреттіліктерін меңгеруге және барын жетілдіруге бағытталған, бұл ақпараттық-кітапханалық қызмет көрсету сапасын арттыруға көмектеседі. Заманауи цифрлық кітапханашы:

- кез келген форматта пайдалану үшін ақпарат пен білімді таңдау, талдау, бағалау, жүйелеу, бақылау, ұйымдастыру, сақтау, тарату және берудің заманауи әдістерін меңгеру;

– жүйелеу әдістерін қолдану ерекшеліктерін түсіну;

- әртүрлі мазмұн түрлері үшін ақпаратты іздеу, сақтау, жіктеу және тасымалдаушылар;

- заманауи компьютерлік технологияларды пайдалана білу;

- шешу үшін бағдарламалық қамтамасыз ету, желілік және мобильді технологиялар кәсіби міндеттер;

– инновациялық технологияларды енгізу ерекшеліктерін білу ақпараттық қызмет көрсету сапасын арттыруға бағытталған кітапхана мекемелерінің пайдаланушылары;

– барлық субъектілермен іскерлік байланысты сақтай білу ақпарат нарығы, пайдаланушылар, серіктестер, билік органдары және бұқаралық ақпарат құралдарын басқару.

Кітапхананың өмір сүруінің технологиялық жағдайындағы өзгерістер оның техникалық-технологиялық, ақпараттық-ресурстық, дизайн-басқару және әлеуметтік-коммуникациялық құрамдас бөліктерін олардың өзара байланысы мен өзара ықпалында қарастыруды талап етеді көп функционалды қызмет, өйткені медиа-кеңістік қазіргі

заманғы талаптар мен кітапхана пайдаланушыларының қажеттіліктеріне жауап беретін әртүрлі функциялар мен рөлдерді орындайды:

– ақпарат пен білімге қол жеткізу – пайдаланушыларға қолжетімділікті қамтамасыз етеді;

- ақпарат пен білімнің әртүрлі көздері (электрондық мәліметтер базасы, цифрлық ресурстар, электронды кітаптар, электронды журналдар, веб-сайттар және басқа электрондық ресурстар);

– креативтілік және инновация – пайдаланушыларға медиа-контентті, соның ішінде бейне, аудио, графика және т.б. жасау және өңдеу мүмкіндіктерін беру арқылы шығармашылық пен инновацияны ынталандырады;

– өзара әрекеттесу – коммуникациялық технологияларды, бірлескен жұмыс орындарын, форумдарды, вебинарларды, идеялар мен тәжірибе алмасудың басқа да құралдарын қамтитын кітапхананы пайдаланушылардың өзара әрекеттесуі мен ынтымақтастығы үшін жағдай жасайды;

– оқыту және білім беру – пайдаланушыларға білім беруге қол жеткізуді қамтамасыз етеді ресурстар, онлайн курстар, электронды дәрістер және басқа оқу материалдары бар әртүрлі интерактивті технологияларды қолдану;

– ойын-сауық және мәдени контент – пайдаланушыларға қолжетімділікті қамтамасыз етеді фильмдер, музыка, бейне ойындар, көрмелер және т.б. сияқты ойын-сауық және мәдени ресурстар.

Қорытынды. Кітапхана кеңістігіндегі заманауи ақпараттық мәдениет адамзат жасаған, оның білім әлеуетіне ұқсайтын және жүзеге асыратын материалдық және рухани құндылықтардың жиынтығын цифрландыру, сақтау, танымал ету және пайдаланушыларға жеткізу жөніндегі стандартталған шаралар жүйесі ретінде ұсынылуы мүмкін. кітапхана қызметкерлерінің цифрлық құзыреттілік деңгейін арттыру. бұл кітапхана қызметкерлерінің цифрлық құзыреттілік деңгейін үздіксіз жетілдіруге және арттыруға бағытталған динамикалық құбылыс.

Список использованной литературы

1. «Ақпаратқа қол жеткізу туралы» Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 16 қарашадағы № 401-V ҚРЗ Заңы // Егемен Қазақстан. 19.11.2015 ж., № 222
2. Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне цифрлық технологияларды реттеу мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2020 жылғы 25 маусымдағы № 347-VI ҚРЗ.
3. О проекте Закона Республики Казахстан "О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам регулирования цифровых технологий"// Постановление Правительства Республики Казахстан от 28 декабря 2019 года № 1001 [Электронный ресурс] https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900001001 (өтініш берілген күні: 14.05.2024)
4. Воронцова Ю.В. Проблемы управления цифровыми библиотеками / Ю.В. Воронцова, А.Д. Агибалова // E-Management, 2021. Т. 4. № 2. С. 51–57.
5. Лабенова Р.С. Трансформация современных библиотечных сервисов в электронной среде// Материалы Международной научно-практической конференция «Ауэзовские чтения–22:»: 11-12 апрель 2024 г.
6. Кукеева М.К. Электронный документ и цифровизация культурного наследия, образования и науки и культуры // Международной научно-практической конференции «Документ в социокультурном пространстве: теории и цифровые

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

трансформации». - Казань: Казанский государственный институт культуры, 2023. 18-19 мая 2023 года.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(VOLUME 5 ISSUE 7, 2024)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

УДК: 153.923.3

КӨЛІК ТЕРМИНДЕРІН АУДАРУДАҒЫ ҚИЫНДЫҚТАР ТУРАЛЫ

Парменкулова Гульназ Абилкаимовна
аға оқытушы,
педагогика ғылымдарының магистры
Анартаева Гульнара Уласбековна
п.ғ.к., доцент
Тауасаров Шерхан Усенович т.ғ.к., доцент
М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті,
Шымкент, Қазақстан

https://doi.org/10.5281/zenodo.12123095

Аннотация: статья посвящена транспортной терминологии в аспекте научно-технического перевода. Рассматриваются специфика научно-технических текстов и технических терминов, а также Трудности перевода безальтернативных терминов.
Ключевые слова: технический перевод; технический термин; безальтернативная лексика.
Abstract: the article is devoted to transport terminology in the aspect of scientific and technical translation. The specifics of scientific and technical texts and technical terms, as well as the difficulties of translating non-equivalent terms, are considered.
Key words: technical translation; technical term; non-equivalent vocabulary.

Ғылыми-техникалық аударма саласында терминологияны аудару мәселесі ерекше өзекті. Терминдерді дұрыс аудару кез-келген аударма процесінің маңызды аспектілерінің бірі болып табылады. Л. и. Борисова дұрыс атап өткендей, "ғылыми-техникалық мәдениеттің функционалды тілін зерттеуге байланысты ғалымдар зерттеген барлық мәселелердің ішінен лексиканы ғылым мен техника тілінің ең нақты деңгейі ретінде зерттеуге көп көңіл бөлінеді" [1, 23-бет].

Біздің мақаламыздың мақсаты көлік саласы терминдерін аударумен байланысты бірқатар проблемаларды ұсыну болып табылады, олардың орыс тілінен (бастапқы тілден) қазақ тіліне (аударма тілі) аудару процесінде олардың мағынасын дәл білдіруге байланысты қиындықтар туындайды.

Нақты материал жалпы көлемі 1200 бірлікті құрайтын көліктің терминологиялық сөздіктерінен үздіксіз іріктеу әдісімен жинақталған.

Сонымен, жұмыс барысында аудармашының алдында тұрған мәселелерге көшейік. Біріншіден, аударма өздігінен қызмет түрі ретінде күрделі. Сонымен қатар, іс жүзінде аудармашы аударма процесін одан әрі қиындататын кедергілерді жеңуі керек. Осындай кедергілердің бірі-омонимия. Мысалы, айна, камера, ролик, кілт, қалпақ, қорап, кран, шатыр, шам (қос тізбекті, бақылау, қыздыру, портативті), таспа (шынжыр табанды, жиек, болат), парақ (түбірлік, Болат), Май (барлық маусымдық, гипоидты, қысқы, жазғы, моторлы,майлау, техникалық, трансмиссиялық), көпір, киім (жол), панель, саябақ, төлқұжат, паста, беріліс, Ілмек, қалам, суспензия, өріс (гравитациялық), сөре (сақина жиектері), жолақ (қозғалыс), рельс (редуктор, рульдік механизм, отын сорғысы), белбеу (қауіпсіздік, үш нүктелі, беріліс, диагональды, Автоматты, белдік), крекер, жылулық, өрім, түйін, ферма, инсульт (педальдар, поршень, жұмысшы), штанга (сүйреу) [2].

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(VOLUME 5 ISSUE 7, 2024)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Омонимдердің аударма – ерекше назар аударуды қажет ететін көп өлшемді құбылыс және аудармашы жұмысының қиыншылықтарының бірі. Жоғары сапалы аудармаға жеткілікті қауіп - лексикалық біртектілік құбылысы. Біріншіден, аудармашының өзі мәтінде кездесетін қос мағынаны ұға бермейді. Аудармашылар сөздің немесе сөз тіркесінің мағынасын ашуда қиналған кезде алдымен сөздікке жүгінеді. Алайда тәжірибе аударма сөздіктерде көптеген омонимдер мен терминдердің басқа да түрлері жетіспейтінін және олар пайда болған кезде аударманың бастапқы тілдегі терминнің мағынасына сәйкес келмейтінін (немесе толық сәйкес келмейтінін) көрсетеді.Екіншіден, метафора терминдері ерекше назар аударуға тұрарлық: баба, әже, барабан, етік, қас, ескек білігі, қорғасын аяқ, айыр, жүргізуші, бас, шынжыр, бунақ (дифференциал), тыныс, тісті (тісті), ойық, қиғаш , шарбақ, т.б. Ерекше назар аудару керек: , иінді білік, доңғалақ, түйін, лебедка, бос жүріс дөңгелегі, жүз, манжет, сырғытпа бағыттағышы, саусақ, қауырсын, саусақ, парашют, алдыңғы ось, қауырсын, топса, иық, жол, өкше, қозғалтқыш салқындату күртеше, втулка, сырға, майлы тығыздауыш, ер-тоқым, сырға, петарда, көз, алжапқыш, құйрық, тырнақша, қоңыз, мойын, рокер [2].

Айта кету керек, қазіргі Лингвистикада адамның барлық қызметі метафорамен байланысты деген пікір бар (Н. Д. Арутюнова, с. Г.Воркачев, М. Джонсон, В. И. Карасик, Е. С. Кубрякова, Дж. Лакофф, В.А. Маслова, М. в. Пименова, а. п. Чудинов және т. б.). Болмыстың бүкіл саласы адам санасында кейбір тұрақты бейнелер түрінде көрінеді. Әрбір сурет маңызды және маңызды емес бөлшектердің қосындысы болып табылады. Адамға бір құбылысты екіншісіне проекциялау мүмкіндігі беріледі. Бұл біздің тәжірибеміз белгілі бір стереотиптік бейненің көмегімен ұйымдастырылған деп айтуға мүмкіндік береді-когнитивті модель, ол тілде ұқсастық немесе көршілестік бойынша ауысу арқылы көрінеді. Көлік терминологиясында метафора терминін барлық белгіленген талаптарға сай келетін басқа терминмен ауыстыру әрдайым мүмкін емес. Бірден екі терминнің болуы қолайсыздықты тудыруы мүмкін, шатасуға әкелуі мүмкін.

Аударма тұрғысынан мәтінде қолданылатын метафоралар Т. А. Казакова сипаттаған классикалық әдістерді қолдана отырып, қазақ тіліне оңай аударылмайды. Сонымен, оның пікірінше, метафора терминдерінің көпшілігі толық аудармамен, сирек ауыстыру, қосу және түсіру арқылы аударылады [3]. Сонымен, метафора терминін оның анықтамасымен ауыстыру керек пе, әлде сөзбе-сөз аударма әдісін қолдану керек пе және аударманы ауыстыру? Қазақстандық лингвистикадағы бұл мәселе әзірге ашық күйінде қалып отыр.

Лингвистикалық білімдегі келесі маңызды мәселе синонимдік жұптарды құрайтын терминдерді аудару болып табылады: автомобильді сақтау батареясы, электрокар; Тасымалданбайтын жұмыс көліктері, арнайы көліктер; В санатындағы спорттық автомобильдер, жарыс автомобильдері; отын, отын; Бұралмалы діріл сөндіргіш; электрмен жабдықтау, беру; Көлік құралдарының қозғалғыштығы, өтімділігі; MacPherson аспасы, телескопиялық жапырақты суспензия; Өнеркәсіп (автомобиль жасау), автомобиль жасау; консольді серіппе, консольді серіппе; авариялық тежеу жүйесі, қосалқы тежеу жүйесі; Бос жүріс жүйесі, бос жүріс жылдамдығының бірлігі, тежегіш суппорты, тежегіш суппорты; Қауіпсіздік шыны, үштік; Үйкеліс, тұтқырлық және т.б [2].

Сөйлеуде синонимдер екі негізгі функциямен сипатталады-ауыстыру функциясы, бір бірлік екіншісіне ауыстырылған кезде, семантикалық тұрғыдан оған сәйкес келеді, қайталанбау үшін және нақтылау функциясы. Нақтылау шындықтың қасиеттері мен әртүрлі сипаттамалық белгілері мен құбылыстарын ашудан тұрады. Бұл функция әдетте бір-бірін нақтылайтын ішінара эквивалентті сөздердің жақын, жанасатын орналасуымен бір сөйлем ішінде жүзеге асырылады. Сондықтан терминдерді ажырату керек: тежегіш-тежеу механизмі - тежеу жүйесі; ілінісу құрылғысы-седла-ілінісу құрылғысы-тартқыш-ілінісу құрылғысы және т. б. қатардағы сөздер мен сөз тіркестері әрқашан синоним бола

бермейтіндіктен, олар көбінесе "жалпы - жеке"принципі бойынша қосылады. Бұл жағдайда нақтылау қажеттілігі оның көпжақтылығына байланысты бір сөзбен "жабылмайтындығына"байланысты. Сондықтан бірнеше синонимдерді бір уақытта қолдану қажеттілігі туындайды, олардың сәйкес келмейтін семалары белгіленген тақырыпта жаңа тараптарды ашады. Белгінің, САПАНЫҢ, қасиеттің, әрекеттің және т. б. көріну дәрежесі нақтылануы мүмкін. Демек, синонимдік терминдерді аударма тіліне аудару процесінде таутология проблемалары туындауы мүмкін, бұл терминдердің мағыналарын түсінуде қолайсыздыққа әкелуі мүмкін.

Терминдерді сәтті декодтау үшін аудармашы бастапқы тіл мен аударма тілінің терминдік қалыптасуының жалпы принциптерін жақсы білуі керек, латын және грек тамырларын, терминдік процестерге белсенді қатысатын жұрнақтар мен префикстерді білуі керек және осы білімді практикалық қолданудың белгілі бір дағдыларына ие болуы керек. Осыған байланысты морфологиялық және синтаксистік тәсілдермен құрылған бастапқы тіл мен аударма тілінің терминдерін зерттеу қажеттілігі туындайды.

Жұрнақсыз әдіспен (жұрнақсыз, негізді кесу тәсілімен) құрылған терминдер: жүгіру, лақтыру, Ысырма, тозу, соқтығысу, иілу (таусылу), еңкейту, жылыту, басып озу, үрлеу, айналып өту, істен шығу, бөлім, қызып кету, өту, өту, жетек, жүгіру, сым, қыздыру, тесу, үдеткіш, ашу, ағын, есептеу, көлбеу. Жұрнақ әдісімен жасалған терминдер: жұрнақ –к -: сынау, тазалау, айдау, тасымалдау, ысқылау, тексеру, жуу, белгілеу, разрядтау, реттеу, майлау, ілінісу, төсеу және т. б.

Интерфейстерді (коллекторлы қосылыстар) пайдалана отырып, негіздерді қосу арқылы жасалған терминдер: май дефлекторы, май салқындатқышы, май қабылдағыш, мұнай құбыры, майға төзімділік, машина жасау, металл жүзгіш, мотороллер, бу өндіру, жолаушылар ағыны, жолаушылар ағыны, қабат, жаяу, жаңбыр пленка түзілу, топырақ адгезиясы, қарсы салмақ, тығыздық өлшегіш, шаң жинағыш, таразы, шығын өлшегіш, силометр, қоспа түзу, қарлы батпақ, спектрометр, шыны қыздырғыш, шу радиациясы, дыбыс деңгейін өлшегіш және т.б.

Дауыссыз буынды қосу арқылы жасалған терминдер: трактор, фаэтон фургон, хардтон купе, хардтон седан, экспресс автобус, жанармай таситын көлік, бетон таситын көлік, бетон араластырғыш, битум таситын, доңғалақты жүк көлігі, фар, көшірме үлгісі, мотор генераторы, мотор- доңғалақ, октан-км, жолаушы-километр, сығымдалған май құю, тіркеме-коттедж, контейнер тіркемесі, таратқыш тіркеме, ауыр жүкті тіркеме, прожектор-навигатор, табан қысқышы, стартер-генератор, автотұрақ, реле-регулятор , ротор -. Поршеньдер, тоқтату белгілері, тежегіштер және т.б.

Көріп отырғанымыздай, екінші топтағы сөздерде біріккен сөздердің бірінде күрделі жалғаулық дауысты дыбыс бар терминдер кездеседі. Түсіндірме сөздіктерде негізінен қысқартылған түбірдің толық сөздер мен бастауыш сөздердің қосылуы нәтижесінде қысқарту арқылы жасалған терминдерді жиі кездестіресіз, және т.б.

б) әріптік: АБЖ (АВТО-бұғаттау жүйесі), ӘЖА (әуе жастығындағы аппарат), ЖМҚС (автомобильге жанармай құю станциясы), ЖҚБАЖ (жол қозғалысын басқарудың автоматтандырылған жүйесі), АБЖ (автоматтандырылған басқару жүйесі), АКҚ (Автоматты көлік құралы), МАИ(мемлекеттік автомобиль инспекциясы), ЖКҚ (Жол-көлік құрал), ЕЖМ (еркін жүріс механизмі), жол қозғалысы ережелері (жол қозғалысы ережелері), МҚК (маусымдық қызмет көрсету), МЖҚ (мамандандырылған жылжымалы құрам) және т. б.

Осылайша, бастапқы тілді тасымалдау терминдерін аударма тіліне аудару процесінде туындайтын жоғарыда қарастырылған мәселелер терминологиялық сөздіктерде көрсетілуі керек олар білдіретін ұғымдардың нақты көлемін білдірудегі белгілі бір қиындықтармен сипатталады. Осыған сүйене отырып, көлік терминдерін аудару саласында кешенді

зерттеулер жүргізу қажеттілігі туындайды. Нәтижелері аударма сөздіктері, аудармашыларға, техникалық сала мамандарына, техникалық мамандықтар студенттеріне ұсыныстар ретінде пайдаланылуы мүмкін.

Ғылыми-техникалық мәтіндердің ерекшеліктерін сақтамай, сапалы техникалық аударма жасау мүмкін емес. Бұл нақты сұхбаттасушы болмаған кезде автордың ақпараттың жеткіліктілігіне және сипаттаманың толықтығына ұмтылуымен байланысты. Сондықтан грамматикалық деңгейде етістіктің көптеген тұлғасыз формаларымен, пассивті конструкциялардың жиілігімен және нақты синтаксистік үлгілердің қолданылуымен сипатталатын кеңейтілген синтаксисті қолдану қажет. А.Л. Пумпянский ғылыми-техникалық әдебиеттерде етістіктің жеке түрлері романдарға қарағанда екі есе, ал пассивті конструкциялар бес-алты есе жиі кездесетінін көрсетті [Пумпянский 1997: 12].

Ғылыми-техникалық әдебиеттердің лексикалық ерекшеліктеріне терминдердің көптігі, қызметтік сөздердің үлкен үлесі, кіріспе конструкциялардың жиілігі жатады. Көптеген зерттеушілер терминологиялық аударманың техникалық аудармашыларға ерекше қиындықтар туғызатынымен келіседі. «Терминмен», А.ю. Нагольных біз белгілі бір білім саласына қатысты белгілі бір ұғымды беретін эмоционалды бейтарап сөз немесе сөз тіркесін түсінеміз. [Нагольных және басқалар 2012: 7].

Техникалық терминдерді аудару мәселесі жай лексикалық сәйкестікті табу немесе бірнеше ұсынылған мағыналардың бірін таңдау емес. Көбінесе сіз іздеген сөз сөздікте аударылмайды. Аудармашы Б.Н.Климзо «балама терминдерді жасау» деп сипаттаған нәрсені орындайды [Климзо 2011: 54]. Эквивалентті емес терминдердің көбеюінің негізгі себебі – ғылыми-техникалық жетістіктердің біркелкі таралуына байланысты екі тілдің концептуалды жүйелерінің сәйкес келмеуі. Көптеген сарапшылар, соның ішінде А.Ю. Стрелковский, Л.К.Латышев эквивалентті емес терминдерді транскрипция, есептеу немесе сипаттама аударма арқылы аударуды ұсынады. Ресейдегі ең беделді техникалық аудармашылардың бірі Б.Н.Климзо бұл аударма әдістерін төмен деп санайды. Борис Николаевич толықтай баламалы термин жасау үшін аудармашы контекстке мұқият талдау жасап, аударма мәтінінің тақырыбын терең білуі керектігін мысалмен дәлелдеді [Климзо 2011: 55].

«Құрылыс жабдықтары» тақырыбы бойынша терминологиялық бірліктерді зерттеу үшін біз құрылыс жабдықтарын шығаратын әлемдегі ең ірі өндірушілердің бірі болып табылатын неміс Liebher.com веб-сайтының материалдарын талдадық. Барлығы шамамен 2300 сөзден тұратын жалпы ұзындығы 237 оқу фрагменттері бар 25-ке жуық веб-парақшаларды зерттедік. Зерттелген деректер негізінде 165 термин таңдалды. Олардың төрттен бірінде (41 термин) сөздік сәйкес келмеген.

Балама емес лексиканы аудару отандық аудармашылар ұсынған әдістердің бірін (транскрипция, есептеу) пайдалана отырып, баламалы лексиканы жазу, тақырып бойынша анықтамалық материалдарды талқылау, құрылыс саласының мамандарымен кеңесу болды. Мәселен, мысалы, 9 термин үшін ең үлкен баламалы термин сайып келгенде таңдалды. Осы сөздердің бірі «минингбаггер» термині болды. Сөздікте берілген Mining («тау-кен ісі», «тау-кен өнеркәсібі») бастапқы компонентінің аудармасында бұл термин «тау-кен экскаваторы» деп аударылған. Бірақ тау-кен өнеркәсібінде қолданылатын экскаваторлар тек карьерлерде жұмыс істейді. Сондықтан отандық мамандар «кәсіби экскаваторлардың» кең нұсқаларын пайдалануды жөн көреді.

Бір қызығы, кейбір эквивалентсіз бірліктер (5) нақтылауды қажет етті және толығырақ аударылды. Мәселен, мысалы, Mischturm термині "мұнара түріндегі бетон араластырғыш қондырғы" деп аударылды, дегенмен бастапқыда біз Misch сөзінің компоненттерін калькуляциялау арқылы жасалған "араластырғыш мұнара" нұсқасын ұсындық- (mischen етістігінен 'араластыру, араластыру') және-turm 'мұнара'. Неміс

техникалық терминологиясы көп компонентті терминдердің-сөздердің кең таралуымен сипатталатындықтан, көбінесе орыс тіліндегі осындай терминологиялық бірліктерді аударғанда, баламасы ретінде терминологиялық тіркес таңдалады. Мұндай бірліктердің компоненттік аудармасын біз бұрын аталған терминдерден байқай алдық. Алайда, егер кейбір лексикалық бірліктердің түсініксіздігін ескеретін болсақ, аударманың жалғыз қолайлы нұсқасын таңдау мәселесі өткір болып табылады. Сонымен, термин компонентінің дұрыс емес аудармасын таңдау бүкіл терминді қолданудың қателігіне әкеледі. Біз өз жұмысымызда 7 терминге тап болдық, онда компоненттердің бірі қате аударылып, Тұжырымдаманың бұрмалануына әкелді. Мысалы, ringtellermischer сөзінің құрамында көп таңбалы ring компоненті бар ('шеңбер', 'сақина', 'цикл'). Бастапқыда біз дұрыс емес нұсқаны таңдадық, сондықтан "дөңгелек табақша араластырғыш" терминінің аудармасы "сақиналы табақ араластырғышқа"түзетілді. Техникалық терминологияны аударудың қиындықтары туралы айта отырып, терминді дұрыс таңдамау көбінесе 238 жағымсыз салдарға әкелетінін атап өткен жөн. Техникалық терминдерді аударудағы қателер мен дәлсіздіктер үшін жауапкершілік деңгейі өте жоғары. Техникалық терминдерді қате аударудағы қателердің салдары ғылыми-техникалық мәтіндердің мағынасын дұрыс түсінбеу ғана емес, сонымен қатар бұрмалану және, тиісінше, орынсыз қызмет көрсету және құрылғылардың зақымдалуы болып табылады. Сондықтан техникалық аударма – бұл техникалық аудармаға маманданған және тиісті техникалық білімі немесе маңызды аударма тәжірибесі бар кәсіби аудармашылардың тағдыры.

Әдебиеттер тізімі

1.Борисова Л.И. Ағылшын-орыс ғылыми-техникалық аудармасының лексикалық ерекшеліктері: оқу құралы. - М.: МПУ, 2001. - 208 б.
2. Егоров Ю. И., Нарбут А.Н. Автомобиль көлігі туралы түсіндірме сөздік. - М.: Орыс тілі, 1989. Т.А.Казакова. Аударманың практикалық негіздері. Санкт-Петербург: "Изд-во Союз ", 2001. -273 б.
3. Политехникалық сөздік /Редкол.: А.Ю.Ишлинский (бас ред.) және басқалар-3-ші басылым., қайта өңделген және толықтырылған-М.: Большая Российская энциклопедия, 2000. - 656 б.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(VOLUME 5 ISSUE 7, 2024)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

УДК: 378.14.304.44

Quality education is an integral element of sustainable development in developed countries

Ainura Mamatovna Zhoroeva,
candidate of economic sciences, associate professor
Jalal-Abad State University named after B. Osmonov
chief specialist of the department of science of the master's degree,
postgraduate and doctoral studies
Kyrgyzstan, Jalal-Abad

https://doi.org/10.5281/zenodo.12123095

Annotation: *In this study, we will share our thoughts on how to solve the problems of transformation of the education system by achieving the fourth goal of sustainable development with appropriate allocation to the education system of the Kyrgyz Republic.*

Globalization and changes on a global scale have created the need to focus on the sustainable development of each state. The country develops according to its human resources, and in order to provide it, it is especially necessary to create a modern education system.

Sustainable Development Goal 4 is one of the most important goals of sustainable development, as it aims to provide comprehensive and equitable quality education throughout life. According to the resolution of the National Consultative Forum on Education Reform starting from 2022, we will work together with all countries under the motto "The future we want", that is, inclusive, equitable, safe schools that take care of students' health, for living, working and sustainability. We should try to be targeted in training and skills, teacher training, systematic professional development and raising of qualifications, digital learning, financing of education.

Key words: *education system, sustainable development, globalization, quality education, equality, inclusive education, professional development, university, multilingual education, ranking, sociaety, management, internationalisation, state support.*

Качественное образование является неотъемлемым элементом устойчивого развития в развитых странах

Жороева Айнура Маматовна,
кандидат экономических наук, доцент
Джалал-Абадский государственный университет имени Б. Осмонова
главный специалист отдела науки магистратуры, аспирантуры и докторантуры
Кыргызстан, г. Джалал-Абад, пр. Т. Байзакова, 24
e-mail: ainuramamatova1@mail.ru

Аннотация: *В этом исследовании мы поделимся нашими мыслями о том, как решить проблемы трансформации системы образования путем достижения четвертой цели устойчивого развития с соответствующим выделением средств системе образования Кыргызской Республики.*

Глобализация и изменения в мировом масштабе привели к необходимости сосредоточить внимание на устойчивом развитии каждого государства. Страна

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(VOLUME 5 ISSUE 7, 2024)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

развивается в соответствии со своими человеческими ресурсами, и для того, чтобы обеспечить их, особенно необходимо создать современную систему образования.

Цель 4 в области устойчивого развития является одной из важнейших целей устойчивого развития, поскольку она направлена на обеспечение всестороннего и справедливого качественного образования на протяжении всей жизни. Согласно резолюции Национального консультативного форума по реформе образования, начиная с 2022 года, мы будем работать вместе со всеми странами под девизом "Будущее, которого мы хотим", то есть инклюзивные, справедливые, безопасные школы, которые заботятся о здоровье учащихся, о жизни, работе и устойчивом развитии. Мы должны стремиться к тому, чтобы быть целенаправленными в обучении и навыках, подготовке учителей, систематическом профессиональном развитии и повышении квалификации, цифровом обучении, финансировании образования.

Ключевые слова: *система образования, устойчивое развитие, глобализация, качественное образование, равенство, инклюзивное образование, повышение квалификации, университет, многоязычное образование, рейтинг, общество, менеджмент, интернационализация, государственная поддержка.*

Education is one of the priority sectors that contribute to the development of the Kyrgyz Republic. Globalization and changes on a global scale have created the need to focus on the sustainable development of each state. The country develops according to its human resources, and to provide it, it is especially necessary to create a modern education system.

In 2015, the United Nations General Assembly adopted the Sustainable Development Goals until 2030, including the goal of creating quality education and access to lifelong learning for all as a key document. The document states that the world is universally literate, a world that creates equal opportunities for all in the development of human potential, where all must have equal opportunities to obtain accessible education.[4,10]

Determining ways to develop a unified, flexible, open, and dynamically developing national education system that ensures the preservation and transmission of the spiritual and cultural values of the people of Kyrgyzstan, creating management mechanisms that respond flexibly to internal and external challenges, meeting the needs and educational needs of a multicultural society. Implementation of the concept should lead to an increase in the quality of life of every citizen of Kyrgyzstan. Education in the Kyrgyz Republic should be focused on the development of human resources and should perform two large-scale tasks. [1, 3] The first is to preserve and develop the national identity, focus on national values, cultural independence, and versatility of education in the context of globalization. The second is integration into the world education system by combining the laws of globalization with national independence. In this process, priority is given to identifying national values and establishing the education of young generations, developing the results that learners will have at different levels of education, and organizing the educational process following them. [5, 6]

Today, there are 63 universities in Kyrgyzstan (as of April 1, 2023): 35 of them are state-owned, 28 are non-state.

o.	**Name of regions**	**No. of state universities**	**No.pf non-state Universities**
	Chuy	24	22
	Talas	1	
	Osh	6	3
	Naryn	1	
	Issyk-Kul	1	

	Jalalabad	1	3
	Batken	1	
	Total	34	28

Source: Compiled by the authors, data used: Education and science in the Kyrgyz Republic: statistics. – Bishkek: National Statistics Committee of the Kyrgyz Republic, 2023.

In order to improve quality education in higher educational institutions, the quality of teaching staff (pedagogical activity, continuous improvement of professionalism), timely material supply, computer networks it is necessary to take into account the quality, material and technical support, premises for practical work, the use of acquired knowledge, laboratory equipment, special audience and the quality of scientific work, as well as an important component is constant monitoring, which may include sociological research on all conditions or activities for high-quality education.

Let's recall that in the 90s, it was the post-Soviet period. During the changes in the socio-economic development of the society in the countries, higher education institutions faced a number of problems related to the activity in the conditions of market competition. Due to the lack of funds allocated to the state budget, budget expenditures for higher education will be sharply reduced in these years and this problem remained acute throughout the period of market reforms.

In search of additional sources of funding, higher education institutions have developed fee-based education, a new opened specialties and specializations. During this period, the number of non-state universities increased, the range of specialties in universities expanded, higher education. The number of consumers of services has increased. Many of these consumers remain unclaimed because there is no effective system for assessing the demand for professionals therefore, it was difficult to determine the scope and structure of their training. All this led to an imbalance in the activity of higher education institutions and reduced its efficiency. In our opinion, the quality of a higher education graduate is commensurate with the skills acquired employment opportunities, adequate incentive system, mobility, etc. effective only in the implementation of factors.

In short, in order to successfully implement their functions, educational institutions are in the market of educational services and to effectively respond to changes in the labor market, which is changing rapidly to be able to adapt to conditions, as well as master new information and communication technologies in education ought to. Therefore, it is competitive enough to meet the real needs of the country's socio-economic development. [7, 5]

It is necessary to train specialists with the development of the economy, provision of new requirements for human resources, training of highly educated employees will be the main direction. The higher education system is an organic part of the economy responds to structural changes. Work with the structure of graduation from higher education institutions.

The results of reforms in the field of higher education can be assessed as positive only if there is a match between the structure of demand for highly qualified personnel in the market.

In case knowledge gives away social and economic progress is considered as the main, leading factor. Period mundane level high professional knowledge in giving global of reforms let its conditions.

Highly professional knowledge of giving a major Duties :

1. of a person's intellectual, cultural, and spiritual development has been needing satisfaction;

2. scientific research and creative activity transfer through science and culture development;

3. Specialist qualification increase and retraining.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

However, due to the fact that the current state of universities depends on the socio-economic potential of our country, we can observe the following problems:

- ✓ Now, higher professional education does not fully meet the basic requirements of the labor market;
- ✓ Failure to conduct analysis and monitoring of the number of professionals needed in Kyrgyzstan in the future;
- ✓ Due to the fact that 70% of the programs taught at the higher educational institution are occupied by the state component, this form of education is conservative, does not create conditions for creative approach, and most of the teaching is carried out using traditional methods that have not been updated. not being able to learn to manage and organize a crisis.
- ✓ The fact that not a single university of Kyrgyzstan is included in the 1000th list of world rankings;
- ✓ Due to the poor state support of universities in the regions, their ability to compete with central universities is low;
- ✓ Due to the fact that children of well-to-do families are enrolled in central prestigious educational institutions, children of families with poor social status study in regional universities;
- ✓ The state-level support for providing universities in the regions with decent personnel is limited;
- ✓ Despite the significant increase in the salary of teachers, the salary increase has the character of "running behind".
- ✓ Due to the weak industrial base in organizations and enterprises, the organization of university practice in most cases remains only formal.

In order to solve these acute problems or to prevent them, in order to ensure quality education in higher education institutions in the context of sustainable development, the following should be done;

Higher education institutions should be optimized according to the new requirements of the market, the state education components should be re-specified, and vocational training should be more in-depth;

Universities' knowledge of giving theories with innovative practices combined business and economic environment with the active should cooperate;

State level practical platforms (startup centers, technology parks, laboratories, IT- centers) should be created;

To universities acceptance receiving a total Republican test new policy input with, of the graduate certificate prices should be considered ;

In universities scientific programs and foreign countries with the has been teachers, students experience exchange maximum financing needs;

Universities to teach in the process a lot language knowledge give away to work that it is necessary to implement;

Teacher's dignity increases according to on-purpose state programs need work;

Education giving necessary to study materials and the open knowledge give away resources successful be used to work implementation;

Young people bring up a total humanity and the national values, states , people to traditions to rely on with the to work hidden right _

Stable development in the field goals and the are they with the connected duties character according to global and the in-use universal as is considered and the at the same time development levels A variety of capacities national conditions and the national strategies and the takes into account preferences. They are interconnected _ because to achieve actions complex characters must be.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Stable development goals are all interesting of the parties and the people Thoughts taken into account of the process participation based on the three-anniversary transparent (open) process result. They are stable development 193 member states regarding their preferences in the middle of as if not seen agreement and the world in the face citizenship of society, entrepreneur environment representatives, parliamentarians and other entities support getting about proves.

Quality education is an advanced country stable of development inseparable element and the stability of development is recognized as the main factor. in Kyrgyzstan is it to the topic attention paper is Ghana given, therefore present for time up to work This is the implementation of the process progress There are also problems with understanding.

" We choose future " and "21st century a day order " International level an official recognition and knowledge of giving up to date concept three components including:

- environmental;
- social;
- economic.

Quality education should be education that provides economic, social and environmental balance in order to create socially just societies and achieve sustainable development. [4,15]

On November 3, 2023, the Minister of Education of the Kyrgyz Republic, Dogdurgul Kendirbaeva, emphasized: "Investing in human capital, children, and young generations is of particular importance."

To achieve the goal of sustainable development, in 2023, 17% of the republican budget was directed to the education sector, and the amount of funding increased to 60.9 billion som.

In the National Strategy for the Development of the Kyrgyz Republic in 2018-2040, it was emphasized that "the education system is aimed at educating a versatile person who unlocks the potential of each person, and imparting practical knowledge and skills."

Following the goal, we, together with you, will create all the conditions for our children, youth, and adults to get quality education, and let our people forget the word "poverty" and ensure a prosperous life.

Sources used:

1. The Law of the Kyrgyz Republic on Education (Ed. Laws of the Kyrgyz Republic dated December 28, 2006 No. 225, July 31, 2007 No. 111, July 31, 2007 No. 115, January 20, 2009 No. 10, June 17, 2009 No. 185)
2. M.A. Muratalieva Systemic approach to the management of the educational process, forming professional competence of the individual [text] / / / Vestnik FC i sporta - 2011. — No. 5(6). — S. 16-22
3. Ashirbekova, A. S. Communicative competence of a pedagogic manager as a guarantee of his success [Text] //Sovremennye naukoemkie technologies. - Moscow, 2018. - No. 11-2. - S. 259-264.
4. UN Sustainable Development Goals, http://grn.ripk.kg/ky/books/1/1/2
5. The concept of education development in the Kyrgyz Republic for 2021-2030.
6. Zh.A. Abdykalykova The role of higher education in modern conditions of socio-economic development of society [text] / / / Science, new technologies and innovations of Kyrgyzstan – Kyrgyzstan, 2021 - No. 10, 2021 – pp.170-173

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(VOLUME 5 ISSUE 7, 2024)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

ТРЕБОВАНИЯ К ТЕКСТАМ ПРИ ОБУЧЕНИИ ЧТЕНИЮ

Сагидулла Назигат
Южно-Казахстанский педагогический университет имени О.Жанибекова, магистрантка
Мусабекова Г.Т.
Южно-Казахстанский педагогический университет имени О.Жанибекова,
д.п.н., профессор

https://doi.org/10.5281/zenodo.12123095

Аннотация: В статье речь идет о структуре текстовой компетенции**,** об основной функции текста, о требованиях к текстам при обучении чтению.

Ключевые слова: текст при обучении чтению, сплошной текст, несплошной текст, структура текста, требования к тексту.

Abstract: The article deals with the structure of textual competence, the main function of the text, and the requirements for texts when teaching reading.

Key words: text in teaching reading, continuous text, non-continuous text, text structure, requirements for the text.

Успех личности в современном обществе во многом определяется ее способностью общаться, владеть не только языковой компетенцией, но и коммуникативной, включающей текстовую компетенцию. Под текстовой компетенцией понимается способность языковой личности к первичной и вторичной коммуникативной деятельности (порождению и пониманию текстов), которые основаны на системе знаний о тексте, а также владении практическими навыками его порождения и интерпретации.

Структура текстовой компетентности включает:

1) знание языковых ресурсов, умение их отбирать в процессе текстовой деятельности;

2) знание о сферах общения, ситуациях, условиях общения и умение учитывать это при текстообразовании и восприятии текста;

3) знание об адресате и умение учитывать фактор адресата в процессе текстовой деятельности;

4) знание действительности, умение отражать ее в слове при текстообразовании и понимать на основе интерпретационной деятельности; 5) умение проявлять свой взгляд на мир, свою творческую индивидуальность в выборе жизненного материала и его отражение в слове; осознание индивидуального авторского стиля [1].

Тексты являются основным материалом для обучения чтению. Важной проблемой, которую необходимо решить, разрабатывая рациональную методику обучения чтению, является определение требований к текстам в плане содержания и композиций [2].

Одно из положений, по которому достигнуто согласие педагогов разных стран мира, - что обучение должно вестись на разнообразных и разножанровых текстах. Так, тексты подразделяются на сплошные и несплошные, где критериями их отнесения к группе является *организация текста.*

Сплошной текст состоит из законченных предложений, организованных в абзацы. К ним относят литературные (описательные, повествовательные) и

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(VOLUME 5 ISSUE 7, 2024)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

информационно – объяснительные тексты, которые подразделяют на информационно-описательные, экспозиционно-объяснительные, убеждающие и обсуждающие, а также предписывающие тексты.

К несплошным текстам относят документы, которые не имеют законченных предложений. Если же предложения закончены, то они не собраны в абзацы. В данную группу входят тексты, представленные в графической форме, т. е. на картах, схемах, в таблицах, формах, рекламных плакатах.

Учебный текст есть форма объективизированного представления знаний, которые распредмечиваются в процессе учебной деятельности. Учебным является тот текст, на основе которого и в процесс понимания которого, возможно выстраивание собственных знаний.

Характеристика учебного стиля изложения: строгость, систематичность, непротиворечивость и последовательность.

Основными видами учебных текстов, используемых в школе, являются учебно-методические комплексы, учебники и учебные пособия, первоисточники, словари и справочная литература.

Композиционно-смысловая структура учебного текста оказывает значительное влияние на понимание и усвоение учебных знаний.

Текстовые компоненты учебника*:* основной текст (повествовательно-описательное изложение, объяснительное изложение, проблемный способ представления учебного материала), дополнительный текст (авторское изложение добавочных фактов и сведений; фрагменты научных материалов и документов; отрывки из художественных произведений, мемуаров, писем), пояснительный текст (сноски, пояснения к подписям в иллюстрациях, таблицах, графиках).

Внетекстовые компоненты учебника: таблицы и графики, вопросы и задания, инструктивно-методические материалы, специальные вставки в тексте, подписи к иллюстрациям.

Аппарат ориентировки*:* оглавление, рубрикации, сигналы-символы, указатели, библиография, колонтитул.

Иллюстративный материал**:** ведущие иллюстрации (сообщают информацию, которой в тексте нет, заменяют основной текст), равнозначные иллюстрации (дублируют текст), иллюстрации, обслуживающие содержание изобразительными средствами.

Способы изложения сведений в учебных текстах**:** сообщающий текст, проблемное изложение материала.

Правила построения определения понятий заключаются в перечислении наиболее важных и существенных признаков представленного в нем феномена, указание на системные связи данного понятия с другими понятиями этой предметной области [3].

В практической работе на уроке русского языка в средних классах общеобразовательной школы тексты различного вида и объема обеспечивают преимущественное овладение различными видами чтения: вводные – изучающим**,** основные – ознакомительным и изучающим. Готовясь к беседе по вопросам, а также в процессе словарной работы ученики прибегают к поисковому чтению.

Все тексты в рамках конкретного занятия должны быть объединены общей темой. По каждой теме предусматривается наличие трех текстов: микротекста (вводного); основного (расширенного); проблемного [4].

Существуют определенные условия, в которых учащиеся в состоянии не только

обнаружить скрытый вопрос, но и найти ответ на него. В отношении текста можно указать следующие условия:

1. В тексте выражена информация, содержащая готовый ответ на скрытый вопрос. Необходимо на основе этой информации обнаружить вопрос и понять ее как ответ на этот вопрос.

2. Текст не является готовым ответом на скрытый вопрос, но содержит полную информацию для нахождения ответа.

3. Текст содержит лишь частичные сведения, необходимые для нахождения ответа – определенного или неопределенного (остальные необходимо восполнить самому читателю – путем воспроизведения или рассуждения или из другой части текста, из другого источника).

4. Текст не содержит никакой информации, необходимой для получения ответа на скрытый в нем вопрос (ответ может быть найден всеми вышеназванными способами) [5].

При всей значимости для учащихся содержания текста успех обучения чтению во многом зависит от языковых средств, которыми это содержание выражено.

Общепризнанным требованием является доступность текстов в языковом отношении. От его соблюдения зависит успешность протекания чтения как речевой деятельности, ибо внимание читающего может быть сосредоточено на содержании текста только тогда, когда его языковая сторона не вызывает затруднений.

Доступность языка текста создает условия и для автоматизации механизмов чтения – правильных движений глаз, быстроты узнавания языкового материала, целостного восприятия слов и словосочетаний, увеличения поля узнавания чтения и т. д.

Язык текста существенно влияет на течение процесса чтения, особенно незрелого. При этом оказывается, что показатель – наличие / отсутствие нового языкового материала, который обычно используется в методике – недостаточен для определения степени его трудности для учащихся: текст может быть трудным и при отсутствии в нем нового языкового материала и, наоборот, восприниматься как легкий, несмотря на наличие последнего.

Первый случай наблюдается, когда текст написан, например, длинными предложениями, сложными по синтаксическому построению, содержит слова, с которыми учащиеся редко встречаются или которые автор текста употребляет необычно и т. д.; второй – когда незнакомые учащимся слова употреблены в контексте, который подсказывает их значение, передает несущественную информацию и т. д. Исследования показывают, что текст может быть понят, причем с достаточной для определенных ситуаций чтения полнотой, и при наличии в нем «скважин» - незнакомых читающим элементов. Их наличие иногда не является препятствием даже для полного и точного понимания текста.

При оценке языковой трудности текста выделяются два фактора: лексическая и грамматическая характеристики текста.

При оценке лексического состава текста наличие в нем незнакомого для читающего материала оказывает влияние на протекание процесса чтения; однако оно не столь прямолинейно. Во-первых, наличие в тексте новых слов оказывает значительно большее влияние на чтение неопытных чтецов, нежели опытных. Во-вторых, его действия в разных условиях чтения различно и зависит от а) количества новых слов; б) их качественной характеристики; в) их роли в передаче содержания текста; г) цели чтения; причем все эти факторы действуют одновременно, и действие одного может нейтрализовать или усилить влияние другого.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(VOLUME 5 ISSUE 7, 2024)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Наряду с этим установлено, что трудности для читающего представляют не только новые слова. Быстрота и легкость узнавания известного слова связаны с его так называемой субъективной частотой – субъективным представлением читающего о частоте слова, которое складывается «на основе всего речевого опыта, включающего чтение, слушание и употребление слова самим индивидуумом» [2,с.23].

В процессе обучения происходит постоянное накопление словаря учащимся, и в каждый отдельный момент известные ему слова имеют различный индекс субъективной частоты. Естественно, что слова, имеющие низкую субъективную частоту, он будет узнавать при чтении не столь быстро и легко, как слова, которые уже многократно были в его речевом опыте. Если в тексте много лексических единиц, которые, хотя и известны учащимся, но
еще мало встречались в его речевом опыте, то он может оказаться даже труднее текста, в котором есть небольшое количество новых слов.

При оценке лексической трудности следует принимать во внимание не только факторы, действие которых связано с наличием новых форм, но и качественную характеристику известного учащемуся словаря.

Грамматическая сложность текста**.** Длина предложения не оказывает существенного влияния на чтение опытных чтецов, но затрудняет неопытных. Это, по-видимому, связано с тем, что длинные предложения требуют большего напряжения оперативной памяти – ведь читающий должен удерживать в памяти начало предложения, пока не воспримет его конец.

В зависимости от расположения нового языкового материала в тексте последний используется для развития различных, в известной мере – противоположных приемов чтения:

1. Если новый материал используется для передачи основной информации, то такой текст рекомендуется для развития приемов точного понимания (изучающее чтение).

Объектом контроля при таком чтении может быть не только полнота и точность понимания содержания прочитанного, но и правильность определения значения новых слов как одного из способов достижения этого понимания.

2. Если новый материал является средством передачи второстепенной / *избыточной* информации, то такой текст рекомендуется для развития приемов общего охвата содержания, требующих умения выделять главное и опускать второстепенное, умения «игнорировать» незнакомое слово, если оно несущественно и т. д. (ознакомительное чтение).

Объектом контроля при этом выступает только понимание содержания прочитанного текста.

В связи с языковой характеристикой текста выдвигается еще одно требование стилистического порядка. Его суть сводится к тому, что язык текстов должен быть естественным и соответствовать современным нормам. Следует добавить, что он должен отражать и специфику того функционального стиля, из которого заимствован текст или который он представляет. Речь идет о моделировании учебных текстов, под которым понимается воссоздание в учебном тексте основных характеристик оригинального текста, относящихся как к его структурно-смысловой организации, так и к языковой характеристике. Общее построение текста, использование в нем структурных типов абзацев, распределение в них информационной нагрузки, средств связи между ними должны отражать наиболее типичные черты соответствующего стиля.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Точно так же должны соблюдаться характерные для данного стиля пропорции между служебными и знаменательными словами, различными частями речи, корневыми словами и дериватами, простыми и сложными предложениями и т. д., а также структуры предложений и типы связи между ними.

Таким образом, основная функция текста – служить, в первую очередь, развитию умения читать – определяет требования и к его содержанию и к его языковой характеристике.

Мотивированность чтения определяется двумя основными взаимосвязанными факторами: а) значимостью для учащихся содержания текста; и б) их удовлетворением от результатов выполняемой деятельности.

Адекватное понимание текста в целом невозможно без установления характера связи составляющих его частей (предложений, абзацев, сложных синтаксических целей).

Таким образом, овладение языковой формой реализации смысловых связей имеет большое значение при обучении чтению, поскольку ведет к более полному и точному пониманию смыслового содержания читаемого. Особую роль играют формальные показатели смысловой связи в языке научной прозы, отражающей абстрактный, логический, точный характер научного познания. Необходимость передачи научно-технической информации в строгой логической последовательности обусловливает обилие и разнообразие связующих и скрепляющих средств, имеющих различную лингвистическую природу и представленных на уровне слова, словосочетания, а также целого предложения.

Список литературы:

1. Болотнова Н. С. Методика поуровнего лингвосмыслового анализа поэтического текста и ее использование в школе // Русский язык в школе. – 2015. - № 6. – с. 16.

2. Психология и методика обучения чтению на иностранном языке : сборник научных трудов. – М.: МГПИИЯ, 1978. – 254 с.

3. Пранцова Г. В. Современные стратегии чтения: теория и практика: учебное пособие. – М.: Форум, 2013. – 368 с.

4. Малявина Т. П. Диалог с учебно-научным текстом как основная форма работы с учебником в старших классах // Русский язык в школе. – 2014. - № 6. – с. 3.

5. Доблаев Л. П. Смысловая структура учебного текста и проблемы его понимания / Л. П. Доблаев. – М.: Педагогика, 1982. – 176 с.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(VOLUME 5 ISSUE 7, 2024)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

РОЛЬ ДИДАКТИЧЕСКОЙ ИГРЫ В ФОРМИРОВАНИИ ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ УЧАЩИХСЯ

Сыздыкова Аружан
Южно-Казахстанский педагогический университет имени О.Жанибекова, магистрантка
Мусабекова Г.Т.
Южно-Казахстанский педагогический университет имени О.Жанибекова,
д.п.н., профессор

https://doi.org/10.5281/zenodo.12123095

Аннотация: В статье речь идет о роли дидактической игры формировании лингвистической компетенции учащихся. Анализируются определения, данные учеными игре. Игра рассматривается как один из видов деятельности детей.

Ключевые слова: лингвистическая компетенция, дидактическая игра,значимость игры, игровое действие.

Abstract: The article deals with the role of didactic games in the formation of linguistic competence of students. The definitions given by scientists to the game are analyzed. The game is considered as one of the activities of children.

Key words: linguistic competence, didactic game, significance of the game, game action.

Если рассматривать развитие лингвистической компетенции школьников с методической точки зрения, то следует отметить, что знание научных основ русского языка – это и знание устройства языка, и знание закономерностей его развития, и знание законов его функционирования, и понимание роли языка в жизни каждого отдельно взятого человека и общества в целом, и знание исторических аспектов появления и развития языка (в том числе, владение информацией о виднейших представителях отечественной лингвистики, их вкладе в развитие науки о языке). Всѐ это в совокупности закладывает основу решения более сложной задачи воспитания в школьниках чувства уважения к родному языку, которое проявляется в устойчивом познавательном интересе, осознании того факта, что владение нормами русского литературного языка – неотъемлемый атрибут общей культуры личности, и желании достигать высокого уровня грамотности в широком смысле этого слова.

В прикладном аспекте лингвистическая компетенция школьников выражается в следующих языковых умениях и навыках: умение опознавать и распознавать звуки, буквы, части слова, морфемы, части речи, делить языковые явления на группы, осуществлять все виды разборов[1].

Совершенно очевидно, что достижение таких результатов требует применения методов и средств обучения, которые наилучшим образом соответствуют закономерностям возрастного развития школьников и одновременно обладают наибольшим развивающим потенциалом. Основным таким методом по праву считается дидактическая игра.

Проблема исследования формирования лингвистической компетенции у школьников на уроках русского языка актуальна, так как однотипность и шаблонность уроков снижают интерес к обучению, делают учебный процесс скучным. В этой связи не удивительно, что современными исследователями активно изучается проблема влияния дидактической игры, как метода обеспечения занимательности образовательной

деятельности, на развитие у школьников лингвистической компетенции.

Игра по праву считается деятельностью, в которой ребѐнок осваивает всю систему человеческих отношений – сначала на эмоциональном уровне, а затем – на интеллектуальном.

Игра – это особая форма освоения действительности, предполагающая активное воспроизведение и моделирование ситуаций социального взаимодействия. Она возникает только на определенных этапах развития общества, когда ребенок ещѐ не может принимать непосредственного участия всистеме общественного труда, но у него уже есть потребность активно входить в общественную жизнь с сопутствующими ей разнообразными общественными отношениями.

Игра является ведущим видом деятельности ребѐнка в периоддошкольного детства. Известный российский учѐный, специалист в области педагогической и возрастной психологии Д.Б. Эльконин утверждал, что для детей игра, во-первых, представляет собой модель взаимоотношений ребѐнка со взрослыми, освоение которой формирует его отношение к действительности, во-вторых, является связующим звеном между объективным источником психического развития (элементами окружающей действительности) и ребѐнком, в-третьих, является детерминантой наблюдаемой в дошкольном возрасте динамики личностного развития, и, наконец, в-четвѐртых, представляет для ребѐнка ту внутреннюю среду, которая формирует и модифицирует его основные психические процессы.

Игра возникла в человеческом обществе как воспитательный инструментарий, связанный с общественной и трудовой деятельностью людей на генетическом уровне, и стала обязательным специфическим атрибутом детства как этапа онтогенеза. Недаром нидерландский историк культуры Иохан Хѐйзинга считает, что «в один ряд с такими определениями человека, как «Homo sapiens» (человек разумный) и «Homo faber» (человек созидающий) следует поставить ещѐ одно - «Homo ludens» (человек играющий), поскольку оно представляет столь же сущностную характеристику человека, как и у двух предыдущих».

Щедровицкий Г.П., раскрывая философские аспекты сущности игры и еѐ развивающий потенциал, подчѐркивал, что «игра – это особая форма детской жизни, выработанная или созданная обществом для управления развитием детей: в этом плане она есть особое педагогическое творение»[2].

Наиболее глубоко развивающий потенциал детской игры и еѐ значимость для социальной адаптации личности отражены в высказываниях Д.Б. Эльконина, который называл игру «арифметикой социальных отношений» и трактовал еѐ как «деятельность, возникшую на определенном этапе онтогенеза, как одну из ведущих форм развития психических функций и способов познания ребенком мира взрослых … как главное средство, способствующее разрешению внутренних противоречий и готовящее ребенка к осуществлению других видов деятельности».

Как социально-психологический феномен игра рассматривалась Б.Г. Ананьевым, Л.С. Выготским, А.Н. Леонтьевым, Д.Н. Узнадзе и другими отечественными исследователями.

Так, Б.Г. Ананьев в одной из своих работ писал, что игра – отнюдь не возрастная форма деятельности, предшествующая целенаправленному, специально организованному, систематическому учению, она – «особая форма деятельности, которая охватывает все периоды человеческой жизни, без исключений»[3].

Л.С. Выготский особое внимание уделял тому обстоятельству, что игра предоставляет ребѐнку возможность творчески переработать переживаемые впечатления, произвольно комбинировать их, в соответствии с личными интересами и запросами,

конструируя, тем самым, новую реальность и обеспечивая качественный переход от прошлого к будущему. И именно это свойство игры нести потенциал личностного развития, по мнению Выготского, делает игру столь привлекательной для еѐ участников.

А.Н. Леонтьев акцентирует внимание на том, что игра является ведущим видом деятельности ребѐнка-дошкольника, реализация которого есть ситуация постоянного развития психики ребѐнка в настоящем времени с подготовкой к переходу на качественно новую ступень развития всех психических процессов. Путѐм многолетних исследований учѐный неопровержимо доказал, что в игре ребѐнок овладевает более широким, непосредственно недоступным ему кругом действительности, что указывает на предназначение игры как источника развития сознания ребѐнка, поведения ребѐнка в направлении увеличения степени его произвольности, а также на то, что игра – это особая форма моделирования отношений между взрослыми, предусматривающая зафиксированные правила и определѐнные роли[v].

С.Л. Рубинштейн называл игру «школой жизни и практикой развития» а Д.Н. Узнадзе – «генеральной формой поведения, содержание которой определяют, прежде всего, внутренние мотивы личности, еѐ эмоционально- интимные побуждения, связанные с ощущениями радости и удовольствия».

Значимость игры для развития ребѐнка подчѐркивалась многими величайшими педагогами. Например, С.Т. Шацкий утверждал, что ограничение ребѐнка в играх губительно для его природы и социализации, что отсутствие возможностей для удовлетворения потребности в игре может приводить даже к тому, что ребѐнок станет преступником. П.П Блонский. считал, что ребѐнок, лишѐнный игры, лишается возможности активно накапливать социальный опыт. Ведущий исследователь игры С.А. Шмаков считает, что игра есть не что иное, как ключевая характеристика нормальности протекания детства, как возрастного этапа, а игровая практика для ребѐнка – главный источник его творческого, социального и познавательного развития.

С точки зрения Р.И. Жуковской, Н.Я. Михайленко, Н.А. Коротковой, игра есть особая сфера человеческой активности, включение в которую преследует цель получения удовольствия от приложения играющим физических и духовных сил.

О.С. Газман отмечает, что «игра всегда выступает одновременно как бы в двух временных измерениях: в настоящем и в будущем. С одной стороны, она дарит сиюминутную радость, служит удовлетворению актуальных потребностей ребенка, с другой, – всегда направлена в будущее, так как в ней моделируются какие-то жизненные ситуации, либо закрепляются свойства, качества, состояния, умения, навыки, способности, необходимые личности
ребенка для выполнения им социальных, профессиональных, творческихфункций, а также физической закалки развивающегося организма».

Во всех этих высказываниях учѐных об игре прослеживается единая мысль: игра – необходимое средство развития ребѐнка и, вместе с тем, сама по себе – развивающая среда для ребѐнка. Детская игра имеет историческую и социальную, а не биологическую природу. Среда выступает по отношению к игре как источник еѐ развития. Игра, так или иначе, но всегда в доступной и интересной форме моделируют саму жизнь. Естественно, в каждую эпоху, в каждый период развития общества, дети отражают жизнь в играх по-своему.

Сегодня, научно-технический процесс, гуманизация воспитания и обучения поставили на первое место задачу развития личностного и социального потенциала каждого ребѐнка, независимо от его способностей и возможностей, и здесь игра должна стать одним из средств формирования личности, ибо она всегда связана с социально-экономическим развитием общества, культурными традициями народа, в том числе –

языковыми, онаэволюционирует вместе с ними.

В этой связи исключительную важность приобретают новые тенденции в развитии педагогической мысли об игре. Одной из таких тенденций является утверждение многих современных учѐных о том, что игру следует рассматривать как обладающие высокой потенциальной эффективностью метод и средство обучения и воспитания в любом возрасте, а не только в дошкольном детстве, когда игра является ведущим видом деятельности.

Ярким примером использования в целях придания урокам признака занимательности в современной педагогической практике является игровой стиль обучения, активная разработка которого проводится в последние годы российскими педагогами-практиками.

Исключительная значимость дидактических игр в школьном обучении детей русскому языку заложена в самом их названии: это – обучающие игры. Они создаются взрослыми в целях обучения и воспитания детей, но для играющих детей воспитательно-образовательное значение дидактической игры не выступает открыто, а реализуется через игровую задачу, игровые действия, игровые правила.

Как отмечал А.Н. Леонтьев, «дидактические игры относятся к «рубежным играм», представляя собой переходную форму к той неигровой деятельности, которую они подготавливают. Дидактическая игра, как форма обучения детей, содержит два начала: учебное (познавательное) и игровое (занимательное). Педагог одновременно является и учителем, и участником игры. Он учит и играет, а дети, играя, учатся. Эти игры способствуют развитию познавательной деятельности, интеллектуальных операций, представляющих собою основу обучения».

Один из элементов дидактической игры – это дидактическая задача, которая является целью обучающего и воспитательного воздействия. Наличие дидактической задачи подчеркивает обучающий характер игр, направленность обучающего содержания на процессы познавательной деятельности детей. В одной и той же игре в разном возрастном периоде взрослый планирует разные обучающие задачи. Чем старше ребѐнок, тем сложнее задача. Игровая задача часто заложена в названии игры: «Найди по описанию», «Скажи наоборот» и т.п.

Решая игровые задачи, ребѐнок получает знания и умения из разных областей мира взрослых. В игре его привлекает не обучающая задача, а возможность выполнить игровые действия, добиться результата, выиграть.

Большая роль в дидактической игре принадлежит правилам. Они определяют, что и как должен делать в игре каждый ребѐнок, указывают путь к достижению цели. Правила помогают развивать у детей регулятивные способности. Обучающие правила помогают раскрывать перед детьми, что и как нужно делать, они соотносятся с игровыми действиями, раскрывают способ их действий. Правила организуют познавательную деятельность детей: что-то самостоятельно рассмотреть, подумать, сравнить, найти решения поставленной игровой задачи.

Организующие правила определяют порядок, последовательность игровых действий и взаимоотношений детей. Правила должны быть направлены на воспитание положительных игровых отношений между детьми. Соблюдение правил в ходе игры вызывает необходимость проявления усилий, овладения способами общения в игре и вне игры и формирования не только знаний, но и разнообразных чувств, накопления добрых эмоций и усвоения традиций.

Первые игры с правилами, как известно, были созданы народом. Народные игры знакомят детей с национальными традициями, культурой своего народа, учат овладевать силой, ловкостью, расширяют кругозор, сообразительность, активность, общение, в игре

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(VOLUME 5 ISSUE 7, 2024)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

успешнее проходит социализация ребенка. Главной особенностью народной игры является то, что это игры коллективные, которые учат доброжелательному отношению друг к другу, уважать интересы друг друга, соблюдать правила. Классикой народной педагогики стали такие дидактические игры, как «Сорока-белобока», «Гули- гули», «Ладушки», «Фанты», «Барыня» и многие другие. Из поколения в поколение передаются дидактические игрушки, созданные народом для развития речи, воли, внимания, точности и координации движений, формирования представлений о цвете, форме, величине (матрешка, пирамидка, башенки, бирюльки и др.) – всего того, что развивает интеллект ребѐнка в целом и становится основой для развития социально-бытовых навыков.

Немаловажная роль в дидактических играх принадлежит игровому действию. Игровое действие – это проявление активности детей в игровыхцелях

Игровое действие представляет большой интерес для детей. Поначалу малышей привлекает в дидактической игре сам процесс игры, а, начиная с 5 лет, детей интересует еѐ результат. Игровое действие может разнообразиться, если оно уже освоено в многократно проведенных играх. Для поддержания интереса игра усложняется: вносятся новые предметы, вводятся дополнительные задачи, действия, условия, правила.

Если проанализировать дидактические игры с точки зрения того, что в них занимает и увлекает детей, то окажется, что детей интересует, прежде всего, игровое действие. Оно стимулирует детскую активность, вызывает у детей чувство удовлетворения. Дидактическая задача, завуалированная в игровую форму, решается ребенком более успешно, так как его внимание направлено на развертывание игрового действия и выполнение правил игры. Незаметно для себя, без особого напряжения, играя, он выполняет дидактическую задачу. Благодаря наличию игровых действий, дидактические игры, применяемые на занятиях, делает обучение более занимательным, эмоциональным, помогают повысить произвольное внимание детей, создают предпосылки к более эффективному овладению знаниями, умениями и навыками.

Игры дают детям очень важный навык совместной работы. Отличительной особенностью игровой деятельности обычно усматривают в еѐ добровольности, в высокой активности контактной зависимости участников. Но, вместе с тем, дидактическая игра – едва ли не единственный вид деятельности, направленный на развитие не отдельных способностей, а способность к определѐнной деятельности в целом.

Сколько бы игра ни повторялась, для всех играющих она проходит как бывпервые, так как представляет совершенно новые препятствия. Их преодоление воспринимается как личный успех, победа и даже некоторое открытие: открытие себя, своих возможностей. Вот почему игра всегда сопровождается ожиданием и переживанием радости: «Я могу!». В трѐхступенчатой мотивации игры – «хочу!» – «надо!» – «могу!» - заключѐн, очевидно, основной механизм еѐ влияния на ребенка, секрет формирования заинтересованности в игре[4].

Из этого следует, что основными направлениями педагогического руководства дидактической игрой являются вовлечение детей в игру, использование особых приѐмов, побуждающих желание играть («хочу играть!»), помощь в осуществлении действий по правилам и решении игровых
задач («так надо!»), развитии личности ребѐнка в процессе игры и формированию у него адекватной самооценки («могу!»).

Подводя итог всему вышеизложенному, мы можем сформулировать вывод о том, что игра представляет собой исключительное по своей потенциальной продуктивности средство развития детей, ведь деятельность детей в условиях игровой ситуации может приобретать личностный смысл, тем самым, становясь более эффективным средством формирования личности; именно игровые ситуации предоставляют большие возможности

для обучения детей различным видам учебной деятельности, ведь они продуцируют произвольное познание ребѐнком окружающей действительности, основанное на интересе и желании.

Список литературы:

1.Асмолов А.Г. Формирование универсальных учебных действий в основной школе: от действия к мысли. Система заданий: пособие для учителя. – Москва:Просвещение, 2010
2.Божович Е.Д. Развитие языковой компетенции младших школьников: проблемы и подходы // Вопросы психологии. – 2010. – № 1. – С. 33-44
3.Букатов В.М., Ершова А.П. Нескучные уроки: обстоятельное изложение социоигровых технологий обучения школьников. – Петрозаводск: VERSO, 2008.
4.Буланова С.Ю. Особенности формирования лингвистической и языковой компетенции младших школьников при изучении синтаксиса // Вестник Северного (Арктического) федерального университета. Серия: Гуманитарные и социальные науки. – 2008. – № 2. – С. 74-81
5.Быстрова Е.А. Формирование языковой и лингвистической компетенции на уроках русского языка. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.studfiles.ru/preview/2455282

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(VOLUME 5 ISSUE 7, 2024)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

ӘОЖ 821.512.122.

ТӘУЕЛСІЗ ҚАЗАҚ ПОЭЗИЯСЫНДАҒЫ ҚАһАРМАН КЕЛБЕТІ

А.М.Мукашева
(orcid-0000-0003-0921-6249)
Филология магистрі, аға оқытушы
М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті,
Тараз қ., Қазақстан

А.А.Молдабаева
(orcid -0000-0003-0385-5541)
Филология магистрі, аға оқытушы
М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті,
Тараз қ., Қазақстан

https://doi.org/10.5281/zenodo.12123095

Аннотация. Мақала ел тәуелсіздік алған сәттен бастап кезеңді қамтитын тәуелсіз қазақ поэзиясындағы қаһарман келбетін зерттеуге арналған. Қазақ поэзиясындағы қаһармандар бейнесін жасауда дәстүр сабақтастығы назарға алынады. Көне әдеби мұраларда сомдалатын қаһармандар бейнесі дами келе қазіргі қазақ поэзиясында жалғасын табатындығы мысалдармен дәлелденген. Мысалдар нақты болуы үшін қазақтың бірнеше жыраулары, атап айтқанда Бұхар, Доспамбет, Қазтуған жыраулардың толғауларына сипаттама беріледі. Сонымен қатар, алаш ақындарының да шығармашылығы назарға алынған.

Тәуелсіздік алғаннан бергі тұстағы ақындар туындыларында қаһармандар бейнесінің өзіндік бірнеше ерекшеліктері жүйеленеді.

Жамбыл Жабаев, Олжас Сүлейменов, Серікбол Сырмағамбетов және Мұхтар Шаханов сияқты авторлар батырдың қаһармандық бейнесін халықтың рухы мен тарихи бірегейлігін білдіру үшін пайдаланды. Мақала тарихи, әлеуметтік-мәдени және әдеби өзгерістер контекстіндегі осы образдың эволюциясын талдайды, сондай-ақ қазіргі заманғы өнерге және Қазақстанның мәдени контекстіндегі образдың маңыздылығына әсерін атап көрсетеді.

Мақалада алғаш рет қаһарман бейнесін жасаудағы қазіргі қазақ ақындарының көркемдік ізденістері мен оңтайлы шешімдері ғылыми тұрғыда сараланады. Және де оның ұлттық поэзиямыздың өсіп өркендеуіне тигізген игі ықпалы жөнінде тұшымды ой қорытылады.

Кілт сөздер: Тәуелсіз, жанр, қазақ поэзиясы, лирикалық, эпикалық, кейіпкер, гуманистік, адамгершілік, сабақтастық.

Мукашева А.М. (orcid-0000-0003-0921-6249)
Магистр филологических наук, старший преподаватель
М.Х. Таразского регионального университета имени Дулати, Тараз, Казахстан. e-mail

Молдабаева А.А.(orcid-0000-0003-0385-5541)
Магистр филологических наук, старший преподаватель
М.Х. Таразского регионального университета имени Дулати, Тараз, Казахстан

Аннотация. Статья посвящена изучению образа героя в независимой казахской поэзии, охватывающей период с момента обретения страной независимости. При создании образа героев казахской поэзии принимается во внимание преемственность традиций. На примерах доказано, что образ героев, воплощенных в древнем литературном наследии, продолжает развиваться в современной казахской поэзии. Для конкретизации примеров дается описание нескольких казахских жырау, а именно Бухара, Доспамбета, Казтугана. Кроме того, в центре внимания-творчество поэтов Алаша.

В произведениях поэтов с момента обретения независимости систематизированы некоторые особенности образа героев.

Такие авторы, как Жамбыл Жабаев, Олжас Сулейменов, Серикбол Сырмагамбетов и Мухтар Шаханов, использовали героический образ героя, чтобы выразить дух и историческую идентичность народа. В статье анализируется эволюция этого образа в контексте исторических, социокультурных и литературных изменений, а также подчеркивается влияние на современное искусство и значение образа в культурном контексте Казахстана.

Впервые в статье будут научно проанализированы художественные поиски и оптимальные решения современных казахских поэтов в создании образа героя. И приведено умозаключение о благотворном влиянии образа героя рост и процветаниенашей национальной поэзии.

Ключевые слова: Независимый, преемственность традиций, жанр, казахская поэзия, лирика, элос, образ, гуманистичность, нравственность.

Mukasheva A.M. (orcid-0000-0003-0921-6249)
Master of Philological Sciences, Senior Lecturer
M.H. Taraz Regional University named after Dulati, Taraz, Kazakhstan

Moldabaeva A.A.(orcida -0000-0003-0385-5541)
Master of Philological Sciences, Senior Lecturer
M.H. Taraz Regional University named after Dulati, Taraz, Kazakhstan

Annotation. The article is devoted to the study of the image of the hero in independent Kazakh poetry, covering the period since the country gained independence. When creating the image of the heroes of Kazakh poetry, the continuity of traditions is taken into account. It is proved by examples that the image of heroes embodied in the ancient literary heritage continues to develop in modern Kazakh poetry. To specify the examples, a description of several Kazakh zhyrau is given, namely Bukhara, Dospambet, Kaztugan. In addition, the work of the poets of Alash is in the center of attention.

Since independence, the works of the poets have systematized some features of the image of the heroes.

Authors such as Zhambyl Zhabaev, Olzhas Suleimenov, Serikbol Ermaganbetov and Mukhtar Shakhanov used the heroic image of the hero to express the spirit and historical identity of the people. The article analyzes the evolution of this image in the context of historical, socio-cultural and literary changes, and also emphasizes the influence on modern art and the importance of the image in the cultural context of Kazakhstan.

For the first time, the article will scientifically analyze the artistic searches and optimal solutions of modern Kazakh poets in creating the image of a hero. And the conclusion is given about the beneficial influence of the hero's image on the growth and prosperity of our national poetry.

Key words: Independent, continuity of traditions, genre, Kazakh poetry, lyrics, elos, image, humanism, morality.

Кіріспе. Тәуелсіздік алғалы тарихи тақырыпқа дендей еніп, бұрындары «құлып салынған» мәселелерді қайта қопара жазу дәстүрі жанданғандай болды. Алайда тарихи деректеріміздің аз болуы себепті көптеген дереккөздер нақты дәлдіктен гөрі болжам мен аңызға жақындау. Соған қарамастан қайраткер қаламгерлеріміз жоқтан бар жасап, халықтың санасында көмескілене бастаған тарихи тұлғаларды арқау еткен тартымды көркем шығармаларын еліне тарту етіп келеді.

Қазіргі қазақ поэзиясы – бұған дейінгі талай мыңжылдықтар белестерінен көркемдік-эстетикалық шыңдалу, толысу сапаларымен кемелденген рухани құндылық көрсеткіші. Лирикалық, эпикалық жанрлардағы шығармалардың пэтикалық мазмұны мен пішіні жүйесіндегі уақыт пен кеңістік сабақтастығы ұлғатын танытатын ғарыштық-ғаламдық қозғалыстар әлеміндегі құбылыстар, қасиеттер көркем шындық жинақтаулармен жырлануда. Әлем әдебиетінің көрнекті арнасыболып саналатын қазақ сөз өнері шығармаларының ұлттық топырақтан өсіп-өнген көркемдік ойлау өрнектері жалпыадмзаттық гуманистік, адамгершілік ұлағаты биіктігі деңгейінде танылуда.

Қаһарман бейнесі қазақ поэзиясы мен фольклорының маңызды бөлігі болып табылады. Қаһарман жекпе-жек өнерінде теңдесі жоқ дағдылары бар күш пен батылдықтың бейнесі. Олар қашанда өз Отаны мен халқын жаулар мен әділетсіздіктерден қорғауға дайын. Қаһарман қазақ халқының рухани және этикалық құндылықтарын бейнелейді. Ол батылдық, еркіндік, адамгершілік және адалдық сияқты қасиеттерді бейнелейді. Оның бейнесі қазақ поэзиясында және халықтың тарихи-мәдени мұрасын жеткізетін әндерде айтылады. Қазақ мәдениеті мен тарихында Қаһарман маңызды рөл атқарды. Ол жас ұрпақтың қорғаушысы мен тәлімгерінің символы болды. Қаһарманның әскери қасиеттері ұрпақтар арқылы беріліп, халыққа үлгі болды. Қаһарманның бейнесі қазақ тарихының көптеген аспектілерін, соның ішінде жаугерлік, туған жерді, елді қорғауды және көшпенділердің өмір салтын қамтиды. Қаһарман сонымен бірге әділеттілік пен әділетсіздікке қарсы күресті білдіреді. Ол қазақ халқының мұраттары мен құндылықтарын бейнелейді, олардың рухани күші мен қадір-қасиеті және құқықтарын қорғауға дайын екендігін атап көрсетеді. Қаһарманның бейнесі фольклор мен поэзияда болғанына қарамастан, оның мәні мен рөлі бүгінгі күнге дейін өзекті болып қала береді. Қаһарман халқымызды жігерлендіріп, барлық ұрпаққа үлгі болып келе жатқан ұлттық мақтанышы мен күшінің символы болып есептеледі [1].

Негізгі бөлім. Қазақ поэзиясындағы қаһарманның бейнесін қалыптастырған тарихи және мәдени факторларды қарастыру қызықты әрі маңызды тақырып болып табылады. Қазақ мәдениеті батырдың бейнесін қалыптастыруға айтарлықтай әсер еткен көптеген аңыздар мен эпостарға бай. Қазақ халық поэзиясында батырлар немесе қаһармандар керемет күшке, батылдыққа және мызғымас рухқа ие болып табылады. Олар әділдік үшін шайқасты, әлсіздерді қорғады және жаулармен күресті. Қаһарманның бейнесі қазақ халқының құндылықтары мен дәстүрлерін бейнелейтін батылдық пен күш идеалын бейнелеген.

Халық аңыздары мен эпостарының қазақ поэзиясындағы қаһарман бейнесін қалыптастыруға әсерін асыра бағалау қиын. Қаһарманның батырлығы туралы аңызға айналған әңгімелер ұрпақтан-ұрпаққа беріліп, ата-бабалардың даналығы мен тәжірибесін бейнелеген. Олар қазақ халқының ұжымдық санасын қалыптастыруға, ұлттық бірегейлікті нығайтуға және жас ұрпақты тәрбиелеуге көмектесті. Қазақтың тәуелсіз поэзиясында

батырдың бейнесін ұлттық рух пен батылдықтың символы ретінде қарастыру жалғасуда. Ақындар халық ертегілерінің мотивтері мен рәміздерін кез-келген қиындықтар мен кедергілерді жеңе алатын күшті және құдіретті кейіпкерлердің бейнелерін жасау үшін пайдаланады. Бұл қазақ мәдениетінің мұрасын және оның халқының ұлылығын сақтауға және ұрпақтан ұрпаққа жетуіне көмектеседі

Осылайша, тарихи және мәдени факторлар қазақ поэзиясындағы қаһарман бейнесін қалыптастыруда маңызды рөл атқарды. Олар ата-баба мұрасын жалғастыра отырып, қазақ халқының ұлттық бірегейлігі мен ұлылығын сақтауға көмектеседі.

Тәуелсіз қазақ поэзиясындағы қаһарман мінезінің негізгі ерекшеліктерін талдау оны бірегей символға айналдыратын кейбір ортақ белгілерді көруге мүмкіндік береді. Мысалы, олардың кейбіреулерін атап өтер болсақ:

1. Күш қуаты: қаһарман қазақ поэзиясында дене күшімен ерекшеленеді. Олар күшті қарсыластарды және кез-келген физикалық қиындықтарды жеңе алады. Бұл қасиет олардың теңдесі жоқ күші мен батылдығын білдіреді.
2. Батылдық: қаһарман қазақ поэзиясында батылдық пен рухтықтың жоғары деңгейін көрсетеді. Олар өз жерлері мен халқын қорғау үшін өз өмірлерін қатерге тігіп, шайқастарға қатысудан қорықпайды. Бұл батырлық пен батылдықтың символына айналады.
3. Адалдық: қаһарман қазақ поэзиясында жақындарына, өз халқына және өз қағидаттарына жоғары адалдық танытады. Олар өз өмірлерін құрбандыққа қоюға және басқалардың игілігі үшін ең қиын және қауіпті іс-әрекеттерге баруға дайын. Олардың адалдығы адамгершілік пен имандылықтың символына айналады.
4. Әділдік: қаһарман қазақ поэзиясында әділдікті орнатуда жиі ерлік көрсетеді. Олар күш көрсету мен әділетсіздікке қарсы тұрады, әлсіздер мен момындардың құқықтары үшін күреседі. Бұл оларды әділеттіліктің символы және қадір-қасиет үшін күресуші етеді [2].

Қаһарманды батылдық пен күштің символына айналдыратын істері мен қасиеттерінің сипаттамасы қазақ поэзиясындағы батырдың бейнесін қалыптастыруды жалғастыруда. Оларды бірнеше сипаттамалар арқылы көруге болады. Мысалы:

- Қорықпау: қаһарман қауіп-қатерден қорықпайды және кез-келген қарсыласпен күресуге дайын, тіпті егер қарсыласы оларды жеңіп кетуі мүмкін болса да.
- Батырлық: қаһарман басқаларды таң қалдыратын және олардың даңқын мадақтайтын үлкен ерліктер жасайды. Олар жауларын жеңіп, кепілге алынған қандастарын құтқарады, батырлардың қарсыластарымен күрескен ерліктері аңызға айналады.
- Теңдесі жоқ күш: қаһарман бірегей физикалық күшке ие және ең қиын сынақтарды оңай жеңе алады. Олар кедергілерді жеңіп, жау бекіністерін қиратып, қол жетпейтін асуларды бағындырады.
- Ерік-жігерге төзімділік: қаһарман өз мақсаттарына жету барысында мызғымас ерік пен табандылық танытады. Олар қиындықтардан бас тартпайды және өздеріне жүктелген тапсырманы орындау үшін ештеңеге тоқтамайды [3].

Осы қасиеттері мен ерліктерінің барлығы қаһарманды қазақ поэзиясындағы батылдық пен күштің символына айналдырады. Олар қазақ халқының мұраттары мен оның бай мәдени мұрасын көрсете отырып, ұлттық рухты жігерлендіріп, нығайтады.

Символизм мен мифология қазақтың тәуелсіз поэзиясындағы қаһарман бейнесінің маңызды аспектілері болып табылады. Символдық элементтерді талдау және мифологиялық аспектілерді талқылау бізге осы кейіпкердің мағынасы мен мағынасын

тереңірек түсінуге мүмкіндік береді.Қару: қазақ поэзиясында қаһармандар қолданатын қару олардың күші мен жауынгерлік шеберлігін білдіреді. Ол садақ, қылыш, найза немесе басқа құралдар түрінде ұсынылуы мүмкін. Қару сонымен қатар қорғаныс құралы және батырлар зұлымдықпен күресетін құрал ретінде қызмет етеді. Бұл олардың әскери рухын және өз жері мен халқын қорғауға дайын екендігін көрсетеді.

Жылқы: жылқы-қазақ поэзиясындағы батырдың тағы бір маңызды символы. Ол шайқастарда көлік құралы және көмекші ретінде қызмет етеді. Жылқы батырдың күшін, жылдамдығын және төзімділігін білдіреді. Ол сондай-ақ батырды қарапайым адамдардан бөліп, оның мәртебесі мен бірегейлігін көрсететін нәрсе болуы мүмкін.

Табиғат: Табиғат қаһарманның символизмінде маңызды рөл атқарады. Ол таулар, өзендер, дала немесе табиғаттың басқа элементтері түрінде ұсынылуы мүмкін. Табиғат қаһарманға тән күш пен беріктікті бейнелейді. Ол сондай-ақ батырлар бағындыратын алғашқы күш пен жабайы элементтермен байланысты болуы мүмкін.

Мифологиялық аспектілер: кейбір жағдайларда қазақтың тәуелсіз поэзиясында қаһарманның бейнесін кеңейтетін мифологиялық аспектілер болуы мүмкін. Мысалы, батыр ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып келе жатқан қаһармандық әңгімелер мен мифтермен байланысты болуы мүмкін. Мифологиялық элементтерге ертегі жаратылыстары, сиқырлы артефактілер немесе қаһарманның табиғаттан тыс қабілеттері кіруі мүмкін [4].

Жалпы, символизм мен мифология қазақтың тәуелсіз поэзиясындағы қаһарманның терең және көп қырлы бейнесін жасауға көмектеседі. Олар оның батырлық мәнін ашады, оның күшін көрсетеді және оны тарихи және мәдени контекстпен байланыстырады.

Қазіргі қазақ поэзиясы мен өнерінде қаһарманның бейнесі маңызды шабыт көзі болып қала береді. Авторлар қаһарманның батырлық қасиеттеріне жиі жүгінеді, оны күші, батылдығы ұлттық мақтаныштың символы деп санайды.

Қазіргі пэзиялық шығармаларды талдай отырып, батырлық мұраға қатысты тақырыптарды бөліп көрсетуге болады. Жазушылар қаһарманның бейнесіне заманауи реңктер беріп, оның қазіргі мәдениет пен қоғам контекстіндегі рөлін қайта қарастырады.

Қаһармандық мұраның әсері тек мәтіндерде ғана емес, сонымен қатар бейнелеу өнерінде де көрінеді. Жазушылар өз шығармаларында батырлық эпостарды бейнелей алады немесе ұлттың күші мен рухын білдіру үшін символизмді қолдана алады.

Осылайша, батырдың бейнесі ұлттық тарих пен мәдени бірегейлікті сақтау мен берудің маңызды элементі бола отырып, Қазақстанның қазіргі заманғы өнеріне әсер етуді жалғастыруда. Ересек қазақ поэзиясы біздің кезеңге дейін әлі жеткен жоқ. Көп мағыналы қалыптастыру процесінде, сондай-ақ өнердің басқа түрлерінде біздің мемлекеттік поэтикамыз нақты жолдардан өтті. Осы қалыптасудың бүкіл оқиғасы барысында поэзия біртіндеп дамудың заңдылықтарымен келісе отырып, көп мағыналы қалыптасудың шекарасынан шықпай-ақ қалыптасты. Поэзия, ең алдымен, мемлекеттік ауызша өнердің ең жоғары түрі болып табылады. Қазақ ақындары-жыраулар, сөз тіркесінің күшін, оның модификациясы мен қалыптасуына өзіндік әсерін көрсетті.

Қазақ деректері, осы санда поэтикалық дүние жүзі әдебиетінің құрамдас бөлігі болып саналады. Осы себепті, Бүкіләлемдік жазу барысында жасалған іс-әрекеттер, әрине, қазақ әдебиетіне әсер етеді.

Әдебиеттанушылар қазақ әдебиетінің негізі жыраулардың поэтикасы болып саналатынын дәлелдейді. Ежелгі қазақ әдебиетінің шежіресін көп жылдық тарихпен бірге қалыптастыру-алдағы уақыттың дело. Өз әдебиетінің негізінде, егер түрік касталары әлі күнге дейін бір адам ретінде жүйеленбесе, біртұтас өркениетті, біртұтас доменді қалыптастырса, ескіру сәті жатыр. Ал жақын түрік тайпаларының санаты қазақтарға бөлініп, өз елін қалыптастырумен ұштасқан XI ғасырдың жартысынан бастап тәуелсіз, қазақ жазушылық деңгейіне шығарылды.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(VOLUME 5 ISSUE 7, 2024)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Қазақ әдебиетінің бастапқы өкілдері- Асан қайғы, Қазтұған, Доспамбет, Шалқыз, Бұқар жырау және кешегі кезеңдегі жазушылардың шығармашылық үдерісі лиро-эпикалық өнердің көп мағыналы, классикалық жалғасы болып саналады.

Қазтуған, сондай-ақ Доспамбеттердің шығармашылығынан байқалғандай, ежелгі уақытта жыраулар жорықшы жырлар туғызған. Жауынгерлік сапарларға жәрдемдесу жыраудың шығармашылық үдерісіне өзіндік жарық түсірді: жыраудың поэзиясы әдетте ел қорғау, азаматтық тақырыптарға, әскери беделге толы. Бұл жағдайда жырау кезеңі ержүрек эпостың қалыптасуында және оның таралуында маңызды мәнге ие болды. Осылайша, жыраулардың версификациясында күрес, тарихи-әлеуметтік жағдай-бұл кезең туралы ақпарат беретін жалғыз дереккөздер тізімі. Осы версификацияда баяндалған сюжеттік сызыққа тікелей енетін кейіпкерлер, көп мағыналы тұлғалар болуы керек деп саналатын қазақ версификациясында көрсетілген бастапқы кейіпкерлер сияқты талданған [5].

Айта кетейік, айтылмыш кезеңінде қазақ дереккөздері өзінің қалыптасу кезеңін бастан өткерді. Дәстүрлі қазақ қоғамында жыраулар халықтың рухани көсемі, қоғамдық пікір қалыптастыратын қайраткер ролін атқарды. Хандар мен басқада ел билеушілер жыраулар пікірімен санасып отырған. Туындылары адам көңілін дөп басар әсерлілігімен, мірдің оғындай өткірлігімен, аз сөзге көп мағына сыйғызған нақтылығымен, қиыннан қиыстырған көркемдігі және қуатты серпінділігімен ерекшеленеді. Әдебиеттегі жыраулар кезеңі біздің заманымыздың әдебиетінің қалыптасуының негізі болып саналады. Жырау қоғамға сергек шебердің салқын көзімен қарайды. Елеулі шеберлік, батылдық, еркіндік, сонымен қатар тереңдік – осының бәрі XYII ғасырдағы қазақ нұсқасының биіктігінің елесін қалыптастырады.

XYIII ғасырдағы әдебиеттің белгілі уәкілі Бұқар жырау қазақ әдебиетіндегі жыраулық дәстүрді одан әрі байытады. Ескі жыраулық дәстүрді ұстанған Бұхар кей реттерде көне сүрлеуден шығып кетіп отырады. Жекелеген шығармаларында ол кейін Абай қазақтық еткен европалық поэзия үлгілеріне жақын барады. Бұл жағдай Шал ақын шығармаларынан тіпті айқын аңғарылады. Шал өлеңдері арқылы қазақ поэзиясы алға, реалистік әдебиетке қарай тағы бір қадам жасады.

Осылайша, ескіде өткен ақын-жыраулар творчествосының бірімен-бірі сабақтас екендігі, алдыңғы ұрпақтан соңғы ұрпақ үлгі алып, олардың жақсы жақтарын өрге бастырып отырғандығы аңғарылады. Яғни поэзиялық туындылардағы көркем бейне сомдауда табиғи даму сақталына отырып, олардың арасындағы дәстүр жалғастығы ғасырдан-ғасырға жалғасып отырғандығы осыған дәлел болмақ.

Қазақ поэзиясында еркін ойлар, көрем кестелер, айшықты тіркестермен келген алаш ақындары болды. Олардың поэзиясында сол тұстағы замана шындығы, қоғамдық құбылыстар еркін бейнеленіп, өз алдындағы ақын-жыраулардың дәстүрі аңғарылып отырады. Алайда заман шындығын жырлауда алаш ақындары сол замианның түрленуіне үлес қосқан қайраткерлердің бейнесін сурттеуді тың арнаға түсірді. Кей тұстарда олар еркін ойдың жетегіне беріліп лирикалық қаһарманның жаңа үлгісін жасады. Лирикалық қаһарман оқырманға беймәлім болғанымен, оның астарында тарихи тұлғалар жатқандығын байқаймыз.

Алаш алыптарының поэзиясында махаббат, табиғат, азаматтық тақырыптағы өлең туындылар көптеп кездеседі. Абай салып кеткен жаңа поэзияны олар одан әрі дамытып, қай тақырыпқа бармасын оны мазмұн мен түр жағынан түрлендіруге ат салысты.[6]

Кеңестік дәірдегі қазақ поэзиясы әдебиетіміздің мейлінше кемелденген үлгіде дамыды. Бұл кезеңдегі қазақ әдебиеті кеңестік идеологияға тәуелді болғанымен, қажетті жағдайда белгіленген қалыптан еркін шығап, оқырманның жүрегіне жылы ттиетін көркем шығарманы жаза білді. Қазақ ақындары қоғамның түрлі салысна дендей еніп, еліміздегі

соны жаңалықтарды жан-жақты жырлап отырды. Кеңестік дәуірдегі қазақ ақындардың көркем туындыларында лирикалық қаһарман қоғамның барлық жаңалықтарымен етене араласып, олардың бойындағы оптимистік сарын келешектің жарқындығына сеніммен қарайтыны сезіледі. Лирикалық қаһарман келешекке өзі сене отырып, өзгелерді де сенімге жетелеп отырды. Бұл жаңашылдық лирикалық қаһарманның жаңа сатыға көтерілгенін аңғартады.

Тәуелсіздік алғаннан бергі тұста жас ақындар әдебиет сахнасына көтерілді. Аға буын ақындардың салған сара жолы жас ақындардың поэзиясында жалғасын тауып, тәуелсіздік рухтың анық желі ескендей болды. Алайда қоғамдық дамуда түрлі көзқарастар қалыптасатыны анық. Бұрындары белгіленген қалыпқа тәуелді болған поэзия қырандары ендігі жерде еркін қалықтауына мүмкіндік алды. Соның нәтижесі ретінде ақындар қауымы әлемдік әдебиеттің мұхитында еркін жүзіп, өз шығармаларын жаңа үлгіде құра бастады. Жаңа ой жаңа шығармашылықты талап етеді. Демек, еркін поэзияға жаңашыл лирикалық қаһарманның бой көрсеткенін байқаймыз. Тәуелсіз әдебиеттің жетістігі осында екендігін айта кеткенді жөн көреміз.

Қорытынды. Тәуелсіз қазақ поэзиясындағы қаһарманның бейнесін талдау барысында біз бұл символдық кейіпкердің Қазақстанның мәдени мұрасының ажырамас бөлігіне айналғанын көреміз. Жамбыл Жабаев, Олжас Сүлейменов, Серікбол Сырмағамбетов және Мұхтар Шаханов сияқты ақындар халықтың рухын көтеріп, бірегейлігін сақтап қалу үшін өз шығармаларында қаһарман бейнесін жан-жақты сомдаған. Бұл бейненің эволюциясы уақыт өте келе тарихи, әлеуметтік-мәдени және әдеби өзгерістерді көрсетеді. Ежелгі аңыздардан қазіргі өлеңдерге дейін қаһарман батылдықтың, күш пен батырлықтың символына айнала отырып, өзектілігін сақтап қалды. Халқымыз тәуелсіздік алғалы бері жас ақын, жазушылар әдебиет сахнасына көтерілді. Аға буын ақындардың салған сара жолы жас ақындардың поэзиясында жалғасын тауып, тәуелсіздік рухтың анық желі ескендей болды. Алайда қоғамдық дамуда түрлі көзқарастар қалыптасатыны анық. Бұрындары социалистік реализм қалыпына тәуелді болған поэзия қырандары ендігі жерде еркін қалықтауына мүмкіндік алды. Соның нәтижесі ретінде ақындар қауымы әлемдік әдебиеттің көгінде қалқып, өз шығармаларын жаңа үлгіде құра бастады. Жаңа ой жаңа шығармашылықты талап етеді. Демек, тәуелсіз әдебиеттің поэзиясында жаңашыл лирикалық қаһарманның бой көрсеткенін байқаймыз. Тәуелсіз әдебиеттің жетістігі осында екендігін айта кеткенді жөн көреміз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Сулейменов О. Аргамак. – Алматы: Жазушы, 1961 г.
2. Бекхожин Х. Өлеңдер мен поэмалар. – Алматы: Жазушы, 1983 ж.
3. Тұрғынбеков . Кеш келген көктем. – Алматы: Жазушы 1985 ж.
4. Әбілов Д. Ой толғауы. – Алматы: Жазушы. 1981 ж.
5. Исабаев Н. Көкейкескен. – Алматы: Жалын. 1985 ж.
6. Мырзалиев Қ. Сөз сиқыры. – Алматы: Жалын. 1982 ж.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(VOLUME 5 ISSUE 7, 2024)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

КООПЕРИРОВАНИЕ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА В КАЗАХСТАНЕ: ПРЕДПОСЫЛКИ, ХОД, ПОСЛЕДСТВИЯ

Дюсебаева Гульнар Каратаевна
ассоциированный профессор, кандидат исторических наук, Туран университет,
г. Алматы, Казахстан

https://doi.org/10.5281/zenodo.12123095

Аннотация: в статье говорится о политике советского государства в казахском ауле в 1925-1933 годы, которая привела к социально -экономической и демографической катастрофе в жизни казахского народа

Ключевые слова: Малый Октябрь, советизация, шаруа, бай, седентаризация, колективизация, ашаршылық-голод

Abstrac: the article talks about the policy of the Soviet state in the Kazakh village in 1925-1933x104эin the life of the Kazakh people

Key word: small October, the peasant, the rich man, sedentarization, collectivization, hunger

Социалистическое строительство В.И. Ленин, как руководитель первого в мире социалистического государства, видел и понимал сквозь призму решения трех основных задач, а именно необходимости проведения индустриализации, кооперирования сельского хозяйства и культурной революции.

В Казахстане социалистические преобразования в сельском хозяйстве начались с подачи секретаря Казкрайкома Ф.И.Голощекина, назначенного в республику в 1925 г. Голощекин провозгласил политику «Малого Октября», считая, что социалистическая революция прошла мимо казахского аула. Его концепция получила полную поддержку И. Сталина.

Суть подобной политики - подавление местных национальных элит и усиление административного и экономического контроля власти с стороны Кремля и местного руководства над жизнью республики.

И еще немаловажный фактор, о котором мало говорят – казахское байство, которое власти хотели уничтожить, являлось на тот момент работодателем для казахских шаруа. Истребив баев, конфискуя скот и забирая их земли, власти подорвали экономическую основу казахской экономики.

В 1926—1927 годы был осуществлён передел пахотных и пастбищных угодий. Около 1 360 тыс. десятин сенокосов и 1 250 тыс. десятин пашни были отобраны у зажиточных хозяйств и переданы беднякам и середнякам.

Следующим шагом стала конфискация имущества крупных баев и султанов - скотовладельцев с выселением их вместе с семьями за пределы районов проживания. 3 мая 1928 года ЦК ВКП (б) приняло постановление о необходимости конфискации имущества и выселения крупных скотоводов.

А 28 августа 1928 года ЦИК и СНК Киргизской АССР издали Декрет «О конфискации байских хозяйств», который предусматривал «выселение наиболее крупных скотоводов из коренного населения, которые, сохраняя полуфеодальные, патриархальные и родовые отношения, и (благодаря) своим имущественным и общественным влиянием препятствовали советизации аула». Декрет распространялся на весь советский Казахстан, за исключением некоторых областей.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(VOLUME 5 ISSUE 7, 2024)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Согласно Декрета было решено: выселить с конфискацией скота 600 семей. В их число включены султанские и ханские потомки из числа торе (чингизиды), бывшие волостные управители, получившие награды от царского правительства и крупные «баи - полуфеодалы», владевшие огромным количеством скота. К крупным хозяйствам, в кочевых районах отнесли семьи, имевшие более 400 голов скота (в пересчёте на крупный), в полукочевых – более 300, в остальных - более 150 голов. Создавались специальные окружные комиссии по конфискации, которым была подчинена милиция.

Поскольку Декрет встретил протест, власти следом выпустили Постановление ЦИК и СНК КАССР от 13 сентября 1928 года «Об уголовной ответственности за противодействие конфискации и выселению крупнейшего и полуфеодального байства» [1].

Голощекинская политика привела к обострению классовой борьбы в ауле, советизация привела к разрушению традиционного уклада жизни казахского общества, чего собственно и добивался Голощекин.

Группа казахской интеллигенции в лице С. Ходжанова, С. Садвакасова, Ж. Мынбаева, Н. Нурмакова, С.Мендешева, С.Сейфуллина и других выступила против, однако, они подверглись гонениям и даже арестам. С конца 1928 г. начались первые аресты. Среди арестованных были представители алашординцев: А. Байтурсынов, М. Дулатов, Ж. Аймауытов, М. Жумабаев. М. Тынышпаев, Ж. Досмухамедов, Х. Досмухамедов и многие другие представители национальной интеллигенции [2].

Далее планировался массовый переход казахов к оседлости. Еще в феврале 1927 года Президиум ВЦИК принял решение о переводе к оседлой жизни кочевых и полукочевых казахов. В исторической литературе этот процесс получил название седентаризация. В рамках оседания создавались скотоводческие городки, в которые сгонялись аулы с большой территории. Это привело к тому, что скот, собранный в одно место, начал погибать от бескормицы. Седентаризация была проведена без всякой подготовки материальной базы, без финансовой помощи со стороны государства. Конечная цель седентаризации заключалась в том, чтобы передать как можно больше земель коренного населения в руки переселенцев.

В связи с ленинским планом сельхозкооперации центральные власти еще в 20-е годы обсуждали вопросы перехода кочевых народов на оседлость, и решение не предусматривало никакой интенсификации проблемы. Об этом свидетельствуют решение, которое предусматривало необходимость обеспечения «кочевые хозяйства не только кочевьем, но и пашней, обеспечивающей переход к оседлому положению». 10 мая 1923 г. ВЦИК утвердил «Положение о землеустройстве в кочевых и полукочевых районах Туркестанской АССР» [3]. Но уже весной 1924 г. ВЦИК и СНК РСФСР принимают новый документ, в котором говорится о необходимости ускорения процесса перевода кочевых хозяйств к оседлости [4].

Однако чрезмерного ускорения процесса оседания все же не последовало. До конца 1920-х гг. власти не пытались принуждать кочевников к переходу на оседлость. Тем не менее считалось, что этот процесс требует тщательной подготовки и огромного финансирования.

Изначально план оседания в Казахстане был рассчитан на несколько десятилетий. В рамках первого этапа, рассчитанного на 15 лет, следовало перевести на оседлость около 1 млн чел. (220 тыс. хозяйств — менее 50 % кочевого населения региона), для чего требовалась 1 тыс. поселений, из которых 150 нужно было возвести заново [3].

Местные власти считали невозможным тотальный переход к земледелию, выступали за сохранение основ традиционного хозяйства. В Казахстане в 1920-е гг. при оседании никогда полностью не отказывались от животноводства.

Власти искали компромиссное решение «кочевой проблемы». Однако политика Голощекина изменила ход событий в Казахстане. В декабре 1927 г. СНК Казахстана поручил местному Госплану проработать вопрос о создании «культурного аула» для кочевников, что и было сделано в виде разработки концепции «нового казахского аула», по примеру

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(VOLUME 5 ISSUE 7, 2024)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

европейских населенных пунктов [3]. В регионе перевод на оседлость был запланирован все же не везде, а избирательно.

В 1928 г. Наркомат земледелия планировал сохранение кочевых хозяйств даже в северной, более «земледельческой» части Казахстана. В рамках второй земельной реформы, проведенной в 1927-1928 гг. в Средней Азии и Казахстане, было предусмотрено формирование хуторского расселения. Для создаваемых «середняцких» индивидуальных хозяйств выделялись участки площадью от 40 до 70 га, на которых предполагалось одновременно заниматься земледелием и скотоводством (без дальних откочевок).

К переходу на такой формат расселения, который мог стать компромиссным решением, кочевники уже были готовы — благодаря наличию у них зимних поселений, следовало только убедить их оставаться там и на теплое время года, где это было возможно по климатическим условиям, пишет в своей статье [3].

Передел в 1926 г. пахотных и сенокосных байских угодий в пользу крестьян, обострил общественно-политическую и социально-экономическую ситуацию в Казахстане накануне коллективизации.

Зимой 1927-1928 гг. в СССР случился кризис хлебозаготовок. По указанию И.В. Сталина в ходе кампании было разрешено использовать чрезвычайные меры. Этому способствовал *Декрет ЦИК и СНК Казахстана «О конфискации и выселении крупнейших байских хозяйств и полуфеодалов» от 27 августа 1928 г., о котором уже говорилось выше* [1].

Данный документ развязывал руки ретивым большевикам, которые репрессировали в Казахстане с позволения Голощекина 31 000 крестьян. Для проведения кампании в аулы и села было отправлено 4 800 уполномоченных.

Они выселили 657 баев - полуфеодалов, у которых было изъято 145 тысяч голов скота [1]. Местное руководство считало, что перевод на оседлость позволит держать кочевое население в поле зрения государства, что в свою очередь позволит последовательно и целенаправленно проводить линию партии и государства в казахских массах. Однако кочевники всячески противились политике насильственного оседания.

В декабре 1927 года XV съезд ВКП (б) провозгласил курс на коллективизацию сельского хозяйства [5]. Коллективизация как процесс объединения мелких единоличных крестьянских хозяйств в коллективные сельскохозяйственные предприятия путем кооперирования стал в Казахстане, по сути, продолжением советизации казахского аула.

Хотя развитие кооперации на селе должно было опираться на принципы добровольности и материальной заинтересованности, а потому процесс должен был быть поэтапным, от низших форм кооперации к высшим, на практике оказалось совсем не так.

Коллективизацию в Казахстане наметили закончить к весне 1932 года. В зерновых районах основной формой колхозного строительства должна была стать сельскохозяйственная артель, в животноводческих районах - товарищество по совместной обработке земли и косьбе (ТОЗ) [6].

Колхозное движение в республике со второй половины 1929 года стало развиваться форсированными темпами. Для проведения коллективизации и перевода кочевников на оседлость наряду с местными «коллективизаторами» из России в республику прибыло 1 204 рабочих. Совершенно не зная местный хозяйственный уклад, посланцы партии насаждали в казахской Степи российский тип расселения и экономической деятельности.

В кочевом казахском обществе начался активный процесс разрушения векового уклада аула. Партия требовала завершить процесс оседания в 1933 году. Среди казахского населения, к сожалению, появились лжеактивисты (бельсенді), которые желая выслужиться перед властями всячески искажали указания сверху и допускали перегибы. В результате, такая деятельность приводила к гибели скота, недоеданию и затем к голоду среди казахского населения.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(VOLUME 5 ISSUE 7, 2024)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Рьяные уполномоченные, чтобы выполнить план и заслужить благосклонность властей, зачастую раскулачивали не только баев и зажиточных крестьян, но и середняков, даже бывали случаи судебных расправ с бедняками, которые выражали недовольство методами чиновников. За 1933 год органы ОГПУ Казахстана арестовали свыше 21 тыс. человек недовольных мероприятиями властей. Прогрессивных представителей казахской интеллигенции, выражавших недовольство политикой власти обвинили в национализме.

Исторические документы свидетельствуют, что конец 20-х – начало 30-х годов были для Казахстана очень тяжелыми, начался голод. К примеру, из Акта составленного Сухоробовским сельсоветом Петропавловского округа вытекает, что с 15 по 27 апреля 1930 г. на колхозном дворе пало 2 лошади. Не дав убрать и закопать туши в скотомогильник, 14 сельчан растащили мясо дохлых лошадей и стали употреблять в пищу.

Есть факты употребления в пищу даже кошек. «Колхозник середняк Николай Адаповский в период с 29 апреля по 13 мая съел 4 кошки и одного дохлого теленка, а также употребляла в пищу кошку беднячка вдова колхозника - Шапорь Ефросинья».

Хотя жители должны были снабжаться по полфунта хлеба на едока в день, видимо, этого было недостаточно и потому люди шли на подобные действия. В данном Акте указано, что некий Марченко Прокопий «в результате употребления падали и суррогата в пищу умер». Документ подписан членами комиссии Жмурко, Вороьевым, Доценко и Птухиным и подтвержден членом комиссии, секретарем Окружного Петропавловской прокуратуры Альбанским. Факты свидетельствуют о нерегулярных поставках хлеба населению, имели случаи поставки с «протравленной парижской зеленью» [7].

Судя по документам искажения политики государства на местах в связи с коллективизацией имели постоянный характер. Крестьяне писали в Москву в Народный Комиссариат Внутренних дел РСФСР, указывая на конкретные факты беспредела на местах. Об этом можно прочитать от 25 мая 1930 г. - «Об искажении директив партии и правительства в Джанибекском районе Уральского округа Казакской АССР, допущенных местными советскими и партийными органами». В документе указывается, что действия местных советских и партийных властей Джанибекского района на грани преступления. Население, вошедшее в колхоз «Победа» и не относящееся к категории зажиточных кулаков, подвергаются необоснованным репрессиям, у них отбирают семенное зерно, муку и другое продовольствие.

Как свидетельствует Заворг Астраханского окружкома ВКП(б) товарищ Любарский, из 53 хозяйств, которые подверглись обыску только 4-5 хозяйств были действительно кулацкие. При обыске люди подвергались издевательствам и арестам. Помимо конфискации зерна, забирались и другие продукты, как мука и даже мясо. В качестве примера можно привести арест крестьянина Романенко Григория (красный партизан, инвалид) и его детей. Он не подлежал к категории кулаков, имел всего 1 лошадь и 8 десятин земли, но тем не менее у них забрали 40 кг муки, 4,5 пуда ржи. Отмечается, что зачастую не давали даже никаких расписок или справок. Действия властей подтверждаются крестьянами.

Описан другой случай: 51 пуд зерна, учтенный товариществом, был насильно отобран у колхозницы Кузьминой, 24 пуда пшеницы и 8 пудов ржи конфисковали у Морозовой. Эти факты отображены в сводках ОГПУ.

Подобного рода действия приводили, как указывается в документе, к массовому бегству бедноты и середняков с территории Джанибекского района, которые бросая свои постройки, переселялись в соседний Астраханский округ.

Власти Джанибекского района пытались остановить процесс арестами и судом, пишет в своем заявлении гражданин Шмаков. «Эти уродливые действия местных властей давали почву для кулацких элементов призывать крестьян к созданию отрядов для антисоветских выступлений» [8].

Подобного рода перегибы имели место по всему Казахстану, о чем можно убедиться в материалах Доклада окружной комиссии по исправлению перегибов по судебному репрессированию в Павлодарском округе от 20 июня 1930 г. [9].

Была создана специальная окружная комиссия по исправлению перегибов по судебному репрессированию в Павлодарском округе. Приступив к работе 10 апреля 1930 г., комиссия стала рассматривать дела в отношении середняков: судебные перегибы, ход посевной и хлебозаготовки 1929/1930 гг. Для чего было создано 5 подкомиссий для выезда на места. По Баян-Аульскому району под руководством председателя округа, по Иртышскому и Кызыл-Агачевскому районам под началом зам. окружного прокурора, по Цюрупинскому району - зам. председателя окружного суда, по Максимо-Горьковскому району - зам. председателя окружного суда, по Теренгульскому району – под руководством члена Окружного исполнительного комитета. В состав подкомиссий были включены члены Райкома ВКП/б/, Районного исполнительного комитета (РИКа), народные судьи и народные следователи. В итоге комиссия закончила работу к 10 мая 1930 г.

Проверка была поверхностной, не всегда достоверной и поэтому посыпались жалобы о пересмотре дел, подкрепленные различными справками и документами о том, что заявитель состоял в красных партизанах, в рядах Красной Армии и т.п.

По результатам работы комиссии выяснилось, что из 3102 осужденных 30 человек были бедняки, 888 человек середняки, 48 – служащие и только 1451 человек относились к кулакам и 177 человек – к зажиточным, что составляло 61, 9 %, а 38,1% были представители трудового народа.

При пересмотре дел приговор оставили в силе по отношению 9 беднякам и 15 служащим за то, что они были связаны с кражами хлебопродуктов, за сопротивление и угрозы представителям власти.

Вместе с тем следует отметить, что комиссия 35 человек освободила от тюремного заключения и заменила их наказание принудительными работами. Это были люди, имеющие родителей в преклонных летах, родители, имевшие несовершеннолетних детей, бывшие красные партизаны и т.п.

В целом, в ходе расследования комиссией были выявлены многочисленные нарушения, когда подвергались конфискации имущества и судебному наказанию бедняки и середняки.

Комиссия возбудила 31 расследование за перегибы, превышение власти, сопровождавшиеся побоями, угрозой оружием, истязания, издевательства, изнасилования и т.п. Возбуждено 16 уголовных дел в основном за невозвращение имущества незаконно изъятое и неоказание помощи. Подписано исполняющим обязанности окружного прокурора [10].

Общая характеристика перегибов Казахстане в ходе хозяйственно-политических кампаний отражена в документе от 4 декабря 1930 г., где сказано, что перегибы и извращения партийной и советской политики в деревне вопрос не новый. Корни их заложены в экономической и культурной отсталости нашей страны, ее полу-крестьянском, мелкобуржуазном характере, порождающие в периферии неверные представления и зачастую анархические методы работы. Это объясняет причину пренебрежения к закону как регулирующей силе и централизованному методу социалистического строительства, отсутствие системности в работе и пренебрежение к руководящему центру. Такие факты имели место в Северном Казахстане.

Учесть и представить все ошибки невозможно и можно дать только наиболее характерные нарушения, допущенные в ходе коллективизации. В ходе хлебозаготовки 1929-1930 гг., которые проводились с нарушениями, кулаки усилили террор, он вырос почти в 3 раза.

Власть усилила репрессии против середняков и процент осужденных среди них составил 51 случай. Среди зажиточных крестьян подтвердилось репрессии против 11,4% из 27% по

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(VOLUME 5 ISSUE 7, 2024)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

списку. Следует отметить, что определить принадлежность к кулачеству или зажиточной категории представлялось весьма затруднительным [10].

Документы свидетельствуют о чудовищном размахе карательных операций. «Советская уголовная политика – едва ли когда-нибудь в другое время видела такие искажения… Так из Акмолинского округа в Карелию выслали 1000 осужденных семьями с конфискацией имущества. Хотя предусматривалось оставлять определенный минимум вещей осужденным, на деле отбирали все подчистую. В тот период Народные суды Актюбинска сложили формулу – прибаутку – «два года сидеть, пять лет не калякать и пять лет куда хочешь», что означало – «два года лишения свободы, пять лет поражения в правах и пять лет высылки» [10. С.68].

В Ленинском районе Акмолинского округа совершенно не учитывая причины не сдачи хлеба приговорили к наказанию 1000 середняцких хозяйств, которым присвоили звание кулацких хозяйств, хотя крестьяне представляли справки о стихийных бедствиях. Отмечаются случаи осуждения красных партизан, воевавших за революцию и высланных вместе с действительными кулаками.

Документ отмечает, что в ряде районов Суд превратился в безвольный придаток уполномоченного по хлебозаготовкам, который командовал на местах как хотел. Судьи опасаясь за свою судьбу были вынуждены подчиняться незаконным требованиям. Это еще связано и с тем, что среди судей были малограмотные люди.

Прокурорский надзор был очень слабый, грамотных прокуроров зачастую отправляли в ряды уполномоченных, оставляя на прокурорских должностях неподготовленные кадры. Хотя Директива Крайкома категорически запрещали использовать прокуроров не по назначению.

Система допускала в период хлебозаготовительной кампании 1929-1930 гг. издевательства над людьми. Примитивно мыслящие люди из числа уполномоченных, говорится в документе, искали пути «оживления хлебозаготовок», для чего издевались над крестьянами, а именно раздевали догола в лютые морозы и закрывали в холодные амбары. К примеру, в с. Чемолган Алма-Атинского округа члены 22 хозяйств с семьями были изолированы от сельчан и им только по ночам разрешалось выходить за дровами и водой. Это называли «черный бойкот».

Зверское издевательство придумал уполномоченный Аккемирского района в Актюбинском округе Позднов, который предложил «устроить кулаку такой тарарам, чтобы все доме ходило ходуном, а если он будет кричать, залить в глотку керосин и поджечь. Самое страшное в том, что указание было выполнено. Бригада, созданная для устрашения крестьян, пошла по улице, в руках у них были ведра с нефтью и с черным флагом в руках они заходили в дома кулаков, забирая все что им понравилось, снимали иконы, мазали стены в домах.

В Илекском районе было арестовано 200 казахов-бедняков, которые отрадясь не сеяли хлеб, они были скотоводы и потому не могли сдать хлеба вообще. Но уполномоченные ни понимать, ни слышать это не хотели, они инсценировали подготовку к повешению, накидывая веревку на шею крестьянам, обливали их холодной водой, держали в холодных сараях и т.п. [10. С.70].

В Коряковском районе Павлодарской области издевательства над батраком Нугманом, который работал на кулака Бородихина, превзошли указанные выше. Уполномоченные Усков и Катанов, привлекли гражданина Богдашина, и они втроем зверски пытали батрака, то голого выставляли на мороз, то грозились вбить в пятки гвозди, то душили и т.п., выпытывая место, где кулак Бородихин спрятал хлеб. Затем повезли батрака к Иртышу, где окунали в прорубь, вытаскивая его в момент, когда батрак захлебывался. Батрак умолял прибить его насмерть, только не мучить, однако его привезли домой к Ускову, где продолжали истязать и отпустили еле живого домой. Таких вопиющих случаев было очень много, что отражено сборника. [9. С.69 -71].

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(VOLUME 5 ISSUE 7, 2024)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

В ходе заготовки шерсти в овцеводческих хозяйствах, издевательства над кочевниками – казахами также вызывают ужас и негодование. Так в Гурьевском районе были составлены неправдоподобные планы. К примеру, требовали с одного барана состригать до пуда шерсти, что априори было невозможно. Доходило до того, что заставляли распарывать одеяла и трепать на шерсть кошмы.

Планы на сбор утильсырья также поражают воображение. Каждый двор должен был сдавать 2 пуда костей, одну собачью шкурку, хвосты и гривы лошадей. Хотя указывалось, что все это добровольные меры, но на деле было не так. При по дворовом сборе утильсырья в Кызыл-Ординском округе, кочевников вынуждали сдавать кошму их юрт, чем оставляли их без крыши над головой [10. С.72].

С 1929 по 1933 гг. «тройкой» ОГПУ по Казахстану (Объединенное Государственное Политическое управление, Председатель Волленберг), рассмотрено 9805 дел и принято решение в отношении 22 933 лиц, из них 3386 человек были приговорены к расстрелу; 13 151 человек отправлены по месту заключения в концлагеря на срок от 3 до 10 лет.

Только за 1933 г. органы ОГПУ Казахстана арестовали свыше 21 тыс. человек. Решения «тройки» рассматривались на закрытом заседании Казкрайкома партии и подписывались одним из секретарей: Ф. Голощекиным или И. Курамысовым, а с 9 марта 1930 г. — представителем Казкрайкома ВКП (б) Г. Рошалем.

Подвергались репрессиям целые семьи и рода. 13 мая 1930 г. по ходатайству Казахского управления лагерями особого назначения ОГПУ правительством республики были отведены 110 000 га земельного массива в бессрочное и безвозмездное пользование в Акмолинском, Карагандинском округах для организации новых лагерей. [11].

Такая политика вызывала недовольство среди населения Казахстана и привела к вооруженному сопротивлению против Советской власти. Самым крупным восстанием было восстание в Сузакском регионе. В Служебной записке от 16 февраля 1930 г. из п. Сузак предназначенной М.В. Фрунзе писалось что восстание разрастается. В Чаяновском районе байство 8-ми аулов подняло восстание, которое заставило бежать партийных и советских работников. В аулах развернута агитационно-пропагандистская деятельность призывающая к продожению протестного движения. Остальные аулы в ожидании дальнейших событий оказывали пассивное сопротивление. Подписано начальником ОТД Левчуком [12].

Вооруженное сопротивление в Сыр-Дарьинском округе расширялось. Из Ташкента сообщалось, что в аулах №№ 16-23 казахи активно выступили против представителей власти. В Чулан – Кургане убито два коммуниста, председатель аульного сельсовета был вынужден присоединиться к восставшим [13].

В Сузакском районе восставшие создали Ханский штаб, из которого распространяли воззвания и листовки среди населения. Под прикрытием религии население региона призывали к сопротивлению мероприятиям проводимыми Советской властью. К примеру, в них писалось - «Во имя пророка милостивого Магомета, в знак оживления к его делам - религии, призываем Вас всех на помощь к самопожертвованию, вместе с нами на путь борьбы за религию» [14].

Настроение среди казахских шаруа и среднеазиатских дехкан носило антисоветский характер. Об этом свидетельствует сводка из Кара-Калпакии от 5 марта 1930 г. Обстановку нагнетали баи, которые вели активную агитацию. Они утверждали, что мероприятия по колхозному строительству в итоге приведут дехкан к голодной смерти, поскольку их заставят сеять только хлопок, а другие культуры как пшеница, ячмень, просо, джугара запретят.

Им вторило духовенство. Они акцентировали внимание дехкан на атеистической сущности Советской власти и потому призывали не вступать в колхозы.

Также антиколхозной пропагандой занимались торговцы и лишенцы. Поддавшиеся пропаганде крестьяне занимались вредительством, что выражалось в вырубке плодовых

деревьев, нарушении землеустройства и севооборота, разбазаривании скота и имущества и т.п. [15].

Видя такой размах сопротивления населения Кара-Калпакский Обком ВКП(б) за подписью Информатора Ор. Ин Отд. Есбулсина рассылает Циркуляр всем райкомам ВКП(б) в котором предлагает незамедлительно прекратить безобразия и вести работу по развертыванию колхозного строительства на основе широкого разъяснения добровольности вхождения в колхоз [15. С.77-78].

Противники кампании колхозного строительства создавали, «банды», как называли их власти. Характеризуя ситуацию в Докладе руководства республики говорилось: «При наличии слабых партийных организаций в городах и крупных населенных пунктах, в кочевых районах республики, при почти полном отсутствии партийных организаций в аулах кочевого населения, при фактическом отсутствии всякого авторитета и веса местных организаций, при невозможной слабости советов и советских органов, их засоренности чуждым элементом, при наличии сильных родовых влияний, религиозных верований – доходящих до фанатизма, недовольные массы казахского народа в ряде районов подпали под безграничное влияние мулл, ишанов, баев и откомынеров (так написано в документе) и благодаря крайней политической несознательности массы, возглавляемые родоначальниками организовывались в ряд банд, ставших себе целью свержения Советской власти и образования ханства». По мнению властей, руководящим центром повстанцев было духовенство, поскольку во главе всех «бандитских шайек стояли исключительно муллы (ахуны и хазреты) [16. С.119-121].

В Казахстане в 30-е годы произошло 372 восстания, в которые было вовлечено около 80 тысяч человек. Трагическую известность получили крестьянские движения в Сузакском, Шемонаихинском, Казалинском, Мангыстауском и других районах. Восстания сопровождались массовыми откочевками населения за пределы республики, в том числе и за границу. Только с начала 1930 года до середины 1931 года с территории Казахстана откочевало 281 231 крестьянское хозяйство. Большая часть бежавшего от советской власти населения перебралась на территорию Китая, Ирана и Афганистана. Всего за пределы республики в годы голода откочевал 1 миллион 130 тысяч человек, 676 тысяч из них безвозвратно, 454 тысячи казахов впоследствии вернулись на родину. Силами регулярных войск и органов ОГПУ против мятежного населения проводились жестокие карательные акции. За участие в крупных восстаниях и волнениях в 1929–1931 годах только органами ОГПУ осуждено 5551 человек, из которых 883 расстреляны [17].

Таким образом, ленинский план о добровольной кооперации шел не совсем добровольно, на местах власти «перегибали палку». 1930 год Кремль назвал годом «великого перелома. 5 января 1930 г. ЦК партии принял постановление «О темпах коллективизации и мерах помощи государства колхозному строительству», которым намечается проводить «добровольную» сплошную коллективизацию в три этапа в зависимости от районов. На деле в колхозы загоняли силой. На втором этапе коллективизации (1930-1931 гг.) власти использовали насильственный метод коллективизации. Под лозунгом «Уничтожить кулака «как класса», уничтожали «середняка».

Голод, который разразился в следствии селькохозяйственной политики власти, историки – демографы считают, что от голода и сопутствующих с ним болезней население Казахстана сократилось на 42%. Это 1 млн 750 тысяч человек [18].

Список литературы:

1. Казиев С. Ш. Советская национальная политика и проблемы доверия в межэтнических отношениях в Казахстане (1917—1991 годы). Диссертация на соискание ученой степени доктора исторических наук. — М.: Б.и., 2015. — С. 265-273.

2. Малый Октябрь/ https://ru.wikipedia.org/wiki...

3. Ф. Л. Синицын. «Погоня за населением»: Советизация «кочевых» регионов СССР в 1920-е гг. С.127./ https://cyberleninka.ru/article/n/pogonya-za-naseleniem-sovetizatsiya-kochevyh-regionov-sssr-v-1920-gg#:~:text

4. Декрет «О землеустройстве кочевого, полукочевого и переходящего к оседлому хозяйству населения Киргизской АССР»/ Материалы А.Мамырбаева.zip /Материалы А.Мамырбаева /1924 г. 17 апреля-декрет о землеустройстве - ZIP архив, размер исходных файлов 69 767 919 байт].

5. Коллективизация в СССР. Википедия /https://ru.wikipedia.org/wik.

6. Коллективизация /https://histrf.ru/read/articles/kolliektivizatsiia-event.

7. Акт о фактах употребления падали и суррогатов гражданами Сухоробовского сельсовета Петропавловского округа / Ашаршылық. Голод. Документальная хроника 1928-1934. Сборник документов. «Керемет медиа». Алматы. 2023. Том VII. С.28.

8. «Об искажении директив партии и правительства» / Ашаршылық. Голод. Документальная хроника 1928-1934. Сборник документов. «Керемет медиа». Алматы. 2023. Том VII. С.31-32.

9. Доклад окружной комиссии по исправлению перегибов по судебному репрессированию в Павлодарском округе. г. Павдодар. 20 июня 1930 г. / Ашаршылық. Голод. Документальная хроника 1928-1934. Сборник документов. «Керемет медиа». Алматы. 2023. Том VII. С.35-46].

10. О перегибах, допущенных в проведении хозяйственно-политических компаний в Казакской АССР. г.Алма-Ата. 4 декабря 1930 г. / Ашаршылық. Голод. Документальная хроника 1928-1934. Сборник документов. «Керемет медиа». Алматы. 2023. Том VII. С.67.

11. 31 мая – День памяти жертв политических репрессий и голода/https://apgazeta.kz/2022/05/30/ot-lagerej-ostalis-ruiny-i-pamyat/.

12. Записка по проводу о событиях в Сузаке / Ашаршылық. Голод. Документальная хроника 1928-1934. Сборник документов. «Керемет медиа». Алматы. 2023. Том IX. С.29 -30.

13. Информация в Средазбюро ЦК ВКП(б) о событиях в Сыр-Дарьинском округе / Ашаршылық. Голод. Документальная хроника 1928-1934. Сборник документов. «Керемет медиа». Алматы. 2023. Том IX. С.29 -30.

14. Документы из ханского штаба С.Шолакова, руководителя восстания в Сузакском районе. г.Туркестан. 24 февраля 1930 г. / Ашаршылық. Голод. Документальная хроника 1928-1934. Сборник документов. «Керемет медиа». Алматы. 2023. Том IX. С.43-44.

15. Сводка о настроениях населения Кара-Калпакской автономной области в связи коллективизацией. г.Турткуль. 5 марта 1930 г. / Ашаршылық. Голод. Документальная хроника 1928-1934. Сборник документов. «Керемет медиа». Алматы. 2023. Том IX. С.66-77.

16. Доклад о боевых действиях особой оперативной группы в Казахстане в марте, апреле и мае 1930 г. г. Оренбург. 10 июня 1930 г. / Ашаршылық. Голод. Документальная хроника 1928-1934. Сборник документов. «Керемет медиа». Алматы. 2023. Том IX. С.119-121.

17. Голодомор в Казахстане Факты. (1932-1933 годы)/ http://www.tarih-begalinka.kz/ru/timetravel/page3286/

18. История Казахстана с древнейших времен до наших дней в пяти томах. Том 4. Алматы. Ата мұра. С.285

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(VOLUME 5 ISSUE 7, 2024)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Қазақ спорт журналистерінің шығармалары арқылы жастарды Отансүйгіштікке тәрбиелеу (С.Бердіқұлов, Н.Жүнісбайұлы, Қ.Рысбекұлы - журналистер)

Жасуланова Нурайым Жасулановна
Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университетінің 3-курс студенті
Алиев Қайрат Зеравшанұлы
Ғылыми жетекші, Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университетінің дене тәрбиесі секциясының аға оқытушысы

https://doi.org/10.5281/zenodo.12123095

Аңдатпа: Қазақ спорт журналистерінің шығармалары арқылы жастарды Отансүйгіштікке тәрбиелеу, сонымен қатар оны арнайы зерттеу бүгінгі күннің өзектілігі болып отыр. Қазақ спорт журналистерінің шығармалары арқылы жастарды Отансүйгіштікке тәрбиелеу әрі зерделеу арқылы С.Бердіқұлов, Н.Жүнісбайұлы, Қ.Рысбекұлы сынды журналистердің туындыларының мән-мағынасын, тәлім-тәрбиесін, тағлым-мәдениетін ұғындырып, адамгершілік секілді мораль ұғымдарын және рухани байлықты кеңінен насихаттау басты мақсатымыз.

Кілт сөздер: Спорт, елжандылық, журналист, жастар, Отансүйгіштік, тәлім-тәрбие.

Аннотация: В данной статье рассматривается патриотическое воспитание молодежи через произведения казахских спортивных журналистов, а также ее специальное исследование актуальны на сегодняшний день. Главной целью является популяризация таких понятий нравственности и духовного богатства, как нравственность, воспитание и осмысление смысла произведений журналистов, таких как С. Бердикулов, Н.Жунусбаевич, К. Рысбекович, через изучение и патриотическое воспитание молодежи через произведения казахских спортивных журналистов.

Ключевые слова: Спорт, патриотизм, журналист, молодежь, воспитание.

Abstract: This article examines the patriotic education of youth through the works of Kazakhstani sports journalists, as well as its special research, relevant today. The main goal is to popularize such concepts of morality and spiritual wealth as morality, education and understanding of the meaning of the works of such journalists as S. Berdikulov, N.Zhunusbaevich, K. Rysbekovich, through the study and patriotic education of young people through the work of Kazakhstani sports journalists.

Key words: Sports, patriotism, journalist, youth, education.

Спорт журналистикасы – шарпысып шатасып жатқан, арпалыс пен айқасқа толы, бір сезімтал әлем. Бұл сала күн сайын жаңа бір төл туындалармен, өзінің түпсіз тұңғиық сырлы құпиясына қарай еріксіз еліте береді. Ал, сол сырға толы құпияның шетіне жете алмайтын шыңырауына құлап кетпеуі үшін, дара қабілет, пайым парасат және қырағы байқампаздық керек. Адамзаттың өзін - өзі тәрбиелеуі әрі басқа қырынан жетілуі бұл саладағы міндеттердің бірі. Журналист – қоғамда болып жатқан оқиғаларды тек баяндаушы емес, ол шығармашыл тұлға. Қазақ спорт журналистерінің шығармашылығы теңдесі жоқ – жауһар. Олай дейтін себебіміз, қазақ спорт журналистерінің шығармашылығы арқылы жастарды елжандылыққа тәрбиелеу қазіргі күннің ең өзекті мәселелердің бірі. Қазақ спорт журналистикасының іргетасын қалаушы Сейдахмет Бердіқұловтың, оның шәкірті әрі журналистика жампозы Несіп Жүнісбайұлының,

сонымен қатар спорт журналисі Қыдырбек Рысбекұлның шығармалары арқылы жастарды отансүйгіштікке тәрбиелеу мәселесін арнайы зерттеу бүгінгі күннің өзектілігі болып отыр.

Сейдахмет Бердіқұлов – қазақ елінің спорт жұлдыздарының табыстарын насихаттауға еңбек сіңірген жазушы, журналист. Сейдахмет Бердіқұлов қазақ спорт журналистикасының негізін қалаушы, ел спортын насихаттауға телегей-теңіз еңбек сіңірген, Қазақстан спорт басылымдары қауымдастығының алғашқы президенті. Журналист **Сауытбек Әбдірахманов:** «Бүгінгі тілмен айтсақ, жаһандану журналистикасының бастауында тұрған жігіттердің бірі осы Сейдахмет болды. Әсіресе, Сейдағаң қазақ жастарының бойында намысшылдық болуы керек жөнінен ерекше еңбек етті. Сол футболдың жалынан ұстап, оны өнер биігіне көтеріп, феноменін және қадір-қасиетін қазаққа алғаш түсіндіріп берген Сейдахмет Бердіқұлов», – дейді [3]. **Уәлихан Қалижан:** «Ол кісі әр нәрседен бір деталь іздейтін. Жүрген жүрісі мен киген киімі де қызық болатын. Анда-санда ғана «галустук» тағатын. Ерекше бір кепкісі бар еді. Оны ешкім кие де, таба да алмайтын еді. Сосын солақай болды. Жазғанда қисайтып жазатын», – деп еске алды [9]. **Несіп Жүнісбаев** өз ұстазы Сейдағаң туралы: «Қазақ баспасөзінің чемпион қаламгері, қазақ спорт журналистикасының негізін қалаушы, ел спортын насихаттауға телегей-теңіз еңбек сіңірген, қазіргі Қазақстан спорт басылымдары қауымдастығының алғашқы президенті, 1966 жылы Лондонға, 1970 жылы Мексикаға барып, футболдан әлем чемпионаты жайлы қалам тартқан алғашқы қазақ», – деді [9]. Сейдахмет Бердіқұлов шығармашылығының мәні адамзатты **ұлттық ерлік дәстүрлерге сүйене отырып әрі жас өскіннің ой санасы мен сезімін дамытып,** туындылары арқылы Отансүйгіштікке тәрбиелеу. Қазақ спорт журналистикасының негізін қалаушы С. Бердіқұлов туындыларының басты ерекшелігі – спорт арқылы жас ұрпақты елжандылыққа тәрбиелеуге құрылған. Журналист туындыларында ғибрат аларлық әрі өсиеттік мәні бар, терең мағыналы ұғымдар жиі кездеседі. Сейдағаңның басқа спорт журналистерінен айырмашылығы – қарымды қаламгердің шығармашылығын оқи отырып спорт атты күрделі де қиын әлемнің бар қалтарысын ұғынасың, қызығына қанасың, өзің білмеген тылсым сырға қанығасың әрі ерекше стилде жазады. Шығармаларының басты өзегі – спортқа және еліне деген сүйіспеншілік, ерлік, ұстамдылық, үздіксіз еңбек. Оның шығармасының тілі тамаша. Қай оқиғаны әңгімелесе де одырайған сурет, дүрдараз диалог кездеспейді. Бәрі шебер ұстаның шегесіндей, ұшы өткір, түбі тиянақты. Жазушының қай шығармасын оқысақ та бояуы мол, рахат дүниенің куәсі боласыз. Мәселен, Сейдағаң шығармашылығы жөнінде «Қайрат» командасының түлегі, Қазақ ССР-іне еңбек сіңірген спорт бапкері **Тимур Сегізбаев**: «Бердіқұловтың «Жұмыр жерде теңбіл доп» атты кітабы сондай әдебиеттің жақсы үлгісі. Мен футболшы ретінде де, футбол маманы ретінде де бұл кітаптан алған әсерім көп», - деп Сейдағаң туындыларының сондай ерекше әрі айшықты сонымен қатар, қызықты екендігін дәлелдеп тұрғандай. Қаламгер туындыларында түрлі кейіпкердің жан дүниесін ашып, сана-сезіміне терең бойлап, олардың басынан өткен қиындықтары мен қызықты сәттерін шебер суреттеген. Бұны оқыған кез келген оқырманның спортқа деген қызығушылығының артуы сөзсіз әрі қазақ топырағынан шыққан спортшылардың жетістіктері оқырманды қанаттандырады, жас ұрпақты елжандылыққа тәрбиелеп, Отансүйгіштікке баулиды. Шығармаларының әрбірінде түйінді ойлар ұшырасады. Мәселен, *«Әлем қараған 32 спектакль»* атты туындысында: «Футбол тағының тәжін кию оның күндей күлімдеген алтын кубок алу инемен құдық қазғандай қиын екені де жұртқа тағы паш етілді», - деп әрбір жетістіктің артында тынымсыз еңбек пен үздіксіз ізденімпаздық тұрғандығын түйдекті оймен жеткізеді [11].

Несіп Жүнісбайұлы – қазақ журналистикасындағы бір салаға маманданып, өзі таңдаған саланың отымен кіріп, күлімен шығудың дәстүрін, мектебін қалыптастырған санаулы қаламгердің бірі. Несіп Жүнісбайұлы — Қазақстан Спорт баспасөзі

қауымдастығын құрушы әрі осы ұйымның тұңғыш президенті (1992-2013 ж.ж.), бұған қоса Азия спорт журналистері одағы (ASPU) Атқару комитетінің мүшесі (1994-2006 ж.ж.), Азия Олимпиадалық Кеңесінің (ОСА) баспасөз комитетінің мүшесі болған тұңғыш әрі жалғыз журналист. Сейдахмет Бердіқұл ұлттық спорт журналистикасының негізін қалап, күре жолын салып кетсе, Несіп сол жолды бес құрылыққа жалғап, ұстаз дәстүрін ілгері сүйреді. Ол – спорт журналисті, жазушы, спорт шебері, жоғары ұлттық дәрежедегі төреші, ҚР еңбек сіңірген жаттықтырушы, Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері. *Он Олимпиада ойындарының, бес футболдан әлем чемпионатының куәгері, спорт тақырыбына жазылған, әдеби және деректі тақырыпқа жазылған 20-ға тарта кітабы бар* [12]. **Қаламгерлік аспанында өнер мен спорт тақырыбын қос қанат қылып самғаған Несіп Жүнісбайұлы өзі жөнінде: «**Спорт журналисі боламын-ау деп ойламаған адам екенмін. Бірінші курстан «Лениншіл жасқа» барып, хабар жаздым. Жарылқап Бейсенбай, Эрнест Төреханов, Орысбай Әбілдаев деген ағаларымыздың тапсырмаларын орындадым. Үлкен ұстазым Сейдахмет Бердіқұлов жазғандарымды бақылап жүреді екен. Бесінші курс оқып жүргенде 1975 жылдың 9 қаңтарында Ерғали Сағатов екеуміз бір бұйрықпен, бір күнде жұмысқа алындық. Сейдағаң екі-үш айдан кейін спорт бөліміне тілші қылып ауыстырды. Содан «Лениншіл жаста» тапжылмай 16 жыл қызмет істеппін. Спортқа деген махаббат сегізінші сыныптың аяғында оянса, спортты жазуға деген құлшыныс «Лениншіл жастың» қабырғасында жүргенде басталды. Осы басылымда жүріп спорт журналисі болуым керек екенін түсіндім» [13]. **Қыдырбек Рысбек**: «Несіп ағаның ұлтқа жасаған қызметі тек журналистік еңбектерімен ғана шектелмейді. Несіп Жүнісбайұлы ұлттық спорттың жанашыры әрі білікті маманы. Ағамыз тоғызқұмалақтан спорт шебері, Қазақстан Республикасының еңбек сіңірген жаттықтырушысы, жоғары ұлттық дәрежедегі төреші. Халқымыздың осы бір ғажап зияткерлік ойынынан Қазақстан чемпионатының күміс жүлдегері, республиканың ұлттық спартакиадасының жеңімпазы. Несіп Жүнісбайұлы тізгінін ұстаған Алматы қаласының командасы республика чемпионатының командалық бас бәйгесін ұтып алды. Ағамыз ұйымдастырған тоғызқұмалақ үйірмесіне біз де бардық. Қазақстан чемпионатында төртінші орын алып, екі мәрте Алматы қаласының чемпионы атанған соң алаңсыз спорт журналистикасының соңына түстік» [14]. Несіп Жүнісбайұлының шығармашылығының мәні адамзатты патриоттық – отансүйгіштік тәрбиеге лайықты қалыптастырып, алтын бесік елін, кіндік кескен жерін қорғайтын және осы мақсат жолында бар күш – жігері мен ақыл – қайрат жұмсап, отаншыл азаматтарды, яғни нағыз патриоттарды спорт арқылы тәрбиелеп өсіру. Н.Жүнісбайұлы туындыларындағы басты ерекшелік – туындыларын оқыған сайын өмір сүргің келеді, қаламгер әлеміне кірсең сәйгүліктей сезімтал, серіппедей шапшаң ахуалдың лебін сезінуге құрылған.Оның туындыларының әрбірінде түйіп аларлық ойлардың мәні бар. Несіптің басқа спорт журналистерінен айырмашылығы – туындыларының шынайы ұлттық өмір сүйгіштікке құрылғандығы. Шығармаларының басты өзегі – оқырмандарын спорт арқылы өмірді сүюге, сол өмірді сүю спорттан басталатындығы әрі сол арқылы елжандылыққа тәрбиелеп, Отанға қызмет етуге баулу. Ол әр шығармасын қызықты әрі тартымды етіп бірізді оқиғаның негізгі тақырыбынан ауытқымай жүйелі жеткізеді. Мәселен, *спорт жанашырының «Әкемнің қамшысы» атты туындысына зер салсақ* автордың ұлттық құндылықтарға қаншалықты бас игенін сезініп, өзі де ол қасиеттер жайлы терең толғана бастайды. *«Әкемнің қамшысы»* кітабын ашқан беттегі *«Кертолғау»* әңгімесінің арқауы қаншалықты аңыз болғанымен, жазушының бойына уызбен сіңген сөз өнері әлемінің ғажайып ләззат шуағына малына бересіз. Қазақтың қара домбырасының қасиетті піріне айнала білген кешегі Сүгір дарын мен Мафруза арасындағы бал махаббаттың бар баянын алдыңа ақ сезімге құндақтай ұсынатын осынау табиғаты күрделі әңгіме еріксіз баурайды. Қаламгер кейіпкерлерінің тас құдықтай тереңге тартқан мінез-

түсініктерін орайлы оқиғалар арқылы өргенімен қатар, өзара тіл қатысу қуаты арқылы жарықтың көзіне жарқырата алып шыққан. Жалпы, әңгіме күйшілік жайында, күй жайында, сол өнердің құдіретті өкілі Сүгір күйшінің бәріміз көрмеген, бірақ жүрекпен сезініп, сезіммен болжай алар ғажайып ғұмырының тылсым сәттері негізінде өрбиді. Сонымен қатар, қаламгердің әр шығармасы оқырманға түрлі ой салады. Мәселен, *«Үш өнеге»* шығармасының екінші өнегесінде: «Өмір сапарынан дүние жинамай, дос жинаған аға ғадеттеріне бас иіп отыра бердім», - деп өмірдің мәні дүние емес, достық екендігін дәп жеткізгендей. Байқағандарымыздай қаламгер туындыларында дидактикалық ойлар жиі ұшырасып отырады. *«Бәріміздің бапкеріміз»* деген бөлікте ұстазы жөнінде: «Шөлдеген жанның бұлаққа бет алатыны ақиқат. Мен де сол. Өмір сабақтарының бірінен сүрінсем-ақ ақыл алуға ағаға шабатынмын...». *«Ойлаған ойым»* деген бөлікте: «...Кейін білдім, спорт тек күш-қуат, аяқ-білек бәсекесі емес, мінез, намыс қақтығысы да екен», - деп спорт тек күштің мықтылығын емес, рухани мықтылықты да қажет ететіндігін тұспалдағандай. *«Алған жауабым»* бөлігінде: «...сырттан себеп іздеудің қажеті жоқ. Себепті өзіміздің жалқаулығымыздан, намыссыздығымыздан іздеу қажет. Бүгінде қазақ баласын тәрбиелеуге ұмтылмайтын маман табылмайды. Бәрі түсінеді. Ұяттың ұясы өз жастарымызда. Жалқаулар жақсы өмір сүргісі келеді. Жүз бүгіліп, мың терлеп, алтын тұғырға еңбектеп жетудің орнына, отырған жерін сипалап, бос бөтелке өткізіп, май қабуды абзал көреді. Тойынған жанның жүрегінде – май, ақылында – жел, миында – ірің, ал намысында көлеңке түседі», - деп жастарға үндеу тастаған іспетті. *«Ойлаған ойым»* бөлігінде: «...спорт өнерінің әр өрнегінен ұлттық белгі іздеп, өліп тұрамын», - деген ойынан қаламгердің елжанды екенін әрі сол спорт өнері арқылы келешек ұрпақты отансүйгіштікке тәрбиелеу үшін ізденіп және қалам тербеп жүргеніне осы сөзі дәлел секілді [15].

Қыдырбек Рысбеков - спорт журналисі, Республикалық «Жас апаш», «Егемен Қазақстан» газеттерінің спорт шолушысы, «Ер Дәулет» агентігінің директоры (1984-99). 1999 жылы ҚР Туризм және спорт агенттігінің баспасөз хатшысы, республикалық спорт комитетінің орынбасары (2009) Шығармалары: «Дәулет (1994), «Сұр-мерген Фервард» (1999), «Қазақ балуандар» (1998), «Қазақ боксшылары» (2000) жинақтарын құрастырушысы [17].

Ол қазақ спорт журналистикасының көшбасшысы Сейдахмет Бердіқұлов басқарған «Лениншіл жас» газетінде қарымды қаламгер Несіп Жүнісбайұлымен бірге спорт тақырыбында қалам тартты. Сол кезден бері ол еліміздің барлық жаттықтырушыларымен, спортшыларымен, спорт мамандарымен, басшыларымен, ардагерлерімен етене араласып, олардың бәрін жастар газеті мен басқа да басылымдарға жазып, аттарын қазақтың кең жазиралы даласына танытты. Одан кейін өзі басшылық қызметке барып, ұйымдастырушылық қабілетін көрсетті [18].

Қ.Рысбекұлы олимпиада чемпиондарының ұстаханасына айналған Қажымұқан Мұңайтпасұлы атындағы дарынды балаларға арналған спорт мектеп-интернатының директоры кезінде берген сұхбатында: «Қазір біз балаларды, жастарды күні бойы жаттықтырмай, оларға әдеби кітап оқытып жатырмыз», -деген еді. Қаламгердің бұл еңбегінің нәтижесі білімі мен білегі мықты ұрпақ болмақ деген сөз. Осы тұрғыда Қыдырбек Рысбекұлының келешек ұрпақты спорт арқылы ілім тоқуға, ізденімпаздыққа, кітапқұмарлыққа, елжандылыққа, батырлық пен еңбеккорлыққа тәрбиелеп жатқандығын аңғарамыз[18]. Қыдырбек Рысбекұлының шығармашылығының мәні адам бойына асыл қасиеттерді дамыту әрі отансүйгіштік, ерлік, батырлық, ұлтжандылық сезімдерді арттыру үшін өткен ата-бабаларымыздан үлгі-өнеге алып, тәлім-тәрбие беруді шығармашылығына арқау етеді. Туындыларының басты ерекшелігі – елін сүйген спорт саңлақтарының жетістіктері арқылы жас ұрпақты спортқа деген қызығушылығын арттыру әрі спорт

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(VOLUME 5 ISSUE 7, 2024)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

арқылы елжандылыққа баулу. Қаламгердің басқа спорт журналистерінен айырмашылығы – спорт жұлдыздарының өмірін зерделеу және олардың жетістіктері арқылы адамзатты спортқа икемдеу, сонымен қатар жастардың рухани құндылықтарын дамыту арқылы шаршы алаңда жаттықтыру. Шығармаларының басты өзегі – рухани құндылықтар, еңбек, спортқа және еліне деген сүйіспеншілік, спорт жұлдыздарының жетістіктерін халыққа насихаттау. Туындылары спортшы дарабоздарының жеңіс жолы туралы деректі жинақ. *«Саңлақ»* атты еңбегінде ел спортының айтулы тұлғалары туралы мақалалар енген. Кітаптың оқиғалары тартымды, деректері құнды, тілі шұрайлы. Мәселен, *«Берікқазы»* туындысында: «Жеңіс деген қандай құдіретті! Ер жігіттің мәртебелі болғаны қандай ғанибет! Ұлы жолдан, ұлы сапардан маңдайың жарқырап оралсаң – бұл дегенің ең алдымен еліңнің мерейі! Бақ деген осы шығар!», - деп еңбектің наны тәтті екенін әрі жеңіске жетіп еліңнің абыройын көкке көтеру нағыз баққа теңеп тұр. «Берікқазы» туындысында: «...Жат жерде жүргеніме үш жылға жуықтады. Ұзамай ауылға біржола ораламын. Ел үшін тер төгуім керек. Отанымызды біз көтермесек, кім көтереді?»,- деп нағыз елінің жанашыры, ұлтжанды ер азаматы Берікқазының болмысы арқылы оқырманды елжандылыққа тәрбиелемек [19].

Қорытындылай келе, Республикамыздағы спорт әдебиетіне сүбелі үлес қосқан Сейдахмет Бердіқұловтың шығармашылығы - бүгінгі күні біздер үшін таптырмас жауһар. Қаламгердің туындысын спорт саласына келем деп жүрген немесе келген тіпті, спорт саласының маманы болсын оқуға тиіс баға жетпес құрал. Бұл туындылар тұлғаны тек спорт саласына бейімдеп ғана қоймай, рухани байытып, жан-жақтылыққа әрі елжандылыққа тәрбиелейді. Себебі, қаламгердің басты мақсаты өмірлік түйген ойларын туындылары арқылы жеткізіп, келешек ұрпақты спорт арқылы Отанды сүюге тәрбиелеу деп есептейміз. *Несіп Жүнісбайұлының* туындылары шұрайлы тілмен жазылған сезімтал ойлары оқырманды ойландырмай қоймасы анық. Оның түйдекті ойларын оқыған адамзаттың кеуіліндегі түйінін шешіп, сұрағына жауап тауып, шығармалары арқылы қанаттанып әрі спортқа деген қызығушылығы артып, өз елінің нағыз елжанды азаматы болуға үндейді. Қаламгер шығармаларының сыршылдығы сонша мазмұны терең, ойы салмақты, тәлімдік-тәрбиелік мәні бар туындыларында жақсылық, ізгілік туын жоғары көтеріп, ұрпақты гуманизмге әрі ұлтжандылыққа, адамгершілікке, спорт арқылы Отансүйгіштікке үндейді. *Несіп Жүнісбайұлының* өмірдегі барлық жақсылықты көңілге тоқып, зердеге сіңіруде үлгі-өнеге алатын ғибраты мол шығармашылығы кейінгіге өнеге қалдырумен құнды. Қаламгер Қыдырбек Рысбекұлы шығармашылығы спорт саңлақтарын насихаттау арқылы спортқа баулу әрі ұлт жанашырларын тәрбиелеу. Олардың болмыстары, жеңістері арқылы жасөспірімдерді кітап оқыту арқылы спортқа қызығушылығын ояту. Біздің ойымызша, қаламгердің бұл қолданыстары орынды. Бала ең алдымен көкірек көзін ашып, санасын оятып, ұлы тұлғалардың ерен еңбектерімен танысып, ұлтына нағыз жанашыр білімді әрі білекті ұрпақ болып қалыптаспақ. С.Бердіқұлов, Н.Жүнісбайұлы, Қ.Рысбекұлының шығармашылығына тән ортақ дүние үшеуінің де басты мақсаты спорт саңлақтарының өмірін насихаттау және салауатты өмір салтына баулу арқылы келешек жастарды елжандылыққа тәрбиелеу. Бұл қалай десеңіз, журналист шығармасына, дәлірек айтқанда спорт саңлағының болмысы, жетістікке жету барысында кездескен қиындықтарды жеңіп, биік белесті бағындырғанын және ол жетістік өзінің сонымен қатар, елінің абыройы екендігін ұғындырады немесе автор ойының түйінінде ұлтжандылықты арқау етеді, оны оқырманға ұсынады. Оқырман оймақтай ойларды оқып, кейіпкермен бірге тыныстағанда оның бойында еліне деген сүйіспеншілік және спортқа деген қызығушылық, «мен де осындай болсам екен» деген стимул қалыптасады. Сол стимулға жету үшін мақсат қойып, әрекет етеді. Міне, шығарма арқылы жастарды тәрбиелеу деген осы. Қазіргі жастар өте алғыр әрі жаңалыққа құштар, оларды

дұрыс бағыттау біздің қолымызда. Сондықтан да, Сейдахмет Бердіқұловтың, Несіп Жүнісбайұлының, Қыдырбек Рысбекұлының тағылымы мол туындыларының маңызы аса зор.

ПАЙДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. «Батырлар жыры», 179-б, I том, Алматы – 2000/.
2. Н.Назарбаев «Ұлы даланың жеті қыры, «ЕҚ», №...
3. ҚАЗАҚ СПОРТ ЖУРНАЛИСТИКАСЫНЫҢ ТҮБІ ӘРІДЕ ЖАТЫР.pdf (yandex.kz)
4. Есей ЖЕҢІСҰЛЫ: Жазушы ретінде әлі толық зерттелмей келеді (zhasalash.kz)
5. Спорт журналистикасының бүгіні: проблемалар, жетістіктер, мамандардан кеңес | 7kun.kz
6. Мұхтар Әуезов энциклопедиясы — Алматы, «Атамұра» баспасы, 2011 жыл.
7. Қазақстан жазушылары: Анықтамалық/Құрастырушы: Қамшыгер Саят, Жұмашева Қайырниса - Алматы: «Аң арыс» баспасы, 2009 жыл
8. Қазақстан - спортшылар елі. Энциклопедиялық анықтамалық. - Алматы: "Сөздік-Словарь".
9. Қазақ спорт журналистикасының негізін салған Сейдахмет Бердіқұловтың туғанына 90 жыл - el.kz
10. Сейдахмет Бердіқұлов (adebiportal.kz)
11. Бердіқұлов С. Үшінші подъезд: - Алматы: Жазушы, 1980. – 316 бет.
12. Қазақ әдебиеті. Энциклопедиялық анықтамалық. — Алматы: «Аруна Ltd.» ЖШС, 2010 жыл.
13. anatili.kazgazeta.kz/news/58723
14. «Намыстың» әкесі — SportPress.kz
15. Жүнісбайұлы Н. Әкемнің қамшысы. – Астана: Елорда, 2002. – 376 бет.
16. ҰЛТЫМ ДЕП СОҚҚАН ЖҮРЕГІ | Turkystan.kz
17. Қазақстан - спортшылар елі. Энциклопедиялық анықтамалық. - Алматы: "Сөздік-Словарь".
18. Қазақ спортының тарихшысы — SportPress.kz
19. Рысбекұлы Қ. Берікқазы. – Астана: Ер-Даулет, 2007. – 312 бет.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(VOLUME 5 ISSUE 7, 2024)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

УДК 796.035

ОПТИМИЗАЦИЯ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ СПОРТСМЕНОВ-ПАРАЛИМПИЙЦЕВ.

Ткаченко Юлия Сергеевна
магистрант Евразийского
Национального университета им. Л.Н. Гумилева, кафедра физической культуры и спорта, 010000 ул. Янушкевича 6, Астана, Казахстан
Тажигулова Батима Мажитовна
кандидат педагогических наук, доцент кафедры физической культуры и спорта ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, 010000 ул. Сатпаева 2, г. Астана, Казахстан
Сагиев Талгат Абаевич
кандидат педагогических наук, старший преподавтель кафедры физической культуры и спорта ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, 010000 ул. Сатпаева 2, Астана, Казахстан
Сыдыков Даулет Тастанович
магистр, преподаватель Казахского университета технологии и бизнеса имени К.Кулажанова, г. Астана, Казахстан

https://doi.org/10.5281/zenodo.12123095

Аннотация. Настоящая статья посвящена важной и актуальной теме психологической подготовки паралимпийцев. Она представляет обзор современных исследований и теорий в области спортивной психологии, адаптированных специально для спортсменов с ограниченными физическими возможностями. В статье рассматриваются ключевые аспекты психологической подготовки, такие как целеполагание, уверенность в себе, стрессоустойчивость, саморегуляция, управление стартовыми состояниями. Особое внимание уделяется различным методам и техникам, используемым для повышения психологической устойчивости и достижения оптимальных спортивных результатов у паралимпийцев. Авторы также рассматривают влияние личностных и социально-психологических факторов на эффективность психологической подготовки и предлагают рекомендации для тренеров и спортивных психологов, работающих с этой категорией спортсменов.

Ключевые слова: паралимпийский спорт, психологическая подготовка, саморегуляция, управление стрессом, целеполагание, возбуждение.

Abstract: This article is devoted to an important and relevant topic of psychological training of Paralympians. It provides an overview of current research and theories in the field of sports psychology, adapted specifically for athletes with disabilities. The article discusses key aspects of psychological training, such as goal setting, self-confidence, stress tolerance, self-regulation, and management of starting states. Special attention is paid to various methods and techniques used to increase psychological stability and achieve optimal sports results for Paralympians. The authors also consider the influence of personal and socio-psychological factors on the effectiveness of psychologica training and offer recommendations for coaches and sports psychologists working with this category of athletes.

Key words: Paralympic sports, psychological training, self-regulation, stress management, goal setting, arousal.

Актуальность и цель исследования. В современном мире психологическое сопровождение спортсменов становится все более важным аспектом их успеха. Это

проявляется в том, что многие специалисты в области спорта признают, что психологическая подготовка является не менее важной, чем физическая, тактическая или техническая подготовка. В современном паралимпийском спорте, особенно на самом высоком уровне, спортсмены сталкиваются с огромным давлением и конкуренцией, требующими высокой степени психологической устойчивости и адаптации. Однако, несмотря на рост популярности паралимпийского спорта, вопросы психологической поддержки для спортсменов с ограниченными возможностями до сих пор остаются относительно недооцененными и недостаточно исследованными. Наше исследование направлено на то, чтобы более глубоко исследовать эту проблему и выявить многообразие подходов к ее решению. Психологические навыки играют важную роль в повышении производительности и мотивации спортсменов, что в свою очередь может значительно снизить вероятность преждевременного завершения карьеры в спорте. В исследовании, проведенном среди элитных игроков в колясочном регби, обнаружено, что всесторонние психологические навыки способствуют бОльшему вовлечению в спорт [6].

Спортсмены, обладающие сильными психологическими навыками, такими как способность к концентрации или умение справляться с трудностями, склонны проявлять большую преданность и энтузиазм к спорту по сравнению со спортсменами, у которых эти навыки менее выражены. Это свидетельствует о том, что развитие психологических навыков может иметь значительное значение для успешной карьеры в спорте и продолжительного участия в нем. Исследование направлено на изучение эффективности и влияния психологической подготовки на спортивные результаты и психологическое благополучие паралимпийцев. Основной целью является выявление оптимальных методов и стратегий психологической поддержки, способствующих повышению мотивации, уверенности в себе, стрессоустойчивости и других психологических аспектов, необходимых для успешных выступлений в паралимпийском спорте.

Методы и организация исследования. Проведение систематического обзора научной литературы по теме психологической подготовки паралимпийцев для выявления основных теорий, концепций и методов.

Результаты исследования и их обсуждение. Рассмотрены методы психологической поддержки, которые наиболее эффективны для категории спортсменов с ограниченными возможностями:

1) Использование саморегуляции через внутреннюю речь является важным элементом психологической подготовки спортсменов с ограниченными возможностями, и его систематическое применение может значительно повысить эффективность тренировок и достижение высоких результатов в соревнованиях. Позитивные и успокаивающие внутренние диалоги или же энергичные и подбадривающие могут значительно помочь спортсменам в регулировании их эмоций и уровня возбуждения во время тренировок и соревнований. Например, спортсмен может использовать позитивное самообращение, чтобы убедить себя в своей способности достичь поставленных целей или успокоиться в моменты повышенного напряжения.

Одним из важных аспектов внутреннего диалога является его использование для поддержания правильной техники выполнения упражнений. Например, лучник может повторять себе фразу "Держи руку выше", чтобы сохранить правильную позицию руки во время стрельбы, особенно когда он устает. Также спортсмены в спорте голбол успешно используют инструктивное самообращение для улучшения своей игры.

Кроме того, позитивное самовнушение может помочь спортсменам пережить неудачи и преодолеть трудности. Негативные мысли о прошлых ошибках или опасениях по поводу будущих результатов могут отвлечь спортсменов от настоящего момента и будет препятствовать тому, чтобы показать лучшие результаты. Поэтому важно, чтобы

спортсмены умели распознавать и переориентировать свои мысли на позитивные аспекты и текущие задачи.

2) Целеполагание - это важный инструмент саморегуляции, который играет ключевую роль в достижении успеха в спорте для спортсменов [4]. Цели должны устанавливаться в соответствии с временными периодами: текущие, промежуточные, стратегические.

Текущие цели помогают спортсмену сосредоточиться на процессе выполнения задачи, например, отработка техники того или иного двигательного навыка. Промежуточные цели фокусируются на достижении конкретных результатов, таких как улучшение личных рекордов или победа в соревнованиях. Стратегические цели определяют результаты долгосрочной перспективы, например, попадание в топ-10 на паралимпийских играх. Социальной поддержка также играет важную роль в установке и достижении целей. Тренировочные партнеры и тренеры могут оказать поддержку и стимул для достижения поставленных целей. Разработка краткосрочных, среднесрочных и долгосрочных целей позволяет спортсменам декомпозировать большие задачи на более мелкие и управляемые этапы. Важно иметь гибкую иерархию целей, которая позволяет учитывать неконтролируемые события, такие как болезни и травмы. Это позволяет адаптировать цели в соответствии с изменяющимися обстоятельствами и продолжать двигаться вперед, несмотря на препятствия.

Спортсмены с ограниченными возможностями также должны ставить перед собой цели, касающиеся образа жизни и питания. Это включает в себя обеспечение достаточного сна, соблюдение правильного питания и поддержание здорового образа жизни вне тренировок и соревнований.

3) Управление стрессом и тревожностью. В результате серии трех связанных исследований среди британских паралимпийских спортсменов на креслах-колясках было обнаружено 10 основных источников стресса [5]:

1) Спортсмены беспокоились о проблемах перед соревнованиями (например, о том, что не попадут в команду);
2) Недостаточная подготовка к соревнованиям (неисправность оборудования);
3) Проблемы на площадке (ограниченное время игры);
4) Стресс после соревнований (Неудачное выступление);
5) Негативные аспекты крупных соревнований (отдаленность от дома и близких);
6) Плохая командная игра (разногласия в команде);
7) Негативное поведение тренеров (чрезмерная критика);
8) Проблемы в отношениях (беспокойство о том, что партнер будет один);
9) Требования спорта (например, стоимость снаряжения);
10) Недостаток осведомленности о проблемах инвалидов (например, о необорудованных душевых кабинах).

Паралимпийские спортсмены сталкиваются с уникальными стрессорами, связанными с их инвалидностью, в дополнение к общим стрессовым ситуациям, с которыми сталкиваются все спортсмены. Эти стрессоры могут включать в себя физические ограничения, ощущение недостаточности, а также социальные и эмоциональные аспекты, такие как ощущение отчуждения или недооцененности.

Для спортсменов с ограниченными возможностями крайне важно научиться воспринимать стрессоры как вызовы, которые могут сделать их сильнее, а не как нечто необъятное и непреодолимое. Спортивные психологи и тренеры должны помогать им

развивать такое позитивное отношение к стрессу. Спортсмены, которые таким образом реагируют на стрессовые ситуации, чаще осознают, что управлять стрессом возможно, и что могут научиться справляться с ним более эффективно. Это подчеркивает важность и необходимость того, чтобы спортсмены видели стрессовые события как вызовы, которые могут стимулировать их личностный и спортивный рост, а не как нечто, что ставит под угрозу их успех.

Больше всего спортсмены испытывают тревогу перед соревнованиями, поэтому в предсоревновательный период важно учесть все мельчайшие детали и подготовиться к ним. Планирование соревнований играет ключевую роль в успехе спортсменов с ограниченными возможностями. Атлеты часто сталкиваются с непредвиденными ситуациями, поэтому заранее стоит прогнозировать трудности и разрабатывать стратегии для их преодоления. Примером такого подхода являются Паралимпийские игры в Афинах, где спортивный психолог предвидел возможные проблемы с лошадьми и организовал присутствие кузнеца. Когда одна из лошадей потеряла подкову, это быстро исправили, тем самым предотвратив негативный исход соревнований.

Кроме того, спортсменам рекомендуется предварительно ознакомиться с местом проведения соревнований. Это позволяет им чувствовать себя более уверенно и комфортно на незнакомой территории, снижает уровень тревожности и неопределенности. Даже в случае ограниченного физического доступа к месту соревнований, использование визуальных материалов, таких как видео или фотографии, может быть полезным для создания представления о месте.

Наконец, понимание тонкостей соревновательной обстановки, таких как особенности траектории шайбы на ледовой арене для паралимпийских хоккеистов на санках, является важным элементом успешной подготовки к соревнованиям. Это позволяет спортсменам адаптироваться к окружающим условиям и максимально эффективно использовать свои навыки и возможности на пути к достижению спортивных целей.

4) Релаксация – это процесс вхождения и пребывая в особом состоянии, которое сопровождается абсолютным физическим и ментальным расслаблением, ощущение легкости и блаженства.

Мастерство быстрого расслабления мышц – задача намного более сложная, чем напряжение. Для достижения расслабленного состояния организму необходимы определенные двигательные навыки и способность мышц реагировать на нервные импульсы. У тренированных людей, особенно спортсменов, замечены высокие способности к расслаблению мышц. Физические упражнения увеличивают эту способность, что позволяет осознанно тренировать расслабление [1].

Существуют различные методы, которые помогают освоить технику релаксации:

- *Метод имитации*: Позволяет почувствовать состояние, которое называется релаксацией. Поза "кучера" представляет собой полусонное сидячее положение. Закрыв глаза и дыша неглубоко диафрагмой, можно почувствовать, как мышцы вдоль позвоночника расслабляются. Эта поза создает ощущение легкости тела.
- *Аутогенная тренировка*: техника расслабления, которая обычно выполняется сидя или лежа. Позволяет привести себя в расслабленное состояние с помощью концентрации - простых предложений, которые спортсмен мысленно произносит про себя или которые произносит рассказчик (например, "Я совершенно спокоен, расслаблен и непринужденно себя чувствую")
- *Прогрессивная мышечная релаксация (расслабление мышц)*: В этом методе различные группы мышц интенсивно напрягаются поочередно, а затем немедленно

расслабляются. При частом использовании эта техника повышает осознанность тела и укрепляет способность сознательно расслабляться.

- *Техника расслабления «Дыхание по кругу»* часто применяется в медитации. Регулярно используя данную технику можно довольно быстро вернуть себе ресурсное состояние, которое так необходимо спортсменам во время их тяжелых физических нагрузок или в предсоревновательный период. Происходит синхронизация дыхания, пульса, выравнивание артериального давления, положительное влияние на сознание, когда спортсмен выходит из состояния стагнации.

  Для выполнения этого упражнение следует выполнить следующие шаги:

  - представить круг в своем воображении;

  -Выполнить вдох продолжительностью 4 секунды (представляя, как вдох проходит по левой стороне тела, снизу вверх по полукругу)

  - Выполнить выдох 4 секунды (представляя вышесказанный пункт, но по правой стороне)

  Можно, помогая, двигать рукой вдоль полукруга: вдыхать, двигаясь снизу вверх, и выдыхать, двигаясь сверху вниз

5) Формирование уверенности в своих силах.

Сформирование уверенности в своих способностях представляет собой ключевую задачу для спортсменов высшего класса, особенно в условиях острой конкуренции на самых престижных соревнованиях. Уверенность в себе оказывает значительное влияние на качество как тренировочной, так и соревновательной деятельности. Наоборот, неуверенность в своих силах может привести к срывам и созданию психологических барьеров, вносящих дополнительные трудности. Эффективность подготовки спортсмена, четкие цели и задачи во время тренировок и соревнований, определение слабых и сильных сторон конкурентов определяет уверенность спортсмена. Помимо постановки тренировочных и соревновательных целей очень важно также развивать чувство уверенности на протяжении всей карьеры спортсмена.

Уверенность в себе необходимо поддерживать соответствующим техническим и тактическим мастерством, а также высоким уровнем физических и психологических качеств. В то же время, при равной подготовке, уверенность может стать ключевым фактором успеха в условиях острой борьбы. Недостаточное чувство уверенности может привести к тревожности и переоценке сил соперника, тогда как чрезмерная уверенность может привести к проблемам с мотивацией и выполнением тренировочных заданий [3]. Следовательно, оптимальный уровень уверенности в себе играет важную роль в достижении успеха в спорте, предотвращая как недооценку, так и переоценку собственных способностей.

6) Управление стартовыми состояниями.

На спортсменов возлагается очень большая ответственность в связи с увеличением спортивных достижений, появляющейся конкуренцией и с растущим статусом спортивных результатов, что приносит дополнительные психологические нагрузки для спортсменов. Исходя из этого, увеличивается уровень психического напряжения, которое может варьироваться от возбуждения до торможения.

Тип соревнования, уровень мотивации, степень подготовки – факторы, от которых зависит уровень психического напряжения у высококвалифицированных спортсменов.

Выделяются четыре основных состояния соревновательной готовности спортсмена: В.Н. Платонов выделяет четыре основных состояния соревновательной готовности спортсмена. См. рисунок 1

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

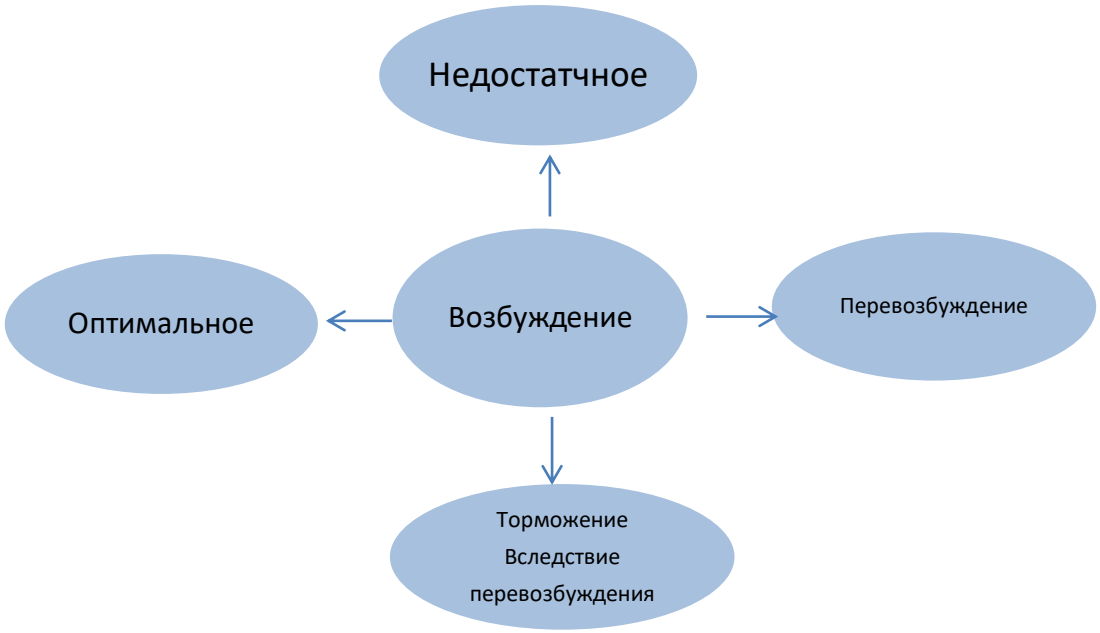

Рисунок 1. Основные состояния соревновательной готовности спортсмена.

Недостаточное возбуждение характеризуется проявлением недостаточной концентрации и вялости, спортсмену крайне трудно сосредоточиться на соревновании. Такое состояние часто наблюдается у молодых спортсменов, которые еще не имеют достаточного соревновательного опыта, они не могут использовать свой потенциал в полную силу, их действия могут быть неадекватными или несвоевременными. Регулирующий эффект оказывает правильно проведенная разминка. В случае предстартовой апатии разминка проводится более интенсивно для повышения возбудимости нервной и мышечной систем.

Самым наилучшим состоянием для достижения высоких спортивных результатов является оптимальное возбуждение. В таком состоянии спортсмен ощущает себя полностью физически, технически и тактически подготовленным. Он способен к объективизации своих действий, способностей соперников и работу партнеров по команде, чувствует полную уверенность в готовности достичь намеченной цели.

При перевозбуждении спортсмен может отличаться сильной возбужденностью, раздражительностью, чрезмерной активностью и недостаточностью самообладания. Часто, это свойственно тем спортсменам, которые во время тренировок обычно спокойны, но в соревновательный период могут проявлять такие негативные качества как злость, грубость, упрямость, чрезмерная требовательность к окружающим. Персоналу спортсменам важно помнить, что оправдание такого поведения неприемлемы. В противном случае спортсмен может объяснять свои низкие спортивные результаты выдуманными причинами. Также такое состояние чревато психосоматическими заболеваниями. Регулировать такое предстартовое состояние можно правильно проведенной разминки, с включением дыхательных упражнений и элементами стретчинга.

Торможение вследствие перевозбуждения – противоположность состояния недостаточного возбуждения. Данному состоянию свойственны: невротические реакции, вялость психического или физического характера, пассивность как следствие травматичных переживаний и неприятных представлений. Помощь такому состоянию заключается в активных методах стимуляции (активные скоростно-силовые упражнения, контрастные души, мотивационные наставления). При состоянии торможения

рекомендуется проведение неинтенсивной разминки, тёплый душ и методы саморегуляции.

Для улучшения психического состояния паралимпийцев незадолго до ответственных соревнований важно адаптировать тренировочную нагрузку в предстартовый период. Тем спортсменам, которым свойственно чрезмерное эмоциональное возбуждение, разумно избегать за 8-10 дней до соревнований тренировок с большой интенсивностью, а также следует отказаться от проведения контрольных тестов. Спортсменам с низким уровнем эмоционального возбуждения предпочтительно практиковать интенсивные упражнения, развивающие скоростно-силовые качества, взрывную силу, а также создание более эмоционально насыщенной атмосферы [2].

Заключение и выводы. Здоровая Я-концепция, психологическая устойчивость, уверенность в своих силах, способность к эффективной саморегуляции играют важную роль в психическом здоровье и могут косвенно влиять на спортивную производительность. Эти концепции позитивной психологии и личностные факторы имеют значительное значение для спортивных успехов. Спортсменам трудно сохранять высокий уровень тренировочной активности и конкурентоспособности на протяжении многих лет, особенно на Паралимпийских играх, если у них отсутствует чувство собственной значимости, самопризнания и если они испытывают негативные эмоции, такие как тревога, стресс и депрессия. Использование методов психологической подготовки, таких как саморегуляция через постановку целей и позитивное самообращение, управление стрессом, регулирование психического состояния предстартовых состояний является ключом к обеспечению высокого уровня спортивных достижений у паралимпийцев. Кроме того, важно учитывать влияние жизненных обстоятельств на спортивный опыт и успехи спортсменов, и предоставлять им соответствующую поддержку и помощь в достижении их спортивных целей. Таким образом, развитие и применение психологических подходов играет ключевую роль в повышении качества подготовки паралимпийцев и в их спортивных успехах.

Список источников

1. Кузнецова, Д. В. Проблема психофизической саморегуляции: современные концепции и их физиологические механизмы / Д. В. Кузнецова, В. А. Мильчакова // Вестник психотерапии. – 2018. – № 67(72). – С. 66-91.
2. Платонов, В. Н. Теория адаптации и резервы совершенствования системы подготовки спортсменов (часть 2). Вестник спортивной науки. 2010. №3. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/teoriya-adaptatsii-i-rezervy-sovershenstvovaniya-sistemy-podgotovki-sportsmenov-chast-2 (дата обращения: 25.03.2024).
3. Прохоров, В. И. Теоретические и организационно-методические основы самооценки спортсменом готовности к соревнованиям / В. И. Прохоров // Science Time. – 2019. – № 1(61). – С. 47-54.
4. Сагова, З. А. Целеполагание как ресурс повышения эффективности спортивной деятельности / З. А. Сагова // Физическая культура, спорт - наука и практика. – 2015. – № 2. – С. 75-79.
5. Campbell, E., & Jones, G. (2002). Sources of Stress Experienced by Elite Male Wheelchair Basketball Players. Adapted Physical Activity Quarterly, 19(1), 82-99.
6. Martin, J. J. & Malone, L. A. (2013). Elite Wheelchair Rugby Players' Mental Skills and Sport Engagement. Journal of Clinical Sport Psychology, 7, 253-263.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(VOLUME 5 ISSUE 7, 2024)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

УДК 654.191 : 316

ПОДКАСТ ЖУРНАЛИСТИКАСЫНЫН САНАРИПТИК МАРКЕТИНГ СТРАТЕГИЯСЫНДАГЫ МААНИЛҮҮ РОЛУ

Абдиева Чынара Ильиясовна
ф.и.к., доцент
Ош мамлекеттик университети
Ош ш., Кыргыз Республикасы

https://doi.org/10.5281/zenodo.12123095

Аннотация. Макалада коомдогу интеллектуалдык өз ара аракеттенүү тутумундагы шарттуу коммуникациянын негизинде күнүмдүк жашоо дүйнөсүн оптималдаштыруу фактору катары журналисттик бүтүндүктүн табияты изилденет. Азыркы цивилизациялык этапта бул дүйнөдөгү коомдук чыгармачылык уламдан-улам өнүгүп келе жатат. Мындай шарттарда подкаст журналистикасынын функцияларын күнүмдүк жашоо маданиятын оптималдаштыруу фактору катары руханий өндүрүш системасында зарыл. Жаңылануу процесстеринин мазмунун аныктоо жана учурдагы коомдук практикага катышуучулардын максаттуу ишке ашыруу жана максаттуу системаларын көрсөтүү маанилүү. Макалада публицистика учурдагы коомдук практикадагы интеллектуалдык өз ара аракеттенүү процесстеринин динамикасын камсыздоого багытталган, окуянын феномени катары, коомдук чыгармачылыктын ресурстарында социалдык өкүлчүлүктүн фактору катары изилденет. Жаңы маалыматтык-коммуникациялык технологияларды өнүктүрүү аркылуу күнүмдүк жашоо дүйнөсүн интеллектуалдаштырууда подкаст журналистиканын мүмкүнчүлүктөрү изилденип жатат.

Ачкыч сөздөр: подкаст, медиа, журналистика, санариптик маркетинг, маркетолог, жарнама, бизнес, дүйнө.

ВАЖНАЯ РОЛЬ ЖУРНАЛИСТИКИ ПОДКАСТОВ В СТРАТЕГИИ ЦИФРОВОГО МАРКЕТИНГА

Абдиева Чынара Ильясовна
к.ф.н., доцент
Ошский государственный университет
Ош, Кыргызская Республика

Аннотация. В статье исследуется характер целостности подкаст-журналистики как фактора оптимизации мира повседневности на основе конвенционального общения в системе интеллектуального взаимодействия в социуме. На современном цивилизационном этапе социальное творчество в этом мире приобретает всё более массовый характер. В этих условиях важно выявить содержание процессов необходимой актуализации функций подкаст-журналистики в системе духовного производства как фактора оптимизации культуры повседневности и репрезентации систем целеполагания и целеосуществления участников текущей социальной практики. В работе журналистика исследуется как феномен событийности, призванный обеспечить динамичность процессов интеллектуального взаимодействия в текущей социальной практике, как фактор социальной репрезентации ресурсов социального творчества. Изучаются возможности журналистики, которые обогащаются в результате

интеллектуализации мира повседневности на основе развития новых информационных и коммуникационных технологий.

Ключевые слова: подкаст, СМИ, журналистика, цифровой маркетинг, маркетолог, реклама, бизнес, мир.

THE IMPORTANT ROLE OF PODCAST JOURNALISM IN DIGITAL MARKETING STRATEGY

Abdieva Chynara Ilyasovna, Ph.D., Associate Professor
Osh State University
Osh, Kyrgyz Republic

Annotation. The article explores the nature of podcast journalism integrity as a factor in optimizing the world of everyday life based on conventional communication in the system of intellectual interaction in society. At the modern civilizational stage, social creativity in this world is becoming more and more massive. In these conditions, it is important to identify the content of the processes of the journalism functions necessary updating in the spiritual production system as a factor in optimizing the culture of everyday life and representing the targeting systems and target implementation of participants in current social practice. In the article journalism is explored as a phenomenon of eventuality, designed to ensure the dynamism of the intellectual interaction processes in current social practice, as a factor of the social representation in the social creativity resources. The possibilities of journalism, which are enriched by the intellectualization of the world of everyday life through the development of new information and communication technologies, are being studied. The author of the study focus on the problems of

Keywords: podcast, media, journalism, digital marketing, marketer, advertising, business, world.

Киришүү. Санариптик маркетинг стратегиясында подкасттарды кошуунун себептери жөнүндө сөз кыла турган болсок, подкасттар ар тараптуу, агартуучу күчкө ээ. Бир эле медиа ушунчалык көп потенциалга ээ, аны эч бир маркетолог көз жаздымда калтырбашы керек. Дүйнө жүзүндө маркетологдордун болжол менен 3%сы подкасттарды түзөт. 2014-жылы жарнамачылар подкаст ичиндеги жарнамаларга дээрлик 90 миллион доллар коротушкан, ал 2016-жылы 190 миллиард долларды түздү, эми подкаст жарнамалары 2024-жылы чоң секирик жасайт деп күтүлүүдө. Ал эми Кыргызстанда социалдык түйүндөрүн колдонгон колдонуучулардын саны күн сайын өсүүдө.

Кызыктуу подкасттар башка мазмун формасынан айырмаланып, подкасттар абдан кызыктуу. Окурмандар подкастты тамак жасап жатканда, сейилдөөдө же унаа айдап жаткан учурларда угууга абдан ыңгайлуу. Бренддер максаттуу аудиторияга жетүү үчүн аракет кылуунун кажети жок. Жазылуучулар эң акыркы эпизоддорду сүйүктүү түзмөгүнө чыгаргандан кийин автоматтык түрдө жүктөп алышат. Подкасттар ошондой эле активдүү катышууну жаратат, анткени подкаст угуучулар убактысынын 25%дан көбүн подкасттарды угууга жумшашат. Подкасттарды каалаган жерден даярдоого болот. Кээ бирлери студиялардан подкасттарды жасашат, кээ бирлери үйдү жактырса, көбү көчөдөн даярдашат. Подкастинг инвестициялоо үчүн аз акчаны талап кылат жана аны каалаган адам каалаган темада жасай алат. Дүйнө жүзүндө подкасттардын натыйжалуулугу жөнүндө сөз боло турган болсо, угуучулар уккандарынан таасирленет. 3 00 000 подкаст угуучуларынын сурамжылоосунда 63%сы шоу алып баруучу тарабынан жарнамаланган

продуктуну сатып алганын ырасташты. Алардын сатып алуу жүрүм-турумуна подкаст таасир этеби деген суроо берилген жана 71%сы шоуда бул тууралуу уккандан кийин демөөрчүнүн веб-сайтына киргенин тастыкташкан. Бул макалада биз подкасттын ноу-хаусун жана аны кантип бизнесиңиздин кирешесин жогорулатуу үчүн колдонсо болорун карап чыгабыз.

Изилдөө. Дүйнө жүзүндө подкасттардын популярдуулугу акыркы төрт жылда өстү. Ал эми Кыргызстанда угуучулардын саны күндөн-күнгө өсүүдө. Көптөгөн журналисттер ушул күндөрү ар кандай темаларда өздөрүнүн подкасттарын даярдап баштады. Адамдар подкасттарды угуп жатышат жана бул бренддер үчүн санариптик маркетинг стратегиясында подкасттарды эске алуу үчүн маанилүү мүмкүнчүлүк. Бирок бизнестин санариптик маркетинг стратегиясында подкасттарды карап чыгуунун себептерине өтүүдөн мурун, адегенде подкастты түшүнүп алалы.

Подкастты санариптик түрдө программаланган жана форматталган, белгилүү бир темага же технология, стартаптар же башка нерселер сыяктуу темаларга багытталган бир катар эпизоддор катары түшүнсө болот. Аны санариптик формадагы радио деп айтсак болот. Подкасттар жалпысынан акысыз жана ар кандай платформаларда жеткиликтүү. Подкасттарды угуу үчүн жөн гана түзмөк жана интернет керек [1].

Бүгүнкү күндө подкасттар негизги агымга айланып баратат жана бренд аты көптөгөн платформалардагы подкасттар менен онлайнга өткөндүктөн, бренддин көрүнүүсүн жогорулатат. Подкасттар аркылуу брендиңиздин көрүнүктүүлүгүн жогорулатуу үчүн колдоно турган көптөгөн амалдар жана хакерлер бар. Эң маанилүү стратегиялардын бири - башка подкасттарда коноктордун болушу. Подкаст темасына дал келген блог же Instagram Live сыяктуу башка платформа менен өнөктөш болууга болот. Подкаст - бул сегментеги негизги темаларды чагылдыруу жана теманын тереңдигин көрсөтүү үчүн мыкты каражат. Подкастинг даярдаган темага кызыккан дүйнө жүзү боюнча угуучулар автор менен байланыш түзө алышат. Подкасттар тиешелүү аудитория менен билимди бөлүшүүгө мүмкүндүк берет. Бренд подкастты Apple Podcasts, iTunes, Spotify, Google Play жана башка көптөгөн платформаларга жайгаштырса болот. Ушуну менен мазмунга кызыккан максаттуу аудиторияга жетсе болот. Мына ушундай жаңы максаттуу рынокту өнүктүрүүгө болот. Жаңы потенциалдуу аудитория сиз даярдаган подкастты угуп, өнүмдөрүңүзгө кызыгышат. Подкасттар көбүнчө белгилүү бир темада. Бизнес подкасттарды өз өнүмдөрүн талкуулоо үчүн колдоно алат жана ушундай жол менен ал белгилүү бир аудиторияга багыттай алат. Подкаст аянтчалары бар, анда подкасттар видеолор жана сүрөттөр үчүн платформалар сыяктуу жайгаштырылат. Өнүккөн өлкөлөрдөгү ийгиликтүү жана белгилүү подкаст платформаларын карап көрөлү: 1) **iTunestин** дүйнө жүзү боюнча 1 миллиарддан ашык жазылуучусу бар; 2) **подкаст жана Радио Addict** Androidде 10 миллиондон ашык тиркемелерди жүктөгөн; 3) **Castbox** 5 миллиондон ашык колдонмолорду камтыйт; 4) **Podbean** компаниясынын 1 миллионго жакын жазылуучусу бар [2].

Подкасттар жалпысынан 4 түрдүү форматка бөлүнөт, анын ичинде алдын ала роликтер, ортодогу жарнамалар, Outro жарнамалары жана жергиликтүү жарнамалар.

Алдын ала жарнамалар: Бул жарнама шоу башталганда пайда болот. Мисалы, шоу сизге "Спонсордун аты" менен алып келинет. **Ортодогу жарнамалар:** Бул жарнама тыныгуу болгондо көрсөтүүнүн ортосунда пайда болот. Мисалы, көрсөтүүнүн алып баруучусу эс алып, эпизоддун демөөрчүлөрүнө ыраазычылык билдирет. **Outro Ads:** Бул жарнама көрсөтүүнүн аягында кетет. Мисалы, бул эпизод сизге "Спонсордун аты" аркылуу келтирилген. **Жергиликтүү жарнамалар:** Бул жарнамалар подкаст учурунда чагылдыруу үчүн скрипт түрүндө шоу хостуна берилет. Бул жарнамалар аудитория үчүн органикалык болуп саналат.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(VOLUME 5 ISSUE 7, 2024)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Америкада буга чейин көптөгөн ар кандай тематикада подкасттарды дайрдап келишкен: 1) сериал**:** шоу көптөгөн таң калыштуу бурулуштар менен чыныгы окуяны ачып берет; 2) бул American Life: маанилүү берүү сыйлыктары менен жума сайын коомдук радио шоу болуп саналат; 3) доктор өлүм: нейрохирург, бейтаптар жана омурткасыз саламаттык системасы жөнүндө окуя; 4) radiolab: шоу өзүнүн терең журналистикасы жана инновациялык үн дизайны менен белгилүү; 5) кылмыш: кылмыш жөнүндө татаал подкаст.

Подкаст аудио файлдарды даярдоо процессин билдирет, аларды кийин ар кандай агымдык түзмөктөрдө жазылуучуларга жүктөй алат. Жөнөкөй сөз менен айтканда, подкастинг эки сөздөн – iPod жана Broadcastдан келип чыккан. Ал Бен Хаммерсли бул сөздү адамдардын Apple iPod'доорунда эмнени угуп жатканын сүрөттөш үчүн сунуш кылганда пайда болгон. Азыр аудио мазмунду жеткирүү ыкмасын сүрөттөө үчүн колдонулган мыйзамдуу термин болуп калды. Подкасттын кеңири таралган мисалы - интернет аркылуу аудио мазмунду жеткирүүчү жана алардын түзмөктөрүндө көп адамдар угуучу радио программасы. Ошондуктан, подкаст негизинен интернетти колдонгон абоненттерге RSS каналы аркылуу жеткирилет [3].

Кыргызстанда подкаст акырындык менен өнүгүп келе жатат жана өнүгө берет. Интернеттин жана Bluetooth технологиясынын аркасында ар ким өз унаасында подкасттарды уга алат. Подкасттарды өткөргөн ар кандай платформалар бар. Подкасттардын ар кандай түрлөрүнө жана подкаст темаларына кирүү үчүн каалаган подкаст платформасынын түрүн орното алууга болот. Подкастинг Netflix видео мазмуну сыяктуу эле аудио агым индустриясын бузуп жатат.

Миллиондогон адамдар Amazon Alexa жана Google Home сыяктуу үнгө негизделген түзмөктөрдү колдонуп жаткандыктан, подкаст көпчүлүк адамдар үй жумуштарын аткарып жатканда, унаа айдап жатканда же көнүгүү жасап жатканда угуу үчүн артыкчылыктуу тандоо болуп калды. Алар подкасттарды смартфондорунда, планшеттеринде, смарт динамиктеринде, жумуш компьютерлеринде жана башкалар аркылуу уга алышат. Талап боюнча угуу үчүн подкаст дүйнө жүзүндөгү көптөгөн адамдар үчүн эң керектүү тандоо болуп саналат. Бизнес катары подкастингди өз пайдасына колдонуп, бренддин таанылышын арттырууга болот.

Европада подкасттын аудиториясы өсүп, социалдык тармактардын аудиториясы күндөн-күнгө азайып баратат. Ал эми Кыргызстанда подкасттын аудиториялары анча деле көп эмес, коомчулук маалыматтарды социалдык желелерден алышат. Подкасттын өсүп жаткан бизнеси үчүн көптөгөн пайдасы бар. Биз подкастты бизнесдин маркетинг стратегиясы үчүн туура тандоо кылган негизги артыкчылыктарды тизмектейли: 1) көбүрөөк трафикти тартуунун кызыктуу жолу - подкаст жазылуучуга негизделген форматка ылайык келет, ал убакыттын өтүшү менен аудиторияны көбөйтөт жана аларды кызыктуу түрдө тартууда. Ал тургай, веб-сайттын трафигин жакшыртуу жана ишенимдүү жолдоочуларды түзүү үчүн аны колдонсо болот; 2) рыноктун жетүүсүн жогорулатуу - мазмундун башка түрлөрү сыяктуу эле, подкаст рыноктун жетүүсүн көбөйтүүгө жана потенциалдуу кардарларды тартууга жардам берет. Угарман подкасттын мазмунга жазылганда, жаңы мазмунду жүктөгөн сайын ал эскертме алат. Подкаст үзгүлтүксүз аткарылса, акырындык менен ишенимдүү угармандарды түзүүгө болот; 3) кирешенин көбөйүшү - подкастты бизнеске пайда алып келүүдөн тышкары кошумча киреше агымын түзгөн жеке бренд катары караса болот. Кошумча киреше алуу үчүн өнөктөштүк шилтемелерин бөлүшүүгө же товарларды сатууга болот; 4) жеке байланыш түзүү – подкаст аудитория менен чыныгы байланышты куруунун жана убакыттын өтүшү менен алардын өсүшүн камсыз кылуунун эң сонун жолу. Алар сизди үзгүлтүксүз угуп турганда,

алар үндүн артында турган адамды таанып-билүүгө мүмкүнчүлүк алышат жана бул таанышуу алардын кайра кайтып келишин камсыздайт.

Бизнес үчүн идеалдуу подкаст форматын тандоо кыйын болушу мүмкүн. Түшүнүү үчүн, баштапкы пландоону баштоо үчүн подкасттардын ар кандай түрлөрүн түшүндүрдүк. Бул жерде подкасты баштоо үчүн карап чыга турган 8 негизги подкасттын түрлөрүн карап көрөйлү: 1) сүйлөшүү подкасттары - сүйлөшүү подкасттары биргелешип кабыл алуучу подкасттар катары да популярдуу. Алар эки алып баруучу бири-бири менен көңүл ачуучу же маалыматтык түрдө өз ара аракеттенген салттуу радиошоу форматын карманат. Булар иштеши үчүн эки үй ээлеринин ортосунда жакшы деңгээлде ишеним жана ыңгайлуулук болушу керек; 2) интервью подкасттары – интервью подкаст форматында конок менен баарлашкан хост бар. Бул кызыктуу же эксперттик маек болушу мүмкүн. Интервью стилиндеги подкасттар угуучуларга белгилүү бир тема тууралуу кеңири маалымат берүү үчүн пайдалуу; 3) монологдук подкасттары - аты айтып тургандай, бүт подкасттын ичинде сүйлөй турган бир алып баруучуну камтыйт. Жазылуучулар же аудитория белгилүү бир тема боюнча алып баруучунун тажрыйбасын угуу үчүн күүлөнөт. Алып баруучу бул форматты каалаган темада сүйлөөгө колдоно алат. Алып баруучу белгилүү бир тема боюнча тажрыйбага ээ болушу керек, аны сериялганган түрдө чагылдыра алат. Форматтын бул түрү абдан кеңири таралган жана баштоо үчүн оңой; 4) окуялуу подкасттары - окуяларды баяндоо подкасттары сюжет линиясын ээрчиген формат. Алып баруучу белгилүү бир теманы изилдейт же өзүнүн уникалдуу тажрыйбасы боюнча бөлүмдү же бүт окуяны бөлүшөт. Булар аудиторияга жараша ойдон чыгарылган, ошондой эле фантастикалык эмес темаларга негизделиши мүмкүн. Көптөгөн адамдар өздөрүнүн жеке тажрыйбасын же жашоодон үзүндүлөрдү баяндоо подкаст түрүндө бөлүшүп, жашоого шыктандырып, таасир этет. Ойдон чыгарылган эмес баяндоо үчүн алып баруучу алдын ала тийиштүү изилдөөлөрдү жүргүзүшү керек; 5) театралдык подкасттар - театралдык же фантастикалык подкасттар ушул күндөрү абдан популярдуу болуп калды. Форматтын бул түрү, адатта, милдеттерин дайындаган адамдардын командасын камтыйт. Ал көп учурда угуучулар үчүн үзгүлтүксүз жана жагымдуу тажрыйба түзүү үчүн чогулган аткаруучулардын жана үн режиссерлорунун бүт курамын камтыйт. Көбүнчө бул форматты бир хост да аткарышы мүмкүн. Бирок алып баруучу кошумча экипажсыз аудиокитепти колдонуп, ошол тажрыйбаны кайталоо үчүн тажрыйбага ээ болушу керек; 6) тегерек стол подкасттары - тегерек стол подкасттары алып баруучулардын тобу катышкан шоу категориясына кирет. Панел шоу катары да белгилүү, форматтын бул түрү белгилүү бир тема боюнча комментарий берүү жана пикир алмашууну камтыйт. Панелдик шоуларда көрүүчүлөр же угармандар ар кандай алып баруучулардын ар кандай көз караштары менен көңүл ачышат; 7) гибриддик подкасттар - гибрид подкасттар жөн гана подкасттардын ар кандай форматтарын бир форматка бириктирет. Уникалдуу подкаст форматтарды ойлоп табуу үчүн ар кандай форматтарды аралаштырып, дал келтирсе болот. Мисалы, монологдук подкастты баштап, кээде коноктор менен маектеше аласыз. Же болбосо, сиз толугу менен сиздин оюңуздагы подкаст түрүн ойлоп таба аласыз. Варианттар чексиз; 8) подкасттарды кайра иштетүү - көптөгөн компаниялар жана ишканалар ушул күндөрү мазмунду кайра колдонууну жакшы көрүшөт. Алар муну бренддин маалымдуулугун жогорулатуу жана катышууну жогорулатуу үчүн потенциалдуу жазылуучуларды тартуу максатында кызмат кылган подкаст түрүндө жасашат. Подкасттын бул түрүнүн кеңири таралган мисалы жаңылыктар программасы. Бул формат YouTube сыяктуу социалдык медиа каналдарында көп мазмун чыгарган бренддер тарабынан барган сайын көбөйүүдө. Алар жөн гана өз постторун кызматтары же өнүмдөрү жөнүндө толук маалымат менен подкастка айланта

алышат. Бул бренд беделин жогорулатуу үчүн аудио мазмунду колдонуу менен белгилүү бир демографиялык багытты жеңилдетет [4].

Кандай гана медиа инновация болбосун кыйынчылык жаратат, бирок эски медиа-компаниялардын, өзгөчө радионун, өзгөчө артыкчылыгы бар, алар учурдагы ресурстар, таланттар жана технологиялар менен эксперимент жасай башташат.

Эксперименттерди өткөрүү үчүн ички ресурстарды мобилизациялоо процесси өзүнүн кыйынчылыктарын жана мүмкүнчүлүктөрүн көрсөтөт: бул сиздин редакцияңыздагы техникалык кызматкерлердин, колдоочу кызматкерлердин жана журналисттердин күнүмдүк милдеттеринин үстүнөн жагымсыз кошумча жүк катары кабыл алынышы мүмкүн. Бирок, эгер сиздин көз карашыңыз жакшы ойлонулган, баарлашкан жана ишке ашырылган болсо, жаңы подкаст аймагын өнүктүрүү уюмга жаңы энергия киргизип, чыгармачылыкты өркүндөтүп, компаниянын ичинде жаңы таланттарды жана командалык ишти ачып, өнүктүрүүгө мүмкүнчүлүк берет [5].

Жыйынтыгында, журналистиканын этикалык жана профессионалдык стандарттарына ылайык подкасттарды иштеп чыгуу, сапаттуу журналистиканы түзүү жана жайылтуу үчүн мейкиндикти кеңейтүү аркылуу биздин учурдагы ишибизди толуктап эле тим болбостон, аны байытууга жардам берет.

Колдонулган адабияттар:

1. А.Галав Санариптик маркетинг стратегиялары: Санариптик маркетинг планын түзүү үчүн акыркы колдонмо. https://www.mygreatlearning.com/blog/digital-marketing-strategies/
2. Т.Бахират 8 лучших подкастов по Data Science, которые вам стоит послушать в 2023 году. https://www.mygreatlearning.com/blog/top-data-science-podcasts-you-should-be-listening-to/?highlight=podcast
3. Как подкасты играют важную роль в вашей стратегии цифрового маркетинга
4. 10 самых скачиваемых подкастов всех времен https://www.samuelthomasdavies.com/best-podcasts/most-downloaded/
5. Важность цифрового маркетинга для бизнеса в 2023 году https://www.mygreatlearning.com/blog/importance-of-digital-marketing-for-businesses/

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(VOLUME 5 ISSUE 7, 2024)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

УДК 070.4

САНАРИПТИК МЕДИАДАГЫ ВИЗУАЛДЫК КОНТЕНТТИН ТААСИРИ
THE EFFECT OF VISUAL CONTENT IN DIGITAL MEDIA

Умаророва Айжан Акбаралиевна
окутуучу,
Ош мамлекеттик университетинин кыргыз
филологиясы жана журналистика
факультетинин журналистика кафедрасы

https://doi.org/10.5281/zenodo.12123095

Аннотация: Санариптик технологиялардын кеңири колдонулушу менен визуалдык мазмун онлайн байланышта барган сайын кеңири жайыла баштады. Социалдык медиа постторунан жаңылык макалаларына жана жарнамалык компанияларга чейин сүрөттөр, видеолор жана визуалдык медианын башка түрлөрү көңүлүбүздү буруп, бизди курчап турган дүйнө тууралуу түшүнүгүбүздү калыптандырат. Визуалдык мазмун биздин кабылдообузга жана санариптик медиа менен иштөөгө кандай таасир этээрин түшүнүү таасирдүү жана эсте каларлык мазмунду түзүүгө умтулган маркетологдор, дизайнерлер жана коммуникаторлор үчүн абдан маанилүү. Бул изилдөөдө биз санариптик медиадагы визуалдык мазмун боюнча учурдагы изилдөөлөрдү изилдеп, анын таанып-билүүнү, эмоцияны жана жүрүм-турумду калыптандыруудагы ролун изилдейбиз. Когнитивдик психологиядагы изилдөөлөр визуалдык стимулдардын мээде маалыматтын иштетилишине жана сакталышына күчтүү таасир эте аларын көрсөттү.

Бул макалада визуалдык мазмундун аудиториянын катышуусуна, маалыматты сактоого жана брендди кабыл алууга таасирин изилдөөгө багытталган. Учурдагы изилдөөлөрдү талдоо жана эксперименттерди жүргүзүү менен, изилдөөнүн натыйжалары көрүүчүлөрдүн көңүлүн бурууда, маалыматты эффективдүү жеткирүүдө, алардын кабылдоолоруна жана жүрүм-турумуна таасир этүүдө визуалдык мазмун чоң роль ойноорун көрсөтүп турат. Бул жыйынтыктарды маркетологдор, мазмун жаратуучулары жана санариптик медиа платформалары үчүн тийгизген кесепеттери талкууланып, санариптик пейзажда коммуникация стратегияларын өркүндөтүү үчүн визуалдык мазмунду колдонуунун маанилүүлүгү баса белгиленет.

Ачкыч сөздөр: визуалдык контент, санариптик медиа, аудитория, маалымат, бренд, визуалдык медиа, санариптик технология, веб-сайт, контент, инфографика, виедо, жаңылык, графика, жарнама.

Abstract: With the widespread use of digital technologies, visual content has become increasingly widespread in online communication. From social media posts to news stories and advertising companies, I pay attention to photos, videos and other forms of visual media to understand the world around us. Understanding how visual content affects our perception and engagement with digital media is very Uh for the marketer, designer and communicator hoping to create impactful and memorable content. In this study, we draw from current research on visual content in digital media to explore the role of cognition and emotions in shaping new behaviors. Studies in cognitive psychology have shown that visual stimuli can have a powerful effect on the processing and storage of information in the brain.

This article examines the impact of visual content on audience engagement, information retention, and brand acceptance. By analyzing and conducting experiments in the current research, the results of the study show that the content of the effective delivery of information

has a visual impact on the audience's attention. The implications of these findings for marketers, content creators, and digital media platforms are discussed, and the importance of visual content advocates for communication strategy enhancement in the digital landscape is highlighted.

Keywords: visual content, digital media, audience, information, brand, visual media, digital technology, website, content, infographics, video, news, graphics, advertising.

Бүгүнкү технологиялык доордо визуалдык контент санариптик медианын ар кандай формаларында, анын ичинде социалдык медиада, веб-сайттарда жана онлайн-жарнамада кеңири жайылууда. Визуалдык контент санариптик медиада өзгөчө маанилүү ролду ойнойт. Ошондой эле маалыматтын кандайча жеткирилишин, кабыл алынышын жана аудитория тарабынан эсинде сакталышын түзөт. Учурда визуалдык контент санариптик медиада үстөмдүк кылуучу күчкө айланып, ал колдонуучулардын катышуусуна жана аудиторияга олуттуу таасирин тийгизип жатат.

Сүрөттөр, видеолор, инфографика жана анимациялар түрүндөгү визуалдык мазмун санариптик медиа пейзажында басымдуу күчкө айланып, маалыматтын кандайча керектелишин, бөлүштүрүлүшүн жана аудиториянын эсинде сакталышын түзүүдө. Социалдык медиа платформаларынын, веб-сайттардын жана мобилдик тиркемелердин өсүшү менен адамдар күн сайын визуалдык стимулдарга дуушар болушат. Бул байланыш үлгүлөрүнүн жана мазмундун артыкчылыктарынын өзгөрүшүнө алып келет. Санариптик медиадагы визуалдык мазмундун таасирин түшүнүү маркетологдор, контентти жаратуучулар жана алар менен байланышууну көздөгөн уюмдар үчүн өтө маанилүү.

Визуалдык контент - сүрөттөр аркылуу маалымат берүүчү материалдар. Акыркы он жылдыкта визуалдык журналистиканын олуттуу өнүгүшү менен коштолду. Мультимедиялык контенттин ар кандай түрлөрүнүн популярдуулугу жыл сайын өсөт. Визуализация журналистиканын мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтип, аны аудиторияга олуттуу көлөмдөгү мазмунду көрсөтүүгө жана татаал маалыматтарды тез жана так түшүндүрүүгө жөндөмдүү кылат [1, 75-б].

Демек, акыркы жылдары санариптик медиада визуалдык контентти керектөө социалдык медиа аянтчаларынын жана онлайн агымдык кызматтардын өсүшү менен олуттуу өзгөрүүлөргө дуушар болду десек болот. Бул макала санариптик медиадагы визуалдык мазмун адамдын жүрүм-турумуна, таанып-билүүсүнө жана сезимдерине таасир эткен ар кандай жолдорду изилдөөгө багытталган. Көңүл бурууга жана тартууга визуалдык мазмундун таасири сүрөттөр, видеолор жана инфографика өңдүү визуалдык мазмун жеке адамдардын көңүлүн текстке караганда натыйжалуураак бурары аныкталган. Мээ визуалдык маалыматты тексттик маалыматка караганда алда канча тезирээк иштетип, көрүүчүлөрдүн көңүлүн өзүнө буруп, кармап калуу ыктымалдыгын жогорулатат. Кошумчалай кетсек, визуалдык көрүнүштөр көбүнчө кызыктууараак жана көңүл ачат. Бул колдонуучулардын өз ара аракеттенүүсүн жана социалдык медиа платформаларында бөлүшүүнү күчөтөт. Натыйжада, бренддер жана контент жаратуучулар аудиториясына резонанс жараткан ынанымдуу баяндарды түзүү үчүн визуалдык аңгемеге көбүрөөк таяна башташты. Эстутумда жана үйрөнүүдө визуалдык мазмундун ролу Изилдөөлөр көрсөткөндөй, визуалдык мазмун эс тутумдун сакталышын жана окуунун натыйжаларын бир топ жакшыртат. Тексттин жана визуалдык көрүнүштөрдүн айкалышы түшүнүүнү жана маалыматты кайра чакырууну күчөтөт, бул түшүнүк кош коддоо теориясы катары белгилүү. Тексттик маалымат менен бирге тиешелүү сүрөттөрдү же видеолорду бириктирүү менен мугалимдер жана коммуникаторлор жеке адамдарга жардам бере алышат.жогорку чекке жетти. Бул макала санариптик медиадагы визуалдык мазмундун

таасирин жана анын байланыш, маркетинг жана колдонуучулардын катышуусуна тийгизген таасирин изилдөөгө багытталган.

Интернеттеги фотожурналистиканын айрым өзгөчөлүктөрүнө токтоло кетсек заманбап шарттарда сандариптештирүүнүн аркасында фотожурналистика мүмкүнчүлүктөрү кыйла кеңейди. Сүрөт жана интернет бири-бири менен тыгыз байланышта көптөгөн веб-сайттар жана блогдор визуалдык маалыматка негизделген. Бүгүнкү күндө публицистикалык текстти фото иллюстрацияларсыз элестетүү кыйын. Бул өзгөчө онлайн медиага тиешелүү [2, 37-б].

Визуалдык мазмундун эффективдүүлүгү: Изилдөөлөр көрсөткөндөй, адамдын мээси визуалдык мазмунду текстке караганда тезирээк иштетип, визуалдык мазмунду байланыштын күчтүү куралына айландырган. Сүрөттөр, видеолор, инфографика жана анимациялар сыяктуу визуалдык элементтер татаал маалыматты тез жана кызыктуураак жеткире алат. Бул эффективдүүлүк сандариптик медиада дагы күчөйт, мында колдонуучулар алардын көңүлүн алуу үчүн атаандашкан көп сандагы маалымат жана мазмун менен бомбаланат. Тартуу жана колдонуучу тажрыйбасы: Визуалдык мазмун сандариптик платформаларда колдонуучулардын катышуусун жана жалпы колдонуучу тажрыйбасын жогорулатууда маанилүү ролду ойнойт.

Изилдөөлөргө таянсак визуалдык сүрөттөрү бар посттор тексттик билдирүүлөргө караганда көбүрөөк катышуу чендерин алышат. Интерактивдүү жана визуалдык жактан жагымдуу мазмун колдонуучуларды веб-сайтта же социалдык медиа баракчасында көбүрөөк убакыт өткөрүүгө үндөп, конверсиялардын ыктымалдыгын жана бренддин лоялдуулугун жогорулатат. Бренд идентификациясы жана таануу: Визуалдык мазмун бренддин иденттүүлүгүн жана санарип мейкиндигинде таанылышын курууда жана бекемдөөдө маанилүү роль ойнойт.

Визуалдык мазмун, анын ичинде сүрөттөр, видеолор, инфографика жана анимациялар билдирүүлөрдү тез жана натыйжалуу жеткирүү жөндөмдүүлүгүнөн улам барган сайын популярдуу болуп баратат. Визуалдык форма катары сүрөттөр окуянын алдын ала кароосун берет: окурман аны тексттен окуй электе, фотограф «окуучуну жаңылыкты анын көзү менен көрүүгө чакырат» [3, 64-б].

Сандариптик медиадагы визуалдык мазмун тез темптеги онлайн дүйнөдө аудиторияны тартууда чечүүчү ролду ойнойт. Технологиядагы жетишкендиктер өнүгүп жаткандыктан, визуалдык мазмундун маанилүүлүгүн баалоого болбойт. [5, 195-б]. Социалдык медиа платформаларынын, веб-сайттардын жана мобилдик колдонмолордун өсүшү адамдардын маалыматты керектөө ыкмасын өзгөрттү десек болот.

Сандариптик медиадагы визуалдык мазмун азыркы коомдо социалдык медиа платформаларынын өсүшү жана смартфондордун кеңири колдонулушу менен барган сайын кеңири жайылууда. Бул визуалдык байланышка карай өзгөрүү маалыматтын керектелишине жана бөлүштүрүлүшүнө терең таасирин тийгизди. Сандариптик медиадагы визуалдык контенттин негизги аспектилеринин бири – көрүүчүнүн көңүлүн өзүнө тартып алуу жана сактоо жөндөмү. [4, 139-б].

Изилдөөлөр көрсөткөндөй сүрөттөр жана видеолор мээ тарабынан текстке караганда бир топ тезирээк иштетилет, бул жогорку катышуу деңгээлине алып келет. Бул маркетинг жана жарнама үчүн олуттуу мааниге ээ, анткени компаниялар өздөрүнүн билдирүүлөрүн натыйжалуураак жеткирүү үчүн кызыктуу визуалдарды колдоно алышат. Мындан тышкары визуалдык мазмун жалгыз текстке караганда эсте каларлык экени аныкталган. Изилдөөлөр көрсөткөндөй, адамдар көргөндөрүнүн 80 % га чейин эстеп калышат, ал эми окугандарынын 20 % гана. Бул татаал маалыматты сиңирүү форматында жеткирүү үчүн инфографика, видео жана башка көргөзмө куралдарды кеңири колдонууга алып келди. Кошумчалай кетсек, визуалдык мазмун күчтүү эмоцияларды туудуруу жана

көрүүчүлөр үчүн көбүрөөк таасирдүү тажрыйба түзүү үчүн күчкө ээ. Сезүү органдарына кайрылуу менен визуалдык көрүнүштөр кубаныч, толкунданuу, эмпатия, жада калса кайгыруу сезимдерин козгоп, керектелүүчү мазмун менен тереңирээк байланышка алып келет

Макалада сүрөттөр, видеолор, инфографика жана анимациялар сыяктуу визуалдык мазмундун ар кандай формаларын талдап, алардын аудиторияга билдирүүлөрдү жеткирүүдөгү натыйжалуулугун изилдейт.

Негизги жыйынтыктар:

1. Визуалдык мазмун колдонуучулардын катышуусун кыйла жакшыртат: Изилдөө көрсөткөндөй визуалдык элементтери бар санарип медиа посттору тексттик билдирүүлөргө караганда көбүрөөк жактырууларды, бөлүшүүлөрдү жана комментарийлерди алышат. Бул колдонуучулар визуалдык жагымдуу элементтерди камтыган мазмун менен өз ара аракеттениши мүмкүн экенин көрсөтүп турат.

2. Визуалдык мазмун маалыматты сактоого жардам берет: Көрүүчүлөр аудиториянын көңүлүн буруп, маалыматтын сакталышын жакшыртат. Көрүүчүлөр жөнөкөй текстке салыштырмалуу сүрөттөр же видеолор түрүндө берилген маалыматты көбүрөөк эстеп калышат.

3. Визуалдык мазмун сатып алуу чечимдерине таасир этет: Изилдөө көрсөткөндөй, электрондук коммерциялык веб-сайттар жана онлайн жарнамачылар визуалдык мазмунду кошуудан пайда көрүшөт, анткени ал керектөөчүлөрдүн жүрүм-турумуна жана сатып алуу чечимдерине таасир этүүдө чечүүчү ролду ойнойт.

4. Визуалдык мазмундун ар кандай түрлөрү ар кандай таасир этет: Изилдөө визуалдык мазмундун ар кандай формалары аудиториянын катышуусуна уникалдуу таасирин тийгизерин аныктайт. Мисалы, видеолор окуяны баяндоодо жана продукцияны көрсөтүүдө эффективдүү, ал эми инфографика татаал маалыматтарды көрсөтүү үчүн эң сонун курал десек болот.

Жыйынтыктап айтканда биздин изилдөөбүз санариптик медиадагы визуалдык мазмундун колдонуучулардын катышуусуна, маалыматты сактоого жана жалпы санариптик тажрыйбага олуттуу таасирин көрсөтөт. Изилдөөлөр сүрөттөр, видеолор жана инфографика сыяктуу визуалдык жагымдуу элементтерди кошуу санариптик мейкиндиктеги коммуникация стратегияларынын натыйжалуулугун жогорулатат деген түшүнүктү колдойт. Санариптик медиа өнүгүп жаткандыктан, визуалдык мазмундун ролун жана анын колдонуучунун жүрүм-турумуна тийгизген таасирин түшүнүү мазмун жаратуучулар, маркетологдор жана дизайнерлер үчүн барган сайын маанилүү болуп баратат. Алдыга карай бул жаатта мындан аркы изилдөөлөр оптималдуу натыйжаларга алып келген визуалдык мазмундун өзгөчө атрибуттарын, ошондой эле жаңы пайда болгон технологиялар санариптик медиадагы визуалдык байланыштын келечектеги пейзажын кантип түзө аларын изилдей алат.

Колдонулган адабияттар:

1. Автаева Н.О., Бейненсон В.А. Мультимедийные технологии СМИ/ Нижний Новгород, 2020. -171-б.
2. Градюшко А.А. Цифровая журналистика/ 75-бет
3. Градюшко А. А. Региональные медиа в цифровой среде / Минск-Звязда, 2020. – 184 б.
4. Маклюэн М. Понимание Медиа: Внешнее расширение человека / Пер. с англ. В. Николаева, закл. статья М. Вавилова. Москва, 2003. 196-б.
5. Шаповал Ю.Г. Изобразительная журналистика/ Львов, 1988. 125-б.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

6. Шевченко В. Е. Визуальный контент как тенденция современной журналистики // Медиакоп Электронный журнал факультета журналистики МГУ им. М. В. Ломоносова. – Выпуск4. – 2014. – Режим доступа http://www.mediascope.ru/node/1654.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(VOLUME 5 ISSUE 7, 2024)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

УДК: 070.(575.2)

«Ош жаңырыгы» газетасы көтөргөн көйгөйлөр анын чечилиши, электрондук форматка өтүшү

Мамырова Махабат Каримовна
Ош мамлекеттик университетинин
улук окутуучусу

https://doi.org/10.5281/zenodo.12123095

Аннотация:

Бул макалада «Ош жаңырыгы» газетасы көтөргөн көйгөйлөр анын ачылыш жолу, редактордук иш анын татаалдыгы баяндалат. Журналистикада жаңыдан кадам таштап жаткан жаштарга да сынай турган медианын ар кандай тенденциялары жана учурдагы басма сөздүн өнүгүшү, электрондук форматка өтүшү, журналистиканын кичинекей, бирок маанилүү критерийлери менен таанышты рылат.

Ачкыч сөздөр: *ММКлар, электрондук гезиттер, макала, аналитикалык макала, идея, фактылар, журналисттик иликтөө, универсалдуу журналист.*

Аннотация:

В этой статье рассказывается о проблемах, поднятых газетой «Ош жаңырыгы», пути ее открытия, сложности редакционной работы. Даже те, кто делает новый шаг в журналистике, знакомятся с различными тенденциями в СМИ, которые они могу проверить, и с развитием современной прессы, переходом на электронный формат, с небольшими, но важными критериями журналистики.

Ключевые слова: *СМИ, электронные газеты, статья, аналитическая статья, идея, факты, журналистское расследование, универсальный журналист.*

The problems raised by the "Osh Yangyri" newspaper are his solution, transition to electronic format

Annotation:

This article describes the problems raised by the Osh Echo newspaper, the ways of its opening, and the complexity of editorial work. Even young people who are just starting to engage in journalism will be familiar with various trends in the media development of the modern press, the transition to electronic format, small but important criteria of journalism.

The transition of newspapers in Kyrgyzstan to electronic format. Taking the example of the newspaper "Osh Yangyrigy", in 2023, the 85th anniversary of the newspaper "Osh Yangyrigy" was celebrated. Our newspaper was founded in 1938. We found his archive from the 1940s and 50s. At that time it was printed in Latin script. What is that? This is the written culture of the past! This is history! This is a cultural value! How will our descendants recognize in 100, 150 or 300 years? It can be seen from written sources, including these newspapers. There is no doubt that the newspaper has a great place here. Therefore, even if we have switched our newspaper "Osh Yangyrgy" to electronic format, now the soldiers of history are working in newspapers. In any case, newspapers must continue to operate. And still we meet the requirements of the times in a way that is convenient for the society. It paves the way for prompt delivery of information to the society in fast, electronic format.

"Osh Yangyrgy" newspaper is considered to be the oldest and most experienced state newspaper in the southern region. The newspaper has been serving society since 1938. He worked with all

the genres used in daily life in newspaper journalism. In order to solve the problems before us, always be it a journalist or a reporter, it is distinguished by the correct dissemination of information or articles to the society. In addition to achieving its goal, the editorial office also contributes to the solution of many problems in society. The purpose of the information was to conduct a scientific investigation into the use of each genre and the interview genre in the publication, and the methods of transmission. Of course, we tried to dwell on some facts from the time of the previous publication of the newspaper "Lenin's Way".

Regardless of the genre, the newspaper focuses on serving the people's interests first. The newspaper provides the people of the region with daily information, which is implemented with modern technological equipment. Dealing with various problems and unsolved issues, putting only the reader's demand and the people's interest first, brings great reputation and great success to the creative team of the editorial office.

Currently, educating a new person is a particularly important social problem of our country. And in the program, it is indicated that "the main role in the educational activities of the masses in the formation of a new person who is an active builder of society belongs to printed words, radio, cinema and television." The press, the passionate speech, its domestic and foreign policy, let alone the national ideals - carry them out by bringing them to a wide segment of the population, promote them, organize and solve the problems of the economic and cultural construction at all stages of the new social construction, the construction of a new society, and inspire the workers It is a responsible and honorable duty to educate and shape public opinion. "Osh Yangyri" has been performing such a responsible task with high political responsibility. "Osh Yangyrgy" is mainly a city newspaper, and with its published materials in each issue, it educates citizens in the spirit of high idealism and loyalty to the Motherland, their work, responsibility towards work and public property, the full development of the remnants of various old customs, and the harmonious development of a person in all aspects. and is based on the direction of educating a new socially formed new person by presenting real spiritual wealth to the people. The newspaper "Osh Yangyrygy" is working in this direction by increasing the influence of the recently published press. At the same time, he is creatively carrying out great work in education, then increasing his social activity and showing his political awareness of foreign ideology and morality.

One of the most important special pages in the newspaper is the "Terendyk" page, which is devoted to political studies in the "Osh Echo". "Depth" is prepared by the propaganda and agitation department of the editorial office. As the name suggests, the special page greatly helps city dwellers to learn the science of the world in depth, and to achieve deep political and economic education in the period of a developed capitalist society. On a special page, articles describing the experience of propagandist work methods, the agitator's opinion, advice for propagandists and life successes achieved by citizens are published. Sometimes there are critical materials that reveal flaws. "Being a propagandist is a great honor and responsibility. To be worthy of this task, it is necessary to study a lot and know a lot."

Key words: *mass media, electronic newspapers, article, analytical article, idea, facts, journalistic investigation, universal journalist*

Тема: Проблемы, поднятые газетой «Ош Янгири», - его решение, переход в электронный формат

Переход газет в Кыргызстане на электронный формат На примере газеты «Ош Янгирыги» в 2023 году отмечалось 85-летие газеты «Ош Янгирыгы». Наша газета основана в 1938 году. Мы нашли его архив 1940-50-х годов. В то время оно печаталось латиницей. Что это такое? Это письменная культура прошлого! Это история! Это культурная ценность! Как узнают наши потомки через 100, 150 или 300 лет? Это видно из письменных источников, в том числе из этих газет. Нет сомнения, что газета

занимает здесь большое место. Поэтому, даже если мы перевели нашу газету «Ош Янгиргы» на электронный формат, сейчас в газетах работают воины истории. В любом случае газеты должны продолжать работать. И все же мы отвечаем требованиям времени так, как удобно обществу. Это открывает путь к оперативной доставке информации обществу в быстром электронном формате.

Газета «Ош Янгиргы» считается старейшей и опытнейшей государственной газетой южного региона. Газета обслуживает общество с 1938 года. Он работал со всеми жанрами, используемыми в повседневной жизни газетной журналистики. Чтобы решить стоящие перед нами проблемы, всегда будь то журналист или репортер, его отличает правильное распространение информации или статей в обществе. Помимо достижения своей цели, редакция также способствует решению многих проблем в обществе. Целью информации было проведение научного исследования использования каждого жанра и жанра интервью в публикации, а также способов передачи. Конечно, мы постарались остановиться на некоторых фактах со времени предыдущей публикации газеты «Путь Ленина» .

Независимо от жанра, газета в первую очередь ориентирована на служение интересам народа. Газета обеспечивает жителей региона ежедневной информацией, которая реализуется с помощью современного технологического оборудования. Работа над различными проблемами и нерешенными вопросами, ставя на первое место только читательский запрос и интересы народа, приносит творческому коллективу редакции высокую репутацию и большие успехи.

В настоящее время воспитание нового человека является особо важной социальной проблемой нашей страны. А в программе указано, что «главная роль в просветительской деятельности масс по формированию нового человека, активного строителя общества, принадлежит печатному слову, радио, кино и телевидению». Пресса, пылкая речь, ее внутренняя и внешняя политика, а тем более национальные идеалы - осуществляют их, доводя до широких слоев населения, пропагандируя их, организуя и решая задачи экономического и культурного строительства на всех этапах. нового социального строительства, строительства нового общества и вдохновения трудящихся. Воспитывать и формировать общественное мнение — ответственная и почетная обязанность. «Ош Янгири» выполняет столь ответственную задачу с высокой политической ответственностью. «Ош Янгыргы» является преимущественно городской газетой и публикуемыми в каждом номере материалами воспитывает граждан в духе высокого идеализма и верности Родине, своему делу, ответственности перед трудом и общественным имуществом, всестороннему развитию остатков различных старых обычаев, гармоничного развития человека во всех аспектах и основано на направлении воспитания нового социально сформированного нового человека через преподнесение народу настоящего духовного богатства. Газета «Ош Янгырыгы» работает в этом направлении, увеличивая влияние недавно вышедшей прессы. В то же время он творчески ведет большую работу в сфере образования, затем повышает свою общественную активность и проявляет политическую осведомленность о чужой идеологии и морали.

Одной из важнейших специальных страниц газеты является страница «Терендык», посвященная политическим исследованиям в «Ошском Эхе». «Глубину» готовит отдел пропаганды и агитации редакции. Как следует из названия, специальная страница во многом помогает горожанам углубленно изучать мировоззрение, достигать глубокого политического и экономического образования в период развитого капиталистического общества. На специальной странице публикуются статьи, описывающие опыт методов пропагандистской работы, мнение агитатора, советы пропагандистам и жизненные успехи, достигнутые гражданами. Иногда встречаются

критические материалы, в которых обнаруживаются недостатки. «Быть пропагандистом – это большая честь и ответственность. Чтобы быть достойным этой задачи, нужно много учиться и много знать».

Ключевые слова: *СМИ, электронные газеты, статья, аналитическая статья, идея, факты, журналистское расследование, универсальный журналист.*

Кыргызстандагы гезиттердин электрондук форматка өтүшү «Ош жаңырыгы» гезитинин мисалга алсак 2023-жылы «Ош жаңырыгы» гезитинин 85-жылдык мааракеси белгилендик. Биздин гезит 1938-жылы негизделген. Анын 1940-50-жылдарындагы архивин таап чыктык. Ал кезде латын ариби менен басылган экен. Бул эмне? Бул өткөн замандын жазма маданияты! Бул тарых! Бул маданий баалуулук! 100, 150 же 300 жылдан кийин биздин урпактар кантип тааныйт? Жазма булактардан, анын ичинен ушул гезиттер аркылуу көрүп танышууга болот. Бул жерде гезиттин орду чоң экени талашсыз го. Ошондуктан азыркы мезгилде биз «Ош жаңырыгы» гезитибизди электрондук форматка өтсөк да азыр гезиттерде тарыхтын аскерлери иштеп жатат. Кандай болгон күндө да, гезиттер ишмердүүлүгүн улантышы керек. Ошондо дагы да биз замандын талабына жооп берген шартарды коомго ыңгайлуу иретинде. Ыкчам, бат электорндук форматта коомго маалыматты жеткирүүдөгү оперативдүү жеткирүүгө жол ачат.

«Ош жаңырыгы» газетасы түштүк регионунуда эң эски, эң көп тажырыйбага ээ болгон мамлекеттик газета болуп эсептелет. Газета 1938-жылдан бери жашап коомго кызмат өтөп келүүдө. Газета журналистика илиминдеги күндөлүк турмушунда колдонгон бардык жанрлар менен иштеди. Биздин алдыбыздагы көйгөйлөрдүн чечилиши үчүн, ар дайым журналист же кабарчы болобу маалыматты же макаланы коомго туура таркатуу менен өзгөчөлөнөт. Ошондо редакция өз максатына жетүү менен бирге, коомдогу көптөгөн проблемалардын да чечилишине себепкер болууда. Маалыматтын максаты басылмадагы ар бир жанрдын жана интервью жанрынын колдонуудагы орду, берилүү ыкмаларына илимий иликтөө жасоо болду. Албетте, газетанын мурдагы чыккан «Ленин жолу» убагындагы айрым фактыларга да токтолуп кетүүнү эп көрдүк [1, 5-б.].

Газета кайсыл жанрда иш алып барбасын биринчи кезекте эл мүдөөсүн аткарууга басым жасайт. Газета облустун элин күнүмдүк информация менен камсыз кылууда, бүгүнкү күндүн технологиялык жаңы жабдуулар менен ишке ашырып жатышат. Ар кандай көйгөйлөрдү, чечилбеген маселелерге жандашуу менен иш алып барып, окурмандын талабын гана элдин мүдөсүн дагы биринчи жагдай редакциянын чыгармачыл жамаатына чоң аброй, чоң ийгилик алып келүүдө.

Азыркы учурда жаңы адамды тарбиялоо өзгөчө маанилүү коом – өлкөбүздүн коомдук маселеси болуп саналат. Ал эми программасында «Коомдун активдүү куруучусу болгон жаңы адамды калыптандыруудагы массанын бүтүндөй тарбиялык иштеринде эң башкы роль басма сөздөр, радио, кино жана телекөрсөтүүгө таандык» деп көрсөтүлгөн. Басма сөз, жалындуу сөздү, анын ички жана тышкы саясатын улуттук идеаларды калайык – калктын кеңири катмарына жетеирүү менен аны аткарууга, аларды пропагандалоодо, уюштурууда жана жаңы коомдук курулушун бардык этаптарындагы чарбалык жана жаңы коомдун курулушун бардык этаптарындагы чарбалык жана маданий курулуштун маселелерин чечүүдө, эмгекчилерди жыңы духта тарбиялоо менен коомдук пикирди калыптандырууда жоопту жана ардактуу милдет катары аткарып келүүдө. «Ош жаңырыгы» бул сыяктуу жооптуу милдетти жогорку саясий жоопкерчиликте аткарып келе жатат. «Ош жаңырыгы» негизинен шаар газетасы болгондуктан өзүнүн ар бир санындагы жарыяланган материалдары менен шаардыктарды жогорку идеялуулуктун жана Мекенге, өз ишине берилгендиктин, эмгекке жана коомдук менчикке жоопкерчилик мамиле

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(VOLUME 5 ISSUE 7, 2024)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

жасоонун духунда тарбиялоо, ар кандай эски үрп-адаттардын калдыктарынын толук өнүктүрүү, адамды ар тараптан гармаоникалык өнүктүрүү жана элге чыныгы рухий байлыкты тартуулоо менен жаңы коомдук калыптанган жаңы адамын тарбиялоо багытына негизделген. «Ош жаңырыгы» газетасы бул багытта акыркы мезгилде жарыяланган басма сөздүн таасирдүүлүгүн арттыруу менен иш алып барышууда [2, 8-б.]. Ошону менен бирге тарбиялоодо, анан коомдук активдүүлүгүн арттыруу жана жат идеология менен моралга болгон саясий кыраакылыгын көрсөтүү боюнча максатка ылайык чоң иштерди чыгармачылык менен жүргүзүп келе жатат.

Газетадагы эң башкы атайын беттин бири «Ош жаңырыгындагы» саясий окууга арналган «Тереңдик» аттуу бети. «Тереңдик» редакциянын пропаганда жана агитация бөлүмү тарабынан даярдалат. Аты эле айтып тургандай атайын бет шаардагы жашоочулардын дүйнө таануу илимин терең үйрөнүүгө, өнүккөн капиталисттик коомдун мезгилинде терең саясий – экономикалык билим алууга жетишүүгө чоң көмөк берет. Атайын бетте пропагандисттик иш ыкманын тажрыйбасын, агитатордун ой-пикири, пропагандиске кеңеш жана атуулдар жетишкен турмуштук ийгиликтерин баяндаган макалалар жарык көрөт. Кээде кемчиликтердин бетин ачкан сын материалдар да кезигет. «Пропагандист болуу чоң сыймыктуу да, жоопту да иш. Бул милдетке татыктуу болуш үчүн көп окуп, көптү билүү зарыл» деп башталат.

С. Султановдун «Ийгилик башаты - уюшкандыкта» деген макаласы. Макала «Тереңдиктик» 10-январь 1997-жылкы санында жарык көргөн. С. Султановдун макаласында саясий жана экономикалык билим берүү тармакгында жаратып жаткан ийгиликтери жөнүндө баяндайт.

Бул бетте атайын кабарчы Б. Боркеевдин «Жалындуу сөздүн таасири» деген макаласын «Өнөр иш ыкмасы» аттуу рубриканын алдында жарыяланган. Макалада кабарчы Ош шаарындагы борболоштурулган шаарлар телефон байланыш түйүнүнүн алдыңкы инженери Л. В. Петрованын иш ыкмасындагы тажрыйбалары жөнүндө сөз козгойт.

Макаланын башкы каарманы мурда СССР ВДНХнын күмүш медалынын жеңүүчүсү Л. В. Петрова «Биздин продукция – адамдарды сапаттуу тейлөө. Маданият милдеттенме биздеги негизги пункт да ушул» деген сөзү, менен мыкты инженер гана эмес, эмгекке жаңыча мамиле жасаган тажрыйбалуу телефонист экенин билдирет. Өндүрүштүк көрсөткүчү өлкөдө экинчи орунда тургандыгы баяндайт.

«Тереңдик», «Ош жаңырыгы» саясий окууга арналган бети болгондуктан бул беттин ар бир санында пропагандист – агитаторлордун өздүк тажрыйбалары чагылдырылып турат. Ал эми атайын бетке жарыяланган бардык материалдардагы маселелер пропагандист агитаторлордун өздөрүнө балуу кеңештерин, көрсөтмөлөрүн берет. Газетанын ушул эле бетинде «Пропагандистке кеңеш» аттуу рубриканын алдында «бардыгын даярдык чечет» деген макала орун алган. Макала актуалдуу маселелерди козгоо менен абдан мазмундуу жазылат. «Пропагандисттин талапка ылайык иш алып баруусу, теориялык билим деңгээли, турмуштук тажрыйбасы жана аудитория менен жандуу иштеше билүүсү аркылуу ченелет» деп көрсөтүлөт макалада. Андыктан «Тереңдикте» жарыяланган бул макала пропагандистке сабак өтүүнүн түрдүү формаларын, угуучуларга кандайча тапшырма берүүнү жана материалдарды кантип чогултуудагы балуу тажрыйбаларды үйрөтөт [3, 15-б.].

«Тереңдиктин» ушул 1998-жылы 27-мартта жарыяланган санында Ош губернаторунун инструктору В. Т. Крассиконун батыш районундагы Керме-Тоо орто мектебинин 10-«а» классынын чогулушунан алган «Алгала, жаштык курак» деген репортажы орун алган. Репортаж бүтүрүүчү класстын окуучуларынын сабакты абдан кызыктуу жана мазмундуу өткөзгөнүн баяндайт. «Сабак аларды өз мекенин бир кадам жакындатып,

граждандуулукту, патриоттук ишенимди бекемдеди, мекенди сүйүү идеяга берилгендиктин сынынан өткөрдү» дейт автор макаласында. Эгерде «Тереңдиктин» ар бир санында атуулдары саясий, экономикалык окуулардын жүрүшүнөн дал ушундай репортаждар жарыяланып турса эң сонун болор эле. Анткени көптөгөн газеттик жанрлардын ичинен репортаж абдан таасирдүү мүнөзгө ээ. Кызыктуу окуянын жүрүшүн баяндаган репортаждар газетанын ар кандай окурманы эч бир тажабай, кызыгуу менен окуйт. Бирок «Тереңдиктин» бетинен бул сыяктуу репортаждар өтө аз жарыяланат [4,6-б.]..

Атайын кабарчы Т. Кенжеев «Өсүштүн негизи» деген макалалары азыркы мезгилдин талабына жооп береримлик деңгээлде жазылып, олуттуу пикирлерди билдирет. Белгилей кетчү нерсе «Тереңдиктин» бетине көбүнчө интеллегент кызматкерлердин, пропагандист агитаторлордун жана атайын кабарчылардын макалалары гана жарыяланып турат. Алар көп убакта күндөлүк турмуштун талабына жооп берген маселелерге гана токтолушат. Эгерде «Мекен тарбиялаган» деген рубриканын алдында согуш ардагерлеринин мурунку иш тажрыйбаларындагы кызыктуу окуяларды, кыйынчылык менен багындырылган тосколдуктар жөнүндөгү эскертүүлөрүн жарыялап турса «Тереңдиктин» мазмуну да тереңдөөчүдөй сезилет. Анткени атайын беттин аты «Тереңдик» деп аталып, бүгүнкү күндө эр жүрөк жаштарын саясий кыраакылыкка, дүйнө илимин терең өздөштүрүүгө багытталып жатпайбы. Бул үчүн жыйырманчы-отузунчу жылдардагы атуулдарын Улуу Ата Мекендик согуштун мезгилинде алар кандай баатырдык, эрдиктерди көрсөткөнүн жана элибиздин басып өткөн алгачкы сьезддерин тарыхый бөтөнчөлүктөрү жөнүндөгү кызыктуу материалдар «Тереңдиктин» бетине ачышкан болбостон кайра жаштарды саясий курчтуккан, патриоттуулукка үндөө менен «Мен жаштын» деген сөздүн качалык ыйык турарын үйрөткөн сабактын бири болмок. Экинчи жагынан дал ушундай материалдар гана «Тереңдикке» окурмандардын бүтүндөй чөйрөсүн өзүнө таратууга көмөк берет. Болбосо, «Тереңдиктин» бетиндеги материалдар интеллегент кызматкерлер, агитатор жана пропагандисттер сыяктуу окурмандардын белгилүү чөйрөсүнө гана ылайыкташтырылгандай сезилет [5, 33-б.].

«Вечерний Бишкек» газетасында «Собеседник» деген атайын бет бар. «Собеседниктин» милдети ал дагы шаардыктарды саясий жактан такшалтуунун максатындагы атайын бет бологондуктан бүгүнкү шаар жаштарынын коомдук көз карашын саясий жактан калыптану усуна зор көмөк көрсөтөт. «Собеседниктин» ар бир санын окуган окурман сөзсүз аз да болсо саясий жактан сабак алып, көз карашы патриоттулуктун жана гумандуулуктун духунда сезет. Бул бетте ар дайым «Адреса опыта» деген рубриканын алдында жогорку эшалондогу жетекчилердин, эмгек ардагерлердин макалары, алар менен жолугушуулар болуп турат. «Вечерний Бишкек» 7-август 1999-жылы жарыяланган санындагы «Собеседникте» Свердловск районунун акими Ж. Жээнбековдун шаардыктар менен болгон жолугушуусун берген. Макалада абдан көп кырдуу көйгөйлөрдү козгогон.

«Ош шамы» саясий окууга арналган «Тереңдиги» да эмгек ардагерлердин, тажрыйбалууу кызматкерлердин ой-пикирлерин, кеңештерин жарыялап, «Вечерний Бишкек» газетасынын иш тажрыйбаларынан колдонсо, мындан да жакшы болот [3, 5-б.].

«Тереңдик» 29-май 1998-жылы чыккан санында 96-97-жылкы саясий окуунун натыйжаларын жыйынтыктайт. Атайын бетте «Ийгилигиңер кут болсун» деген рубриканын алдында конкурстун жыйынтыгы чыгарылып, жеңүүчүлөр белгиленген. «Ош жаңырыгы» газетасы бул кароо конкурсту Ош шаарынын 3000 жылдыгына карата өткөргөн. Республикалык бул турга эң мыкты деген 22 ийримдин иши сунуш кылынган. Бул беттеги А. Жапаровдун Карасуу шаарынан жазган «Мураска каныгуу» деген макаласы жыйынтыктоо сабактарынан баалуу кабарларды билдирген. Атайын кабарчы А.

Мамытбековдун конкурстун жеңүүчүлөрү кантип бул ийгиликке жетишкенин, алардын иш алып баруудагы уюмдуулугун жана мезгилдин талабындагы жоопкерчиликти сезе билүү менен эмгектенгенишкенин эң сонун баяндаган.

Ош губернаторунун башчысынын маданият бөлүмүнүн башчысы «Шаарда жашайбыз» деген макаласы илимий теориялык конференциянын жүрүшүнөн жазылып, кызыктуу пикирлерди баяндайт. Макалада «Уландар менен кыздар арасында Мекенди сүйүп жашоо образын пропагандалоо, жаштардын активдүү турмуштук позициясын калыптандыруу, турмуштун жеңил көлөкөлүү жактарын ашкерелөө – бүгүнкү күндүн башкы милдеттеринин бири» деп көрсөтүлөт. Буга карата «Эгемендүү жашоо образы жана жаштардын активдүү турмуштук позициясын калыптандыруудагы ролу» деген темада өткөрүлгөн илимий теориялык конферецияда мына ушундай проблемаларды чагылдыруунга арналган [3, 7-б.].

Ош губернатору саясий окуунун жүрүшүндө «Тереңдик» 98-99 жылкы окуу жылында да бир топ ийгиликтерди жаратты. «Тереңдик» өзүнүн бетинде пропагандисттик чеберчилик, программаны өздөштүрүү, берилген материалды турмуш менен байланыштыруунун мааниси жөнүндө ар кандай талкуу, талаштарды уюштурду. Мында «Изден, ойлон, тап» рубриканын алдында жарыяланган отклик материалдар окурмандардын кызыгууларын арттырды. Газетанын 13-июнь 1999-жылы жарыяланган санындагы «Тереңдикте», «Изден, ойлон, тап» деген рубриканын алдында бул маселелерге байланыштуу эң кызыктуу материалдар жарыяланган. Ал эми ушул беттеги С. Бостонованын «Шаардагы жашоосу оңолуш керек» деген макала шаардагы жашоону өркүндөтүү маселесин ачык айтат. Ошондой эле пропагандалоо боюнча бир катар алгылыктуу аракеттерди жасап жаткандыгын баяндаган. Макалада шаардагы уюмдар жаңы жашоого, турмуш менен ак эмгекке бышырганды үйрөнүү жана калктын калың катмарына түшүндүрүүдө оперативдүүлүк менен мамиле жасаганы белгиленген. «Тереңдиктин» жарыяланган С. Бостонованын бул макаласы атайын беттин мазмунун алда канча тереңдеткен [6, 15-б.].

«Тереңдиктин» өзүнүн ар бир санында пропагандист жана агитаторлорго кеңешин берип турат. Бул кеңештер анын «Пропагандисттин иш ыкмасын», «Агитатор ой бөлүшөт» деген рубриканын алдында жарыяланган макалалардан чагылат. Ош губернатору саясий окуунун жүрүшүндө пропагандистик үгүт сөздөрдүн күчү жаштардын идеялык саясий көз караштарын калыптандыруудагы ролу жогору экенин баса көрсөтүүгө болот. Анткени анын чыгармачылык иштери уюштуруучулугу жогору экени газетанын атайын беттеринен көрүнүп турат.

«Тереңдикте» жаралаган ийгиликтердин арасында кээде анча мынча кемчиликтер учурайт. Атайын бет көп жылдардан бери негизги бет катары жарыяланып жүрсө да, эч кандай катар белги коюлбай жүрөт. Дагы бир талаштуу маселе «Тереңдикке» кээде клуб деген сөздү жармаштыруу маселе «Тереңдикке» кээде клуб деген сөздү жармаштыра коюудан пайда болууда. «Тереңдиктин» 1993-жылкы 10-январь 5(7531) жарыялаган санында «Тереңдик» өндүрүштүк саясий окууга арналган бет дегендин ордуна, өндүрүштүк саясий окууга арналган клуб деп жарыяланган. Газетанын 1993-жыл 13-июндагы санындагы «Тереңдикте» да клуб деген сөздү кошуп жазышкан. Мындай көрүнүштөр окурмандар үчүн «Тереңдик» кандай клуб болсун? «Тереңдик» эч кандай клуб эмес. Ал саясий окууга арналган атайын бет болуп жарыяланган жана ошол бойдон калат. Эгер кокустан «Тереңдикти» клуб деп атоочулар чыкса анда редакция бул маселени сөзсүз чечиши керек, болбосо «Тереңдиктин» окурмандарынын арасында эки ойду пайда кылбай, мындан кийин клуб деген сөздү жармаштырганды токтотуу зарыл [4, 7-б.].

Ар бир газетада клубдардын атайын беттеридин сакталышы жогоруда белгиленгендей анын окурмандар чөйрөсүнө байланыштуу. Бул сөздүн далили катары «Жаш үй –

бүлөлөрдүн клубу» деген атайын бетинин өзү гана жетишет. Эмне үчүн ушундай багыттагы атайын беттинин өзү гана жетишет. Эмне үчүн ушундай багыттагы атайын беттер, клубдар облусттук газеталарда жок? Анткени, алардын окурмандардын бул сыяктуу маселелер эмес, мындан башка маселелер кызыктырат. Ал эми жаңыдан үйлөнгөн жаш жубайларга улуулардын, ата – энелердин кеңеши ал дайыма керек. Бул үчүн өзүнөн өзү газетада «Жаш үй – бүлөлөлөрдүн клубунун» болушу зарылчылыгы түзүлөт.

«Жаш үй – бүлөлөрдүн клубунда» жарыяланган макала дайыма окурмандардын суроо пикирлерин пайда кылып, өз кучагына актуалдуу маселелерди камтыйт. Газетанын 27-август 1998-жыл №102 (763) санында жарыяланган «Бакыт – сен кандайсын?» деген макаланын мазмуну абдан терең. Окурман бул макаладан редакцияга келген түрдүү каттардын, ал каттар баяндаган жаштардын түркүн тагдырлары менен тааныша алат. Каттарда баяндалгандай кайсы бирөөлөр отузга чыкса да сүйүктүү адамын жолуктура албаганын же кечээ от менен жалын болуп сүйүшүп, бүгүн турмуштун чоң агымына туруштук бере албай ажырашып жаткан жаш үй-бүлөнүн кейиштүү тагдыры кимди болсо да тынчсыздандырбай койбойт. Бул сыяктуу макаланын артынан редакцияга ондогон, жүздөгөн каттар келет. Алардын айтайын деген ою, максаты экинчи жолу кайгылуу окуяны, үй – бүлөдөгү бактысыздыкты болтурбоо [7, 9-б.].

«Ош жаңырыгы» 15 –январь 1997-жылы №7 (750) санындагы атайын бетинде «Эки монолог же болбой калган бир диалог» С. Ефременконун макаласын жарыялаган. Эгер газета дал ушундай макалалар менен ар дайыма атайын бетин уюштурса, анда газетадагы атайын беттин таасири окурмандардын көңүлүнүн борборунда болору талашсыз чындык. Ушул эле беттин өзүндө орун алган «Баарыбыз ойлонсок» деген рубриканын алдында «Үй-бүлөлүк очоктун жылуулугу» деген макала да окурмандарды кош көңүл калтырбайт. «Жаш үй – бүлөлөрдүн клубунда» кызыктуу макалалар менен бирге жаштарга косметикалык кеңеш, бүгүнкү күндөгү моданын түрлөрүн, ырлар жана сүйүүнүн жылт эткен учкунун чагылдырган фотоэтюддарды да жарыялап турат.

«Ош жаңырыгынын» башкы милдети жаштарды саясий көз караштын тунуктугуна, патриоттуулукка, чынчылдыка, эң башкысы адамдын ички психологиялык калыптануусундагы гумандуулукка жетишүүсүнө жардам берет. «Ош жаңырыгында» жарыяланган көптөгөн материалдар жаштарды таза сезим менен жашоого, жүрүүгө да үйрөтөт. «Ош жаңырыгы» 21-октябрь 1998-жылкы санында жарыяланган «Нокаттан Н. Н. деген адам паспортту кабыл алуу эрежелерин тактыкты сактап жатабызбы? «Ош жаңырыгы» эгер мүмкүнчүлүк болсо ушул жөнүндө талкуу уюштурсак» деп кайрылган. Газетага бул сыяктуу суроо менен кайрылуунун өзү «Ош жаңырыгы» окурмандын абдан жакын кеңешчиси, сайсий туура түшүнүк берген тарбиячысы экени байкалат. «Ош жаңырыгы» экинчи бир саны жарыялынганча ар кандай суроолор менен ага жүздөгөн каттар келип түшөт. Ошол каттардын дээрлик бардыгы кат ээлеринин көңүлүндөгү эң назик, чыныгы ойлорун баяндайт. Ошол себептен улам «Ош жаңырыгы» ар бир саны көптөгөн кызыкгуулары, суроолорду пайда кылат. Айрым учурда чеберлер менен таанышууга болот. Кээде өздүк – көркөм чыгармачылыгында көңүл бөлбөй жаткан уюмдардын адресине арналган сын материалдар да ушул бетте чагылдырылат. Булардан сырткары «Ош жаңырыгы» адабий бет жана ишембилик бет болгон «Панорама» деген атайын беттерин жарыялап турат. Негизинен алганда бул эки беттин алган багыты окшош болгону менен мазмуну бир аз башкачараак. Экөөндө тең адабий чыгармачылык, адабият жана искусство жаңылыктары, кино обозрениелер жарыяланат. Ишенбилик бетте көбүн эсе адабият жана искусство жөнүндөгү макалалар, ырлар, сатира, юморлор берилет. Негизги максат окурмандын көңүлүн көтөрүп, аны бүгүнкү күндөгү адабият жана искусство маселелери менен [7, 13-б.].

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(VOLUME 5 ISSUE 7, 2024)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Анализ – (гр. – analysis – жиктештирүү, ажыратып берүү) Тексти изилдөө максатында окуп, талдап чыгуу. Чыгармага анализ берүүдө анын идеасын темасын, образдардын тилин талдоо жана жалпы комплекстик анализдөө ишке ашырат. Дегеле макала, очерк, фельетон жана башка журналистикалык материалдар кандай мүнөздө стилде жазылбасын, теманын тандалып алынган оьектинин анализге алып баяндайт. Маалыматтык берүүлөрдөн башка корреспонденция анализсиз жазылбайт.

Мисалы; «Түндүк – Түштүк куштун эки канатындай, ошонун бирин кайрып жатпайсыңарбы аркалык туугандар». Ташкөмүрлүк Акылбек Аалынын бул көрүнүктүү макаласында Кыргыздын Түндүк – Түштүк болуп бөлүнгөнү өлкөнү Т. Усубалиев башкаргандан башталганын жана башка маселелерди кеңири анализге алынып жазылган [2,5-б.].

План - гезиттин планы эки бөлүктөн: анын мазмунун белгиленген структура жана гезит жүзү болгон дизайндан турат. Бул нерселер жөнүндө майда-чүйдөсүнө чейин маани берип ойлоно баштаганга чейин гезиттин форматы, анын «жүзү» формасы жана көлөмү жөнүндөгү маселелерди чечип алуу керек.

Макет – планыңызды түзүп болгон соң, гезиттин реклама үчүн берилген жерлери белгиленген макетти гезиттин кичи моделин түзүшүңүз керек болот. Мунун «клеткада» же болбосо А3 же А4 форматтагы кагаздарды бир нече жолу бүктөө жолу менен жасоого болот. Бул этапта ишке реалдуулук аралаша баштайт. Анткени байыртадан редакциялык материалдар менен реклама ортосунда келишпөөчүлүк бар. Маңызына көрө гезиттин бул эки тарабы гезиттердеги бир эле жер үчүн сргушушат.

Дизайн – экономиканын тил менен айтканда азыркы кездеги индустриялуу өндүрүштө калдыкталган буюмдардан эстетикалык баалулукту түзүү максатында ар түрдүү кесиптеги адистердин кызматташтыгынын негизинде атайын ишкердиктин коллективдүү түрү. Ошондой эле дизайн – көркөм долбоорлоштуруу. Журналистикада басма сөз каражаттарын жарыкка чыгаруудагы долбоорлоштуруу башкача айтканда көркөмдөп, калыпка салуу. Газетадагы мындай ишти «верстка» деп да атап коюшат.

Дизайнер - гезитти көркөмдүк, текстерди, кирешелерди (сүрөт). Ылайык калыпка салып, даярдоочуу адис. Верска – Макет, мүмкүн,гезиттин визулдык турпатына окшош, бирок анын артында көзгө көрүнгөндөн көрө көбүрөөк нерсе бар. Макеттин негизги максаты элдердин макаланы окууган болгон кызыгуусун ойготу жана жагымдуу кыркъм тилкелерин түзү. Макет бул- дизайин аркулуу болгон комментарий. Кат жазу чеберчилигиндей эле мындагы маанилүү нерсе көз менен көргөндө гана эмес конструкциянын негизинде жатат.

Макет жана верстак бул – гезиттик даизайндын алкагындам акалаларды жана иллюстрациялык материалдарды берүүнү анын стилистикасынын усулу. Бул өтө оор тема жана көптөгөн журналисттердин сыры сүрөткерлердин аз гана тобуна белгилүү магия катары эсептешет. Муну себеби алардын дизайын менен верстканы алмаштырып алгандаганда.

Макетти иштеп чыгуу же башкача айтканда гезиттин сырткы кейпини негизги шифттерин жана параметрлерин тандап алуу дизайнерин иши. Бирок, күбүнчө дазайнердин кийлигишүүсүн талап кылган ар түрдү рубрикалары бар бетерди эске албагнанда верстка бүтүндөй журналисттердин иши. Алар гезиттин мазмунун демек эмне маанилүү экенин билишет. Дизейнерлер жаңылыктар, бизнес же спорт беттерин жасалгалап жатканда көбүнэсе көркөм беттерди жасоого аракет кылышат. Аларды чечүүчү добушу жок кеңешче катары гана пайдаланыңыз.

Верстка өзүн журналистмин деп эсептегендердин ар кандай иштөө ыкмаларынын катарына кириши керек. Айрымдары бул ишке таланттуу жана жөндөмдүү болушат. Бирок муну кантип жасоону баары тең билиши шарт. Журналист катары верстка

менен алек болбойм деп эсептеген чакта да, баары бир ал тууралуу анын негиздерин билүүгө тийишсиз. Көпчүлүк гезиттерде верстка менен айрым гана адамдар шургулданышат. Жазгыч журналист да, бөлүмдүн редактору да бул негизги эрежелерди эстен чыгарбоосу зарыл [3, 6-б.]. «Ар бир фейк маалымат коомду бузат» деген сөздү кошуп өз ойлорун ПСМТ менен сүйлөп бериңиз.

Адабияттар:

1. «Ош шамы» гезити 2018-жыл 546-саны allakul@rambler.ru
2. «Кыргыз Туусу» гезити 2017-жыл tuusu@infotel.kg
3. Ош жанырыгы гезити 2018- жыл oshjan@mail.ru
4. «Кутбилим» гезити Интернет-булактар
5. http://www.rarebooks.net.kg.
6. http://bilim.journalist.kg/
7. http://akunovanarod.ru/

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(VOLUME 5 ISSUE 7, 2024)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

ӘБУБӘКІР ДИВАЕВТЫҢ АҒАРТУШЫЛЫҚ ҚЫЗМЕТІ

Суюханова Қарлығаш Бахтияровна
Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
Астана қ., Қазақстан

https://doi.org/10.5281/zenodo.12123095

Аннотация. Әбубәкір Ахметжанұлы Диваев – қазақ халқының тарихы мен мәдениетін, фольклоры мен этнографиясын зерттеуші башқұрт ғалымы. Ә.А.Диваев өзінің бар ғұмырында қазақ халқының мол тарихи мұрасын зерттеумен айналысты.

Мақалада Ә.А.Диваевтың ғылымға қосқан үлесінен, фольклористтік, этнографиялық мұрасынан бөлек қоғамдық-ғылыми қызметіне баса назар аударылады. Әбубәкір Диваевтың 1918 жылдан бастап ұстаздық қызметі толық баяндалады. Әбубәкір Диваевтың Түркістан Халық мұражайындағы және университетіндегі, Қазақ ғылыми комиссиясындағы, Түркістан халқының тұрмыс-тіршілігін зерттеу бойынша құрылған комиссияда және кеңестік кезеңдегі қоғамдық ұйымдардағы ғылыми-өлкетанушылық пен педагогикалық қызметі зерттеледі. Әбубәкір Диваевтың ұстаздық қызметімен қатар, халқымыздың дәстүрлі шығармашылығына қосқан елеулі үлесі жайлы сөз қозғалады. Ғалым жайлы сол заманның біртуар тұлғаларының сипаттары тарихи дереккөз ретінде айтылады. Ә.Диваев Қазақстанның тарихи өлкетану ғылымының негізін салушылардың бірі, қазақ этнографиясының классигі екені сөзсіз.

Түйін сөздер: Әбубәкір Диваев, Түркістан, баспа, ғылыми кітапхана, этноним, этнография, мұражай, шығыстану, педагог, этникалық тарих

ПРОСВЕТИТЕЛЬСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ АБУБАКИРА ДИВАЕВА

Аннотация. Абубакир Ахметжанулы Диваев – башкирский учёный, изучающий историю и культуру, фольклор и этнографию казахского народа. Всю свою жизнь А.А.Диваев занимался исследованием богатого исторического наследия казахского народа.

В статье подчеркивается общественно-научная деятельность А.А.Диваева, помимо его вклада в науку, фольклорное и этнографическое наследие. Подробно описана педагогическая деятельность А.А.Диваева с 1918 года. Изучена научно-краеведческая и педагогическая деятельность А.А.Диваева в Туркестанском народном музее и университете, Казахской научной комиссии, Комиссии по изучению быта туркестанского народа, общественных организациях советского периода. Помимо педагогической деятельности А.А.Диваева, говорят о его значительном вкладе в традиционное творчество нашего народа. Об ученом в качестве исторического источника упоминаются характеристики отдельных личностей того времени. Несомненно, А.А.Диваев – один из основоположников исторического краеведения Казахстана, классик казахской этнографии.

Ключевые слова: Абубакир Диваев, Туркестан, издательство, научная библиотека, этноним, этнография, музей, востоковедение, педагог, этническая история

EDUCATIONAL ACTIVITIES OF ABUBAKIR DIVAYEV

Annotation. Abubakir Akhmetzhanuly Divayev is a Bashkir scientist who studies the history and culture, folklore and ethnography of the Kazakh people. All his life, A.Divayev was engaged in researching the rich historical heritage of the Kazakh people.

The article emphasizes A.Divayev's social and scientific activities, in addition to his contribution to science, folklore and ethnographic heritage. A.Divayev's teaching activities since 1918 are described in detail. The scientific, local history and pedagogical activities of A.Divayev in the Turkestan People's Museum and University, the Kazakh Scientific Commission, the Commission for the Study of the Life of the Turkestan People, and public organizations of the Soviet period were studied. In addition to A.Divayev's pedagogical activities, they talk about his significant contribution to the traditional creativity of our people. The characteristics of individual personalities of that time are mentioned about the scientist as a historical source. Undoubtedly, A.Divayev is one of the founders of the historical local history of Kazakhstan, a classic of Kazakh ethnography.

Keywords: Abubakir Divayev, Turkestan, publishing house, scientific library, ethnonym, ethnography, museum, oriental studies, teacher, ethnic history

Халықтың ғасырлар бойғы ауыздан ауызға таралған, тірнектеліп жиналған рухани қазынасын құрметтей отырып, оны ары қарай өрбіту ісі қазіргі таңда өзекті мәселе. Егер осындай мол халықтық асыл қазынаны жинап, оны дәріптеп жүретін ұл-қызы болса, сөзсіз халық та оны әрқашан қолдайды, есте сақтап, негізгі қызметін аса жоғары бағалайды. Осындай ұлы істе алдына жан салмай, қызмет жасаған ұлы тұлғалардың бірі – Әбубәкір Ахметжанұлы Диваев.

Ә.А.Диваевтың Ұлы Қазан революциясынан кейінгі қызметі негізінен жоғары оқу орындарында тәлімгерлерге білім берумен өтеді. Түркіреспублика Халық Комиссарлар Кеңесінің жарлығы бойынша Халық ағарту Комиссариатына шұғыл түрде Ташкент Халық университетін ашу бұйырылады. 1918 жылы 21 сәуірде Бостандық үйінде Түркістан Халық университеті ашылып, өз жұмысын бастайды. Университеттің ректоры А.В.Попов болды. Басқарма мүшелеріне В.И.Романовский, Р.Р.Шредер сайланды. Бір айта кететіні, университет құрамында табиғаттану-математика, әдеби-философия (1918 жылдың күзінен тарих-филология) факультеттері болғанымен, дәрістері ағартушылық деңгейде ғана жүргізілген, яғни білім ордасы нағыз мәніндегі оқу орны бола алмаған. Жоғары оқу орнында орыс тілінде оқытатын 11 бастауыш мектебі, 11 жалпы білім, өзбек тілінде жүргізілетін 2 мамандық мектебі, 8 балалар алаңы болған. Демек, Түркістан Халық университеті оқу комбинаты секілді жұмыс істеген. Университеттің нағыз өз деңгейінде қызметі Мәскеу, Петроградтан маман оқытушы-профессорлардың келуімен байланысты болған. 1920 жылы 7 қыркүйекте Ресей Федерациясы Халық Комиссарлары Кеңесі В.И.Лениннің басқаруымен Ташкент Мемлекеттік университетін ашу туралы Совнарком декретін бекітті. Осы жылы, оқытушы-профессор құрамын іріктеу жұмыстары жасалынып, Ә.Диваев шығыс зерттеушілерінің қатарына ілігіп, университетке оқытушылық қызметке шақырылады. Ол қызметке сол жылы кіріскен бойда шығыс факультетін ұйымдастыруды қызу қолға алды.

Ташкент қаласында Түркістан Халық университетінің ашылуымен Диваев Әбубәкірдің ұстаздық қызметі 1918 жылдан бастау алады. Б.В. Лунин жазғандай, Түркістан Халық университеті алғашында жүзу мектебінен бастап пішу, тігу курстарына дейін әртүрлі оқу орындары біріктірілген өзіндік өндірістік кешен болды. Тек,1919 жылдың желтоқсанында ғана университет мемлекеттік университет ретінде жұмыс істей бастады. Ал 1919 жылдың қарашасынан бастап, Ташкентте Түркістан Шығыс институты ұйымдастырылды. Екі оқу орнында да қазақ этнографиясы мен қазақ тілінің алғашқы

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(VOLUME 5 ISSUE 7, 2024)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

ұстазы Ә.Диваев болды. 1918 жылы ТВИ құрылмай тұрып-ақ белгілі бір дәрежеде шығыстанудағы олқылықтың орнын Халық университеті толтырды. Сыныптарда қатаң оқыту жүйесі болмады, тек анда-санда дәрістермен шектелді. Түркістан Халық университетінің өзінің баспасы – 1918 жылы құрылған «Халық университеті» газеті болды[Байтанаев 2004]. Онда өлкетанушылардың мақалалары, сондай-ақ алдағы дәрістер туралы хабарландырулар жарияланды. Бұл дәрістерге Ә.А.Диваев Н.Г. Маллицкий, Н.С. Лыкошиндермен бірге қатысты. Ә.А.Диваевтың «Халық университетінде» жарияланған мақалаларының ішінде бізді оның «Қырғыз этнографиясының бірінші лекциясына» атты еңбегі ерекше тартты. Одан біз Ә.А.Диваевтың негізінен жарияланған және жарияланбаған жинаған материалдары бойынша баяндамалар дайындағанын білеміз.

Жоғарыда атап өткеніміздей, зерттеуші өзінің этнографиялық материалдарында қазақ этнографиясы курсының деректану негіздерін көрді. Осыған байланысты бұл бапты толықтырып, 1920 жылы республиканың көшпелі халқын оқыту жөніндегі орталық комиссиясына есеп береді. Ә.А.Диваев өзінің шығармаларын ең алдымен Түркістан Шығыс институтында дәріс оқу үшін және студенттердің оқу үрдісінде пайдалануы үшін басып шығару қажеттігін айтады.

Академик Михаил Евгеньевич Массонның көзі тірісінде Ф.Оразаеваның сөзінен Ә.А.Диваевтың қазақ этнографиясы курсын қалай оқытқанын жазып алуға мүмкіндік туды. Сипаттамаларға қарағанда, ғалым қазақ этнографиясы курсын өте қызықты түрде жүргізген. Жоқ, ол лекция жазып, әзірленбеген, ауызша әңгімелеп беретін болған. Қазақ этнографиясы мен фольклорын жетік білгені соншалық, егер емтихан кезінде кез келген студент сауал жауабын білмей мүдіріп қалған жағдайда, Әбубәкір Диваев оның жауабын жалғастырып, өзі айта жөнелетін [Оразаева 1973:15].

1918 жылдан, дәлірек университет ресми жарияланған күннен бастап, онда шығыс факультетін ашуды Ә.Диваев бірден қолға алған болатын. Тіпті, факультетке бөлінетін қаржы жағына дейін мұқият бақылағанын мына хаттан да байқауға болады:

«Владимир Николаевич Кучербаев, свидетельствуя свое совершенное почтение Аубекру Ахмеджановичу Диваеву.

Покорнейше просит его пожаловать в понедельник, 21 октября 1918 г. к 11 часам дня, в помещение Комиссариата финансов (просп. Карла Маркса, бывший губернаторский дом), для участия в обсуждении вопроса об открытии восточного факультета при Ташкенстком Народном Университете.
19-го октября 1918 г.г. Ташкент»[Диваев 1924].

Ташкент университеті Орта Азиядағы шығыстану ғылымының кеңестік орталығына және үздік оқу орнына айналды. Көп күтпей, Ташкенттегі шығыстану ғалымдарына Кеңес үкіметі зор қамқорлық көрсетіп, Түркістан Шығыс институтын ашады.

Шығыс институтында (кейін Шығыс факультеті) академик В.В.Бартольд, С.Е.Малов, Ф.А. Виельструп, Г.Н.Черданцев, И.И.Зарубин, М.С. Андреев, М.Ф.Гаврилов, В.Н.Кюн, А.А. Семенов сияқты белгілі шығыстанушылар қызмет етеді. Осы ғалымдар ішінде кеңестік шығыс халықтарының тілін жетік білген, белгілі ғалым Ә.Диваев та болды[Байтанаев 2004].

Сол жылдары Диваев тек ұстаздық қызмет атқарып қана қоймай, халық қазынасын молайту жұмыстарымен белсене айналысты.

Әбубәкір Диваев университет профессоры болып, дәріс оқумен қатар 1923 жылдың басына дейін университеттің Археология бөлімінің меңгерушісі де болып қызмет атқарған. Алайда, денсаулығының нашарлауына байланысты, 1923 жылы университеттегі қызметінен кетеді[Оразаева 1973].

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(VOLUME 5 ISSUE 7, 2024)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

1925 жылы Ә.А.Диваев ұстаздық қызметтен кетуге мәжбүр болды. Оның 1925 жылғы 22 тамыздағы арызында денсаулығына және қартаюына байланысты кеңес пен бағынышты комиссиялардың жалпы жиналысы Ә.А.Диваевтың өтінішін қарап, оның өтінішін қанағаттандыру туралы шешім қабылдады және «...Шығыс факультетінің құрметті мүшесі және болашақта оның ғылыми кеңесінің жұмысына қатысуынан бас тартпауын сұраймыз», деп көрсетілген[НА «Ғылым» 194-195]. Айта кету керек, ұстаздық қызметін тоқтатқаннан кейін де Ә.Диваев ғылыми-зерттеу жұмыстарын жалғастырды.

Ә.Диваев ұстаздық қызметтен босағанымен, ұстаздық қызметтен өзін босадым деп есептемеген. Нақты айтқанда, өмірінің ақырғы деміне дейін Ғылыми кеңес мәжілістерінен, ғылыми кітапханалар мен мұражайлар, көне мұраларды қамқорлыққа алу комитеттерінің мәслихаттарынан мүлде қалып көрмеген.

Диваевтың тарихи-өлкетану қызметі республиканың қоғамдық өмірінде ерекше көзге түсті. Қазақ халқының тарихы мен мәдениетін насихаттау, жалпы алғанда, халықты оқытуға ықпал ету Ә.Диваевтың мақсатына айналды. 1923 жылы Ә.Диваев Х.Досмұхамедов, А.Шмидт, Қ.Жаленов, М.Жұмабаев, Н.Архангельскиймен бірге «Талап» қазақ мәдениетін сүйер қауымның негізін қалады[Байтанаев 2004]. Қоғамның негізгі мақсаты жарғы бойынша халықтың мәдени дамуына жәрдемдесу болды. Атап айтқанда, қазақ әдебиеті мен тілі, терминология, емле мәселелерін дамыту, ұлттық өнерді зерттеу, қазақ халқының тұрмысы мен тарихын зерттеу, қазақ мектептерінде оқыту мәселелерінің дамуы, қазақ ғалымдары мен қазақ өнер қайраткерлеріне көмек көрсету.

Ташкенттің мәдени өміріндегі бірде-бір оқиға Қазақ комиссиясының мүшесі, ғалым Ә.Диваевсыз өтпейтін. Оның білім саласындағы атқарған біршама еңбегін бағалап, Түркістан мемлекеттік кітапханасы Ә.Диваевтан ескі Ташкент қаласында кітапхананың ашылуына қатысуды сұрайды. Кітапхананың ашылуы Түркістанның байырғы халқы үшін үлкен оқиға болды. Кітапхана 1922 жылы 6 қаңтарда ашылған болатын. Ә.Диваев кітапхананың салтанатты ашылуында сөйлеген сөзінде: «Бүгін Түркістан мемлекеттік кітапханасының ескі қалалық бөлімінің ашылуына Қырғызстан ғылыми комиссиясының атынан қатысу бақыты бұйырғанына қуаныштымын деп айтамын, өйткені бұл шараны республикамыздың ең маңызды мемлекеттік тапсырыстарының бірі ретінде қарастыру керек». Одан әрі кітаптың білімді меңгерудегі рөлін айта келе: «Біз білетіндей ешбір ел ғылымның нұрына бөленбей, бақытты әрі алдыңғы қатарлы ел бола алмайды», - деп жалғастырады[Байтанаев 2004]. Ә.Диваевтың бұл айтқандары оның Түркістан халықтарының ағарту ісіне деген ықыласты көзқарасын көрсетеді. Кітапхана бірден мұсылман жастарының, студенттерінің арасында танымалдылыққа ие болды, олар одан тек қызықты білім дереккөздерін тауып қана қоймай, сонымен қатар, ішінара кітапхана қызметкерлері ұсынған әртүрлі ғылыми пәндер бойынша кеңестер мен әртүрлі мәліметтерді игерді[Бетгер 1922].

1920 жылы қазан айында Қырғыз өлкесін зерттеу қоғамының жиналысы өтті[Ахметова 1982:81-82]. Аталған Қоғам А.П.Чулошниковтың, А.Л.Мельковтың, А.А. Четыркина, С.М.Петрова, С.Мендешева, Әбубәкір Диваев есімдерімен құрылды. Құрметті төрағасы болып А.Б. Байтұрсынұлы сайланды [Козыбаев 1990: 22].

Қоғам Қазақстанды зерттеуге, білім беруге, өлкетануды дамытуға арналған жұмыстарға үлкен үлесін қосты. Бұған Ә.Диваевтың да қатысы бар екені сөзсіз. Сонымен қатар, қоғам басылымдарында Диваевтың «Бұғы мен есек», «Қырғыздардың белгілері», «Шура – Нарықбатырдың баласы» және т.б. еңбектері жарық көрді[Байтанаев 2004].

Ә.Диваев қартайған шағында да қоғам жұмыстарына белсене атсалысты. Тіпті 1929 жылы Қазақстанды зерттеу қоғамының орталық басқармасы оған этнографиялық жазбаларды, қолжазбаларды, т.б. қайдан табуға болатынын хабарлауды өтінген.

Тарихи өлкетанудағы қызметі үшін Ресей Ғылым академиясы жанындағы Орталық өлкетану бюросының президиумы Орталық банктің 5-ші сессиясында 1924 жылы қаңтарда Диваевты оның корреспондент-мүшесі етіп сайлады. ЦБК өзі ғалымнан даладағы өлкетану жұмыстары туралы мәлімет жіберуді сұраған[Байтанаев 2004].

Ә.Диваев өзінің сіңірген еңбегі үшін алған демалыс уақыттарында да, өлке тарихы бойынша сарапшы ретінде әртүрлі ғылыми конференцияларға үнемі шақыртулар алып тұрды. Дәлірек айтсақ, 1926 жылы ақпанда География қоғамының Түркістан бөлімі оған М.Тынышпаев және А.Чулошниковпен бірге «Қазақтар және олардың рулық бөлінісі» деген тақырыпта өтетін конференцияға қатысуын өтініп, арнайы шақыртқан[Байтанаев 2004].

Ә.Диваевтың ғылыми еңбектері Түркістанның қоғамдық өміріндегі барлық дерлік салаларына қажет болды. Осыған байланысты жергілікті халықтардың тілдерін реформалау жөніндегі комиссияның мүшесі болып сайланады. Көшпелі халық арасындағы сауатсыздықты жою жөніндегі төтенше комиссияның жұмысына, қалымды жою туралы қаулы жобасын шұғыл әзірлеу жөніндегі арнайы комиссия отырысына, жергілікті тілдерде іс жүргізуді ұйымдастыру жөніндегі комиссияға қатысады.

Сонымен қатар, 1921 жылы 15 наурызда Ә.А.Диваев Кеңес өкіметі тұсында құрылған Археология, тарих және ғылым қоғамы құрыла салысымен Халық Комиссарлар Кеңесі мен Самара мемлекеттік университетінің істерін басқаруға ғылыми кеңесші болып тағайындалды. Дәл осы уақытта этнография, археология, тарих қоғамы ұйымдастырылып, Ә.Диваев оның толық мүшесі болып сайланды[Байтанаев 2004].

Сонымен қатар, Ә.Диваевтың қоғамдық-өлкетану қызметінің ауқымы өте кең екенін айту керек. Бұл, ең алдымен, оның жалпы халықты тәрбиелеуге деген ұмтылысымен байланысты.

Аты көпке танымал, фольклорист, этнограф, профессор Әбубәкір Диваев 1933 жылы 5 ақпанда қайтыс болды. Бірақ, соңынан қалдырған мол қазынасы өлген жоқ. Ол әлі де құнды болып қала береді. Сол жылдары Ә.Диваевтің еңбектерін зерттеуді қажет етеді десек, қазірде ол еңбектер халқымыздың мұрасын зерттеуде маңызды нысана ретінде қарастырылады.

Ә.Диваев көзі тірісінде естіген М.Е.Массонның мәлімдеуінше, профессордың 75 баспа табақ еңбегі артында мұра болып қалды. Ал, фольклорист Ә.Диваев материалдарының мұрагері Х.Т.Зарифовтың қалдырған мәліметтеріне сүйенсек, ол 112 ғылыми еңбек қалдырған деп деп көрсетіледі[Зарифов 1945:75]. Сонымен қатар, Ә.Жиреншиннің хабарламаларында Ә.Диваев «...жалпы еңбегін жариялаған кітаптардың саны 115», - деп жазылады[Жиреншин 1971:61]. Дегенмен де Ә.Диваевтың көлемі жағынан да, алатын орны жағынан да маңызды мұра қалдырғаны анық.

Түркістан халық мұражайында ғалым археология, этнография, мұражайтану ғылымдарының білгірі ретінде көрінеді. Түркіреспублика ғылыми комитеттерінде Ә.Диваев өзін халықтың тілі, тұрмысы, мәдениетінің білгір маманы және ғылыми экспедициялардың талантты жетекшісі ретінде көрсетеді. Ә.Диваевтың қазақ этнографиясы мен тілін оқытуда, Түркістан Республикасының қоғамдық өмірінде тарихи-этнографиялық білімдерді насихаттауда сіңірген еңбегі орасан зор. Осы кезеңде біздің байқайтын ең басты құндылығымыз – ғалым экспедициялар ұйымдастыруда және ол үшін арнайы бағдарламалар жасауда көрінетін ғылыми жинақтау қағидаларын жүйелеп шығарғанын атап айтсақ болады.

Жиырмасыншы жылдар КСРО-да революцияға дейінгі кезеңнің озық ойлы зиялылары жүзеге асырған жаңа ғылым ошақтарының дүниеге келген, өлкетану, мұражайтану ғылымдарының өркендеген кезі болды, бұл мәселелердің өркендеуіне бірден бір үлесін қосқан өкіл Ә.Диваев болды.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(VOLUME 5 ISSUE 7, 2024)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Ә.Диваевтың этнографиялық еңбектері ғалымның шығармашылығында негізгі орынды алады. Оның ғылымның осы саласындағы еңбектері рухани мәдениет, дәстүрлі экономика, отбасы және отбасы-неке қатынастары, әдет-ғұрып құқығы, этникалық тарих, этнолингвистика мәселелерін қамтиды.

Ғалымның еңбектерінде өзбектер мен қырғыздардың этнографиясынан материалдар қамтылғанымен, оның жұмысының негізгі нысанасы қазақ халқының өмірі мен тұрмыс-тіршілігі болды. Ә.Диваев этнографиялық шығармалары этнографияның қай аспектісін қамтымасын, еңбектері қазақтардың дәстүрлі мәдениетімен тығыз байланысты болып келеді. Ә.Диваев өз еңбектерінде теориялық мәселелерді қозғамаған, шын мәнінде қазақ халқының дәстүрлі мәдениеті – көшпелі өмір салты құбылысын терең түсінетін материалдарды жинақтаған. Ғалым қазіргі этнографияның барлық дерлік негізгі мәселелері мен бағыттарын қозғайды. Оларды толығырақ қарастыратын болсақ, Ә.Диваев рулық құрылысты, этногенезді, этникалық тарихын, салт-дәстүрін, өзбек, қырғыз, қазақтардың шығу тегі туралы аңыздарды зерттеуге арналған материалдар жинауға ерекше көңіл бөлді. Сонымен бірге ол этнонимге аса үлкен мән береді.

1900-1901 жылдары М.Тоқболатовтың қолжазбаларына сүйене отырып, Ә.Диваев 3 мақала жазып, жариялатады. Атап айтсақ, «Қарақырғыздардың шығуы туралы аңыз», «Өзбектердің шығу тегі туралы аңыз», және «Хазырет Ысмайыл ата туралы аңыз»[Түркістан уалаяты 1900]. Материалдар жинағы М.Тоқболатовтың еңбектері жүйесіне негізделіп, Ә.Диваевтың сол жинаққа пікір білдіру түрінде жасалған. Негізінде Ә.Диваев зерттеулері жинақтарға өзінің ескертулерімен және нақты пікірін білдірумен жасалады. Әдетте, Ә.Диваевтың пікірлері әдебиет пен дереккөздерге сілтемелерден, этнонимдерді түсіндіруден, әртүрлі терминдерден, әдебиеттен, фольклордан мысалдардан тұрады.

Қазақтың ауыз әдебиеті шығармашылығында Ә.Диваев пікір айтып, өз ойын білдірмеген жанр жоқ деуге де болады. Ол тіпті жеке сөздің шығу төркініне дейін зерттеген. Айталық, «Өзбектердің шығу тегі туралы аңызда» автор өзбек халқының таңбалар мен тайпа атаулары негізінде өзбектердің шежіресі туралы құнды мәліметтер берді. Сондай-ақ өзбектердің Ибраһимнен (Ибраһим) тарағанын және 92 баулы тармақтан тұратынын, өз кезегінде әр тармақтың өз әулиесі бар екенін көрсетеді[Диваев 1900]. Бұл аңыз бойынша қазақтар өзбектердің бір тармағы болған. Ал «өзбек» деген нақты этноним «өзіне қожа» деген мағынаны білдіреді, өйткені өзбектер исламды қабылдау үшін Мұхаммед пайғамбарға өз еркімен келген.

Қазақтың ауыз әдебиеті шығармашылығында Ә.Диваев пікір айтып, өз ойын білдірмеген жанр жоқ деуге де болады. Ол тіпті жеке сөздің шығу төркініне дейін зерттеген. Айталық, Ә.Диваев алғаш рет осы «қазақ» этнонимінің шығу тегі туралы мәселені көтереді. Автор ғылымда бұл этнонимнің шығу тегі туралы мәселе әлі де ашық күйінде қалып отырғанын айтады. Вамбери, Август Мюлер, Г.Шурц, А.Хорошкиннің осыған сай мәліметтерін қолдана отырып, Ә.Диваев М.Тоқболатов нұсқасын алға тартады. Яғни, «қазақ» сөзі Молда Көбей Тоқболатовтың түсіндіруінше, арабтың «Ғазы – хақ» деген сөзіне алынған, өйткені қазақтар ислам дінін ешбір қарсылықсыз, соғыс-қарусыз қабылдаған», -дейді[Диваев 1901].

Сонымен қатар, Ә.Диваев әдет-ғұрып құқығы мен отбасы, неке қатынастарына ерекше көңіл бөлді. Сонау 1897 жылы Ә.Диваев қазақтың құқықтық әдет-ғұрыптары туралы материалдарды жедел жинау қажеттігін көрсетті. Ресей үкіметі қазақ әдет-ғұрыптарының заң күші бар жинақтарын жасауға бірнеше рет бұйрық бергенімен, бұл мәселе сол кезде шешімін таппай қалды. Ә.Диваев оның қазіргі кезеңнің өзінде қазақ әдет-ғұрып құқығы тарихындағы ең қызықты кезең екенін және баса назар аударуды қажет ететіндігін айтады.

Ә.Диваев жинаған, зерттеген тарихи-мәдени мұра мазмұны жағынан өте ауқымды және құнды деректерге бай. Қазіргі таңда бұл жинақтардың маңызы жылдан жылға артып келеді. Қазақ халқының тарихы, шығармашылығы, тұрмысы, отбасы және бала тәрбиесі, дәстүрлі-ғұрыптық өлеңдер, бақсы, сенім туралы шығармалар және археологиялық ескерткіштер туралы деректер халықтың мол мұрасынан хабар шертуге орасан зор көмегін береді.

Ә.Диваев қазақ халқын, елдің мұрасын сүйген, әрі халқымыздың шығармашылығы мен тарихын ұлттық болмысымен сақтай білген және оны дәріптеу мақсатында аянбай еңбек еткен тұлға. Ол қазақ халқының басқа елдермен терезесі тең болып, қарыштап дамуы үшін қызмет етіп, асыл қазынамыздай фольклорлық, этнографиялық шығармашылықтың келер ұрпаққа жетуін көздеді. Оның артында қалған ізгі мұралары бүгінгі және болашақ ұрпаққа өмір бойы азық болады. Олай дейтініміз, этнограф ғалымның материалдары, атап айтқанда қазақ ауыз әдебиеті, қазақ ертегілері, қазақтың мақал-мәтелдері, ұлттық ойын түрлері, халық медицинасы, батырлар жыры, ырым-тыйымдар, жұмбақтар, жаңылтпаштар, т.б. жинақтары, қазіргі таңда да жас буынды әдебиетті сүюге, өз халықтық қазынасын құрмет тұтуға тәрбиелейді.

Қорытындылай келе, Ә.Диваев өз еңбегімен қазақтың рухани дүниесін биіктеткен, ұлттық мәдениетін Орталық Азия өркениетіне байытқан ғалым. Кеңес үкіметі уақытында жаңа қырынан, бірінші кезекте өлке зерттеушісі және ағартушылықтың асқан тұлғасы болып танылады. Ә.Диваевтың білімі сол жылдардағы Түркістан республикасының өскелең ұрпағына ауадай қажет болды. Ә.Диваевтың сол жылдары Х.Досмұхамедұлы, М.Тынышбаев, И.Тоқтыбаев, М.Жұмабаев және көптеген ғалымдармен біріге жасаған еңбектері, оны бізге қазақ халқының патриоты ретінде танытады. Ә.Диваев тарих ғылымының бастауында алғашқылардың бірі болды. Қазақстан, және тарихи-этнографиялық материалдарды жинақтау арқылы қазақ халқының тарихы мен мәдениетін зерттеудің деректану негізін жасады. Ұстаз ретінде ғылымның дәнін алғаш салғандардың бірі. Қазақ студенттері арасында тарихи-этнографиялық, мұражайлық білімдер кеңінен насихатталуына белсене атсалысқан ұстаз - ғалым.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Ахметова С.Ш. Историческое краеведение в Казахстане. Алма-Ата, 1982. 81-82 с.
2. Бетгер Е. Туркестанская государственная библиотека 1918-1922 гг.: Краткий исторический очерк // Наука и просвещение. – 1922. – С. 192-203.
3. Байтанаев Б.А. А.А. Диваев – очерк жизни и деятельности // отв .ред.К.М.Байпаков. Шымкент-Алматы, 2004.
4. Диваев Ә. материалдары, Қаз. ССР Ғ.А.Орталық Ғылыми кітапханасының қолжазба қоры, папка 136 Д.
5. Диваев А. Предание о происхождении узбеков // Туркестанские ведомости. 1900. – 97.
6. Диваев А.А. Түркістан уәлаяты. 1916. № 206.
7. Диваев Абубакир Ахметжанович // Казахская ССР: Краткая энциклопедия. В 4-х томах. – Алматы, 1989. Т. 3. С. 192.
8. Жиреншин Ә. Қазақ кітаптары тарихынан, Алматы, 1971. 61 б.
9. Зарифов Х.Т. Неутомимый ученый и просветитель А.А.Диваев // Известия АН КазССР. 1948. № 6. С. 74.
10. Оразаева Ф. Әбубәкір Диваев – фольклорист,Алматы, 1973.15.
11. Қоңыратбаев Ә. Қазақ фольклорының тарихы. – Алматы: Ана тілі, 1991.
12. Қазақ халық ауыз әдебиеті, Ғылым, Алма-Ата, 1964. 24 б.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

13. Козыбаев И.М. Создание научно-исторических центров в Казахстане, формирование кадров историко-марксистов // Историческая наука Советского Казахстана (1917-1960):Очерки становления и развития. Алма-Ата, 1990. С. 22.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(VOLUME 5 ISSUE 7, 2024)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

ПЕДАГОГИКАЛЫҚ БІЛІМ БЕРУДЕ ИКЕМДІ ДАҒДЫЛАРДЫ ДАМЫТУДЫҢ МАҢЫЗЫ МЕН ТӘЖІРИБЕСІ

Боранбаева Акбике Бердибековна
Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, докторант
Астана, Қазақстан

https://doi.org/10.5281/zenodo.12123095

Түйіндеме: Икемді дағдылар-бұл адамның өзара әрекеттесуін, жұмыс тиімділігін және мансаптық перспективаларын жақсартатын жеке қасиеттер. Икемді дағдылар құзыреттіліктерді жетілдіреді, демек, адамның қоғамның дамуы мен өзгеруін бастау қабілетін арттырады деп саналады. Икемді дағдылар барлық түлектердің оқу саласына қарамастан игеруіне өте маңызды. Бұл дағдылардың мазмұнын түсіну оқытушылар үшін студенттерді оқыту тәсілдерін жетілдіруге өте маңызды. Бұл мақалада оқытудың екі жақты процеске айналуы, икемді дағдыларды қолдана отырып ұйымдастырылған және функционалдық түрге ауысуы, сондай-ақ оқытушылардың студенттердің икемді дағдыларын дамытудағы рөлі және жоғары білім беруде мұндай дағдыларды енгізу моделі талқыланады.

Кілттік сөздер: икемді дағдылар, тұлғалық қасиеттер, көшбасшылық, бейімдеушілік

Аннотация: Гибкие навыки — это личностные качества, которые улучшают взаимодействие человека, эффективность работы и карьерные перспективы. Считается, что гибкие навыки повышают компетентность и, следовательно, повышают способность человека инициировать развитие и трансформацию общества. Гибкие навыки необходимы для приобретения всеми выпускниками, независимо от области их обучения. Понимание soft skills само по себе жизненно важно для преподавателей, чтобы варьировать свои подходы к обучению студентов. В этой статье обсуждается как обучение становится двусторонним процессом, оно преобразуется в организованное и оперативное с использованием гибких навыков, а также роль преподавателей в развитии мягких навыков студентов и модели внедрения мягких навыков в высшем образовании.

Ключевые слова: гибкие навыки, личностные качества, лидерство, адаптивность

Abstract: Soft skills are personal qualities that improve human interaction, work efficiency and career prospects. It is believed that flexible skills increase competence and, consequently, increase a person`s ability to initiate the development and transformation of society. Flexible skills are necessary for all graduates to acquire, regardless of their field of study. Understanding soft skills in itself is vital for teachers to vary their approaches to teaching students. This article discusses how learning becomes a two-way process, it is transformed into an organized and operational one using soft skills, as well as the role of teachers in the development of soft skills of students and the model of the introduction of soft skills in higher education.

Key words: soft skills, personal qualities, leadership, adaptability

Ақпараттық жаһандану дәуірінде кәсіби мамандарға қойылатын құзыреттіліктер мазмұны айтарлықтай өзгеріске ұшырауда. Компьютерлік технологиялардың дамып, ақпараттық қамтамасыз ету бағдарламаларының алуан түрлілігі мұғалімдердің жұмысын айтарлықтай жеңілдетуде, сонымен қатар мұғалім құзыреттіліктеріне жаңа

сұраныстардың туындауына алып келуде. Ақпараттық коммуникациялық технологиялар мүмкіндіктері ақпаратпен әр түрлі операцияларды орындауға мүмкіндік береді: мәтін құру және өңдеу (мәтіндік редакторлар), графикалық кескіндерді өңдеу (графикалық редакторлар), дыбыстық және бейне ақпаратпен жұмыс істеу (мультимедиялық бағдарламалар), статистикалық мәліметтерді өңдеуге арналған электрондық кестелер құру (электрондық кестелер) және т. б. лингвист үшін әсіресе пайдалы электрондық аудармашылар мен сөздіктер, сондай-ақ мультимедиялық оқыту бағдарламалары бар [1]. Білім беру жүйесінде АКТ-ның рөлі мазмұнды жеткізу, бақылау және бағалау ғана емес, сонымен қатар, адамдардың ойлау қабілетін дамыту және оқыту үрдісін толықтыру болып табылады.

Қазіргі таңда компьютерлік қолданбалы лингвистиканың жаңа мүмкіндіктері пайда болуда: компьютерлік аударма жасаудың лингвистикалық негіздері, автоматты индекстеу және мәтінге аңдатпа және автоматтанған мәтіндік талдау жасау, берілген тақырып бойынша мәтін, мақала, сурет және т.б. жазып немесе жасап беру. Тіпті тұтынушының сұранысына қарай қызықтыратын ақпараттар тобын құрып, әлеуметтік желі және басқа да интернет серверлерінде сұранысқа сай күнделікті жаңа мағлұматтар көрсетіп те отырады. Бұл туралы Френк Паскуале өзінің ‘The Black Box Society’ кітабында Адамдар ойлауының нәтижесі болып саналатын шешімдер қазір автоматты қабылдануда, арнайы бағдарламалық жасақтама мыңдаған сұраныстар шешімін тауып, ақпаратты бірнеше секундта көрсетеді. Жасанды интеллект шешімдерін іске қосатын алгоритмдерді басқаратын бағдарламашылар қазір адамдарға және қазіргі қоғамның әр секторына бұрын-соңды болмаған әсер етеді деген [2]. Өміріміздің басым бөлігі интернет желісі ұсынған қызметтер төңірегінде болған заманда уақытты пайдалы жұмсай білетін, ақпараттық сауаттылығы жоғары, өмірдің әрбір сферасын тепе-теңдікте ұстай білетін мамандар даярлау оқытудың маңызды бөліктерінің бірі. Ағылшын тілі маманы үшін сабаққа қажетті ресурстар мен ақпаратты, тіпті сабақты кезең-кезеңімен ұйымдастырылуын интернет құрып бере алады. 2019 жылғы статистикаға сүйенсек интернет желісіндегі ақпараттың 54 пайызы ағылшын тілінде. Жалпы шетел тілі маманы оның грамматикасын, лексика, методология, тыңдалым, оқылым, жазылым, айтылымның теориялық негіздерін, күрделі тақырыпты бөлімшелерге бөліп жеңілдету, оқыту әдіс-тәсілдері туралы білім алады. Сонымен қатар мамандыққа сай дағдыларды жұмыста көрсетуге, кәсіби құзыреттіліктерді атқаруды заманауи интернет желілері автоматтандыра алады. Заманауи маманға қажетті дағдыларды қатты және жұмсақ (икемді) дағдылар деп жіктейміз. Мұғалімге қажетті қатты дағдылар нұсқаулықтар беріп оның орындалуын қадағалау, мазмұндық тексеру, қателерді түзету, сыныпты ұйымдастыру, оқушылар мінез-құлығын тәрбиелеу, сабақты жоспарлау, технологияларды қолдану, зерттеушілік қабілеттер, интернет ресурстарын орынды қолдану, оқушыларды бағдарлау. Икемді дағдылар (жұмсақ) дағдыларға келер болсақ түсіністік байланыстар құру, мотивация (қызығушылық) туындату, сәтте болу, оқушыларға эмпатия- көзқарасын түсіну (мінез-құлық, этникалық ерекшеліктер), қатты дағдыларды тиісті уақытта дұрыс қолдану, вербалды емес - дене іс-қимыл тілі, өзін бағалау, кәсіби жетілуге қызығушылықты жатқызамыз. Алайда, икемді дағдылары деп саналатын ептіліктер қарқынды дамудағы кәсіптер мен мамандар иелеріне, қоғам дамуына қарай үздіксіз толығып отырады және оны тұрақты дағдылар тобымен жіктеуге келмейді.

Икемді дағдылар Soft skills Oxford сөздігінде “personal attributes that enable someone to interact effectively and harmoniously with other people”, яғни басқа адамдармен тиімді және үйлесімді қарым-қатынас жасауға мүмкіндік беретін жеке қасиеттер деп анықтама берілген [3]. Балаларды оқытуда және әріптестер мен ата-аналармен қарым-қатынаста қажетті ептіліктер мен біліктіліктерді икемді дағдылар қамтиды. Бұл дағдылар жас

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(VOLUME 5 ISSUE 7, 2024)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

мұғалімдерге оқушылармен тіл табысуға, сынып жұмысын дұрыс ұйымдастыруға көмектесетін тұлғалық біліктіліктер.

Икемді дағдылар адамдармен қарым-қатынас құруға, бірлесіп жұмыс жасауға және басқалардың тілін табуға қажет икемділіктер белгілері. Жұмыстағы қиыншылықтардан өту және жұмыс орнын сақтап қалу, жұмыста еңбек этикасын ұстану және ұйымдастырушылық дағдылары негізгі концепт болып саналады. Қандай да бір маманның икемді дағдылар деңгейін анықтау қазіргі таңда қиыншылықтар тудырады.
Succi 2015 жылы жоғары білім мен жұмысқа орналасу үшін икемді дағдылар таксономиясын жасады. Ол икемді дағдыларды 3 түрге бөлді.

Тұлғалық	Әлеуметтік	Мазмұнға байланысты\әдістемелік
Білім алу дағдылары	Қарым-қатынас құру	Креативтілік\жаңашылдық
жауапкершілік	Тұтынушыға\қолданушыға бағытталған	Шешім қабылдау
Кәсіби этика	Топтық жұмыс	Талдай білу
Стресске төзімділік	басқарушылық	Ұйымдастырушылық қабілеттер
Өзін-өзі тану	Келіссөз жүргізу	Өзгерістерге бейімделу
Өмір балансы	Қақтығыстарды шешу	Үздіксіз даму
Мәдени бейімделу	Байланыстар құру	зерттеу жүргізу және ақпаратты басқару дағдылары

Кестеден көріп отырғандай икемді дағдылар мұғалімнің мектепішілік және сынып жұмысын тиімді жүргізіп, мамандыққа деген қызығушылығын жоғалтып алмауға қажетті дағдыларды қамтиды. Өйткені мектептегі мұғалім жұмысы тек қана пән бойынша сабақ берумен шектелмейді. Мектептегі мұғалім басшылықпен, әріптестерімен, сыныптағы оқушылармен және ата-аналармен тығыз байланыста жұмыс жасайды. Сонымен қатар икемді дағдыларды пайдалану мүмкіндігі мұғалімнің де, оның шәкірттерінің де мансапқа жетуін жеңілдетуі немесе бұзуы да ықтимал. Өйткені, мұғалімнің қарым-қатынас дағдылары оның оқушылар қажеттіліктеріне, әкімшілік талаптарына, ата-аналардың сұраныстарына қарай тиімді кәсіби жұмысын ұйымдастыруға ықпал ететін икемді дағды. Мұғалім оқушыларға ақпаратты түсінікті түрде жеткізу үшін күнделікті ауызша және жазбаша қарым-қатынас дағдыларын қолдануы керек. Мұғалім кез-келген мектептегі іс-шарада, соның ішінде оқытушылар жиналысында командалық жұмыс пен ынтымақтастықты пайдаланады. Сыни тұрғыдан ойлау және проблемаларды шешу дағдылары арқылы мұғалім сыныптағы мінез-құлықты немесе оқушылардың үлгерімін тиімді басқара алады. Мұндай дағдылар мұғалімнің жұмыс тиімділігін арттыра алады. Оқушы кәсіби білікті мұғалім үйреткен кезде сәттілікке ұмтылады. Мұғалімдердің кәсіби біліктілігіндегі айырмашылықтар оқушылардың үлгеріміне әсер ететін басым фактор болуы мүмкін. Ал мұндай жан-жақты және жауапкершілігі мол мамандыққа даярлауда болашақ маманның тұлғалық қабілеттерін, яғни икемді дағдыларын жетілдіру маңызды. Болашақ маманның икемді дағдыларын жетілдіруде дәріс берушілер мен жоғарғы оқу орны оқытушыларының дұрыс ұйымдастырылған жұмысы ықпал етеді. Жоғарғы оқу орындарында икемді дағдыларды жетілдіруге арналған арнайы сабақтар жоқ, алайда ол басқа сабақ төңірегінде жүзеге асып жатады. Өйткені икемді дағдыларды жеке пән ретінде оқыту мамандыққа сай білімдердің оқшауланып қалуына алып келуі мүмкін.

Жоғары білім беру саласындағы жұмсақ дағдыларды дамыту бағдарламалары, әдетте, жеке дара пән ретінде немесе кәсіби бағытталған пәндер төңірегінде мазмұндық енгізу арқылы, немесе аралас кіріктіріле отырып оқытылады. Жеке дара пән ретінде немесе «Bolt-on» моделі Даннмен (Dunne,1995) танылған, ал енгізілген модель негізгі курстар шеңберінде «soft skills» элементтерін үйренуге мүмкіндік бере алады. "Жұмсақ дағдылар" пәні бойынша «bolt-on» моделінің арқасында soft skills оқыту және меңгеру ағымдағы негізгі курстармен қатар жүзеге асырылады. Бұл модельдің артықшылығы - икемді дағдыларды негізгі курстардың оқу бағдарламасына өзгертулер енгізбестен жетілдіру мүмкіндігі. Алайда, бұл модельдің әлсіздігі жұмсақ дағдыларды жетілдіру мүмкіндігі мазмұннан тыс жүргізілуінде. Әдеби дереккөздерге сүйене отырып, кіріктірілген модельді ресми оқыту мен оқу іс-әрекетінің бөлігі ретінде қолдануға болатындығы анықталған, сондықтан қолданылатын модель студенттерге оқу процесінде көмек көрсетеді, практикалық тәжірибе алуға мүмкіндік беру және жеке тұлғаға бағытталған оқыту тәсіліне бағытталуы керек. Икемді дағдылар жоғары білім беру құзыреттілігі пән контекстінен оқшауланған "жеке дара" (stand-alone subject) моделі арқылы емес, оқу бағдарламасына (embedding model) енгізілген пән бойынша білім контекстінде тиімдірек дамитынын атап өтуге болады.

Stand alone subject model-бұл модель студенттерге қарым-қатынас дағдыларын дамытуға мүмкіндік беретін мақсатты мұқият жоспарланған арнайы курстар оқыту тәсілін қолданады. Осы санаттағы курстар мен кредиттердің саны оқу жоспарының құрылымына және бағдарламаның талаптарына байланысты болады.

Embedded Model-бұл модель бүкіл оқу бағдарламасы бойынша оқытушылық қызметке жұмсақ дағдыларды кіріктіру тәсілін қолданады. Студенттер жоспарланған және өткізілетін әртүрлі ресми оқу іс-шаралары арқылы икемді дағдыларын жетілдіреді. Алайда, бұл модельде студенттердің негізгі пән бойынша басқа білім мен дағдылармен бірге жұмсақ дағдыларды дамытуға және игеруге мүмкіндігі шектеулі болады.

Combination of Stand Alone Subject Model and Embedded Model немесе кірістірілген модель-жоғарыда сипатталған модельдердің әрқайсысының әлсіз және күшті жақтарын қамтиды. Құрылым, жоспарлау, енгізу және бағалау тұрғысынан автономды модельдің артықшылығы бар. Керісінше, кіріктірілген модельдің құрылымы, жоспарлауы, енгізілуі және бағалануы автономды модельге қарағанда күрделі [4].

Бүгінде мұғалім мен оқушы арасындағы қарым-қатынастың сапасына баса назар аударылады. Мұғалімдер икемді дағдылар жетілдіруге ерекше назар аудару қажет. Икемді дағдылардың маңыздылығы туралы хабардарлықты арттырудан және студенттерді өз дағдыларын жетілдіруге ынталандырудан басқа, оқытушылар өз студенттерімен икемді дағдыларды белсенді түрде қолдануы керек. Икемді дағдыларды оқытуды қатты дағдыларды оқытуға қосу - сабақтарды тартымды етіп, оқушылардың үлгерімін арттырады.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1. Щипицина, Л.Ю. Информационные технологии в лингвистике: учеб. пособие / Л. Ю. Щипицина. – Москва.: ФЛИНТА, 2013. – 21 бет
2. Popenici, S.A.D., Kerr, S. Exploring the impact of artificial intelligence on teaching and learning in higher education. RPTEL 12, 22 (2017). https://doi.org/10.1186/s41039-017-0062-8
3. Oxford Dictionary of English. (2010). In Oxford University Press eBooks. https://doi.org/10.1093/acref/9780199571123.001.0001
4. Nalini R. Chondekar. Significance and Application of Soft Skill Development in Teacher Education International Journal of Science and Research (IJSR) ISSN: 2319-7064 Volume 8 Issue 12, December 2019

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(VOLUME 5 ISSUE 7, 2024)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

ӘОЖ 94 (574)

ҚАБДЕШ ЖҰМАДІЛОВТІҢ ЖАЗУШЫЛЫҚ ҚЫЗМЕТІ МЕН ЕҢБЕКТЕРІ

Жангелді Арсенұлы Шаукенов
А. Байтұрсынұлы атындағы Қостанай өңірлік университеті, әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасының қауымдастырылған профессоры (доцент), тарих ғылымдарының кандидаты, Қостанай, Қазақстан

Зайда Жарасбекқызы Шаукенова
№14 негізгі орта білім беретін мектебі, қазақ тілі мен әдебиет пәннің мұғалімі, Қостанай, Қазақстан

https://doi.org/10.5281/zenodo.12123095

Аңдатпа: Бұл мақалада автор Қабдеш Жұмаділовтің жазушылық қызметі мен еңбектері қарастырылған, еңбектеріне қысқаша шолу жасаған. Жазушының еңбектеріндегі шетелде жүрген қазақтардың бастарынан өткізіп жатқан тағдырларын, елге сағыныштарын, жалпы көші-қон мәселесі көрсетілген.

Кілт сөздері: Қабдеш Жұмаділов, Шыңжан, Үрімші, әдеби қызметі, Қазақстанның халық жазушысы, диологиясы, Қытайдағы қазақтар.

Abstract: In this article, the author examines the writing activities and works of Kabdesh Zhumadilov, gives a brief overview of his works. The writer's works reflect the fate of Kazakhs living abroad, their nostalgia for their native country, and the general migration problem.

Key words: Kabdesh Zhumadilov, Xinjiang, Urumqi, literary activity, people's writer of Kazakhstan, diology, kazakhs in China.

Жазушының әдеби қызметі Шәуешек гимназиясында оқып жүргенде басталған. 1954 жылы «Шыңжаң газетінде» алғашқы өлеңдері жарық көрді. «Жамал» атты тырнақалды әңгімесі 1956 жылы «Шұғыла» журналында басылды. Жастық шақта жазылған өлеңдері 1967 жылы «Жас дәурен» деген атпен жеке жинақ болып шықты. Осыдан кейін жазушы бірыңғай проза жазуға ойысқан. «Қаздар қайтып барады» атты алғашқы әңгімелер жинағы 1968 жылы, «Көкейкесті» романы 1969 жылы жарық көрді. Содан бері жазушы қаламынан көптеген әңгіме, хикаяттар туды. Романдарының дені тарихи тақырыпқа арналған. Он екі кітаптан тұратын «Соңғы көш» (1974-1981), «Атамекен» (1985), «Тағдыр» (1988) романдары Шыңжан қазақтарының өміріне жазылған. «Соңғы көш» дилогиясына 1983 жылы М.Әуезов атындағы әдеби сыйлық, «Тағдыр» романына 1990 жылы Абай атындағы Мемлекеттік сыйлық берілді. Қос томды «Дарабоз» (1996) романы тарихи тақырыпқа, «Сарыжайлау», «Сәйгүліктер», «Бір қаланың тұрғындары», «Бір түп тораңғы» атты шығармалары бүгінгі заман тақырыбына арналса, «Қылкөпір» романы (2003) мен соңғы жылдары жазылған бір топ әңгімелерінде тәуелсіздіктен кейінгі өтпелі дәуір шындығы көрініс тапқан. Жазушы «Таңғажайып дүние» атты ғұмырнамалық романында (1999) өзі өмір сүрген орта мен замандастары жайында сыр шертеді.

«Көкейкесті», «Соңғы көш», «Атамекен» романдары мен хикаяттар топтамасы орыс тіліне аударылып басылған. Жекелеген әңгіме, хикаяттары қырғыз, өзбек, ұйғыр, украин, белорус, грузин тілдерінде, «Соңғы көш» романы түрік тілінде жарық көрді. Бүгінге дейін отызға тарта кітабы шықты. Негізгі еңбектері 2003-2004 жылдары «Қазығұрт» баспасынан шыққан «Он екі томдық» шығармалар жинағына топтастырылған.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(VOLUME 5 ISSUE 7, 2024)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Медальдармен, Қазақ КСР Жоғары Кеңесінің Құрмет Грамотасымен марапатталды. 1998 жылы «Қазақстанның Халық жазушысы» деген атақ берілді [1, 3-5 б.].

Жазушы Қабдеш Жұмаділов ешқашанда әлеуметтік тапсырыспен, не уақыттық науқанға ілесіп шығарма жазбаған. Қандай тақырыпқа барса да өз жүрегінің қалауына жүгінген. «Таңғажайып дүние» ғұмырнамасында айтылуына қарағанда, тек бір–ақ рет ел аманатын орындапты. Тапсырыс емес, аманат. Оның өзі де жазушының шығармашылық жоспарына үйлескендіктен болса керек. Жазушы 1976 жылы жазда Шығыс Қазақстан облысының Тарбағатай ауданын аралап, оқырмандармен кездесу өткізеді. «Соңғы көш» романының көп тиражбен таралып жатқан кезі («Жұлдыз» журналында 200 000 данамен, жеке кітап болып 40 000 данамен басылған). Аудан жұртшылығы жазушыны зор қошеметтеп қарсы алды. «Соңғы көштің» авторын көреміз деп жайлаудағы малшылар топ–тобымен орталыққа келеді. Халықтың ыстық ықыласын көздерімен көрген аудан басшылары (Зәріпхан Дәукеев, Баяхмет Әбдірасылов) жазушыны «Тарбағатай ауданының құметті азаматы» етіп қабылдайды.

Бұл аралықта жазушы бұрыннан ойда пісіп жүрген шығармаларын жазуға отырып қалады да, ел аманатын орындауға тек бес жылдан кейін ғана оралады. Әйткенмен, бұл сапар да сәтті болып еді. Тарбағатайда аудан халқының қақ жарымы арғы беткен ауып келгендер болатын. Жазушы болашақ романның тақырыбын 1932 жылғы аштықта Қытай асып кетіп, араға отыз жыл салып, қайта оралған ағайынның тағдырынан табады. Бала жастан бірге өскен, кейін ұзақ жыл шекараның екі жағында ғұмыр кешкен Ақжан мен Қайдардың бұралаң өмір жолы романның ажырамас алтын арқауы болып өріледі.

Автор өз кейіпкері академик Ақжан Атахановқа мал тұқымын асылдандыратын селекционер-биолог мамандығын таңдапты. Сол үшін генетика ғылымын біраз зерттеуге тура келеді. Ірі биолог ғалымдармен әңгімелесудің сыртында, солардың ұсынуымен экспериментті биологиядан көп кітаптар оқиды. Ақыры, автордың тынымсыз ізденісі өз жемісін берді. Академик Атаханов - қазақ прозасында ғұлама бейнесін сәтті сомдаған тың образ болып табылады. Сөйтіп, Тарбағатай елінің аманаты әйгілі «Атамекен» романын туғызып, абыроймен орындалады.

Роман 1983 - жылы қазан айында басталып, 1984 - жылы мамыр айында аяқталады. Жазылған орны - сол жылы пайдалануға берілген Алматы шығармашылық үйі. «Атамекен» романы алғашында «Жұлдыз» баспасынан жеке кітап болып шықты (таралымы - 30 000 дана). 1996 - жылы Бигелді Ғабдуллиннің аударуымен «Жалын» баспасынан орыс тілінде жарық көрді.

Қазақ қарасөзінің хас шебері, Қазақстанның халық жазушысы - Қабдеш Жұмаділов жетпіске келді. әдебиеттен хабары бар оқырманның қай-қайсысы болсын Қабдеш Жұмаділовтің есімін естігенде елең етері анық. Өйткені, ол қазақ әдебиетіне ойып тұрып орын алған қаламгер. Қабдеш Жұмаділов көшпелі қазақтардың өмірін өз көзімен көрген. Сол ортада өскен. Сондықтан да жазушы шығармаларында көшпелі қазақ ауылының өмірі еш боямасыз шынайы суреттеледі. Алғашқы өлеңі Үрімшіде шығатын «Шыңжаң» газетінде жарық көреді. 1956 жылы жиырма жасында «Шұғыла» журналының бірінші санында «Жамал» атты тұңғыш әңгімесі басылды [2, 4-6 б.].

Елге келген соң, университеттегі оқуын бітіріп, «Қазақ әдебиеті» газетінде, «Жазушы» баспасында еңбек еткен қаламгер оқырман қауым жақсы қабылдаған бірнеше роман, повесть, әңгімелер жазды. Алайда, елді елең еткізген еңбегі 1974 жылы жарық көрген «Соңғы көш» романы. Романның екінші кітабы 1981 жылы баспадан шығады. Қытай өкіметінің құрбаны болған Демежан Үкірдай жайындағы «Тағдыр» романы да көпшіліктің ықыласына бөленеді. Осы роман үшін жазушы мемлекеттік сыйлық алды. Ал жазушының өзі үшін ең қимас кезеңдер әйгілі Қабанбай батыр жайындағы «Дарабоз» тарихи роман-диологиясы жазылған бес жыл екен. Жақында ғана шығармаларының он екі

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(VOLUME 5 ISSUE 7, 2024)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

томдығы жарық көрген жазушы: «Шығармашылығымда саясатқа бейімделіп жазылған, жаңа дәуірге үйлеспей қалған туындылар болмапты», - деп шүкіршілік етеді. Әрине, жазушы еңбегі туралы айта беруге болады. Ең абзалы, сол әдеби шығармаларды оқу болса керек [3, 7-8 б.].

Қабдеш Жұмаділовтің он екі томдық шығармалар жинағына негізінен 1963-2003 жылдар аралығында жазылған еңбектері топтастырылып отыр. Шығармалар, мүмкіндігінше, жанрына қарай, хронологиялық негізінде құрастырылды. Автордың барлық - жастық шағында, Шыңжаңда жазған туындылары бұл жинаққа енген жоқ. Алматыда білім алып, сонан соң Қытайға бірнеше жыл сүргінде болып, 1962 - жылы атажұртқа көш бастап келген жазушы университетте үзілген оқуын қайта жалғап, ес жиған соң ғана қолына қайтадан қалам алғаны белгілі. Жазушының бұл жақтағы шығармашылық шежіресі «Қаздар қайтып барады» (1963) әңгімесінен басталады.

Жазушының тұңғыш романы. 1967 - жылы қыркүйекте басталып, 1968 - жылы сәуірде жазылып бітті. 1969 - жылы «Жазушы» баспасынан жеке кітап болып шықты. Көп ұзамай орыс тіліне аударылып, 1972 - жылы «Зов» деген атпен, жүз мың таралыммен тарады. Жазушы есімін КСРО аумағына кеңінен мәлім еткен алғашқы туындысы. Ғұмырнамалық романда айтылуына қарағанда, автор бұл шығармасын хикаят деп жазған секілді. Кітап болып шығарда сарапшылар мен редактор қолжазбаны оқып шығып, роман деп тұжырымдамаған. Роман әр жылдары «Бақыт жолында» (1976), «Шарайна» (1982) жинақтарында, екі томдық таңдамалылар топтамасында (1989) қайталап басылды. Хикаяттың жазылған уақыты - 1983 жыл. Қ.Жұмаділов шығармаларының біразына тән қасиет - бұл шығарманың да нақты орны, мекен–жәйі бар. Хикаят оқиғасы Алматы маңындағы Қарғалы шұға фабрикасының өмірінен алынған. Алғаш рет «Сәйгүліктер» атты хикаяттар топтамасына (1984), сонан соң екі томдық таңдамалыға (1989) енгізілді. Орысша аудармасы «Простор» журналына басылды (1986, №9). Кейін Мәскеуде шыққан «Скакуны» жинағына қосылды.

Жазушының қалам ұстарту, прозада өз күшін сынап көру жолындағы алғашқы талпынысы. Негізінен алпысыншы жылдардың басында жазылып, әртүрлі мерзімдік басылымдарда жарық көрген бұл әңгімелер кейін «Қаздар қайтып барады» деген атпен (1968) жеке жинақ болып шықты. Жинаққа ат берген «Қаздар қайтып барады» әңгімесі болашақ Шығыс Түркістан тақырыбын игерудегі алғашқы барлау болатын. Әңгіме алдымен «Жұлдыз» журналына (1964) басылды. Шекара сыртындағы қазақ өмірінен жазылған алғашқы әңгіме цензурада неше қайта оқылып, зорға өткені мәлім. «Қайран қарындастар - ай» әңгімесінің жолы жеңіл болды. «Лениншіл жастың» екі нөміріне (1965) басылған әңгіме жастар арасында қызу айтыс туғызып, оқу орындарында талқылаулар өткені белгілі. «Менің кәрі жездем» «Жетісу» газетінде (1964), «Жаңбырсыз бұлт» пен «Айлы түндер» - «Қазақ әдебиеті» газетінде (1965), «Дала шежіресі» - «Жалын» журналында (1970) жарық көрді. Кейін бұл әңгімелер «Қаздар қайтып барады» (1968), «Бақыт жолында» (1976) жинақтарында, екі томдық «Таңдамалыда» (1989) қайта басылды.

Әдебиеттегі алғашқы қадамын өлеңмен бастаған Қабдеш Жұмаділов бұл жанрда «Жас дәурен» атты бір ғана жинақ шығарған (1967). Жазушының ғұмырнамалық романында еске алуына қарағанда, жинақ «Жазушы» баспасында бірнеше жыл жатып қалса керек. Кейін «Тұңғыш кітап» деген сериямен жүдеп - жадап зорға шыққан. Шамасы автордың өлеңнен суынып кетуіне бір себеп осы болған сияқты. Сонан кейін еш жерде басылмаған бұл өлеңдер он екі томдыққа бірінші рет енгізіліп отыр [4, 435-438 б.].

Кеңес дәуіріндегі кеңсе қызметкерлерінің өмірінен жазылған (1982) бұл хикаятта автор далиып кеткен бюрократтық аппаратты жеріне жеткізе суреттейді. Хикаяттың жазылуына жазушының Мемлекеттік баспасөз комитетінде қызмет істеп жүргенде (1976-

1980 жж.) бастан кешкен оқиғалары түрткі болғаны анық. Хикаят алғаш рет «Сәйгүліктер» (1984) жинағына, кейін екі томдық «Таңдамалыға» (1989) енгізілді. Орыс тіліне аударылып, Мәскеуде «Художественная литература» баспасынан шыққан «Скакуны» (2003) жинағына кірді. Жер бетіндегі тіршіліктің мәні мен ұрпақтар жалғастығын сөз ететін бұл хикаят 1981 - жылы жазылған. Алғаш рет «Жұлдыз» журналында (1982, №12) жарияланды. Кейін «Сәйгүліктер» жинағына (1984) екі томдық «Таңдамалыға» (1989) енгізілді. Хикаят орысша аударылып, «Скакуны» жинағына (2003) кірді. Өтпелі дәуірде халықтың басына түскен ауыртпалықты суреттейтін бұл әңгімелер 1999 -2000 жылдарда жазылған. Алғашында әңгімелердің бәрі де сол жылдары « Қазақ әдебиеті» газеті мен «Жұлдыз» журналында жарық көрді. Кейін «Прометей алауы» топтамасына (2002) кірді [5, 425 б.].

«Соңғы көштің» бірінші кітабы шыққан соң, екінші кітапқа кіріспес бұрын, жазушы ойында пісіп жүрген осы заман тақырыбына бір уақыт қалам тербейді. Осы аралықта туған іргелі шығарманың бірі – «Сарыжайлау» романы. 1977 - жылы жазылып біткен роман алдымен «Жұлдыз» журналында (1978, №8) басылып, сол жылы іле-шала жеке кітап болып жарық көрді. Кейін екі томдық таңдамалыға (1989) енді.

Жиырмасыншы ғасырда басынан бағы тайған жылқы түгілі туралы толғанатын бұл шығарма 1982 - жылы сәуір айында басталып, сол жылы қазан айында аяқталған. Алдымен «Жұлдыз» журналында (1983, №2) жарияланды. Кейін «Сәйгүліктер» топтамасына (1984), екі томдық таңдамалыға (1989) енгізілді. Орыс тіліне аударылған. Тоқырау заманындағы адам мінезін ашуға арналған бұл әңгімелер - негізінен, алпысыншы, жетпісінші жылдары жазылған. Тақырып жағынан «Сарыжайлаумен», тағы басқа повестермен үндес. «Сиқымбай», «Бөлтірік бөрік астында», «Аққа түскен дақ», «Құрбылар» әңгімелері 1963 - 1964 жылдары жазылып, 1968 жылы жарық көрген «Қаздар қайтып барады» атты әңгімелер топтамасына енген. «Адамның кейбір кездері» 1971 - жылы жазылған. Үш әңгіме: «Момын», «Қоңыр күз», «Еменнің иір бұтағы» - 1976 - жылы, «Шарайна» - 1977 - жылы жазылыпты. Бұлардың ішінде «Момын» мен «Еменнің иір бұтағы» орыс тіліне аударылған («Простор», 1981, №2) [6, 477-478 б.].

Қытайдағы саяси науқандарға байланысты Жұмаділовке «ұлтшыл» деген айып тағылып, саяси қуғын-сүргінге ұшырады. Бақты шекарасын бұзып өткен қазақ жастарымен бірге Жұмаділов Қазақстанға біржола оралды (1962). Қазақ мемлекеттік университетіндегі оқуын қайта жалғастырып, оны 1965 жылы бітіріп шықты. «Қазақ әдебиеті» газетінде (1965-1967), «Жазушы» баспасында (1967-1976), Қазақстанның Баспа. полиграфия және кітап саудасы істері жөніндегі мемлекеттік комитетінде (1976-1981) қызмет істеген. 1980 жылдан біріңғай шығармашылық жұмыста. Жұмаділовтің алғашқы өлеңдері 1954 жылдан бастап жергілікті баспасөз бетінде жарық көрген. «Жамал» атты тырнақалды әңгімесі 1956 жылы Үрімжіде шығатын «Шұғыла» журналында жарияланды. Содан бері Жұмаділовтің бір өлеңдер жинағы, сегіз роман, бес повесть, ондаған әңгіме, мақалалар жинақтары жарық көрді. Олардың негізгілері «Көкейкесті» (1969), «Атамекен» (1985), «Тағдыр» (1988, Қазақстанның мемлекеттік сыйл., 1990) романдары, «Соңғы көш» (1-кіт. 1974; 2-кіт. 1981) және «Дарабоз» (1-кіт. 1994; 2-кіт. 1996) дилогиялары. «Соңғы көш» дилогиясында Қытайдағы қазақтардың бастан кешкен азапты ауыр тірлігі мен азаттық жолындағы күресі көркем бейнеленсе, «Тағдыр» романында XIX ғасырдағы екі империя арасындағы шекара бөлісі, амалсыз екіге жарылып, телімге түскен қазақ ұлтының ауыр тағдыры көрсетілген. «Атамекен», «Көкейкесті» романдары кеңестік дәуірінің ащы шандығын бейнелейді. «Дарабоз» романында даңқты қолбасшы - Қаракерей Қабанбайдың жорық жолдары баяндалады. Сонда - ақ, романда XVIII ғасырдағы қазақ халқының тыныс-тіршілігі эпикалық кең тыныспен көрсетіліп, Абылай ханның қазақтың басқа батырлары мен билерінің көркем бейнелері сомдалған. Жұмаділовтің соңғы

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(VOLUME 5 ISSUE 7, 2024)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

жылдардағы көлемді шығармасы - «Таңғажайып дүние» (1998) ғұмырнамалық романы. Жазушының публицистикалық мақалалары «Қалың ел қазағым» (2000) жинағында жарияланды. Жұмаділов шығармалары көптеген шет ел тілдерінде, соның ішінде орыс, украин, белорусь, өзбек, ұйғыр, қырғыз тілдерінде жарық көрген. Қазақстан мемлекетінің лауреаты (1990) [7, 70 б.].

«Көкейкесті», «Соңғы көш», «Атамекен», «Дарабоз» романдары мен хикаяттар топтамасы орыс тіліне аударылып басылған. Жекелеген әңгіме, хикаяттары қырғыз, өзбек, ұйғыр, украин, белорусь, грузин тілдерінде, «Соңғы көш» романы түрік тілінде жарық көрді. Бүгінге дейін отызға тарта кітабы шықты. Негізгі еңбектері 2003 - 2004 жж. «Қазығұрт» баспасынан шыққан «Он екі томдық» шығармалар жинағына топтастырылған. «Мәңгілік майдан» (2008) кітабы жарық көрген.

Қабдеш Жұмаділов шығармашылығының негізгі бір арқауы диаспора тақырыбы екені қазақ оқырманына жақсы таныс. Ол - бұл тақырыпты алғаш ашқан жазушы. Бүгінде бұл салада Жұмаділовше жазатын жазушылар пайда бола бастады. Нақтырақ айтқанда, қазақ әдебиетінде Қабдеш Жұмаділов мектебі қалыптаса бастады. Бұл әсіресе шекараның арғы бетінен келген жазушылардың жазу мәнерінен айқын аңғарылады. Ал «Дарабоздың» сыңарындай болып келетін жасамыс және егде жазушылардың қаламынан туған романдар да жоқ емес. Оны аз десеңіз, «Дарабоздағы» жазушы қиялынан туған кейіпкерлер мен ойдан қиыстырылған оқиғаларды сол қалпында көшіріп, кітап жазған жазушылар да кездесті.

Бір айта кететін жағдай: Жұмаділов шығармаларын мұндағы оқырман мен шекараның сыртындағы оқырманның қабылдауы - екі басқа. Жетпісінші жылдары жарық көрген «Соңғы көш» Шыңжаң қазақтарына күні бүгінге дейін толық жеткен жоқ. Жазушы үшін бұл да - бір өкініштi жағдай. Бірақ роман шығар-шықпаста-ақ шамкөс Қытай билігінің үстінен бомба түскендей тулағандары белгілі. Жетпісінші жылдардың орта шенінде Шыңжаң өлкелік партия комитетінің арнайы қаулысымен роман маман аудармашылардың ұжымдық аударуында жедел түрде қытай тіліне аударылады. Бұл кез Қытайда атақты мәдени революцияның ең шырқау шегіне жеткен кезі болатын. Дәл сол тұста Мао Цзе Дунның қызыл терроры салтанат құрған Қытай қоғамын жіліктеп талдап, жеріне жеткізіп әшкерелеген «Соңғы көш» секілді кең тынысты эпикалық роман Қытайдың өзінде де, өзге жерлерде де жазылған жоқ. Тек мәдени революция аяқталып, Мао өлген соң, қытай жазушысы Бәй Хуаның «Өкініш» деп аталатын киноповесі қытай қоғамын әшкерелеген шығарма ретінде ресми билік тарапынан қатты сынға алынып, шетелде біраз дабыра тудырды.

Қабдеш Жұмаділовтің жазушылық жолы да тақтайдай түзу болған жоқ. Империялық саясат, қасаң идеология, қырағы цензура, қызылкөз белсенділер жазушының жолына кедергі жасаудай-ақ жасады. Соның бәрінен де жазушылық таланты мен қайсарлығының арқасында жеңіп шығып отырды. Ресми билік қасақана елемегенімен, қарапайым оқырман қауымның жазушыға деген ықыласы ерекше жоғары болды. «Соңғы көштің» жарыққа шығуы жазушы есімін дүйім дүниеге мәшһүр етті. «Соңғы көш» социалистік реализм қалыбына сыймайтын шығарма болғандықтан, бұл роман әдеби сыннан да, ресми билік тарапынан да өз уақытында әділ бағасын ала алмады. Бұл туралы жазушы Әкім Тарази 1989 жылы «Жазушы» баспасынан жарыққа шыққан Қабдеш Жұмаділовтің екі томдық таңдамалы шығармалар жинағына жазған алғы сөзінде былай дейді: «Қабдеш творчествосында «Соңғы көш» дилогиясының алатын орны ерекше. Осы күнге дейін әділ бағасын ала алмай келе жатқан бұл шығарма - шынайы толғақтан, нағыз жан мен тәннің жарасынан туған асыл дүние. Жазушының жаны мен тәніне түскен жаралардың тыртығы ақ қағаздың бетін ғана тырнап қойған жоқ, оқырманның жүрегін де осқылады. Дилогияны оқыңыз, қайталап оқыңыз, сонда сіз Қабдештің талантына ғана бас иіп қоймайсыз, оның

төтенше тағдырына да тәнті боласыз. Соншалықты алапат, сұрапыл сәттерді автордың өз басынан кешіргеніне күмәніңіз қалмайды. Өз басым, оқырман ретінде «Соңғы көшті» қазақ әдебиетінің мәуелі бағында оқыстан бой көтерген, бізге бейтаныс та, құнарлы топырақтан нәр алған зәулім шынар деп қабылдаймын. Бұл дилогия тек автор талантының ғана өресін танытатын шығарма емес, ол - бүгінгі әдебиетіміздің төбелер, жоталар, таулар жүйесінде беделді ориентир шыңдардың бірі». Өте әділ айтылған пікір. Жалпы, «Соңғы көш» туралы қазірге дейін осыдан асырып ешкім айта қоймаған сияқты. Ресми билік «Қазақ-совет әдебиетінің төл шығармасына жатпайды», - деп, әдейі жолын кескенімен, халықтың ықыласына шектеу қоя алған жоқ. Шын жазушы үшін ең үлкен сыйлық та, баға да биліктен емес, халықтан келеді.

Қабдеш Жұмаділов - Қазақстанның халық жазушысы. Бұл атақты оған биліктен бұрын халық берді. Өзге халық жазушыларынан оның есімінің бөлектеу аталатыны сондықтан. Олай дейтініміз: Жұмаділов қаламынан туған қай шығармасын алсаңыз да, елдік, ұлттық мүддені мұрат еткенін аңғарасыз. Он екі томдық «Таңдамалы шығармалары» мен кейінгі шыққан жаңа әңгіме- повестер топтамасын оқып отырғанда, оның қаламына қанат бітіріп, өлмес өміршең шығармалардың дүниеге келуіне себеп болған құдіретті күш, ол тек өз ұлтына деген шынайы махаббат екеніне көзіңіз жетеді. Әлемде ұлы жазушылар көп болғанымен, шынайы ұлт жазушыларының аз болатыны жазушы бойында ұлттық рухтың жетіспеуінен, өз ұлтының өткен тарихын терең зерделемеуден, ұлттың қуанышы мен шаттығын, қайғысы мен қасіретін жан жүрегімен сезіне алмаудан болады. Қабдеш Жұмаділовтің өзге әріптестерінен оқ бойы озықтығы оның шығармаларында ұлттық рухтың басымдығында. Сол «Соңғы көштен» бастап, «Қыл көпірге» дейінгі романдарында тек қана ұлт тағдыры сөз болады. Ал бұл дегеніңіз - шынайы ұлт жазушысының ғана қолынан келетін ерлік [8, 2-3 б.].

Әдебиеттер тізімі:

1.http:refa.kz/load/tegin_kitaptar/abdesh_zh_madilev_guot_piramida_guot/37-1-0-469.
2.Үркімбай Р. Қазақтың Қабдеші: //Сақшы, 2006. – 27 сәуір. – 8 б.
3.http://drk.kz/load/referat/debiet/zhmadilov_abdesh/14-1-0-814.
4.Жұмаділов Қ. Он екі томдық шығармалар жинағы. – Алматы: «Қазығұрт», 2003. - Т1. – 464 б.
5.Жұмаділов Қ. Он екі томдық шығармалар жинағы. – Алматы: «Қазығұрт», 2004. - Т3. – 445 б.
6.Жұмаділов Қ. Он екі томдық шығармалар жинағы. – Алматы: «Қазығұрт», 2004. - Т2. – 488 б.
7.«Қазақстан» Ұлттық энциклопедиясы /Бас ред. Ә. Нысанбаев. – Алматы: Қазақ энциклопедиясының Бас редакциясы, 2002. – 720 б.
8.http:refa.kz/load/tegin_kitaptar/abdesh_zh_madilev_guot_piramida_guot/37-1-0-469.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(VOLUME 5 ISSUE 7, 2024)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Focus on multilingualism approach in the context of trilingual education

Moldazhanov Didar
Astana International University, Pedagogical Institute

https://doi.org/10.5281/zenodo.12123095

Abstract

In recent years, the topic of multilingual turn has received assiduous attention from Teaching English to speakers of other languages (TESOL) community, with such key researchers in the field as May, Ortega, Blackledge, Bonnet & Siemund, who have formed a new critical understanding of several crucial determinants related to how we understand the concepts of language as well as the learner and language learning itself. With that in mind, Focus on Multilingualism (FOM) has been developed as a way to meet the needs of researchers in Second Language Acquisition as the majority of pervious methods would ignore learners' language repertoires in other languages, solely concentrating on one language at a time, thus making the analysis through a monolingual perspective. In fact, FOM closely closely corresponds with the initiative called "Trinity of languages" launched by former Kazakhstan president N. Nazarbaev, which was postponed by current president K. Tokaev in 2019 due to inefficiency in achieving desired outcomes, such as emphasizing the need to integrate language curricula to maximize multilingual benefits. Thus, FMO provides a solution to Kazakhstan's educational system's foreign language proficiency problem. Research method. This study uses action and qualitative interview-based research. Significance. Policymakers, principals, and faculty benefit from this research. The study's findings should aid Kazakhstan's theory and policy development.

Keywords: language policy, multilingualism, trilingualism, multilingual turn

Relevance of «Focus on multilingualism approach» in Kazakhstani contexts

Over 130 ethnicities live in Kazakhstan. Since these nationalities preserve their mother tongues in the country, multilingualism is a striking feature of the country. Kazakhstan wants to implement a trilingual education policy to maintain Russian as the language of international communication and English as the language of efficient economic integration.

The trilingual education policy appears promising, but the education system has faced many challenges. First, as Tlemissov et al. (2020) note, teachers are supposed to help implement the trilingual education reform, but most are unqualified to do so. According to Zhetpisbayeva et al. (2016), 65.9% of teachers were poorly qualified, and this is still the case today, with the highest percentage of teachers (29%) in schools stating they still need expert training or additional / improved resources to help them plan and conduct classes better (British Council Kazakhstan, 2022). Schwartz, Mor-Sommerfeld, and Leikin (2010) also cite the lack of professional and effective trainings as a major obstacle to bi-/tri-lingual education. Thus, teachers rarely know how to successfully implement the program.

FOM approach emphasizes multilingual students' agency to integrate multiple languages into curricula and overcome this plateau (Genoz & Gorter, 2014). It suggests considering L3 proficiency in relation to L1 and L2, accounting for complex communication phenomena like code-switching and code-mixing (Genoz, 2011). Metalinguistic competence can also be developed through FOM. Thus, this research fills the gap in teachers' knowledge of how to

improve multilingualism in school programs. Additionally, better development programs that prepare professionals for multilingual teaching can benefit Kazakhstani policymakers.

Focus on Multilingualism Approach

Genoz & Gorter (2011) define FOM approach as a tool for conducting studies and teaching in the classroom that does not follow a "one-language-at-a-time" approach but instead explores language commonalities to increase metalinguistic awareness. Genoz (2012) states that FOM facilitates «the use of two or more languages in education, provided that schools aim at multilingualism and multiliteracy». Multilingual education includes schools and universities because it aims to teach multilingualism. In bilingual regions like Wales, Catalonia, South Tyrol, and the Basque Country, schools have promoted multilingualism. French immersion for English-first language learners in Canada is another example of multilingualism. Genoz and Gorter (2014) state that Hornberger (1989) proposed a "Continua of Multilingual Education" because the number of elements required two or more languages to develop a simple taxonomy. Continua of Multilingual Education can be used instead of typologies to analyze and compare the complex reality of multilingual education resulting from the interaction of linguistic, sociolinguistic, and educational variables (Genoz, 2008). FOM adopts Hornberger's view of school languages as a linguistic system. FOM originates in three-language classrooms. Three dimensions can be used to analyze and approach it - The multilingual speaker, the whole linguistic repertoire, and the social context.

The multilingual speaker

The multilingual speaker is the first dimension. Code-switching, a sociolinguistic aspect of bilingual communication, is vaguely related. Bilinguals have linguistic repertoires made up of spoken language peculiarities, according to Grosjean (2010) and Bialystiok (2011). Multilingual speakers are often judged by monolingual natives. Cook (2010) claims that learning languages instills a sense of failure and lack of self-confidence because the ideal is unattainable. Bilinguals are not two monolinguals. Bi/multilingual speakers combine phonology, morphology, syntactics, and pragmatics (Yvonne & Freeman, 2017). Multilingual speakers are creative, drawing from their languages. Kramsch (2010) suggests that this shapes their communicative context while using language. Multicompetence, which is more complex than monolingual competence, was coined (Cook, 1992). Cook (2003) defines this term as "the knowledge of more than one language in the same mind," contrasting the traditional view of second language learners as incompetent speakers.

The whole linguistic repertoire

Holistic conceptions of multilingualism account for multilingual speakers' unique linguistic resources. Multilingual speech is creative and shows different language interactions. More academics are rejecting the idea that languages are distinct, bounded entities and instead focusing on characteristics and resources to explain multilingual communication's hybridity (Jorgensen, 2008; Rampton & Charalambous, 2012). Polylingualism, heteroglossia, and metrolingualism are recent concepts.

FOM considers a multilingual speaker's languages together. Multilingualism's sub-system interconnections and TLA impact are covered. De bot, Lowie & Verspoor (2007) introduced "connected growers" in dynamic systems theory in SLA framework. Learning a strategy in an instruction-based writing component affects other language writing competences. Thus, incorporating the languages into education may improve focus and efficiency.

The social context

FOM emphasizes context because multilinguals learn social skills there. Multimodal communication today includes texts, images, sounds, and other semiotic signals. A holistic view of multilingualism links language use to social context. Languages and semiotic devices often blur in these situations. Multilingual speakers use languages for communication and identity. According to Li Wei (2008: 144), linguistic knowledge is more than just mental representation, and bilingualism and multilingualism can be studied as "a matter of ideology, communicative practice, and social process." FOM recommends emphasizing context significance when assessing the impact of bilingualism on TLA to show how multilingual speakers use L3.

Methods

This explanatory study focuses on the evaluation of three languages (Russian, Kazakh, English) in separation and then looks at the relationships going into more translanguaging practices in classroom. This is an action research study which took place in an additional education training program, English for Specific Purposes.

Participants

Participant were 16 adults (all female) who have Russian or Kazakh as their first language and have lived in Kazakhstan for most of their lives. According the first questionnaire 44% of students have Kazakh as L1, while 37% have Russian as mother tongue, and 18% have both Kazakh and Russian as L1. The mean age for the participants was 46.5 years. They all studied English at some point either during their secondary or higher education.

Instruments and Procedure

Firstly participants had to a complete a questionnaire about their language learning background asking them to respond on questions: *What was the language of instructions when you were studying English as a Foreign language at school or university? Did teachers include any materials on your first language?*. Then a number of exercises were implemented each lesson focusing on students L1; for example, once were asked to bring recent papers they have written either in Russian or Kazakh, and then grouped to headings they used in it into English language. In addition to that, six observations were conducted over a course of 2 months to see how the implementation of FOM is happening. A few more observations are to be conducted since the action research is still in the work. After 4 lessons with FOM induced tasks, students went through an opened-ended interview, where they were asked to reflect on their experience. A final questionnaire is to be sent in mid July to gather to full data.

Results and Discussion

Though the study is ongoing, it has managed to gather a few crucial results. To begin with, most students reposted they started enjoying their lessons more because they could use the material in their own language which created a sense of confidence within them. Secondly, a big number of students reported they remembered the material better as in the past their teacher would use only English as a language to record any new information, in particular emergent language and feedback.

During one of the interviews, students said that FOM helped to use their prior knowledge in their L1, be it Kazakh or Russian. In particular, over one of writing lessons, students were encouraged to write a small article in their L1 and bring it back to the class, where they worked with it turning it into English version, but keeping the same structure.

These have important implications, when it comes to stated goals, such as student-centered approach and more autonomy in the classroom. Since students tend to use their prior knowledge, they are likely to become less teacher-reliant and, ultimately, develop autonomy skills, thus promoting the student-centred environment in the classroom. In addition to that, better recall should not be neglected, meaning that a more effective way of presenting information - making comparisons and similarities with students L1, is an effective tool assisted students in storing and making relevant connections with the material they learn.

References

Bailey, B. (2012). Heteroglossia. In The Routledge handbook of multilingualism (pp. 511-519). Routledge.
Blackledge, A., Creese, A., & Takhi, J. K. (2013). Beyond multilingualism: Heteroglossia in practice. In The multilingual turn (pp. 201-225). Routledge.
Bonnet, A., & Siemund, P. (Eds.). (2018). Foreign language education in multilingual classrooms (Vol. 7). John Benjamins Publishing Company.
Cenoz, J., Goikoetxea, N., Erhart, S., Hélot, C., & Le Nevez, A. (2010). Aiming at multilingual competence in the school context. Plurilinguisme et formation des enseignants/Plurilingualism and teacher education. Frankfurt: Peter Lang, 59-79.
Cenoz, J., & Gorter, D. (2011). Focus on multilingualism: A study of trilingual writing. The Modern Language Journal, 95(3), 356-369.
Cenoz, J., & Gorter, D. (2014). Focus on multilingualism as an approach in educational contexts. Heteroglossia as practice and pedagogy, 239-254.
Cenoz, J., & Gorter, D. (2015). Towards a holistic approach in the study of multilingual education. Multilingual education: Between language learning and translanguaging, 1-15.
Charalambous, C., & Rampton, B. (2012). Other language learning, identity and intercultural communication in contexts of conflict. In The Routledge handbook of language and intercultural communication (pp. 209-224). Routledge.
Cook, V. (Ed.). (2003). Effects of the second language on the first (Vol. 3). Multilingual Matters.
Cook, V. J. (1992). Evidence for multicompetence. Language learning, 42(4), 557-591.
Cook, V. J. (2010). The relationship between first and second language acquisition revisited. The Continuum companion to second language acquisition, 137-157.
De Bot, K., Lowie, W., & Verspoor, M. (2007). A dynamic systems theory approach to second language acquisition. Bilingualism: Language and cognition, 10(1), 7-21.
Elorza, I., & Muñoa, I. (2008). Promoting the minority language through integrated plurilingual language planning: The case of the Ikastolas. Language, Culture and curriculum, 21(1), 85-101.
Hornberger, N. H. (1989). Continua of biliteracy. Review of educational research, 59(3), 271-296.
Karabassova, L. (2020). Understanding trilingual education reform in Kazakhstan: Why is it stalled?. In Education in Central Asia (pp. 37-51). Springer, Cham.
Kramsch, C. (2006). The multilingual subject. International journal of applied linguistics, 16(1), 97-110.
Lin, C. M., Lin, J. W., Tsai, J. T., Ko, C. P., Hung, K. S., Hung, C. C., ... & Lee, L. M. (2008). Intracranial pressure fluctuation during hem
Sure, here are the remaining references in alphabetical order:
May, S. (2013). Introducing the “multilingual turn”. In The multilingual turn (pp. 11-16). Routledge.
Meier, G. S. (2017). The multilingual turn as a critical movement in education: Assumptions, challenges and a need for reflection. Applied Linguistics Review, 8(1), 131-161.
Ortega, L. (2019). SLA for the 21st century: Disciplinary progress, transdisciplinary relevance, and the bi/multilingual turn. In Decolonizing Foreign Language Education (pp. 111-130). Routledge.
Pennycook, A., & Otsuji, E. (2015). Metrolingualism: Language in the city. Routledge.
Schwartz, M., Mor-Sommerfeld, A., & Leikin, M. (2010). Facing bilingual education: kindergarten teachers' attitudes, strategies and challenges. Language Awareness, 19(3), 187-203.
Tlemissov, U., Mamyrbekov, A., Kadyrov, A., Oralkanova, I., Yessenov, S., & Tlemissova, Z. (2020). Features and problems of implementation of trilingual system in the secondary school in Kazakhstan. In E3S Web of Conferences (Vol. 159, p. 09005). EDP Sciences.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Zhetpisbayeva, B. A., Shelestova, T. Y., Akbayeva, G. N., Kubeyeva, A. E., & Tleuzhanova, G. K. (2016). PROBLEMS OF ENGLISH LANGUAGE IMPLEMENTATION INTO PRIMARY SCHOOLS FOR MULTILINGUAL EDUCATION DEVELOPMENT IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN. Novosibirsk State Pedagogical University Bulletin, 32(4).

Zikrina, Z. (2022). INVESTIGATING EFL TEACHER TRAINERS'PRACTICES AND VIEWS OF LANGUAGE TEACHING AND DEVELOPING LEARNERS'COMMUNICATIVE COMPETENCE IN KAZAKHSTAN.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(VOLUME 5 ISSUE 7, 2024)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

УДК 332

КӘСІПОРЫННЫҢ ҚАРЖЫЛЫҚ ТҰРАҚТЫЛЫҒЫН БАҒАЛАУ ЖӘНЕ ТАЛДАУ

Мырзабекқызы Құндыз, Досанов Бақдәулет Батырұлы
Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті,
қауымдастырылған профессор (доцент) PhD докторы.,
7М04141 – Қаржы, 1-курс магистранты
Түркістан, Қазақстан

https://doi.org/10.5281/zenodo.12123095

Аннотация: *Мақалада кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығын басқарудың өзекті мәселелері қарастырылған. Қаржылық тұрақтылықты бағалау кәсіпорын қызметінің маңызды принциптерінің бірі болып табылады. Қаржылық тұрақтылықты нығайту кәсіпорынның бірінші кезектегі міндеті, оның тиімді жұмыс істеуінің негізгі алғышарты болып табылады.*

Зерттеудің мақсаты – республикалық маңызы бар су шаруашылығы объектілерін пайдалануды, күтіп ұстауды және олардың қауіпсіздігін, суармалы және ауыз сумен қамтамасыз етуді жүзеге асыратын кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығын анықтау, сондай-ақ оны арттыруға бағытталған практикалық ұсыныстар әзірлеу. Осы мақсатқа жету үшін жұмыста келесі зерттеу әдістері қолданылды: экономикалық-статистикалық, баланстық және монографиялық (талданатын кәсіпорынның қаржылық жағдайын талдау және бағалауда). Қаржылық көрсеткіштерді есептеу соңғы 5 жылда (2018-2022 жж.) жүргізілді. Зерттеу материалын алу көзі «Қазводхоз» республикалық мемлекеттік кәсіпорны (бұдан әрі – «Қазводхоз» РМК) кәсіпорнының қаржылық есеп беруі болды. Зерттеудің ғылыми жаңалығы талданатын кәсіпорындағы қаржылық тұрақтылықты бағалаудың қарастырылған тәсілдері мен әдістерін теориялық негіздеу мен практикалық жүзеге асыруында. Зерттеудің негізгі нәтижелері: кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығының теориялық аспектілері зерттеледі, «Қазводхоз» РМК соңғы бес жылдағы (2018-2022) қаржылық жағдайына талдау жасалады, кәсіпорынның қаржылық коэффициенттері есептеледі, тексерілген қаржылық есептілік негізінде кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығын арттыру бағыттары ұсынылады.

Түйінді сөздер: *қаржылық тұрақтылық, тексерілген қаржылық есеп беру, қаражат көздері, кәсіпорынның активтері мен пассивтері, бос ақша қаражаттары.*

Abstract: *The article discusses the current problems of managing the financial stability of an enterprise. Assessment of financial stability is one of the most important principles of the company's activities. Strengthening financial stability is the primary task of the enterprise, the main prerequisite for its effective functioning.*

The purpose of the study is to determine the use, maintenance and safety of water management facilities of national importance, the financial stability of an enterprise providing irrigated and drinking water supply, as well as to develop practical recommendations aimed at improving it. To achieve this goal, the following research methods were used in the work: economic and statistical, balance sheet and monographic (in the analysis and assessment of the financial condition of the analyzed enterprise). Calculation of financial indicators for the last 5 years (2018-2022). The source of the research material was the financial statements of the enterprise of the republican state enterprise "Kazvodkhoz" (hereinafter – RSE "Kazvodkhoz").

The scientific novelty of the study lies in the theoretical justification and practical implementation of the considered approaches and methods for assessing financial stability in the analyzed enterprise. The main results of the study: the theoretical aspects of the financial stability of the enterprise are studied, the financial condition of RSE Kazvodkhoz for the last five years (2018-2022) is analyzed, the financial coefficients of the enterprise are calculated, directions for improving the financial stability of the enterprise are proposed on the basis of audited financial statements.

Keywords: *financial stability, verified financial statements, sources of funds, assets and liabilities of the enterprise, free cash*

Кіріспе

Қазіргі бәсекелестік жағдайында кәсіпорындарға өз қызметінің үздіксіздігі мен тұрақтылығын қамтамасыз ету әсіресе қиын. Демек, шаруашылық жүргізуші субъект ретінде әрекет ететін әрбір кәсіпорын өзінің қаржылық ресурстарының шаруашылық серіктестер, мемлекет, меншік иелері, қызметкерлер және т.б. алдындағы қаржылық міндеттемелерін үздіксіз орындау мүмкіндігін қамтамасыз етуі керек. Осыған байланысты қазіргі экономикалық шындықта менеджментті жетілдірудің өзекті бағыты компаниялардың қаржылық тұрақтылығын арттыру болып табылады.

Бұл субъектінің белгілі бір жағдайын білдіретін қаржылық тұрақтылық, оған қаражаттарды еркін басқаруға және оның қызметінің үздіксіздігін қамтамасыз етуге мүмкіндік береді, ол меншікті және қарыздық айналым қаражатының белгілі бір арақатынасы арқылы қол жеткізіледі және төлем қабілеттілігін, экономикалық тәуелсіздігі мен инвестициялық тартымдылығын тәуекелдің қолайлы деңгейінде қамтамасыз етеді [1].

Кәсіпорынның қаржылық жағдайын қолдау және жақсарту, тиісінше, кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығын нығайту үшін ұйымның қаржылық көрсеткіштеріне тұрақты мониторинг жүргізу басшылықтың назарын бар проблемаларға аудару және ықтимал тәуекелдерді анықтау үшін қажет. Осылайша, кәсіпорындардың өміршеңдігін қамтамасыз етудегі негізгі міндет олардың қаржылық жағдайын үнемі бақылау болып табылады. Кәсіпкерлік ортаның айтарлықтай динамикасына және оның жағымсыз салдарын барынша азайтуға жеткілікті зерттеулердің болмауына байланысты бұл мәселені шұғыл түрде зерттеу қажеттілігі туындады [2].

Кәсіпорын қызметіндегі ең жоғары тиімділік пен тұрақтылыққа қол жеткізу кәсіпорынның қаржылық қауіпсіздігін нығайту мақсаты болып табылады, бұл компанияға оларды сәтті жеңуге мүмкіндік беретін қауіптерді дер кезінде анықтау нәтижесінде мүмкін болады. Тиісінше, оларды болжау үшін жағдайды үнемі бақылап отыру қажет[2].

Осылайша, кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығы немесе оның қарыз қаражаттарынан тәуелсіздік дәрежесі қызметтің негізгі көрсеткіштерінің бірі болып табылады, өйткені бұл мердігерлермен қарым-қатынасқа және компанияның нарықтағы бәсекеге қабілеттілігіне үлкен әсер етуі мүмкін. Қазіргі жағдайда әрбір ұйым ықтимал тәуекелдерді азайту үшін өзінің қаржылық әлеуетін, оны одан әрі дамыту тактикасы мен стратегиясын, сондай-ақ ұйымның қаржылық жағдайын объективті бағалауы керек. Тұрақты қаржылық жағдай кәсіпорынның қызметіне, өндірісіне, қажетті ресурстармен қамтамасыз етілуіне оң әсер етеді. Жоғарыда айтылғандардың барлығы зерттеу тақырыбының өзектілігін дәлелдейді, оның жалпы міндеті қазіргі жағдайда кәсіпорынды басқарудың тиімді механизмін қалыптастыру мақсатында кәсіпорынның

қаржылық тұрақтылығын анықтау болып табылады.

Бұл мақаланың мақсаты, ол кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығын анықтау, сонымен қатар оны арттыруға бағытталған практикалық ұсыныстарды әзірлеу. Сонымен қатар, мақаланың зерттеу жаңалығы «Қазводхоз» РМК мысалын пайдалана отырып, қаржылық тұрақтылықты бағалаудың қарастырылған тәсілдері мен әдістерін теориялық негіздеу және практикалық жүзеге асыруда, оның мақсаты республикалық маңызы бар су шаруашылығы объектілерін пайдалану, күтіп ұстау және қауіпсіздігін қамтамасыз ету, суармалы және ауыз сумен қамтамасыз ету болып табылады.

Кез келген шаруашылық жүргізуші субъектілердің, оның ішінде суару және ауыз сумен қамтамасыз етумен айналысатын субъектілердің өз қызметін кеңейтілген негізде қаржыландыру, қолайсыз жағдайларда төлем қабілеттілігін қамтамасыз ету мүмкіндігі оның қаржылық тұрақтылығы туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Әдебиетке шолу

Қаржылық жағдайдың құрамдас бөлігі қаржылық тұрақтылық болып табылады. Кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығы - бұл ұйымның жағдайының тұрақтылық дәрежесін бағалауға мүмкіндік беретін сипаттама, ол оның қызметін жүзеге асыруға және қолдауға - тауарларды өндіруге және өткізуге, жұмыстарды орындауға мүмкіндік беретін қаржылық резервтердің болуы, қызмет көрсету, алынған несиелерді өтеу, сондай-ақ бюджет профицитін ұстау қабілеті (кіріс шығыстардан асып түсуі) деген [3].

Қаржылық тұрақтылық – бұл ұзақ мерзімді және қысқа мерзімді міндеттемелердің төлем қабілеттілігіне кепілдік беретін кәсіпорынның ұзақ мерзімді қызметі үшін қажетті қасиеттердің бірі екендігін түсіндірген [4].

Кез келген кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығын талдау оның қызметі мен қаржылық-экономикалық әл-ауқатын бағалаудың маңызды кезеңі бола отырып, оның ағымдағы, инвестициялық және қаржылық дамуының нәтижесін көрсетеді. Сондай-ақ ол инвесторлар үшін қажетті ақпаратты қамтиды, компанияның өз қарыздары мен міндеттемелерін өтеу және экономикалық әлеуетін арттыру мүмкіндігін сипаттайды.

Қаржылық тұрақтылық» түсінігінің көптеген түсіндірмелері де бар. Осы экономикалық категорияның мәніне деген көзқарастарды талдай отырып, ғалымдардың бұл ұғымның экономикалық мәні туралы әр түрлі пікірлері бар екенін байқауға болады. Осылайша, олардың кейбіреулері қаржылық тұрақтылықты меншікті және тартылған қаражат көздерінің көлемінің арақатынасы арқылы бір мәнді түрде анықтайды [5].

Ғалымдардың тағы бір тобы қаржылық тұрақтылық сипаттамалары күрделі салымдардың бағыттарын талдаусыз толық болмайтынын, тек міндеттемелерді, яғни қаржыландыру көздерін талдауға негізделетінін алға тартады [6,7].

Шеремет А.Д., Ковалев В.В. Олар өз еңбектерінде қаржылық тұрақтылықтың төрт түрін ажыратады (қаржылық жағдайдың абсолютті тұрақтылығы; қалыпты тұрақтылық; тұрақсыз (дағдарысқа дейінгі) қаржылық жағдай; дағдарыстық қаржылық жағдай). Тұрақтылық түрі формуласы арқылы есептелген мәнге негізделген ұйымға тағайындалады [8].

Л.В. Донцова және Н.А. Никифорова кәсіпорындарды қаржылық тәуекел деңгейіне қарай жіктеу негізінде кәсіпорынның қаржылық жағдайын талдауды ұсынады. Сонымен қатар, зерттелетін кез келген ұйым «ұпай» санына байланысты және алынған қаржылық коэффициенттерге байланысты белгілі бір сыныпқа жатқызылуы мүмкін. Әрі қарай ұйымның қол жеткізген қаржылық көрсеткіштері салалық стандарт мәндерімен салыстырылады [9].

Кейбір авторлар фирманың қаржылық күшін төрт шарт бойынша өлшеуді ұсынады: (1) фирманың өсуі, (2) компанияның өмір сүру қабілеті, (3) пайда тәуекелінің жалпы қабылданған деңгейі және (4) пайда тәуекелінің тартымды профилі [10].

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Осылайша, кәсіпорынның қаржылық жағдайы мен тұрақтылығын талдау бизнесті бағалау кезеңдерінің бірі бола отырып, кәсіпорынның шынайы жағдайын және қаржылық тәуекел дәрежесін түсінуге негіз болады [11].

Қарастырылған тәсілдер мен әдістерді қолдану ұйымның қаржылық тұрақтылығын объективті бағалауға, оның төлем қабілеттілігін сипаттауға, қызметтің тиімділігі мен табыстылығын бағалауға, кәсіпорынның даму перспективаларын анықтауға мүмкіндік береді.

Материалдар мен тәсілдер

Осы мақсатқа жету үшін жұмыста келесі зерттеу әдістері қолданылды: экономикалық-статистикалық, баланстық және монографиялық (талданатын кәсіпорынның қаржылық жағдайын талдау және бағалауда). Қазіргі уақытта ұйымның қаржылық тұрақтылығын бағалау мен талдаудың көптеген әртүрлі әдістері бар, ең танымал әдістерге коэффициент, интегралдық және рейтингтік кіреді. Қаржылық көрсеткіштерді есептеу соңғы 5 жылда (2018-2022) жүргізілді, бұл талданатын кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығын бағалау кезінде белгілі бір заңдылықтар мен үрдістерді анықтауға мүмкіндік берді. Зерттеудің теориялық және әдіснамалық негізін отандық және шетелдік жетекші ғалымдардың зерттеліп отырған мәселе бойынша еңбектері, сондай-ақ ғылыми конференция материалдары, нормативтік және анықтамалық әдебиеттер құрайды. Зерттеудің эмпирикалық негізіне «Қазводхоз» РМК-ның деректік материалы, сонымен қатар автордың жеке жасаған есептеулерінің нәтижелері алынды.

Нәтижелер мен талқылаулар

Қаржылық тұрақтылықты басқару механизмін тереңірек түсіну үшін тәжірибелік есептеулер үшін зерттеу базасы ретінде «Қазводхоз» РМК таңдалды. «Қазводхоз» РМК Қазақстан Республикасының бүкіл аумағын қамтитын филиалдық желісі бар кең ауқымды жүйе болғандықтан, орталық аппараттың және 18 филиалдың ақпараты негізінде жасалған аудиттелген қаржылық есептілік негізінде қаржылық тұрақтылық бойынша осы ұйымның қаржылық-шаруашылық қызметіне талдау жасалды.

«Қазводхоз» РМК зерттеу объектісінің пәні республикалық маңызы бар су шаруашылығы объектілерін пайдалану, күтіп ұстау және олардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету, суару және ауыз сумен қамтамасыз ету болып табылады. Кәсіпорынның мақсаты суару және ауыз сумен қамтамасыз ету, өйткені су халықтың өмір сүруінің негізгі көзі болғандықтан кәсіпорынның қызметі қаржылық тұрақты болуы керек.

Кәсіпорынның қаржылық-экономикалық жағдайын талдау «Қазводхоз» РМК активтері 2022 жылдың аяғында 424 154 470 мың теңгені құрады, оның ішінде қысқа мерзімді активтер 47 120 879 мың теңге немесе баланс валютасының 11%, ұзақ мерзімді активтер 377 294 703 мың теңге немесе баланс валютасының 88,9% құрағанын көрсетті[12].

Қысқа мерзімді активтер баланстың келесі баптарымен көрсетіледі: ақша қаражаттары мен олардың баламалары – 36 610 544,0 мың теңге немесе баланс валютасында 8,6 % (қысқа мерзімді активтерде 77,7%), басқа қысқа мерзімді қаржылық активтер – 3420,0 мың теңге, қысқа мерзімді сауда және басқа дебиторлық берешек – 476 154,0 мың теңге немесе баланс валютасында 0,11% (қысқа мерзімді активтерде 1%), ағымдағы табыс салығы – 277 814,0 мың теңге немесе 0,07%, тауарлы-материалдық қорлар – 5 589 833,0 мың теңге немесе баланс валютасында 1,32%. (қысқа мерзімді активтерде 11,8%), басқа қысқа мерзімді активтер – 4 300 513,0 мың теңге немесе

баланс валютасында 1,01% (қысқа мерзімді активтерде 9%).

Ұзақ мерзімді активтерге 2 684 587,0 мың теңге мөлшерінде ұзақ мерзімді сауда және өзге де кредиторлық берешек немесе баланс валютасында 0,63% (ұзақ мерзімді активтерде 0,5%), негізгі құралдар - 320 218 999,0 мың теңге немесе баланс валютасында 75,42% (ұзақ мерзімді активтерде 85%), материалдық емес активтер - 15 634,0 мың теңге, аяқталмаған құрылыс түрінде ұсынылған өзге де ұзақ мерзімді активтер - 54 375 483,0 мың теңге немесе баланс валютасында 12,82% (ұзақ мерзімді активтерде 14,4%).

Осылайша, 2022 жылдың қорытындысы бойынша активтер өткен жылмен салыстырғанда 53 566 078,0 мың теңгеге немесе 12,6%-ға өсті. Ұзақ мерзімді активтердегі ең үлкен үлес негізгі капиталға (85%) келеді, ол алдыңғы 2021 жылмен салыстырғанда 2022 жылы 32 640 200,0 мың теңгеге немесе 10%-ға өсті. Қысқа мерзімді активтерде ең көп үлесті ақша қаражаттары мен олардың баламалары (77,5%) құрады, бұл өткен кезеңмен салыстырғанда 8 804 392,0 мың теңгеге немесе 24%-ға жоғары[12].

Айта кету керек, жаңа жабдықтар мен техниканы сатып алу арқылы да, күрделі жөндеу немесе құрылыс-монтаждау жұмыстарын жүргізу арқылы да активтер құнының өсуі амортизация бойынша шығыстардың ұлғаюына әкеледі, олар жинақтала отырып, қарыздар бойынша негізгі борышты өтеуге жұмсалатын амортизациялық қорды құрады.

«Қазводхоз» РМК міндеттемелері 10 100 395,0 мың теңге сомасындағы қысқа мерзімді міндеттемелерден (баланс валютасында 2,38%) және 57 964 166,0 мың теңге сомасындағы ұзақ мерзімді міндеттемелерден (баланс валютасында 13,67%) тұрады. Қысқа мерзімді міндеттемелерде қысқа мерзімді сауда кредиторлық берешектің үлесі 81,4% құрайды. Ұзақ мерзімді міндеттемелерге әділ құны бойынша 36199500,0 мың теңге немесе баланс валютасының 8,53% (барлық ұзақ мерзімді міндеттемелердің 62%) және 21764666,0 мың сомаға кейінге қалдырылған салық міндеттемелері бойынша бағаланатын қаржылық міндеттемелер кіреді. теңге немесе баланс валютасынан 5,13% (барлық ұзақ мерзімді міндеттемелерден 38%).

2022 жылы ұзақ мерзімді міндеттемелер 2021 жылмен салыстырғанда 16908113,0 мың теңгеге немесе 29%-ға, оның ішінде ұзақ мерзімді қаржылық міндеттемелер 10706954,0 мың теңгеге немесе 29,6%-ға өсті. «Қазводхоз» РМК-ның ұзақ мерзімді қаржылық міндеттемелері мемлекеттік кепілдік бойынша мемлекеттік емес қарыз қаражатын пайдалана отырып, екі жобаны жүзеге асыруға арналған Халықаралық қаржы ұйымдарының қарыздарымен ұсынылған.

2022 жылдың аяғында меншікті капитал 356089909,0 мың теңгені (баланс валютасының 83,95%) құрады. Меншікті капиталға жарғылық капитал - 266106184,0 мың теңге (62,74%), өткен жиынтық кірістің құрамдас бөлігі - 90515235,0 мың теңге (21,34%), өтелмеген шығын - 4084331,0 мың теңге (0,84%), өзге капитал - 3552821,0 мың теңге кіреді. 1-кестеде өтімділік пен икемділік коэффициенттерінің есебі көрсетілген[12].

Кесте 1. Өтімділікті және маневрлілікті бағалау

№	Аты	2018	2019	2020	2021	2022	орташа 5 жыл
1	Абсолютті өтімділік (шұғылдық) коэффициенті	2,95	4,97	3,86	3,66	3,62	3,81

2	Жалпы өтімділік коэффициенті (жабу коэффициенті)	4,59	5,96	4,86	5,01	4,66	5,02
3	Айналым капиталы	14,2	27,9	22,8	30,4	37,0	26,48
4	Маневрлік коэффициент	0,04	0,11	0,09	0,09	0,04	0,07
Дереккөз: «Қазводхоз» РМК-ның 2018-2022 жылдарға арналған қаржылық есебі							

Абсолютті өтімділік (жеделдік) коэффициенті ағымдағы қарыздың қанша бөлігін баланс жасалған күні немесе басқа нақты күні дереу өтеуге болатындығын көрсетеді. "Қазводхоз" РМК-да абсолютті өтімділік коэффициентінің соңғы бес жылдағы орташа мәні 3,81:1 (0,2-0,5 коэффициентінің қалыпты деңгейінде) жоғары мәні байқалады, бұл табыс әкелмейтін және өндірісті дамытуға жұмыс істемейтін бос ақшалай қаражаттың бар екендігін көрсетеді. Абсолютті өтімділік коэффициентінің мәнін рұқсат етілген деңгейге келтіру үшін өндіріске, қаржылық инвестицияларға артық ақша қаражатын салу қажет. 241 "жарғылық капиталды толықтыру" бюджеттік бағдарламасы бойынша республикалық бюджеттен қаржыландыру нәтижесінде туындаған "қолма-қол ақшаны бақылау шоты" қосалқы шотындағы (ҚБШ) ақша қаражатының қалдықтары "Қазводхоз" РМК-да бос ақша қаражатының болуын растау болып табылады. Мәселен, 01.06.2023 жылғы жағдай бойынша ҚБШ қосалқы шотындағы ақша қаражатының қалдығы 18933766,19 мың теңгені немесе барлық ақша қаражатының 57% -. құрайды[12].

Жалпы өтімділік коэффициенті (жабу коэффициенті) ағымдағы активтердің қысқа мерзімді міндеттемелерді жабуға қатынасын анықтауға мүмкіндік береді, қалыпты мән 2-ден 3-ке дейінгі аралықта белгіленеді.

Ұйымда қамту коэффициентінің мәні 1:1-ден едәуір асады және бес жыл ішінде орташа есеппен 5,02:1 құрайды, бұл кәсіпорынның жоғары өтімділігін және меншікті көздер есебінен қалыптасатын қолма-қол ақшаның едәуір көлемін көрсетеді. Менеджмент тұрғысынан кәсіпорында қорлардың едәуір жинақталуы, дебиторлық берешектегі қаражаттың ауытқуы кәсіпорынның активтерін басқарудағы кемшіліктерді көрсетуі мүмкін екенін атап өткен жөн.

Кәсіпорынның өтімділігін сипаттайтын көрсеткіштердің бірі – айналым қаражаты. Осылайша, ағымдағы активтер қысқа мерзімді міндеттемелерден асатын немесе өтімді болған кезде кәсіпорынның айналым капиталы болады. Мәселен, «Қазводхоз» РМК-да айналым қаражаты бес жыл ішінде орта есеппен 26 483 057,0 мың теңгені құрады. Бұл ретте айналым капиталы мен қысқа мерзімді міндеттемелердің арақатынасы 2022 жылдың басында 5,02 және жылдың соңында 4,66 құрады, бұл кәсіпорын активтерінің қарыз қаражаты есебінен және кем дегенде меншікті көздер есебінен қалыптасқанын көрсетеді.

Осыған байланысты компанияның меншікті қаражат көздерінің қай бөлігі ең мобильді активтерге инвестицияланғанын анықтау пайдалы, бұл ептілік коэффициентімен көрсетіледі. 2022 жылдың басында маневрлік коэффициенті 0,09 және жыл соңында 0,04 (қалыпты мән 0,3-0,6 диапазонында) болды.

Коэффициенттерді есептеу және қаржылық есептілікті талдау ағымдағы

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(VOLUME 5 ISSUE 7, 2024)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

активтерді қалыптастыруға жыл басындағы меншікті капиталдың 9%, ал жылдың аяғында тек 4% ғана бөлінгенін көрсетеді. Сонымен қатар, 0,3-тен төмен көрсеткіш мәні «Қазводхоз» РМК бизнес моделін ең тиімді емес деп сипаттайды, яғни. өз қаражатын пайдалана отырып, айналымдағы және айналымнан тыс активтерді де сатып алу мүмкіндігі жоқ. Кәсіпорын қарыз қаражатына тәуелді, бұл қаржылық тұрақтылықтың жеткіліксіздігін көрсетеді. Демек, «Қазводхоз» РМК саладағы өндірістік қызметті жақсартуға бағытталған бизнес-процестерді өз бетінше жүзеге асыра алмайды.

Қаржылық есеп бойынша «Қазводхоз» РМК жоғары өтімділікке ие. Алайда, егер бюджеттік бағдарламалар бойынша қаржыландыруды шегеріп, «Ақша қаражаттары мен олардың баламалары» бабындағы «Қолма-қол ақшаны бақылау шоты» қосалқы шотындағы қалдықтарды алып тастасақ, онда 5 жыл ішінде өтімділіктің орташа мәні теріс болады: (-47,27) (2018 ж.: -3,13, 2019 ж.: -37,99, 2020 ж.: -4,91, 2021 ж.: -211,24, 2022 ж.: -4,86), бұл қаржы-шаруашылық қызметті жүзеге асыруда елеулі проблемалардың бар екендігін көрсетеді.

Кәсіпорынның қаржылық жағдайын талдау жоғары өтімділікті, яғни ұйымның өз қарызын қысқа мерзімде оңай жабу мүмкіндігін көрсетеді. Бұл оң көрініс іске асырылып жатқан жобаларды қаржыландыру үшін пайдаланылатын жарғылық капиталды толықтыруға байланысты ҚБШ қосалқы шотында қалыптасқан «Қазводхоз» РМК бос қаражаттың жеткілікті көлемінің болуына байланысты. Дегенмен, ҚБШ қосалқы шотындағы қаражаттың белгіленген мақсаты бар, яғни олар қатаң түрде мақсатына сай пайдаланылуы керек екенін атап өткен жөн. Демек, осы қосалқы шоттағы қаражаттың болуы қысқа мерзімді міндеттемелерді өтей алмайды. ҚБШ бойынша қолма-қол ақшаның қалдықтары «өлі» капитал болып табылады, бұл ақша қаражатының ойдан шығарылуын және оларды басқа мақсаттарға пайдаланудың жалған мүмкіндіктерін тудырады. 2-кестеде ұйымның қаржылық тұрақтылығын сипаттайтын коэффициенттер берілген.

Кесте 2. «Қазводхоз» РМК қаржылық тұрақтылығын талдау

№	Аты	2018	2019	2020	2021	2022	орташа 5 жыл
1	Тәуелсіздік факторы	0,96	0,93	0,91	0,87	0,84	0,73
2	Қаржылық тұрақтылық коэффициенті	0,99	0,98	0,98	0,98	0,98	0,98
3	Қаржыландыру коэффициенті	24,58	12,54	9,64	6,62	5,23	11,72
Дереккөз: «Қазводхоз» РМК-ның 2018-2022 жылдарға арналған қаржылық есебі							

Тәуелсіздік коэффициенті кәсіпорын мүлкінің жалпы құнына меншік иелері салған қаражаттың үлесін сипаттайды. РМК бойынша тәуелсіздік көрсеткішінің есептеулері қалыпты мәнді көрсетеді – соңғы бес жылдағы орташа 0,73 және жылдар бойынша жоғары: 2018 жылы – 0,96, 2019 жылы – 0,93, 2020 жылы – 0,91, 2021 жылы – 0,87, 2022 жылы – 0,84, ал стандарт мәні 0,6-0,7 аспайды.

Коэффициент мәнінің жыл сайынғы шамалы төмендеуіне қарамастан, ол барлық

талданатын кезеңде жоғары деңгейде қалады. Тиісінше, тәуекелі барынша азайтылған кредиторлар үшін тартымды көрініс пайда болады, өйткені өз қаражаты есебінен өндірілген мүліктің көп бөлігін сату арқылы кәсіпорын өзінің қарыздық міндеттемелерін өтей алады.

Алайда, өтімділік пен маневрлік коэффициенттерді есептеу ағымдағы активтерді қалыптастыруға жыл басындағы меншікті капиталдың 10%, ал жылдың аяғында 4% ғана бөлінгенін көрсетеді. Сонымен қатар, 0,3-тен төмен ептілік көрсеткіші «Қазводхоз» РМК бизнес үлгісін ең тиімді емес деп сипаттайды, яғни кәсіпорынның қаржылық тәуелсіздігінің алдамшы оң көрінісі пайда болды. Сонымен қатар, коэффициенттің жоғары деңгейі алаңдатады, өйткені коэффициенттің мұндай мәні әрқашан кәсіпорынды сауатты басқаруды көрсетпейді. РМК-де кәсіпорынның қарыз қаражаты жоқ деген қате пікір қалыптасады.

«Қазводхоз» микроқаржы ұйымдарына Еуропалық қайта құру және даму банкінен (бұдан әрі – ЕҚДБ) және Ислам даму банкінен (бұдан әрі – ИДБ) несие алды немесе алынған несиелердің мақсатқа сәйкестігі туралы сұрақ туындайды.

Қаржылық тұрақтылық коэффициенті кәсіпорынның қызметінде ұзақ уақыт бойы пайдаланылуы мүмкін қаржыландыру көздерінің үлесін көрсетеді, яғни кәсіпорын активтерінің қаншалықты сенімді және ұзақ мерзімді көздерден қаржыландырылатынын көрсетеді. РМК қаржылық тұрақтылық коэффициентінің мәні барлық талданатын кезең үшін 0,98 деңгейінде, стандартты мәні 0,8-0,9, бұл кәсіпорынның ұзақ мерзімді перспективадағы қаржылық тәуелсіздігі мен төлем қабілеттілігін көрсетеді, сонымен қатар кәсіпорынның өз ақшасын еркін басқара және оны тиімді пайдалана алуы. Бұл ретте 241 «Жарғылық капиталды толықтыру» бюджеттік бағдарламасы бойынша республикалық бюджеттен қаржыландыру шеңберінде алынған игерілмеген қаражаттың қалдықтары «Қолма-қол ақшаны бақылау шоты» қосалқы шотында «өлі салмақ» ретінде көрсетіледі. Ақша қаражаттарының баламалары» шоты қолда бар айналым қаражатының жеткіліксіз пайдаланылғанын көрсетеді.

«Қазводхоз» РМК «жылдам» қаржыландыру көздері арқылы қамтамасыз етілетін бизнес-процестерді кеңейту үшін барлық қолда бар мүмкіндіктерді пайдаланбайды. Қысқа мерзімді несиелерді тартудан бас тартудан тұратын мұндай несие саясаты басқарудың тиімсіздігін көрсетеді.

Қаржыландыру коэффициенті (төлем қабілеттілігінің көрсеткіші) кәсіпорын қызметінің қай бөлігі өз қаражаты есебінен, қайсысы қарыз қаражаты есебінен қаржыландырылатынын көрсетеді, сонымен қатар көрсеткіш кәсіпорынның меншікті қаражатының қарыз қаражатынан қаншалықты басым екенін анықтайды (норма 1-ден көп).

«Қазводхоз» РМК бойынша төлем қабілеттілігі көрсеткішінің есептеулері кәсіпорынның төлем қабілеттілігі жоғары екенін көрсетеді, өйткені қаржыландыру коэффициентінің мәні 1 - ден жоғары. Мәселен, орта есеппен 5 жыл ішінде оның мәні - 11,72, бұл ретте 2018 жылы - 24,58, 2019 жылы - 12,54, 2020 жылы - 9,64, 2021 жылы - 6,62, 2022 жылы - 5,23 құрады. Осылайша, бұл көрсеткіш инвестор үшін кәсіпорынды қаржыландыру қаншалықты тиімді екенін көрсетеді. Қаржыландыру коэффициентінің сандық мәні неғұрлым жоғары болса, кәсіпорынның қаржылық жағдайы соғұрлым тұрақты болады және олардың қосымша қаржыландыру алу ықтималдығы жоғары болады.

1 573 400,0 мың теңге сомасында мерзімі өткен қысқа мерзімді дебиторлық берешектің болуы «Қазводхоз» РМК қаржылық жағдайына айтарлықтай әсер етеді. Сонымен қатар, бүгінгі күні 504 000,0 мың теңгені (32%) құрайтын сумен жабдықтау

қызметтері бойынша мерзімі өткен берешекті қысқарту бойынша жеткілікті шаралардың жоқтығы алдағы кезеңге тарифтердің көтерілуімен оны одан әрі арттыруды болжайды.

Кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығына көрсетілетін қызметтер бойынша тарифтік жүйе айтарлықтай әсер етеді. Сонымен, каналдар арқылы су беру, магистральдық құбырлар арқылы су беру, тарату желілері арқылы су беру, өндіріс және сату сияқты қызметтер бойынша тарифтер неғұрлым жоғары болса, сондай-ақ, электр энергиясы мен жылу энергиясын беру, төлем қабілеттілігі мен қаржылық тұрақтылықты арттыруға ықпал ететін осы қызметтердің кірістілігі соғұрлым жоғары болады[13].

«Қазводхоз» РМК 2018 жылы ҚР ҰЭМ ҚР СЖМ № 40-НҚ бұйрығымен жобалық тариф 2,72 теңге/м3 болса, республика бойынша бірыңғай тариф 1,036 теңге/м3 мөлшерінде бекітілген. Бұл тариф бойынша кәсіпорын 2019-2020 ж.ж. шығынға ұшырады. Тарифтің көтерілуіне байланысты 2021-2023 жж. «Қазводхоз» РМК 2021 және 2022 жылдардың қорытындысы бойынша пайда тапты, бұл кәсіпорынның тұрақтылығына, сондай-ақ жобаларды іске асыру және қарыз қаражатын игеру кезінде кредиторлар алдындағы міндеттемелерді өтеу мүмкіндігіне оң әсер етті. 2022 жылдың аяғындағы кірістер мен залалдар туралы есеп бойынша жалпы сомасы 56 685 194,0 мың теңге кіріс алынды, оның ішінде қызметтерді сатудан түскен түсім (87%), басқа кірістер (11,0%) және комиссиялық кірістер (2,1%). Кіріс (қызмет көрсетуден түскен кіріс) 49 317 983,0 мың теңгені құрады, бұл өткен 2021 жылмен салыстырғанда 35 392 552,0 мың теңгені құрап, 13 925 431,0 мың теңгеге немесе 39,3%-ға жоғары болды. Сатылған қызметтердің құны 41 202 571,0 мың теңгені құрады, ол да 2021 жылмен салыстырғанда 9 157 218,0 немесе 28,6 пайызға өсіп, 32 045 353,0 мың теңгені құрады.

2022 жылы жалпы жиынтық пайда 3 057 006,0 мың теңгені құрады, оның ішінде салық салудан кейінгі пайда 1 619 006,0 мың теңге немесе 53%, ҚЕХС талаптары бойынша туындаған және жиынтық пайданың өзге де компоненттерін қоса алғанда, өзге жиынтық пайда 1 438 000,0 мың теңге немесе 47% сомасында болды.

«Қазводхоз» РМК үшін қызмет көрсету шарттары бойынша кіріс тұтынушыларды сумен қамтамасыз етуге байланысты салалық қызметтерді көрсету (90%) есебінен қалыптасады: 1) сумен жабдықтауға байланысты емес су шаруашылығы объектілерін пайдалану; 2) Каналдар арқылы су беру; 3) Жер үсті ағындарын реттеу; 4) Магистральдық құбырлар арқылы су беру; 5) Тарату желілері арқылы сумен жабдықтау; 6) Кәріз жүйесі қызметтері; 7) электр энергиясын өндіру және өткізу, тасымалдау; 8) жылу энергиясын өндіру және өткізу, беру; 9) сумен жабдықтау жүйелерін қайта құру; 10) метрологиялық қызметтер; 11) 109 Бағдарлама; 12) басқа қызмет түрлері.

Айта кету керек, сумен жабдықтауға қатысы жоқ су шаруашылығы құрылыстарын пайдалану сияқты қызметтер; сумен жабдықтау жүйелерін реконструкциялау, сондай-ақ каналдар арқылы су беру және жер үсті ағынын реттеу қызметтеріне кіретін экологиялық шығарындылар бюджеттік бағдарламалар арқылы қаржыландырылады. Қызмет көрсетуден тұрақты табысы бар, белгілі бір қызметтерді қаржыландыру түріндегі мемлекеттік қолдау, ресурстарды басқарудағы ұтымды тәсіл, сондай - ақ жоспарлау мен бақылаудың дұрыс құрылған жүйесі бар кәсіпорын Қаржы - шаруашылық қызметтің тиімділігін сипаттайтын жоғары рентабельділікке ие.

Кесте 3. Мүлікті пайдалану тиімділігін талдау

№	Аты	2018	2019	2020	2021	2022	орташа 5 жыл

1	Активтердің кірістілігі	0,06	-1,77	-0,47	0,10	3,61	0,31
2	Ағымдағы активтердің кірістілігі	1,06	-21,22	-4,30	1,03	3,61	-3,96
3	Инвестициядан түскен табыс	-0,39	-1,21	-1,44	-0,14	0,58	-0,52
4	Меншікті капиталдың табыстылығы	0,05	-2,12	-0,52	0,11	0,43	-0,41
5	Сатылған өнімнің рентабельділігі	0,43	-0,17	-4,65	0,97	3,12	-0,06
Дереккөз: «Қазводхоз» РМК-ның 2018-2022 жылдарға арналған қаржылық есебі							

2018-2022 жылдар кезеңінде «Қазводхоз» РМК-да мүлікті пайдаланудың орташа тиімділік көрсеткіштері:

- активтердің кірістілігі кәсіпорын активтеріне салынған бір теңгеге пайданың 0,31 тиын құрайды, бұл көрсеткіштің ең төменгі мәні 2018 жылы – 0,06 тиын/1 теңге болса, 2022 жылы активтердің кірістілігі өсті және 3,61% құрады;
- айналым активтерінің кірістілігі теріс (3,96%), 2022 жылы айналым активтерінің кірістілігі 3,61%-ға дейін өсті;
- сатылған өнімнің рентабельділігі теріс (0,06%) болды, 2022 жылы ол 3,12% құрады, бұл пайданы көрсетеді[12].

«Қазводхоз» РМК - дағы инвестициялардың рентабельділігі және меншікті капиталдың рентабельділігі 2018-2022 жылдар кезеңінде орташа алғанда 0,52% және 0,41% тисінше теріс болып табылады, бұл кәсіпорынға инвестицияланған қаражатты (республикалық бюджеттен алынған қаражат, МҚҰ қарыздары) пайдаланудың тиімсіздігін, сондай - ақ кәсіпорынның залалды қызметі туралы куәландырады.

Осылайша, "Қазводхоз" РМК Қаржы-шаруашылық қызметінің тиімділігіне жүргізілген талдау кәсіпорын активтерін пайдалануды ұтымды етуде, пайданы арттырудың перспективалық жолдарын іздеуде дұрыс шешімдер қабылдауды талап ететін кәсіпорынның қаржы - шаруашылық процестерін жеткілікті ұйымдастырмағанын көрсетті.

"Қазводхоз" РМК Қаржы-шаруашылық қызметін жүзеге асырудың негізгі көздері[12]:

1) Кәсіпорын бюджетінің 48%-ын құрайтын бюджеттік бағдарламаларды республикалық бюджеттен мемлекеттік қаржыландыру;

2) каналдар арқылы сумен жабдықтауға байланысты қызметтерді және бекітілген тарифтерге сәйкес қызметтің басқа түрлерін жүзеге асыру – кәсіпорын бюджетінің 52%.

2018 жылғы қаңтардан бастап 2023 жылғы маусымға дейінгі кезеңде

республикалық бюджеттен барлығы 165970775,5 мың теңге алынды, оның ішінде 241 "жарғылық капиталды толықтыру" бюджеттік бағдарламасы бойынша жарғылық капиталды толықтыруға 47 062 981,5 мың теңге немесе 28%, олар сондай ақ МҚҰ қарыздары шеңберінде жобаларды іске асыру бойынша ҚҚС төлеуге барады.

2018-2022 жылдардағы талданған барлық кезеңде қызмет көрсетуден түскен кіріс 205 632 790,0 мың теңгені құрады, оның ішінде белгіленген тариф бойынша сумен жабдықтауға байланысты қызмет көрсетуден түскен түсімдер 185 950 968,0 мың теңге, оның ішінде бюджеттік қаржыландыру – жаңа бағдарламалар (254/101,213, 254/101,213) бойынша.

Осылайша, қаржыландырудың барлық көздерін талдау және бүкіл кәсіпорынның материалдық-техникалық базасын жаңарту орташа есеппен 98%-ға тең қаржылық тұрақтылық «ойдан шығарылған» екенін көрсетеді. Кәсіпорын бюджетінің 48% құрайтын мемлекеттік қаржыландыру жойылса, кәсіпорын тариф арқылы қаржылық тұрақтылығын сақтай алмайды.

Қаржылық есеп бойынша «Қазводхоз» РМК жоғары өтімділікке ие. Алайда, егер бюджеттік бағдарламалар бойынша қаржыландыруды және «Ақша қаражаттары мен олардың баламалары» бабындағы «Қолма-қол ақшаны бақылау шоты» қосалқы шотындағы қалдықтарды шегеретін болсақ, онда орташа есеппен 5 жылдан астам өтімділік теріс мәнге ие болады (47,27), бұл қаржылық-шаруашылық қызметті жүзеге асыруда күрделі проблемалардың болуы.

«Қазводхоз» РМК қаржылық тұрақсыз кәсіпорын, басқару шешімдерінің тиімділігі төмен кәсіпорын, бұл қаржылық-экономикалық негіздемеге сәйкес жобаларды іске асыру үшін қаржыландырудың толық игерілмеуімен, МҚҰ жобалары бойынша жобаларды іске асыруға қаржыландыруды толық игермеу, сондай - ақ қаржылық жағдай туралы есепте және капиталдың өзгеруі туралы есепте "өткен жылдардағы бөлінбеген пайда (залал)" бабы бойынша өтелмеген теріс залал дәлел бола алады.

Жарғылық капиталды жыл сайын толықтыру, тиісінше активтер құнының өсуі, тарифтің, алынған несиелердің, жобалардың жүзеге асырылуы «Қазводхоз» РМК қаржылық тұрақтылығын сақтауға ықпал етеді. Алайда, материалдық құндылықтардың жоғары физикалық және моральдық тозуына және негізгі гидротехникалық құрылыстардың апатты жағдайына байланысты кәсіпорын өз қаражаты есебінен не активтерді сатып ала алмайды, не күрделі жұмыстарды жүргізе алмайды, бұл ұйымның қаржылық тұрақтылығының жеткіліксіздігінің нақты көрінісін сипаттайды. Бұдан басқа, перспективалы және қымбат жобаларды іске асыру барысында қарыз қаражатын толық игермеу және бір мезгілде қарыздар бойынша борышты төлеуді қамтитын 2024-2028 жылдарға арналған тарифтің өсуі жөніндегі болжамды Инвестициялық саясат тиімділіктің төмендеуіне әкелуі мүмкін.

Осылайша, тарифтің көтерілуі 2024-2028 жж. «Қазводхоз» РМК-да несиелердің игерілмеу проблемасын ескере отырып, бақылау жүйесі мен сенімді есептілікті жетілдірмейінше қажетті нәтиже бермейді.

Жүргізілген талдау көрсеткендей, соңғы жылдары кәсіпорындағы материалдық активтер жаңартылуда, алайда қор қайтарымының көрсеткішімен сипатталатын активтерді пайдалану тиімділігі әлі де өте төмен. Мәселен, "Қазводхоз" РМК негізгі қорларына салынған әрбір теңгеге 0,12 тиын алады. Активтер құнының өсуі республикалық бюджеттен (241 бюджеттік бағдарлама) қаражат есебінен де, МҚҰ қарыздары есебінен де жүзеге асырылатын инвестицияларға байланысты түсімнің өсуіне қарағанда тезірек жүретіндіктен де қордың төмен табысы қалыптасуы мүмкін.

Қарыздар есебінен активтер құнының өсуінен қызметтерді сатудан түскен түсімнің артта қалуымен мұндай жағдай төлем қабілеттілігінің төмендеу немесе болмау

тәуекеліне, қолданыстағы тарифтік жүйе кәсіпорынды өзін-өзі қаржыландырудың тұрақты деңгейіне шығаруға қабілетсіз болу тәуекеліне әкелуі мүмкін.

Қорытынды

Қаржылық тұрақтылық кәсіпорынның өмір сүруінің және үздіксіз қызметінің негізі, сондай-ақ оның қаржылық жағдайының ажырамас бөлігі бола отырып, ұйымның бүкіл өндірістік-шаруашылық қызметінде қалыптасады. Қаржылық тұрақтылықты арттыру үшін басқарушылық бақылауды күшейту, іске асырылатын жобалардың сапасын бақылау бөлігінде кәсіпорынды басқару функцияларын жандандыру қажет.

«Қазводхоз» РМК халықаралық қарыздарының белгіленген жобаларын уақтылы іске асырмау қарыз қалдығын резервтеу, ҚБШ-ға бюджет қаражатын жинақтау (олардың деңгейі соңғы 5 жылда төмендемейді), сондай-ақ Кәсіпорынның инвестициялық бағдарламасын орындамағаны үшін комиссия түрінде қосымша шығындарға әкелді. Бұдан басқа, заемдар шетел валютасымен алынғанын ескере отырып, теңгеге қатысты доллар/еуро бағамының өсуімен алдыңғы кезеңдермен салыстырғанда кәсіпорынның құрылыс - монтаждау жұмыстарын, консультанттарды төлеуге, заемға қызмет көрсетуге, негізгі борышты өтеуге арналған шығыстары ұлғаяды. Бұл ретте жобаларды іске асырудың кешеуілдеуінің себептері мердігерлердің де, «Қазводхоз» РМК-ның да кінәсінен жобаларда жіберілген қателіктер болды.

Кәсіпорынның қалыптасқан айналым капиталы айналым қаражатын өзін - өзі қаржыландырудың үздіксіз тетігін көрсетеді, ал іс жүзінде бұл қаржыландыру көбінесе қарыз қаражаты есебінен қамтамасыз етіледі. Сондай - ақ, ҚБШ шотында нәзік қалдықтардың болуы, бір қарағанда, айналымдағы ақшалай қаражаттың жеткіліктілігін көрсетеді, ал ағымдағы кезеңде олар кіріс алуға бағытталмайды және өндірісті дамытуға жұмыс істемейді, бұл кәсіпорынның айналым қаражатын оңтайландыру талабына қайшы келетін қаржылық көрсеткіштерін бұрмалайды.

«Қазводхоз» РМК Қаржы-шаруашылық қызметінің тұрақтылығын қолдау мақсатында мыналарды ұсынамыз:

1. Абсолютті өтімділік коэффициентінің мәнін рұқсат етілген деңгейге келтіру үшін «Қазводхоз» РМК өндіріске, қаржылық инвестицияларға артық ақша қаражатын салу қажет, бюджет қаражатын қайтару және қайта бөлу тетігі әзірленуге тиіс.

2. Сондай - ақ, дебиторлық берешекте қолма-қол ақшаның едәуір жинақталуы оларды азайту және кәсіпорынның қаржылық тәртібін нығайту үшін тиімді шаралар қабылдауды талап етеді.

3. Өндірістік кәсіпорындар жұмыс істейтін шаруашылық жүргізудің қолда бар белгісіздік жағдайларына байланысты «Қазводхоз» РМК ықтимал тәуекелдерді есептеуді және олардың алдын алу және азайту жөніндегі оңтайлы шешімдерді талап етуді қамтамасыз ететін Тәуекел менеджменті қызметінің жұмысын ұйымдастыруы қажет.

4. Кәсіпорын ішкі проблемалық мәселелер мен тәуекелдерді анықтауға ықпал ететін қаржылық көрсеткіштердің мониторингі бойынша жұмысты жолға қоюды, кейіннен ықтимал тәуекелді жағдайлардың алдын алу және еңсеру жөніндегі шаралардың тиісінше орындалуын қадағалауды талап етеді.

5. Қаржылық қызметте маңызды болып әр операция тұрғысынан қаржылық ағындардың нақты көрінісін көру үшін жеке және қарыз қаражаттары бойынша мониторингті ұйымдастыру қажет.

6. Басқару шешімдерінің тиімділігіне халықтың және қоршаған ортаның өмір сүру жағдайларын сақтау және жақсарту үшін суды пайдалану мен су қорын қорғаудың, сумен жабдықтау мен су бұрудың экологиялық қауіпсіз және экономикалық оңтайлы

деңгейіне қол жеткізу мен қолдауда мақсаттар мен стратегиялық міндеттерді дұрыс қою айтарлықтай әсер етеді. Осыған байланысты кәсіпорынның даму стратегиясын іске асыру жөніндегі мақсаттарға, міндеттерге қол жеткізуді және іс - шаралар жоспарын орындауды бақылауға алу қажет.

Әдебиеттер тізімі:

1. Azarenkova, G., Golovko, O., & Abrosimova, K. (2018). Management of enterprise's financial sustainability and improvement of its methods. Accounting and Financial Control, 2(1), 1-14. DOI: 10.21511/afc.02(1).2018.01

2. Shpak, N., Podolchak, N., Karkovska, V., Sroka, W., & Horbal, N. (2022). The application of tools for assessing the financial security of enterprises. Forum Scientiae Oeconomia, 10(2), 29-44.

3. Моденов, Е. И. (2019). Экономическая безопасность предприятия: монография. СПбГАСУ, СПб.

4. Колобова, И. С. (2017). Влияние внутренних и внешних факторов на финансовую устойчивость предприятия. Общество, наука, инновации, 4633-4638.

5. Ковалев, В. В. (2019). Корпоративные финансы. Учебное пособие.

6. Баканов, М. И. (2015). Теория экономического анализа: Учебник. М.: Финансы и статистика.

7. Герасимов, В. Д., Прохоренко, А. А., Марусева, И. В., Шеремет, А. Д., & Игольников, Г. Л. (2017). Анализ и диагностика финансово-хозяйственной деятельности промышленного предприятия.

8. Шеремет, А. Д., & Гармаш, М. Г. (2017). Комплексная рейтинговая оценка устойчивости развития предприятий. Аудит и финансовый анализ, 152-157.

9. Донцова, Л. В., & Никифорова, Н. А. (2009). Анализ финансовой отчетности. М.: Дело и сервис.

10. Gleißner, W., Günther, T., & Walkshäusl, C. (2022). Financial sustainability: measurement and empirical evidence. Journal of Business Economics, 92, 467–516. DOI: 10.1007/s11573-022-01081-0

11. Сподах, Г. Г., & Архипов, М. М. (2022). Методика анализа финансового состояния и устойчивости предприятия. Вестник Московской международной академии, №1, 68-75.

12. Республиканское государственное предприятие «Казводхоз» на годовой финансовой отчетности 31 декабря 2018-2022 года

13. Iurieva, L., & Dolzhenkova, E. (2021). Financial Stability Management of an Industrial Enterprise Based on the Formation of Signal Indicators. IOP Conference Series: Earth and Environmental Science, 666(6). https://doi.org/10.1088/1755-1315/666/6/062104

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(VOLUME 5 ISSUE 7, 2024)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

УДК 159.922:378:004

ИССЛЕДОВАНИЕ ВЛИЯНИЯ МЕХАНИЗМА ИНТЕРНЕТ-ПРОСТРАНСТВА НА САМООЦЕНКУ СОВРЕМЕННЫХ СТУДЕНТОВ

ПОПАНДОПУЛО А.С.
постдокторант, PhD, Торайгыров университет, г. Павлодар
МИШЕЛЕВА С.С.
студент, Торайгыров университет, г. Павлодар

https://doi.org/10.5281/zenodo.12123095

Аннотация: Рассматривается влияние интернет-пространства на самооценку современных студентов. Отмечено, что самооценка играет важную роль в жизни студентов, влияя на их самоуважение, уверенность и успехи в учебе. Исследование определяет механизмы и факторы в интернете, влияющие на самооценку, что окажет помощь в разработке стратегии для ее повышения. Основным выводом исследования является то, что интернет-пространство оказывает влияние на самооценку современных студентов. Выявлены следующие механизмы, влияющие на самооценку: сравнение с другими, негативные отзывы в социальных сетях, виртуальны имидж, прокрастинация и др.

Ключевые слова: виртуальная реальность, интернет-пространство, интернет-зависимость, личность, общение, самооценка, саморегуляция, социальные сети.

Abstract: The influence of the Internet space on the self-esteem of modern students is considered. It has been noted that self-esteem plays an important role in students' lives, influencing their self-esteem, confidence, and academic success. The study identifies the mechanisms and factors on the Internet that affect self-esteem, which will help develop strategies to increase it. The main conclusion of the study is that the Internet space has an impact on the self-esteem of modern students. The following mechanisms influencing self-esteem have been identified: comparison with others, negative reviews on social networks, virtual image, procrastination, etc.

Key words: virtual reality, Internet space, Internet addiction, personality, communication, self-esteem, self-regulation, social networks.

Изучение влияния интернет-пространства на самооценку современных студентов является актуальной темой по нескольким причинам. Во-первых, интернет-пространство играет огромную роль в жизни современных студентов. Они проводят много времени в интернете, общаются со сверстниками, ищут информацию, развлекаются и осуществляют покупки онлайн. При этом в интернете присутствует множество социальных сетей, блогов и других платформ, где пользователи могут сравнивать себя с другими, выставлять свою жизнь на показ и получать оценку со стороны других людей. Исследование влияния этой активности в интернете на самооценку студентов позволит лучше понять, как эта среда формирует их представление о себе и какие психологические эффекты это может вызывать. Во-вторых, самооценка играет важную роль в жизни студента. От нее зависит их самоуважение, уверенность в себе, мотивация к достижению целей и успехов в учебе. Исследование влияния интернета на самооценку студентов позволит определить, какие факторы в интернете могут способствовать улучшению или, наоборот, ухудшению их самооценки. Это позволит разработать стратегии для улучшения самооценки студентов и

помочь им справиться с отрицательными эффектами интернет-пространства. Наконец, в современном обществе все больше возникают проблемы связанные с негативными последствиями использования интернета такими, как кибербуллинг, низкая самооценка, депрессия и тревога. Исследование влияния интернета на самооценку студентов может помочь выявить эти проблемы, разработать меры по их предотвращению и помочь студентам справиться с негативными последствиями использования интернет-пространства.

Таким образом, изучение влияния интернет-пространства на самооценку современных студентов является актуальной темой, которая поможет лучше понять, как интернет влияет на студентов и какие меры можно предпринять для улучшения их самооценки и благополучия.

Интернет – это неотъемлемая часть нашей современной жизни. Он проникает во все сферы нашего существования, предоставляя нам доступ к огромному количеству информации, развлечений и общения с окружающим миром. Однако, как и любая другая технология, интернет может стать источником проблем, особенно когда его использование переходит из нормы в патологию. Ученые Кимберли Янг и Пэмер Шафер провели исследование, посвященное патологическому использованию интернета и его негативному влиянию на психическое здоровье. Они были первыми, кто ввел в научный оборот термин «интернет-зависимость» для описания состояния, при котором человек теряет контроль над своим интернет-пользованием, и его жизнь становится полностью подчинена этой технологии. Зависимые от интернета люди испытывают чувство тревоги и беспокойства, когда они не могут проверить свои социальные сети или поиграть в свою любимую игру. Они часто испытывают ощущение изоляции, потому что большую часть времени проводят в виртуальном мире, а не в реальной жизни. Одиночество и депрессия часто становятся постоянными спутниками зависимых от интернета людей. Человек, который зависим от интернета, теряет интерес к себе как личности, перестает развиваться вне виртуального пространства, что приводит к снижению его самооценки.

Самооценка играет огромную роль в запуске полноценного потенциала личности, определяя способность верить в себя и свои силы, а также влияет на поведение, действия и достигаемые результаты. Изучением самооценки занимались такие ученые, как Л.С. Выготский, А.В. Захарова, Б.В. Зейгарник и др.

Л.С. Выготский рассматривал самооценку как часть личностного развития, которая возникает в результате социального взаимодействия ребенка с окружающими людьми, указывая, что самооценка формируется на основе оценок, которые дается ребенку взрослыми, и она играет важную роль в формировании его самосознания. Для Л.С. Выготского, самооценка основывается на оценке своих способностей, умений и выполненных задач [1, с. 355]. А.В. Захарова в своих работах подчеркивала важность самооценки для формирования высокой самооценки и уверенности в себе, указывая, что самооценка обладает самодетерминацией и саморегуляцией, то есть человек сам выбирает критерии, по которым оценивает себя, и стремится достичь своих целей. А.В. Захарова также выделяла роль взаимосвязи самооценки с самопринятием и самопроекцией [3, с. 17].

Б.В. Зейгарник и др. связывал самооценку с безусловным уважением к себе и с другими основными человеческими потребностями, подчеркивая, что самооценка важна для саморазвития и самозащиты, а также для реализации своих возможностей и достижения своих целей. Б.В. Зейгарник и др. отмечал, что низкая самооценка может привести к негативным последствиям, таким как депрессия и низкая мотивация [4, с. 123]. О.К. Тихомиров рассматривал самооценку как важную составляющую личности, которая формируется в результате самооценочной деятельности и саморефлексии.

О.К. Тихомировым выделено пять основных компонентов самооценки: самооценка как оценка своих способностей и достижений, самооценка как оценка своего внешнего вида, самооценка как оценка своих отношений с другими, самооценка как оценка своей моральности и самооценка как оценка своей личностной целостности [5, с. 128].

Таким образом, сравнивая точки зрения Л.С. Выготского, А.В. Захаровой, Б.В. Зейгарника и О.К. Тихомирова на понятие самооценки, можно сказать, что все они подчеркивают ее важность для развития личности и достижения своих целей. Однако, каждый ученый подходит к этому понятию с разных точек зрения и выделяет свои особенности и аспекты самооценки.

В Казахстане понятие «самооценка» изучается в прикладном плане. Так, Е.Б. Гумель, А.Е. Долобаевой установлено, что самооценка может влиять на поведение и отношения с окружающими. Люди с высокой самооценкой обычно проявляют более позитивное и уверенное поведение, лучше справляются с конфликтами и устанавливают качественные взаимоотношения. В то же время, люди с низкой самооценкой часто ощущают необходимость сравниваться с другими, подвержены влиянию мнения окружающих и могут испытывать трудности в установлении и сохранении отношений [2, с. 180]. Значительно повышая самооценку, личность приобретает больше уверенности, смелости и решительности, что способствует достижению личной и профессиональной целей. Кроме того, отсутствие достаточной самооценки может привести к появлению различных проблем таких, как страхи и тревоги, значительно ограничивающие наш потенциал и жизненные возможности. В студенческом возрасте самооценка играет большую роль в силу того, что молодые люди готовятся строить профессиональную карьеру, планируют свою дальнейшую жизнь.

С целью выявления механизмов влияния интернет пространства на самооценку современных студентов было организовано и проведено экспериментальное исследование. Выборка составила 15 человек. Для данного исследования были взяты студенты 1-4 курс таких высших учебных заведений как: НАО «Торайгыров университет»; Казахский Национальный Университет имени Аль-Фараби; Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева. Сбор материала по данным методикам проходил в период с 01.12.2023 на базе факультета гуманитарных и социальных наук НАО «Торайгыров университета». Выборка была направлена на то, что все респонденты являлись активными пользователями социальных сетей. Исследование проводилось с использованием Google-форма. В качестве диагностического инструмента выступили: вариант опросника «Общая шкала проблемного использования интернета», который был адаптирован Н.А. Сиротой, Д.В. Московченко, В.М. Ялтонским, А.В. Ялтонской; опросник Дж. Крокер «Базовые основания самооценки» и тип самооценки по модели К. Мрук.

Результаты применения опросника «Общая шкала проблемного использования интернета», который был адаптирован Н.А. Сиротой, Д.В. Московченко, В.М. Ялтонским, А.В. Ялтонской показали, что 40% (6 студентов) имеют высокий уровень проблемного использования Интернета и 6.6% (1 студент) критический уровень проблемного использования Интернета. Среди показателя высокого и критического уровня проблемного использования Интернета превалируют шкалы «предпочтение онлайн-общения» – она выражена у 57.14% (4 студентов); а также шкала «когнитивная поглощенность» – она выражена у 85.71% (6 студентов).

Для изучения и определения уровня самооценки на выборке студентов с высоким и критическим уровнем использования интернет-пространства (7 студентов) применялся русскоязычный вариант опросника Дж. Крокер «Базовые основания самооценки», который в свою очередь связан с моделью К. Мрук. Самоэффективность и самоуважение

являются основными детерминантами самооценки по методике К. Мрук. На основе их сочетания выделяют пять типов самооценки: аутентичная, умеренная, негативная, ориентированная на себя и ориентированная на успех. В результате применения опросника было установлено, что гегативный уровень самооценки, основанный на одобрении другими и нравственности, присутствует у 42.8% респондентов, что говорит о том, что они сильно зависят от мнения окружающих и склонны относиться к себе негативно. Умеренный уровень самооценки, который характеризуется средним уровнем самоуважения и самоэффективности, является наиболее независимым и составляет 14.2% от всех испытуемых. Данная группа студентов верят в свои способности и может сравнивать себя с другими студентами и просто окружающими их людьми, но это не является главным фактором для определения своей самооценки. Я-центрированный уровень самооценки является зависимым типом, вместе с негативным типом, и защитным, наряду с успех-центрированным. Развитие самоуважения у этих людей компенсирует их сомнения в себе. Они часто оценивают себя исходя из своей внешности и сравнивают себя с другими. Этот тип составляет 42.8% от всех респондентов.

Исследование позволило выявить основные механизмы влияния интернет-пространства на самооценку современных студентов, которые были сгруппированы и представлены следующим образом:

1) Сравнение с другими. В социальных сетях студенты часто публикуют только лучшие моменты своей жизни, выставляя идеальные фотографии, достижения и благополучие. Это создает ложное представление о том, как должна выглядеть идеальная жизнь. Постоянное сравнение с другими, особенно более успешными или привлекательными людьми, приводит студентов к ощущению недостаточности и низкой самооценке.

2) Отрицательные комментарии и кибербуллинг. В интернет-пространстве студенты могут быть подвергнуты оскорблениям, издевательствам и критике со стороны других пользователей. Такие отрицательные комментарии оказывают влияние на самооценку и вызвать чувство неполноценности и негативное отношение к себе.

3) Виртуальный имидж. В интернете легко создать идеальный образ себя, подчеркнув только положительные стороны своей личности, скрывая недостатки или создавая их иллюзию. Однако, когда реальность не соответствует выставленной в социальных сетях, это вызывает стресс и негативно сказывается на самооценке студентов.

4) Лайки и подписчики. Количество лайков и подписчиков в социальных сетях является для некоторых из студентов показателем их статуса и популярности. В случае низкого количества этих показателей, студенты чувствуют себя недостаточно хорошо принятым в обществе, что также негативно сказывается на их самооценке.

5) Прокрастинация. Зависимость от интернета и социальных сетей приводит к потере продуктивности и чувству вины, что, в свою очередь, оказывает влияние на снижение самооценки.

Для преодоления негативных последствий зависимости от интернета и социальных сетей, важно устанавливать здоровые границы, ограничивать время, проведенное в сети, и не полагаться только на виртуальное одобрение и поддержку других людей. Это поможет студентам и другим пользователям интернета сохранить здоровую самооценку и удерживать под контролем влияние интернета на свою жизнь.

Таким образом, по данным проведенного исследования можно сделать вывод о том, что 46.67% (7 человек) из 100% (15 человек) студентов имеют высокий и критичный уровень проблемного использования интернета. Среди тех, кто имеет высокий и критический уровни проблемного использования Интернета, преобладают шкалы «предпочтение онлайн-общения» и «когнитивная поглощенность». Результаты

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

исследования на выборке 7 студентов с высоким и критическим уровнем интернет-зависимости показывает, что самооценка студентов может базироваться на различных основаниях, таких как одобрение другими, нравственность, соревнование с другими или доминирующий фактор. Некоторые из студентов зависят от мнения окружающих, другие – верят в свои способности, а некоторые – стремятся компенсировать свои неуверенности с помощью развития самоуважения.

Список литературы

1. Выготский Л.С. Психология. М.: Апрель пресс, 2000. – 1006 с.
2. Гумель Е.Б., Долобаева А.Е. Особенности формирования адекватной самооценки в подростковом возрасте. Вестник Северо-Казахстанского Университета им. М. Козыбаева. – 2018. – №2 (39). – С. 174-181.
3. Захарова А.В. Генезис самооценки: автореферат дис. ... доктора психологических наук: 19.00.07 / АПН СССР. НИИ общ. и пед. психологии. – Москва, 1989. – 44 с
4. Зейгарник Б.В., Холмогорова А.Б., Мазур Е.С. Саморегуляция поведения в норме и патологии // Психологический журнал. – Т. 10. – №2. – 1989. – С. 122-132.
5. Тихомиров О.В. Психологические исследования творческой деятельности / [Отв. ред. О. К. Тихомиров; АН СССР. Ин-т психологии. – М.: Наука, 1975. – 253 с.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(VOLUME 5 ISSUE 7, 2024)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

УДК 167

ИСЛАМ РАДИКАЛИЗМИНИН КОРКУНУЧТАРЫН ЖЕҢҮҮ МҮМКҮНЧҮЛҮКТӨРҮ

Жолдубай кызы Назгуль, Айдашов Нурбек Саманчиевич
Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети, мамлекеттик жана муниципалдык башкаруу программасы, ага окутуучу
Бишкек шаары, Кыргызстан

https://doi.org/10.5281/zenodo.12123095

Аннотация: Ислам радикализми глобалдык коопсуздукка жана стабилдүүлүккө олуттуу коркунуч туудурат. Акыркы он жылдыкта анын көрүнүштөрү көптөгөн чыр-чатактар, зордук-зомбулук жана террордук актыларды жаратты. Бул коркунучтарды натыйжалуу чечүү үчүн радикалдашууга шарт түзгөн себептерди жана факторлорду комплекстүү түшүнүү жана ага каршы турууга багытталган стратегияларды иштеп чыгуу талап кылынат.

Мындай мамиле коомдун жана мамлекеттин ар кандай секторлорунун күч-аракеттерин бириктирип, көп тармактуу мамиленин зарылдыгын белгилейт. Биргелешкен аракеттер жана ар тараптуу стратегиялар аркылуу гана ислам радикализминин коркунучтарына натыйжалуу каршы турууга жана туруктуу тынчтыкты жана коопсуздукту бекемдөөгө болот.

Макалада “ислам радикализми”, азыркы радикал исламчылардын идеологиясы берилген. Анда нукура диний агымдын чегинен чыгып, коомдук-саясий ой жүгүртүүнүн багыттарынын бирине айланды деген ойду ортого салган.

Ачкыч сөздөр: ислам радикализми, мифология, дин, жихад теориясы, мечеттер, догмалар, постулат

Abstract: Islamic radicalism poses a serious threat to global security and stability. In the last decade, its apparitions have caused many conflicts, violence and acts of terrorism. Effectively addressing these threats requires a comprehensive understanding of the causes and factors that contribute to radicalization and the development of countermeasures.

Such an approach emphasizes the need for a multidisciplinary approach, combining the efforts of various sectors of society and the state. Only through joint efforts and comprehensive strategies can the threats of Islamic radicalism be effectively countered and sustainable peace and security strengthened.

The article presents "Islamic radicalism", the ideology of contemporary radical Islamists. In it, he expressed the idea that it has gone beyond the boundaries of a genuine religious movement and has become one of the directions of social and political thinking.

Key words: Islamic radicalism, mythology, religion, jihad theory, mosques, dogmas, postulate

Эң негизгиси азыркы радикализм коомдук аң-сезимде дин менен абдан тыгыз байланышта. Анын үстүнө, балким, биздин замандын эң маанилүү мифологемасы, бир гана филисттердин коркууларын эмес, дүйнөлүк саясий процесстерди да аныктап, исламдын негизги радикализми, анын бүткүл исламий эмес дүйнө менен элдешпестиги жөнүндөгү постулат болуп калды. Албетте, зордук-зомбулук, радикализм жана экстремизм темаларын өз ыктыяры менен пайдаланган массалык маалымат

каражаттарынын терс таасирин айтууга болот. Бирок, диний сабырсыздыктын көрүнүштөрүнүн көптөгөн фактылары, жихад ураандары менен террордук актыларды актоо фактылары жана башка көптөгөн фактылар азыркы радикализмдин табиятын, анын себептерин жана жалпысынан дин жана ислам менен байланыштын табиятын талдоону өзгөчө талап кылат.

Негизинен мусулман дүйнөсүнүн саясий жана экономикалык системасынын кризисине каршы радикалдуу реакцияга айланган жана ошондуктан таза диний көрүнүш эмес ислам радикализминин программасы коомдун баштапкы исламдын принциптерине кайтып келишин болжолдогон.

Ислам радикализминин саясий табияты, биринчиден, көпчүлүк мусулман өлкөлөрүндө орун алган батышчыл режимдерге каршы чыгуу түрүндө көрүнөт. Башкача айтканда, радикализм диний эмес, саясий агым болуп саналат, анткени анын өкүлдөрү диндин өзүн догмалардын жана ырым-жырымдардын системасы катары реформалоо идеясын сунушташкан эмес. Алар үстөмдүк кылуучу идеологияны, учурдагы режимдин саясий практикасын жана мамлекеттик түзүлүштү мусулман динин нормаларына туура келбейт деп четке кагып, диндин коом турмушундагы ордун жана ролун өзгөртүүнү талап кылышууда. Радикализмдин саясий, бирок диний эмес мүнөзү да мусулман дүйнөсүндөгү дээрлик бардык идеологиялык кыймылдардын өзгөчөлүгүнөн келип чыгат.

Белгилүү болгондой, Совет бийлигинин 70 жылында биздин мусулман салтыбыз үзгүлтүккө учурап, иш жүзүндө бир дагы баяндамачылар калган жок, 1990-жылдардан баштап бардыгын нөлдөн баштап курууга туура келди. Демек, азыр аткарыла турган реалдуу иштер көп жана ал комплекстүү түрдө, үч негизги багытта: билим берүү, агартуу жана мечиттердин коомдук иштери боюнча жүргүзүлүшү керек.

1. Биринчи пункт мусулман билиминин бүткүл системасына тиешелүү: жекшембилик курстардан жана медреселерден баштап ислам университеттерине чейин. Диний билим берүү системасы пирамидалык формада болушу керек, анын башында Кыргызстан мусулмандарынын дин башкармалыгы (КМДБ) турат. Кыргыз ислам билиминин атаандаштыкка жөндөмдүү болушу керек экендиги иш жүзүндө улуттук коопсуздук маселеси экендиги белгилүү. Мусулмандардын билиминин сапатын жогорулатуу дагы эки фактор менен байланыштуу:

• ислам борборлорунда кошумча билим алуу мүмкүнчүлүгү;
• бир эле учурда жакшы светтик билим алуу мүмкүнчүлүгү.

Акыркысынан баштайлы. Жогорку ислам билиминде тилчилер жана теологдор даярдалган азыркы Кыргыз Ислам Университетиндегидей светтик компонент (б.а. светтик предметтер да окутулушу керек) болушу керек. Менимче, мусулман жаштары жогорку ислам университетин милдеттүү түрдө аяктагандан кийин гана мусулман илиминин таанылган борборлоруна окууга барышы керек.

2. Чет элдик сектанттык кыймылдарга атаандаштыкка альтернатива түзүүнүн экинчи пункту – тарбия иштери. Мында сөз жалпыга маалымдоо каражаттарынын жана китеп басып чыгаруунун иши жөнүндө эмес, исламдын, мусулмандардын жана жалпы эле ислам диниятынын имиджи жөнүндө болуп жатат.

Биз салттуу медиадан тышкары жаңы медиа өзгөчө күчкө ээ болгон маалымат доорунда жашап жатабыз: ар кандай социалдык тармактар, блогдор жана видеохостинг сайттары (YouTube жана RuTube). Интернеттин жана мобилдик гаджеттердин кеңири таралышы менен биздин бүт жашообуз азыр коомчулуктун көңүлүн буруп турат. Демек, карапайым мусулмандардын да, дин кызматкерлеринин да жүрүм-туруму, ар кандай көзгө көрүнөөрлүк аракеттери, билдирүүлөрү тез эле жалпы коомчулукка жеткиликтүү болуп калат.

Көптөгөн ишенимдештерибиздин орунсуз жүрүм-туруму жана орунсуз сөздөрү видео, аудио жана фото маалымат каражаттарына түшүп, интернетке бат эле түшүп, миллиондогон мекендештерге жеткиликтүү болуп калат.

Бул жагынан алганда, агартуу жолунда биринчи кадам мусулмандардын өздөрүн кандай алып жүрүшөт жана мусулман диниятчылары башкаларга кандай үлгү көрсөтөт, ошонун үстүндө иштөө. Белгилүү макал: «Балдарды тарбиялаба, алар баары бир сендей болот. Өзүңдү тарбияла!" Ошондуктан ар бир мусулмандын жеке чынчылдыгы өзгөчө мааниге ээ. Ал үчүн чынчылдыктын, аманаттуулуктун, уяттуулуктун, адилеттиктин негизги булагы катары ыйманды бекемдөө зарыл.

Салттуу исламды үгүттөгөн заманбап жана ыңгайлуу мусулман маалымат каражаттарынын ачылышы да стратегиялык милдет болуп саналат, ал азыр интернетте орун алган көптөгөн секталык сайттар үчүн атаандаштыкты жаратат.

3. Үчүнчүсү, балким эң маанилүүсү – бул социалдык кызматты өнүктүрүү. Азыркы салттуу ислам социалдык доктринага абдан муктаж. Мусулман радикализминин көйгөйлөрүн чечүүдө социалдык маселе негизги маселе болуп саналат. Жаштардын радикалдык топторго кошулушунун түпкү тамыры, себеби ушул. Мусулмандар да биздин мекенибизде топтолуп калган социалдык проблемаларды чечүүгө өздөрүнүн олуттуу салымын кошууга тийиш. Мындай ачык-айкындыктын себеби, коомдук кызмат ар бир мусулмандын катардагы мечитке сыйынуучулардан баштап имам, улемаларга (Исламдын теориялык жана практикалык аспектилери боюнча таанылган жана авторитеттүү эксперттердин жамааттык аты) чейин милдети болуп саналагн. Мусулмандардын өзүн-өзү аңдоосунун негизи катары ыйманды жана руханиятты чыңдоо социалдык кызматка болгон негизги муктаждыкты түшүнүү жолундагы негизги шарт болуп саналат. Социалдык чөйрөдө этап-этабы менен иштерди жүргүзүү зарыл:

Ислам институттарынын (расмий жана жарандык бирикмелердин) ишинде коомдук пайдалуу иштерге басым жасоону күчөтүү зарыл. Ошентип, бир эле учурда жок дегенде эки маселе чечилет: жаштардын радикалдашуусу жана коомдогу социалдык чыңалуунун көйгөйү.

Расмий дин кызматкерлери дагы активдүү катышуусу керек болгон социалдык кызмат салттуу диний институттардын беделин жогорулатат. Бул дагы мусулман жаштарынын арасындагы радикалдык маанайга каршы турууга жардам берет. Анткени, дал ушул мечиттер мекендештерибиздин социалдык-психологиялык колдоочу жайына айланган.

Социалдык кызмат үчүн негизги терминдер "ишеним" жана "социалдык адилеттүүлүк" болушу керек. Башкача айтканда, позитивдүү категориялар, алар менен дээрлик бардык мусулман гана эмес, жалпы коомдо позитивдүү кабыл алынат. Чынында эле, азыр биздин коом тез арада коомдук турмуштун нравалык негиздерин кайтарып алууга жана анын рухий жактан айыгышына муктаж. Практика көрсөткөндөй, буга, анын ичинде социалдык кызмат аркылуу да жетишүүгө болот.

Кыргызстандагы бардык аздыр-көптүр чоң мечиттерге жана мусулман борборлоруна жана бирикмелерине ритуалдык жана диний кызмат көрсөтүүлөрдөн тышкары коомдук пайдалуу иштердин белгилүү бир багыттары жана багыттары бекитилиши керек. Ири мечиттердин жана башка мусулман борборлорунун мындай адистештирилиши бир жагынан мамлекетке социалдык көйгөйлөрдү чечүүгө жардам берсе, экинчи жагынан коомубузга дени сак руханиятты кайтарып, анын ичинде радикалдуу агымдарга ыктагандарды алаксытууга жардам берип, сезимдерин саясатташтыруудан тартып, алардын күчтөрүн чыгармачылык багытка багыттайт. Бул жердеги негизги өзгөчөлүк: мусулман жамааттарын жана мечиттерин саясатташтыруудан социалдаштырууга өтүү.

Расмий дин кызматкерлери социалдык маселелерди чечүүгө активдүү катыша аларын түшүнүү зарыл. Кыргызстанда мечиттерден дагы кеңири тараган жана тамыр жайган тармакты элестетүү кыйын.

Демек, бул ар тараптуулукту жана потенциалды коомдун кызыкчылыгында, социалдык маселелерди чечүүдө пайдалануу зарыл. Ар бир мухтасибат ишинин бир нече негизги багыттарын алып, өз мечиттерине бөлүштүрө алат. Мисалы, бир мухтасибат баңгилер, камактагылар жана аскер комиссариаттары менен иш алып барса, экинчи мухтасибат өзүнүн коомдук иштеринде угуусу начар, оор өспүрүмдөргө жана көп балалуу үй-бүлөлөргө жардам берүүгө негизги басым жасайт, үчүнчү мухтасибат ыктыярдуу иштерди жасамак, ошондой эле шаардык парктарды тазалоо, жалгыз бой пенсионерлерге, жетим балдарга жана согуш ардагерлерине жардам көрсөтүү. Ал эми биз обочолонгон кайрымдуулук акцияларын өткөрүү жөнүндө эмес, калктын ар кандай социалдык жактан аз камсыз болгон топтору менен тынымсыз иш алып баруу жөнүндө болуп жатат.

Өлкөбүздөгү расмий мусулман риторикасындагы негизги темалар исламдын саясий маселелери эмес, анын коомдук пайдалуу потенциалы болушу керек. Бул абдан маанилүү, анткени динчил жаштар арасындагы нааразычылык жана радикалдык маанай адилеттүүлүк сезиминин жогорулашынан улам (анын ичинде социалдык) жана азыркы коомдун чечилбеген көйгөйлөрүнө реакция катары популярдуулукка ээ болууда. Бул жаштарды тартуу жана алардын күчүн жана күчүн чыгармачылык каналдарга багыттоо негизги милдет. Коомдук иш, бул контекстте, кыйратуучу тенденцияларга катышуудан альтернатива берүүнүн эң ишенимдүү жолу. Бул иш үммөт мүчөлөрүнө өздөрүнүн коомдук маанисин, жоопкерчилигин жана эң негизгиси актуалдуулугун сезүү мүмкүнчүлүгүн түзүп, жаштардын жана дин кызматкерлеринин убактысынын көбүн ээлеши керек.

Ушуга байланыштуу коомубуздун күн тартибине туура келген, башкача айтканда, өлкөбүз туш болгон көйгөйлөрдүн жана милдеттердин негизинде түзүлө турган Кыргызстан мусулмандары үчүн социалдык кызмат көрсөтүү доктринасын иштеп чыгуу зарылчылыгы жөнүндө суроо туулат:

-Эмне үчүн биздин социалдык кызмат доктринабыз керек? Албетте, дүйнөдөгү бардык мусулмандар негизги нерселерде бирдиктүү, бирок планетанын ар бир бурчунда мусулмандардын жана бүтүндөй коомдун абалына таасир этүүчү өзүнүн маданий жана социалдык факторлору бар.

Бүгүнкү күндө дүйнөнүн көптөгөн өлкөлөрүндө көптөгөн радикалдуу ислам уюмдары иш алып барууда. Акыркы 15-20 жылдын ичинде алар эл аралык байланыштарын чыңдап, согушкерлердин олуттуу күчтөрүн, курал-жарактарды, материалдык жана финансылык ресурстарды ар кайсы аймактарга мыйзамсыз өткөрүүгө мүмкүнд.үк берген инфраструктураны түзүлүүдө

Адабияттар:

1.Политический Кыргызстан. Учебн. пособие (под ред. Сапожниковой И.А. и пр.). – Бишкек: «ИГУСИ», 2001.

2. Курбанова Н. Проявление политического ислама в постсоветских центральноазиатских государствах на рубеже XX-XXI вв. (отв. Ред. Маанае Э.Ж.). – Бишкек, «Алтын тамга», 2008. – С.61.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(VOLUME 5 ISSUE 7, 2024)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

«ОН ЕКІ» САНЫНЫҢ ҚАЗАҚ ЖӘНЕ АҒЫЛШЫН ТІЛДЕРІНДЕГІ РЕПРЕЗЕНТАЦИЯСЫ

Алшынбаева Молдир Айдосовна[1], Адамов Нуртас Мухитбекович[2], Төлеуғали Мадина Әбілсейітқызы[3]
[1]Қарағанды Бөкетов университетінің аға оқытушысы, [2]Абай атындағы мектеп-гимназиясының мұғалімі, [3]Абай атындағы мектеп-гимназиясының мұғалімі
Қарағанды, Қазақстан

https://doi.org/10.5281/zenodo.12123095

Аннотация. Мақалада қазақ және ағылшын тілдеріндегі киелі он екі санының мәнін анықтауға бағыталған. Әр халықтың он екі айды бөлуде, оны жыл басы санауында өзгешеліктер бар. Ағылшындар жыл басын қаңтардан, қазақтар наурыздан бастайды. Қазақ тілінде он екі мүше, он екі мүшесі сау, мүшел жас, он екіде бір гүлі ашылмаған секілді он екі санына қатысты түсініктер сақталған. Ағылшын және қазақтардың салттары, дәстүрлері әр басқа болғанымен, он екіге қатысты негізгі түсінік ортақ арнадан пайда болған.

Кілтті сөздер: он екі, ағылшын тілі, қазақ тілі, киелі сандар, миф.

Он екі саны көптеген дінде, дәстүрде әр түрлі сипатталады. Десе де, бұл санның символикасы солярлік (күн) мифпен байланысты туындаған секілді. Себебі 12 ай, 12 шоқжұлдыз (зодиак) секілді мерзімге, уақытқа қатысты түсініктер космологиялық мифтердің сюжеттеріне енген. Мысалы, «Мифы народов мира» деген энциклопедияда Гераклдың 12 ерлігі, Исаның 12 абызы Күннің 12 шоқжұлдызды басып өтуі ретінде сипатталады. Геракл микендік патша Эврисфейде қызметте болғанда әйгілі 12 ерлігін жасайды. Бірінші ерлігі – немейлік арыстанды буындырып өлтіреді. Екіншісі – Лерн айдаһарын атып өлтіреді, басын жерге көміп, үстінен таспен бастырып қояды. Үшіншісі – Стимфал қаласын мекендеген құстарды садақпен атып өлітіріп отырады. Төртінші ерлігі – Артемида бұғысын ұстап, Микенге алып келеді. Бесінші ерлігі – адамдарды жейтін Эриманф қабанын ұстап алады. 6 ерлігі – Авгийдің мал қорасын тазалайды. 7 ерлігі – посейдонның құрметіне сойлатын құтырған бұқаны үйретіп, ұсап әкеледі. 8 ерлігі – Диомед патшаның сұлу, адам етімен қоректенетін аттарын ұстап әкеледі. 9 ерлігі – амазонкалар патшасы Ипполитаға Арес сыйға тартқан белдікті Эврисфейдің қызы Адметаға әкеліп береді. 10 – Герионның сиырларын әкеледі. 11 – Геспирида бағынан алтын ағашта өсіп тұрған үш алтын алманы ұрлайды. 12 ерлігі – Аидтың патшалығына барып, үш басты ит Кербердіі алып келеді. Гераклдың жасаған ерліктерін шоқжұлдыздармен байланысы туралы У.Т.Олкотт өзінің «Мифы о солнце» еңбегінде былай деп жазады: Двенадцать подвигов Геракла, как считается, отражают прохождение Солнца через знаки зодиака, и во многих случаях они очевидно отражают последовательные победы солнечного героя [1]. Ал Иса пайғамбарға қатысты деректе де оны солярлік мифологиямен байланыстырылады: «Мифологическое направление признаёт Иисуса Христа мифическим образом, созданным на основе тотемических верований или земледельческих культов (особенно культов умирающего и воскресающего бога), подобно культу Осириса, Диониса, Адониса и др., или интерпретирует образ Иисуса Христа с точки зрения солярно-астральных представлений. Все евангельские рассказы о его жизни и чудесных деяниях рассматривались как простые

заимствования мифов из древних религий, из ветхозаветной литературы. В Иисусе Христе, как и других аналогичных ему мифологических образах, представители солярно-астральной концепции видели солнечное божество: он рождается 25 декабря (поворот солнца на весну после зимнего солнцестояния), странствует по земле в сопровождении 12 апостолов (годичный путь солнца через 12 зодиакальных созвездий), умирает и воскресает на третий день (трёхдневное новолуние, когда луна не видна, а потом снова «воскресает», и т. д.). Некоторые последователи астрально-мифологической концепции пытались дать астральные объяснения чуть ли не каждому эпизоду в евангельских повествованиях (находя им аналогии в движении солнца через созвездия Девы, Льва, Скорпиона и т. д.)». Демек, 12 санына қатысты мифтерде солярлік кейіпкерлердің жүріп өткен жолы сипатталған. Бұндай мотивтерді біз көптеген діни мәтіндерден, мифтерден байқаймыз. Мысалы, христиандардың өмір ағышының 12 жемісі, Изриальдің 12 ұрпағы, Қасиетті Граальдың 12 рыцары, Ұмай ананың 12 қызы, т.б.

Ежелгі Египет күнтізбесінде жыл алғашқыда 360 күннен, 12 айдан тұрған. Абыздар Сүмбіле (Сириус) жұлдызының тууын ұзақ бақылап, күнтізбеге қосымша 5 күн қосқан. Омар Хаямның күнтізбесінде айлар 31/30 күннен бөлінеді [2].

Көне түркілер айдың атауларын ретімен атаған. Ілкі ай, екінші ай, үшінші ай, т.т. болып жалғаса береді. М.Қашқаридің дерегіне қарағанда, ортағасырлық түркілерде 12 айдың атауы болмаған, тек қалаларда арабша ай аттары қолданылған. Көшпенді түркілер жылды төрт мезгілге бөліп, үш айды бір атпен атаған. Яғни, көне түркілер жылды төрт тоқсанға (мезгілге) бөлген. М.Қашқарида оғлақ ай (көктем айы), ұлұғ оғлақ ай (үлкен көктем айы), ұлұғ ай (үлкен ай) деп беріліп, лақтың туып-өсуімен байланыстырған. Тек төртінші ай сөздікте айтылмаған (ол кішік ай болуы мүмкін). Біздің ата-бабамыз да жылды төртке бөлген. Әр мезгілдің өз стихиясы болған: көктемдікі – су, жаздікі – от, күздікі – топырақ, қыстікі – ауа. Түркі жұртының тағы бір ұлы мұрасы болып табылатын Жүсіп Баласағұнның «Құтты білігінде» 12 зодиак туралы айтылған [3]. М.Қашқари «Диуани луғат ат түрк» атты еңбегінде жыл қайырудың пайда болуына қатысты мынадай қызық дерек келтіреді:

«Түріктер он екі түрлі хайуанның аттарын алып, он екі жылға ат берген. Балаларының жастарын, соғыс тарихтары мен сол секілді басқа жағдайларды сол жылдардың айналуымен есептеп шығарады. Оның келіп шыққан түп-тамыры мынадай: Түрік қағандарының бірі өзінен бірнеше жыл ілгеріде өткен ұрысты талдап үйренбекші болған, сөйтіп сол ұрыс болған жылды анықтаған кезде жаңылысқан. Сол мәселе хақында қаған халқымен кеңесіп, құрылтайда: Біз бұл тарихты анықтағанда қалай қателессек, біздің келешек ұрпақтарымыз да солай қателеседі. Сондықтан, біз енді он екі ай мен аспандағы он екі шоқжұлдызды негізге алып, әрбір жылға бір ат қояйық, бізден кейінгі жыл қайыру жылдардың айналысымен есептелсін, бұл біздің арамызда мәңгіге бір жәдігерлік болып қалсын, – депті. Халық қағанның бұл айтқандарын «солай болсын» деп құптайды. Сол оймен қаған аңға шығады да, барлық хайуандарды Іле өзеніне қарай қууды бұйырған. Бұл ағысы қатты үлкен дария. Адамдар аң аулай жүріп, хайуандарды Іле өзеніне қарай қуады. Бірқатар хайуандар суға секірген. Солардың он екі түрі судан жүзіп өтеді. Сөйтіп он екі жылға сол он екі хайуанның аты берілген.

Көне түркі жазба ескерткіштерінде (7-8 ғасыр) кездесетін «Күлтегін қой жылы дүниеден озды», «бітік тас мешін жылы жасалды» секілді сөйлемдерден-ақ жыл атаулары болғандығын аңғарамыз. М.Қашқари сөздігіндегі жыл атаулары толықтай сәйкес келеді. Тек кейбір атауларда ғана айырмашылықтар бар: мысалы, құскұ – тышқан, лығзын – доңыз. Қазақ халқының «Жануарлардың жылға таласуы» деген ертегісінде де осы 12 жануардың аты аталады (түйеден басқасы). Қазақтар 12 жылдық айналымды (циклді) бір сөзбен мүшел деп атайды. Айналым тышқан жылынан басталады. Сонымен қатар,

қазақтарда мүшел жас деген де түсінік бар. Алғашқы мүшел 13 жастан басталып, әр 12 жыл сайын қайталанып отырады. Әр мүшелде адамның өзіне тән қасиеттері қалыптасады. Мысалы, 1-мүшелде балиғатқа толады, 2-мүшелде ат жалын тартып мінеді. Осы мүшелдерге қатысты әр түрлі ғұрыптар өткізілген. Мәселен, жарты Мүшелге келген ұл баланы сүндетке отырғызып, «атқа мінгізу» мен қыз баланың құлағын тесіп, «сырға тағу», алғашқы мүшелінде балиғатқа толуына байланысты «он үште отау иесі» атану, т.б.

Ақжан Мажани 12 зодиакты адамның дене мүшелерімен байланыстырған. Бұндай дәстүр Қытайдың медицина дәстүрінде де кездеседі. Ертедегі адамдар мен қоғам астралық (жұлдыздық) идеологияның үстемдік құрған кезеңін өткергені аян. Астрономиямен қатар астрология, астралдық медицина, астралдық химия (алхимия) қатар дамыды. «Ғалам ішіндегі Ғалам» принципінде адам Әлемнің ішіндегі кішкене ғалам деп саналады. Кіші ғалам мен үлкен ғалам толық үйлесімде болғандықтан адамның әртүрлі мүшелері жұлдыздарына ұқсас 12 бөліккке бөлінеді. Мұның 12 айлық және 12 жылдық екі зодиактық циклі бар.

Ағылшын тілінде қазақ тіліндегідей бұндай тіркестер, мақалдар жоқ болғанымен, олардың діни мерекелерінде 12-ге қатысты рәсімдер жасалады. *The Twelve Days of Christmas/ Twelvetide* деп аталатын діни мерекенің қазақша аудармасы – «Рождественың он екі күні». Бұл Исаның туған күніне байланысты 25 желтоқсан мен 5 қаңтар аралығында он екі күн бойы тойланады. 567 жылы Турлар Кеңесі Рождество мен Эпифания арасындағы мерекені *Рождественың он екі күні/Twelve Days of Christmas* (британдықтар *Twelvetide***)** деп атау керек деп жариялады. Он екі күннің соңғысы, яғни Он екінші түн (Twelfth Night) арнайы тойланады. Күндерді қалай есептеу керек екені жайлы сұрақтар да туындады. Егер Рождество он екі күннің біріншісі болса, онда он екінші түн Эпифанияға, яғни 5 қаңтарға сәйкес келеді. Егер Рождественың бірінші күн 26 желтоқсан болса, онда он екінші түн 6 қаңтарға, яғни Крещениеге рәсіміне тура келеді. Рождество мен Эпифанияның басталуынан кейін, 25 желтоқсан мен 6 қаңтарда, Рождественың он екі күнімен, христиандар біртіндеп *Advent* деп аталатын кезеңді Рождествоға апаратын рухани дайындық уақыты ретінде қабылдады [4]. Ортағасырлық Англияда Рождество он екінші түнмен аяқталған, 6 қаңтардағы Рождество маусымының дәстүрлі аяқталуы болатын үздіксіз мерекелер мен сауықты кезең болып саналған. Уильям Шекспир оны өзінің әйгілі «Он екінші түн» (*Twelfth Night*) пьесаларының бірі үшін декорация ретінде пайдаланған.

Қазіргі кезде Англияда он екі айлық Григориан күнтізбесін қолданатыны белгілі. Бұндағы ай аттары ежелгі латын тілінен шыққан. Мысалы, January – Янус айы (*Jānuārius mēnsis*), March – Марс айы (*Mārtius mēnsis*), т.б. Бұлар (айлар) рим, грек құдайларының, цезарлардың аттарымен аталған.

Қазақтың *айы-күні жетті, айы толды* деген сөздері осы табиғи заңдылықтарға қатысты болса керек.

Шынымен де, еуропа өркениеті жасанды уақытты Григорий заманынан бұзуы әбден мүмкін. Б.Хасенов және оның әріптестерінің дәлелдеуінше, көне замандарда күнтізбелердің көбі 12+1 үлгісіне негізделген екен [5]. Зерттеушілердің жұмысында Иса пайғамбар және 12 абыз, Геракл және 12 ерлік, ұлы мүше және 12 мүше, бесқонақ және 360 күнге қатысты тың деректер келтірілген. Ғалымдар тобы С.Қондыбайдың шоғым таңбаның оқу үлгісіне сүйене, отырып 13-ке қатысты түсініктерді талдаған. Олар өз жұмыстарында «шоғым» таңбаның 12+1 үлгісін пайдаланған.

Киелі сандар категориясы екі тілде де ерекше мәнге ие болып табылатындығы анықталды. Біздің байқағанымыз – қазақ және ағылшын тілдеріндегі сан компонентті тұрақты тіркестердің мәнінде белгілі бір дәрежеде ортақ, ұқсас жақтары көптеп кездеседі.

Ағылшын және қазақ тіліндегі киелі сандардың түпкілікті мәні – киелі кіндік, «әлем бейнесі» түсініктерімен тікелей байланысты. Метафизикалық түсінікте, барлық сан *кіндік*тен (*бір*ден) басталады. Кіндік пен шеңбердің байланысы екілік түсініктерді, инициациялық үш саты түсінігі үшке қатысты ұғымдарды, дүниенің төртбұрышы ұғымы төрттік түсініктерді, кіндікке жетудің біліммен байланысты сатылары жетілік ұғымдарды және кіндік пен 12-нің қатынасы он екіге қатысты циклдік түсініктерді қалыптастырған.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. У.Т. Олкотт, Мифы о солнце, 1911. - 170 с.
2. С.И. Селешников, История календаря и хронология, – Москва: Наука, 1970. – 224 с.
3. Әдеби жәдігерлер, Жиырма томдық, 5 том, Құтты білік, Таймас, Алматы, 2007, - 236 б.
4. B. D. Forbes. Christmas: A Candid History. University of California Press, 2008.
5. Khassenov B., Adilova A., et al. A new vision of numerical symbolism in calendar and life cycles // European Journal of Science and Theology. – 2021. – Vol. 17, № 1. – P. 93-102.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(VOLUME 5 ISSUE 7, 2024)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

ФАРАБИТАНУ ЖӘНЕ РАХМАНҚҰЛ БЕРДІБАЕВ

Тасманова Алтынай Келисбековна
Некрасов атындағы №9 мектеп-гимназияның қазақ тілі пәні мұғалімі
Түркістан, Қазақстан

https://doi.org/10.5281/zenodo.12123095

Аңдатпа: Бұл мақалада киелі Отырар топырағынан түлеп ұшып, білім мен ғылымның нұрына малынып, кемеңгерлік сәулесін шашып, әлемдік деңгейде кемел тұлға атанған Әбу Насыр Әл-Фарабидің қалдырған мұраларын зерттеу мәселелері қарастырылған.

Бұл жарияланымда атақты түркітанушы, ғалым, академик Рахманқұл Бердібаевтің фарабитану ғылымы жайлы мақаласын талдауға арналған.

Мақала Рахманқұл Бердібаевтың қазақ рухани мұрасының қаймағы саналатын «Әл-Фараби» мұрасының зерттелуіне, дамуына, ұлы ғалымның шығармаларының насихатталуына жасаған шолу еңбегіне, оның азаматтық ізгі ісіне сараптама жасауға арналған

Мақалада Рахманқұл Бердібайдың, әсіресе, «фарабитану» ғылымының дамуына ерекше үлес қосып, оның мұрасын зерттеуге, насихаттауға арналған көптеген еңбектері мен зерттеулеріне жан-жақты талдауы жасалынған.»

Кілт сөздер: Фарабитану, философия, Рахманқұл Бердібай, тарих, ғылым.

Аннотация: В этой статье рассматриваются вопросы изучения наследия Абу Насыра Аль-Фараби, выросшего из священной Отрарской земли, окунувшегося в свет знаний и науки, обладающего выдающимся светом и выдающимся мировым деятелем.

Эта публикация посвящена анализу статьи известного тюрколога, ученого, академика Рахманкула Бердибаева о науке фарабиведения.

Статья посвящена изучению, развитию наследия Рахманкуля Бердибаева «Аль-Фараби», являющегося жемчужиной казахского духовного наследия, обзорному труду великого ученого, анализу его гражданского дела

В статье сделан всесторонний анализ многочисленных работ и исследований Рахманкула Бердыбая, в частности, по изучению и пропаганде его наследия, внесшего особый вклад в развитие науки «фарабиведение».

Ключевые слова: Фарабиведение, философия, Рахманкул Бердыбай, история, наука.

Abstract: This article examines the study of the legacy of Abu Nasir Al-Farabi, who grew out of the sacred Otrar land, plunged into the light of knowledge and science, possessing outstanding light and an outstanding world figure.

This publication is devoted to the analysis of the article of the famous Turkologist, scientist, academician Rakhmankul Berdibaev on the science of Farabivology.

Article Rakhmankul Berdibayev is devoted to the study, development of the heritage of "Al-Farabi," which is the pearl of the Kazakh spiritual heritage, review of the works of the great scientist, examination of his civil case

The article makes a comprehensive analysis of numerous works and studies of Rakhmankul Berdybai, in particular, on the study and promotion of his heritage, which made a special contribution to the development of the science of "Farabivedenie."

Key words: Farabi studies, philosophy, Rakhmankul Berdybai, history, science.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»
(VOLUME 5 ISSUE 7, 2024)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Киелі Отырар топырағынан түлеп ұшып, білім мен ғылымның нұрына малынып, кемеңгерлік сәулесін шашып, әлемдік деңгейде кемел тұлға атанған Әбу Насыр Әл-Фараби тек шығыс халықтарының ғана емес, жалпы адамзаттық деңгейде санасы биікке көтерілген дана тұлға. Қазақ халқының тамыры тереңге кеткен тарих бедерінде кемеңгер тұлғалар ұлттығымызды ұлықтап, рухани тұрғыдан кемелденуге тәрбиеледі. Соның ішінде әлемнің екінші ұстазы атанған Әбу Насыр Әл-Фараби есімі ерекше аталады. Артына өшпес мұра қалдырған ғұламаның ғибратты ғұмыры қазіргі өскелең ұрпаққа ой салары сөзсіз. Фарабидің есімі шаң басқан архивтердің түбінде ұмыт қалып, халық арасында танылмай қалған кездері де болды. Тарих қатпарларында аты мәңгілікке ұмытылып кеткен қанша ғұламалар бар. Кемеңгер тұлғаның өмірі мен шығармашылығы ұзақ уақытқа дейін халқымен қауышып, зерттелуі аз болып, халық арасында шығармалары кеңінен таныла қоймады. Жалпы кез келген ұлт зиялысының шығармасы ғалымдар тарапынан қызу талқыға түсіп, сыни тұрғыдан бағаланып, өзінің лайықты орнын алып отырса, оның танымалдығы арта түспек. Бұл мақалада атақты түркітанушы, ғалым, академик Рахманқұл Бердібаевтің фарабитану ғылымы жайлы мақаласын талдауға арналады. Ғалым өз мақаласында атақты ғұламаның шығармашылығы қалай зерттеліп, оны насихаттаушылардың есіміне шолу жасайды. XX ғасырдың 60 жылдарына дейін Әл-Фараби есімі, оның шығармалары халық арасында аса танымал болған жоқ. Рахманқұл Бердібаев - атақты түркітанушы ғалым, академик, Фарабитану саласының дамуына, оның зерттелу тарихы туралы өз ойтолғамдарын біріктіріп, «Фарабитану қалай басталды?» тақырыбында сұхбат бағытындағы мақаласы өте құнды мәліметтерге толы. Ұлттық мақтанышымызға айналған Әл-Фараби мұрасы әлемдік деңгейде қызығушылық тудырған баға жетпес жауһарымыз. «Фарабитану елдік санамыздың деңгейін көтерген шын мәніндегі тарихи оқиға болды. Фараби өмірі мен шығармашылығы қазақ әдебиетінде тарихи тақырыпты шығармалардың күрт көбеюіне де серпіліс тудырды. Бұл ретте Ә.Әлімжановтың «Ұстаздың қайтып оралуы», «Отырардан келген сый» романдарынан бастап, А.Машановтың, Д.Досжановтың повестерін, Ш.Құсайыновтың, О.Бодықовтың драмаларын, І.Есенберлиннің, М.Шахановтың шығармаларын, көптеген өлең, толғауларды, бірталай диссертацияларды, құжатты фильмдерді атап өтуге болады» деп жазды ғалым өз мақаласында.

Рахманқұл Бердібайдың фарабитану ғылымы басталу тарихынан бастап зерттеп, оның даму қарқынын бағамдап, сараптама жасаған мақаласында фарабитанудың іргетасын қалаған ең алғашқы ғалым туралы былай деп жазады: «Жұртшылықтың мүлгіген санасын оятқан бір фидайы ғалым ол профессов Ақжан Машанов» деп атап көрсеткен. Әл-Фарабидей ұлы ғалымды өз халқымен табыстыруда уақытпен санаспай ғажайып мақсаттылықпен жұмыс атқарған, «Фарабитанудың» ауыр жүгін арқалауға тәуекел етуі нағыз ғылыми және азаматтық ерлікпен теңестірді. 1967 жылы Рахманқұл Бердібаев сол кездегі беделді тұлғалардың бірі – Сәбит Мұқановқа жолығып, Ғылыми академиясында Әл-Фараби мұрасын зерттейтін бөлім ашып, бұл мәселені қолға алатын кез келгені жайлы сұхбат құрып, фарабитану ғылымының дамуына, оның өркендеуіне өз үлесін қосқан болатын. Арнайы мәжіліс ұйымдастырылып, «Әл-фарабидің өмірі мен шығармашылығын зерттейтін топ ұйымдастырылсын» деген шешім шығарады. Кеңес үкіметінің ол кездегі саясатының түп төркіні—қазақ халқының рухани мұрасынан алыстатып, барынша орыстандыру, сол арқылы жеріне иелену болатын. Сол себепті, бұл мәжілісте ата мұраны зерттеу мәселесінде оң шешім шығаруға сол кезде мансабы мен беделі өрлеп тұрған Д.Қонаевтің және табанды, қажырлы ғалым Ш.Есеновтің ата мұраға деген таза ықыласы мен тегеуріні айрықша ықпал еткен болатын. Осындай ұлы тұлғалардың арқасында Әл-Фараби өз халқымен қайта қауышқан болатын. Асыл мұраға

азаматтық лебізі ретінде Рахманқұл Бердібаев «Тағы да Әл-Фараби туралы» деген мақала жариялады. Әл-Фарабидің бай мұрасын аударып, бастырып, халық арасында кең тарауына үлес қосқан бұл ғалымдардың еңбегі зор болды. Әл-Фарабидің «Қоғамдық-этикалық трактаттар», «Философиялық трактаттар», «Әуен және поэзия жайлы трактаттар» секілді еңбектері қазақшаға аударылып, кең көпшілік оқырманға жол тартты. Рахманқұл Бердібай Фараби шығармаларынан білім мен парасат, отаншылдық мұрат салтанаты әсері өте басым екенін атап көрсетеді.

Фарабитану ғылымын қолға алу қажеттігі жайлы Алматыда өткен конференция қазақ ғылымының беделін танытқан ұлы оқиға болғанын көпшілік біле бермейді. Сол конференциядан бастау алған «фарабитану» ғылымы қазіргі кезде «әлемде екінші ұстаз» атанған ұлы тұлғаның шығармалары арқылы халықтың санасына имандылық, адамгершілік, ізгілік дәнін егуде. Сол еңбектердің халыққа жетуіне атсалысқан қазақ ғалымдарының көз майын тамызып зерттеген еңбектері айрықша марапатқа лайық. Рахманқұл Бердібай, әсіресе, «фарабитану» ғылымының дамуына ерекше үлес қосып, оның мұрасын зерттеуге, насихаттауға арналған мынадай мақала мен зерттеу еңбектерін арнаған: «Шығыстың Аристотелі», «Әл-Фараби кітаптарын жинау туралы», «Әл-Фараби және жастарды тәрбиелеу», «Әл-Фарабидің нұрнамасы», «Әл-Фараби және Абай». Бұл мақалалар ғылыми көкжиегі кең, жан-жақты ғалымның әлемдік ақыл-ой жетістіктерімен ұштастырып, терең ой мен парасаттылыққа толы болатын.

Мақалаға арқау болған бұл тақырыпты таңдаған себебім, Түркістан топырағынан түлеп ұшып қазақ ғылымының өркендеуіне өлшеусіз үлес қосқан Рахманқұл Бердібаев қазақ рухани мұрасының қаймағы саналатын «Әл-Фараби» мұрасының зерттелуіне, дамуына, ұлы ғалымның шығармаларының насихатталуына жасаған шолу еңбегіне, оның азаматтық ізгі ісіне сараптама жасауды мақсат тұттым. Өйткені ұстаз ретінде оқушылардың отаншылдыққа, парасаттылыққа баулу үшін сондай тұлғалардың өмірін зерттеп, үлгі ете білудің маңызын жете түсіндім. Әл-Фараби шығармашылығы өскелең ұрпақтың бой түзеп, үлгі алуға лайықты бірден-бір тұлғасы. Ұлы ғұламаның шығармашылығын зерттеу нысанына алып, қазақшаға аударып, келешек ұрпаққа маңызды іс атқарып жүрген әр ғалымның еңбегі жоғары марапатқа лайық. Орта ғасырда өмір сүрсе де саналы ғұмырында бірнеше салада еңбектеніп, математика, әдебиеті, тіл, өнер саласының дамуына ықпал еткен Әл-Фараби қазіргі жаһандану заманында өмір сүріп жатқан өскелең ұрпаққа игі ықпалы басым. Өйткені қазіргі заман талабы – жылдамдық, жан-жақтылық, еңбекқорлық, ерекшелік, білімге құштарлық. Бәсекеге қабілетті тұлға қалыптастыру үшін алысқа барудың қажеті жоқ. Еңбегімен артына өшпес мұра қалдырып, қазақтың рухани байлығының тұнығын сыйлап кеткен Әл-Фарабидей данасы бар қазақ қашанда бақытты. Қазақ ғылымының өркендеуі үшін саналы ғұмырын арнаған Рахманқұл Бердібай мұрасы талай гауһар жырларымызды зерттеп, оқырман мен тұлға арасындағы алтын көпірдей қызмет атқарды. Сол секілді халық арасына Әл-Фараби шығармаларының кеңінен танылуына айрықша үлес қосқан академик Рахманқұл Бердібайдың атқарған ұлы істерін оқушыларымыз біліп, қадіріне жете білу керек.

Пайдаланған әдебиеттер

1. Рахманқұл Бердібай «Ел боламын десек» Алматы «Қазақстан» баспа үйі. 2000 жылы.
2. Рахманқұл Бердібай. Ұлылыққа жартыкеш түсінік жүрмейді. Мақала.
3. https://abai.kaznu.kz/?p=2620
4. Рахманқұл Бердібай. Ғасырлар толғауы. Алматы . «Жалын» баспасы. 1977 жылы
5. Рахманқұл Бердібай. Замана сазы. Алматы 1985 жылы
6. Рахманқұл Бердібай. Сарқылмас қазына. Алматы 1983 жылы